ВИДАВНИЦТВО
ТзОВ
АСТОН

Історія України 9

Історія України

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
Астон
2026

УДК 94(477)(075.3)
Х56

Авторський колектив:
Ганна Хлібовська, Марія Крижановська,
Оксана Наумчук, Ірина Олевська

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

Підручник укладено відповідно до
Модельної навчальної програми «Історія України. 7–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(авт. Бурлака О. В., Желіба О. В., Павловська-Кравчук В. А.,
Худобець О. А., Черкас Б. В., Щупак І. Я.)
(наказ Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2023 року № 1001)

Ганна Хлібовська
Х56 Історія України : Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. / Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумчук, І. І. Олевська. — Тернопіль: Астон, 2026. — 272 с. : іл.
ISBN 978-966-308-987-4

У підручнику з історії України для 9 класу подано навчальний матеріал від кінця XVIII до початку XX століття відповідно до чинної навчальної програми. Завдання для учнів / учениць передбачають можливість індивідуального підходу до організації навчального процесу на уроці. Залежно від специфіки теми повноцінними джерелами знань, поруч із базовим авторським текстом, служать уривки з першоджерел, схеми і картосхеми, окремі зображення. Методичний апарат сприяє поетапному закріпленню опрацьованого матеріалу, спрямований на полегшення організації взаємодії вчителя / вчительки та учнів / учениць на уроці й на підвищення ефективності самостійної роботи учнів з підручником.

УДК 94(477)(075.3)

Наукові консультації та редагування
Ігоря Гирича, доктора історичних наук

Інтерактивний електронний додаток
можна переглянути за QR-кодом
або за покликанням https://cutt.ly/ErFgYN4s

ISBN 978-966-308- 987-4

© Хлібовська Г. М., Крижановська М. Є.,
Наумчук О. В., Олевська І. І., 2026
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2026

ЗМІСТ

§ 1. Вступ. Новий час в історії України 7

Розділ 1. Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття

§ 2. Наддніпрянська Україна в системі міжнародних відносин першої половини XIX століття 14
§ 3. Соціально-економічний розвиток 21
§ 4. Початок українського національного відродження 28
§ 5. Суспільно-політичні рухи, опозиційні імперській владі 36
Узагальнення за розділом: «Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття» 43

Розділ 2. Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття

§ 6. Соціально-політичне та економічне становище західноукраїнських земель 46
§ 7. Початки українського національного руху в Австрійській імперії 52
§ 8. Європейська революція 1848–1849 років в українських регіонах Австрійської імперії 58
Узагальнення за розділом: «Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття» 64

Розділ 3. Повсякденне життя та культура України кінця XVIII – першої половини XIX століття

§ 9. Умови розвитку культури. Освіта. Поступ науки 67
§ 10. Література. Театральне й музичне мистецтво 75
§ 11. Розвиток образотворчого мистецтва 82
§ 12. Повсякденне життя. Становище жінки 90
Узагальнення за розділом: «Повсякденне життя та культура України кінця XVIII – першої половини XIX століття» 97

Розділ 4. Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX століття

§ 13. Східна (Кримська) війна і Україна 100
§ 14. Аграрна реформа 1861 року. Розвиток сільського господарства у пореформений період 106
§ 15. Вплив реформ 60–70-х років XIX століття на українські землі 111
§ 16. Промисловість, торгівля, міста в пореформений період 116
§ 17. Громадівський рух 122
§ 18. Суспільно-політичні рухи в Наддніпрянській Україні та Криму 130
Узагальнення за розділом: «Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX століття» 137

Розділ 5. Українські землі у складі Австро-Угорщини у другій половині XIX століття

§ 19. Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель у другій половині XIX століття 140
§ 20. Ідейна боротьба: русофіли / москвофіли та народовці / україножфіли 147
§ 21. Національні рухи на західноукраїнських землях у 1880–1890-х роках 154
§ 22. Політизація національного руху на західноукраїнських землях наприкінці XIX століття 160
Узагальнення за розділом: «Українські землі у складі Австро-Угорщини у другій половині XIX століття» 166

Розділ 6. Розвиток українських земель на початку XX століття

§ 23. Економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії на початку XX століття 169
§ 24. Суспільно-політичне життя в українських регіонах Російської імперії 176
§ 25. Події російської революції 1905–1907 років в українських землях 182
§ 26. Аграрна реформа Петра Столипіна в Україні: зміст, наслідки 188
§ 27. Український політичний і національно-культурний рух у 1907–1914 роках 193
§ 28. Економічне становище західноукраїнських земель 198
§ 29. Національно-культурний рух у західноукраїнських землях 204
§ 30. Радикалізація українського політичного руху на західноноукраїнських землях 209
Узагальнення за розділом: «Розвиток українських земель на початку XX століття » 214

Розділ 7. Повсякденне життя та культура України в середині XIX – на початку XX століття

§ 31. Зміни в суспільному житті під впливом модернізації 217
§ 32. Національний поступ: освіта, наука та суспільні зміни 224
§ 33. Література. Театральне й музичне мистецтво 233
§ 34. Розвиток живопису та архітектури 241
Узагальнення за розділом: «Повсякденне життя та культура України в середині XIX – на початку XX століття» 247

§ 35. Узагальнення до курсу. Історія України за доби Нового часу 253

Особистості (іменний покажчик) 261
Перелік пам'яток архітектури та образотворчого мистецтва, обов'язкових для розпізнавання 265
Вплив науково-технічної революції на життя українців 268
Хронологічна таблиця 270

Добірка джерел цікавої інформації https://cutt.ly/kr8VxTop

Словник понять і термінів *(форзаци)*

Шановні дев'ятикласники і дев'ятикласниці!

У восьмому класі ви вивчали історію України ранньомодерної доби. В цьому підручнику ви ознайомитеся з «довгим» XIX століттям в історії нашої країни, яке тривало з кінця XVIII століття до 1914 року. Цей період означився суттєвими змінами в усіх сторонах життя суспільства. В економіці відбулась індустріальна революція, в суспільно-політичному бутті — національне відродження, формування національної ідеї, створення проєктів політичного майбутнього України, у повсякденні — покращення умов життя і праці населення.

Користуватися підручником стане зручніше й ефективніше, коли ви ознайомитеся з його основними рубриками. Вони допоможуть швидко орієнтуватися в темах та їхніх основних аспектах.

Кожен параграф починається з рубрики **«Ключ до теми»**. Її мета — актуалізувати ваші знання з попередньо вивчених тем, які безпосередньо стосуються матеріалу, що вивчається.
Запитання формату **«Згадайте...», «Як ви розумієте значення...», «Чи пам'ятаєте ви...»** допомагають: відновити важливі факти, поняття та події; встановити зв'язок між минулим і новим матеріалом; підготувати основу для кращого сприйняття та розуміння нової інформації. Завдання **«Упродовж уроку ...»** — це ваш персональний дороговказ, що націлює, яку інформацію шукати в параграфі, допомагає цілеспрямовано вибирати, сортувати та запам'ятовувати основні факти.

Унікальну можливість зазирнути за лаштунки історії і пізнати життя видатних історичних постатей кінця XVIII – початку XX століття дає рубрика **«Життєтека».** Тут ви дізнаєтеся не лише, хто вони були, а й як формувалась їхня особистість, які події вплинули на їхній світогляд та які значні здобутки вони принесли Україні та світу. Ця рубрика допоможе краще зрозуміти, що за історичними подіями завжди стоять реальні люди з їхніми прагненнями, викликами та рішеннями.

Рубрика **«Її шлях — її сила»** розкриє перед вами дивовижні долі жінок, які, наче яскраві зірки, осявали той час. Ви поринете в їхні біографії, відчуєте, як вони жили, мріяли, любили та творили історію, долаючи перешкоди свого часу. Це розповіді про незламну силу духу та їхній неоціненний внесок, що назавжди закарбувався в полотні минулого.

У рубриці **«Nota bene»** ви знайдете чіткі визначення ключових термінів і понять, які є надзвичайно важливими для глибокого розуміння кожної теми. Завдяки цій рубриці ви зможете легко опанувати нову термінологію та вільно оперувати історичними фактами.

Рубрика **«PRO історію…»** розкриває для вас світ незвіданих фактів. Тут ви дізнаєтеся маловідомі та цікаві факти, які доповнять основний зміст параграфа. Це ваша можливість глибше зануритися в минуле та відкрити для себе несподівані подробиці!

Відчути дух епохи, поміркувати над тим, як жили, творили й мислили люди в той час, допоможуть історичні джерела, розміщені в рубриці **«Відлуння минулого»**. Минулого не зміниш і не повернеш. Але в минулого можна багато чого навчитися. Читайте, думайте, аналізуйте — і вам відкриються таємниці історії.

Рубрика **«Мовою цифр»** — ваш шлях до глибшого розуміння історії! Тут ви знайдете статистичні дані, таблиці та діаграми**,** що допоможуть не просто запам’ятати події, а й розкрити приховані закономірності та зробити власні, обґрунтовані висновки**.** Це ваш шанс зрозуміти, як цифри розповідають про минуле!

Своєрідним навігатором крізь історичний час є рубрика **«На лінії часу»**. Тут ви побачите ключові події теми у хронологічному порядку, що допоможе чітко уявити їхній перебіг та простежити їхній зв’язок**.** Але це не просто дати! На вас чекають завдання, які кинуть виклик вашому логічному мисленню**,** навчать аргументувати власну думку і нестандартно мислити**,** розглядаючи події під новим кутом.

Рубрика **«Барвограй ідей»** — це простір, де світ схожий на веселку, і тільки від вас залежить, якими барвами розмалювати сьогоднішній день! Пам'ятайте: ви — унікальні особистості, і кожна ваша думка заслуговує на повагу. Висловлюйте свої міркування та ідеї, працюйте з історичними термінами і поняттями, складайте кросворди, наводьте аргументи й факти, досліджуйте історичну карту, формулюйте запитання до історичної інформації, діліться власним досвідом з однокласниками й однокласницями, дискутуйте та дебатуйте — і разом ви пізнаєте істину.

Рубрика **«Творча майстерня»** — це можливість відпочити від звичайних завдань, але з користю! Тут ви зможете сповна розкрити свої здібності та таланти, перетворюючи вивчену історію на захопливі проєкти. Створюйте лепбуки, розігруйте сценки, здійснюйте віртуальні екскурсії, моделюйте історичні процеси, готуйте дослідницькі чи STEM-проєкти — дайте волю своїй уяві!

Рубрика **«У той час, коли на теренах України… Тоді у світі»** допоможе вам побачити повну картину історії, адже показує, які події відбувались одночасно в Україні й у світі.

Рубрика **«Навчання в дії»** допоможе вам закріпити й систематизувати знання в інтерактивний спосіб. За QR-кодом ви зможете переходити до різних онлайн-вправ та завдань, які роблять навчання цікавішим. Тут можна не лише перевірити себе, а й відчути, як історія оживає у сучасних форматах. Це ваша можливість навчатися легко, активно й з користю.

Коли знання систематизовані, вони стають більш доступними й зрозумілими. Узагальнити та систематизувати здобуті знання вам допоможе підсумковий урок вивченої теми — **«Узагальнення за розділом»**. Тут розміщені завдання різного рівня складності. Пам’ятайте: узагальнені й систематизовані знання є міцною основою для подальшого вивчення історії.

З повагою — авторський колектив

§1 Вступ. Новий час в історії України

✓ **Згадайте**, які територіальні зміни відбулися в українських землях наприкінці XVIII століття?
✓ **Як ви розумієте значення понять** «абсолютизм» та «кріпосництво».
✓ **Чи пам'ятаєте ви** які події відбулися в 1764та 1775 роках і як вони пов'язані з історією української державності?

Упродовж уроку з'ясуйте суспільно-політичні, економічні, етнічні зміни, які відбулися в українських землях у «довгому» XIX столітті.

1. Сутність Нового часу

Період в історії Європи, який тривав з кінця XV до початку XX століття називають **Новим часом.** Вчені зазвичай поділяють його на два етапи: Ранньомодерну добу, з якою ви ознайомилися у 8класі, та власне Новий час. Українську та європейську історію Нового часу ви будете вивчати цьогоріч. В історії українських земель цей період тривав від **кінця XVIII століття до початку Великої війни 1914 року.** Визначальною його рисою стала **модернізація,** що охопила всі сторони життя суспільства.

Модернізація *— процес переходу від традиційних до нових, технічно досконаліших способів господарювання, з відповідною зміною суспільних відносин.*

В економіці тривала **індустріалізація (промисловий переворот):** перехід від ручного до машинного виробництва. Виникли нові **соціальні групи:** промислова буржуазія (підприємці) та вільнонаймані робітники, інтелігенція (особи інтелектуальної праці). Новації торкнулись і політичного життя: в багатьох європейських країнах утвердилися конституційні монархії або республіки; розпочалися процеси **національного відродження, творення націй.**

Національне відродження *— формування націй та національних культур, який охопив країни Європи під впливом ідей просвітництва.*

Відбулися **зміни в житті та побуті населення:** з'явилися нові види транспорту, електричне освітлення, телефон, телеграф, кінематограф, поліпшилося медичне обслуговування, зріс освітній рівень населення. Прийняті владою конституції та законодавчі акти розширили виборчі права жителів; удосконалилося соціальне законодавство, яке регулювали умови праці на виробництві, тривалість робочого дня;

Нація *— велика група людей, пов'язаних спільною територією, економічними зв'язками, мовою, культурою, національним характером, політичними прагненнями.*

формувалася система соціального страхування, спрямована на захист працівників та покращення їхнього становища. Прикметною ознакою часу стало обмеження дитячої і жіночої праці на промислових підприємствах. Створювалися громадські організації, які, поряд з владою і підприємцями, займалися соціальними проблемами життя населення.

Національна ідея *— це система ідей, цінностей, уявлень, які дають можливість усвідомлювати себе єдиним народом, або нацією, спільні завдання, які має виконати нація для успішного цивілізаційного розвитку на майбутнє.*

1. Визначте головну рису розвитку суспільства в Новий час.
2. Які зміни відбулися в економічній та соціальній сферах?
3. Назвіть новації, які торкнулися повсякденного життя населення.

Барвограй ідей

Розгляньте схему: «Розгортання модернізаційних процесів».

Запишіть у зошиті зміни, які відбулися: а) в економіці; б) суспільстві; в) повсякденному житті населення.

Схема «Розгортання модернізаційних процесів»

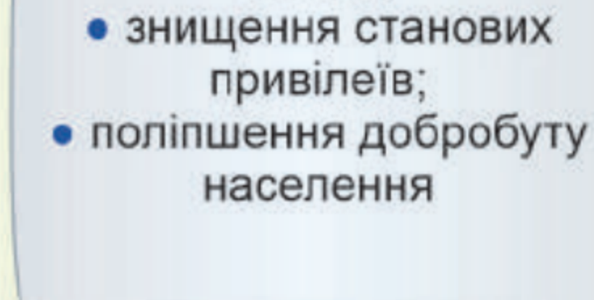

• Становлення масової освіти;
• знищення станових привілеїв;
• поліпшення добробуту населення

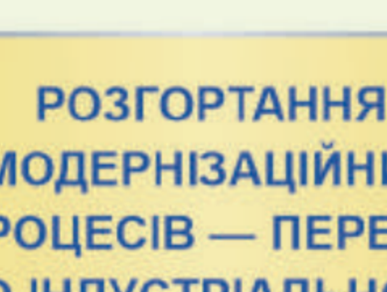

• Накопичення стартового капіталу

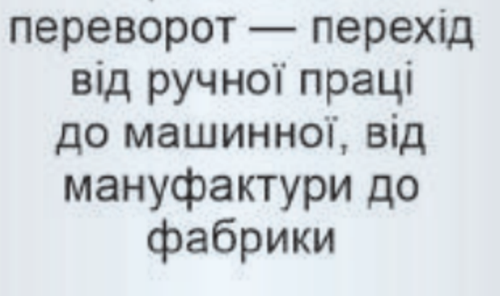

• Промисловий переворот — перехід від ручної праці до машинної, від мануфактури до фабрики

РОЗГОРТАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ — ПЕРЕХІД ДО ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

• Масове переселення із селе в місто

• Утворення промислової інфраструктури (залізниць, телеграфу, телефону, шосейних і морських шляхів сполучення)

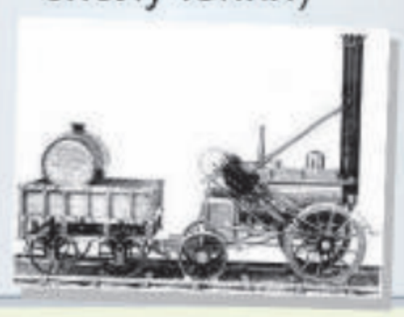

• Революції; проголошення громадянських прав та свобод

2. Новий час в історії України

Наприкінці XVIII століття внаслідок трьох поділів Речі Посполитої, російсько-османських війн, ліквідації Слобідських полків, Гетьманщини й Запорозької Січі українські землі потрапили до складу **Російської** й **Австрійської імперій.** В історії України розпочалась імперська доба, яка тривала з кінця XVIII століття до 1917 року. До Російської імперії потрапили чотири історико-географічні регіони України: **Слобожанщина, Лівобережжя, Правобережжя, Південь** — близько 85% усієї української етнічної території. Решта 15% припали на приєднані до Австрійської імперії західноукраїнські землі — **Галичину, Буковину, Закарпаття.**

Для українського суспільства, як і для інших народів, котрі не мали власної держави, цей час став періодом **національного відродження.** Його соціальна основа — **українське селянство**, яке зберегло українську мову, звичаї і традиції, але рушійною силою національного відродження були представники нового прошарку суспільства — патріотично налаштовані представники **української інтелігенції** (люди інтелектуальної праці). Перше покоління української інтелігенції в Наддніпрянській Україні складалося переважно з частини дворян, вихідців зі старої козацької старшини, синів священників, містян і козаків. В західноукраїнських землях визначальна роль в національному відродженні належала греко-католицьким священникам, найбільш освіченій верстві суспільства, яка зберегла національну ідентичність. На становлення українського національного руху вплинули **традиції української державності та українська культура** і, водночас, ідеї **Французької революції XVIII століття** — свобода, рівність, братерство; погляди німецьких філософів: **Йоганна-Готфріда Гердера, Йоганна Ґотліба Фіхте, Фрідріха Вільгельма Шеллінга** та поетів-романтиків **Фрідріха Шиллера, Йоганна Вольфганга Гете**, котрі проголошували цінність кожного народу, його право на історичне буття. Українське національне відродження розпочалося в **Лівобережній Україні** й на **Слобожанщині** — регіонах, де найкраще збереглася пам'ять про козацьке самоврядування та Гетьманщину. Центрами національного руху в західноукраїнських землях початково було Закарпаття, згодом Перемишль і Львів.

В українському національному відродженні виокремлюють три етапи. Перший — **фольклорно-етнографічний (романтичний)** — тривав упродовж 1820-х–1850-х років і визначався збиранням, вивченням та публікацією народних пісень, дослідженням історії свого народу. Його учасники, на підставі зібраних етнографічних та фольклорних джерел, доводили існування народної культури, звичаїв, традицій, що вирізняли український народ від інших. Другий етап — **академічний (українофільський)** — припав на 1860-і – початок 1890 роки. Його зміст визначало поширення ідеї тяглості української

історії від часу Русі, обґрунтування існування української нації. Важливим чинним діяльності інтелігенції на цьому етапі стала популяризація своїх ідей серед населення, створення культурно-освітніх та наукових установ. Третій етап — **політичний** — хронологічно окреслений початком 1890-х років – 1917 роком. В цей період утворюються політичні партії, громадські організації, з'являються суспільно-політичні видання. Були сформовані і поширювалися ідеї автономії та незалежності України.

1. Який період в історії України називають імперською добою?
2. Визначте чинники, які вплинули на становлення українського національного руху.
3. Сформулюйте зміст кожного з етапів українського національного відродження.

PRO історію

Чи знаєте ви, що...

Для отримання дворянського титулу в Російській імперії козацьким старшинам достатньо було надати родинні документи. Спочатку набуття дворянського титулу не обумовлювалося надмірними труднощами, однак із приходом до влади в Російській імперії Павла I в 1796 році ситуація ускладнилася. Щоб довести законність своїх вимог, українські шляхтичі заглибилися в родинні архіви. Вони шукали документи, в яких старшинські звання офіційно визнавали і Річ Посполита, і Російська імперія. Саме ця дослідницька робота в домашніх архівах сприяла зануренню в історію, а отже — і національному відродженню на Лівобережжі.

1. Поясніть, які чинники сприяли національному відродженню в Лівобережній Україні.

3. Соціальний і етнічний склад населення

Упродовж XIX століття в українських землях зростала чисельність населення. Проте в соціальній структурі не відбулося суттєвих змін. За становою ознакою мешканці поділялися на **поміщиків (дідичів), духовенство, містян, селян.** Наймасовішою соціальною групою були **селяни,** становище яких змінювалось і різнилося залежно від регіону. Із розгортанням модернізаційних процесів ускладнилася соціальна структура населення: зросла чисельність **робітників, підприємців, торговців, чиновників** та **інтелігенції.**

Українські землі були поліетнічними і поліконфесійними регіонами. Тут мешкали представники різних народів і релігій. Наприкінці XIX століття майже три чверті населення становили етнічні **українці.** Але поряд з ними проживало чимало **росіян, поляків, євреїв, німців, кримських татар та інших народів.** Зокрема Правобережжя від часів Речі Посполитої населяла значна частина польських або сполонізованих шляхетських родин. Велику частку мешканців тут становили євреї. Наприкінці XVIII – на початку XIX століття російський уряд

запровадив для них **смугу осілості**, заборонивши переселятися далі за межі колишньої Речі Посполитої. До цієї смуги потрапляла також Лівобережна Гетьманщина, натомість Слобожанщина залишилася поза нею. На Півдні чисельною групою колоністів були німці. Тут також розташовувалися поселення сербів, болгар, молдаван, греків. Упродовж століття значно зросла кількість росіян, котрих найбільше мешкало саме в цьому регіоні України. Внаслідок анексії Кримського півострова Російською імперією та подальшою колонізаційною політикою зменшилася частка кримських татар, котрі змушені були покидати рідний край. У Галичині, поряд з українцями, проживали поляки та євреї; Буковині — румуни, вірмени, цигани (роми), німці, євреї; Закарпатті — угорці, румуни, німці, словаки, євреї. Більшість українців у Російській імперії сповідували православ'я, в Галичині і Закарпатті переважали греко-католики, Буковині — православні. Окрім того, в українських землях жили представники інших релігій, зокрема: юдеї, мусульмани, римо-католики, протестанти.

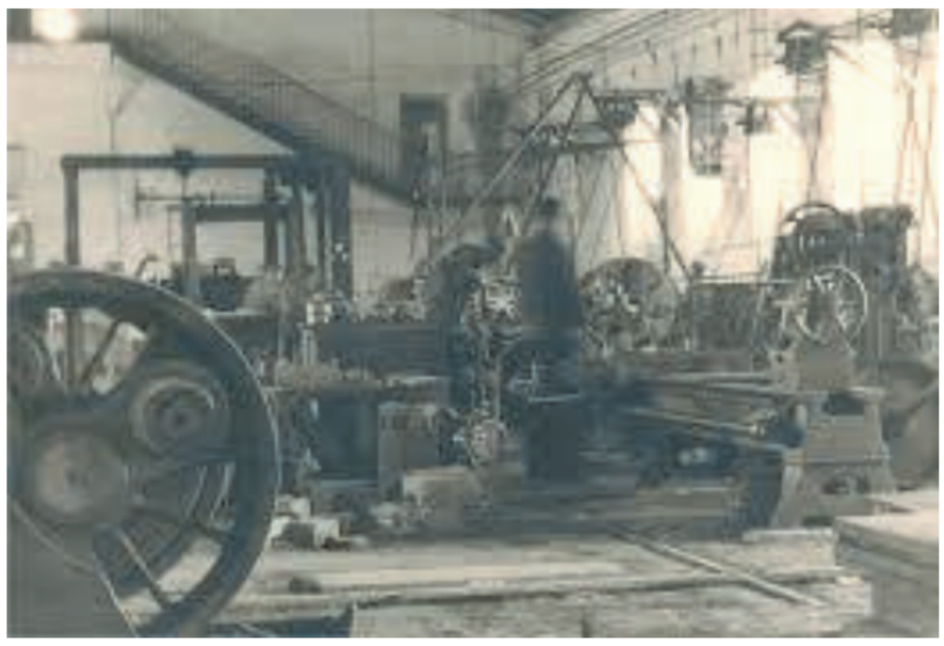

Львів. Майстерня для ремонту паротягів і пасажирських вагонів. Початок XX століття. Світлина.

1. Розгляньте світлину й визначте, який напрямок модернізації вона ілюструє.

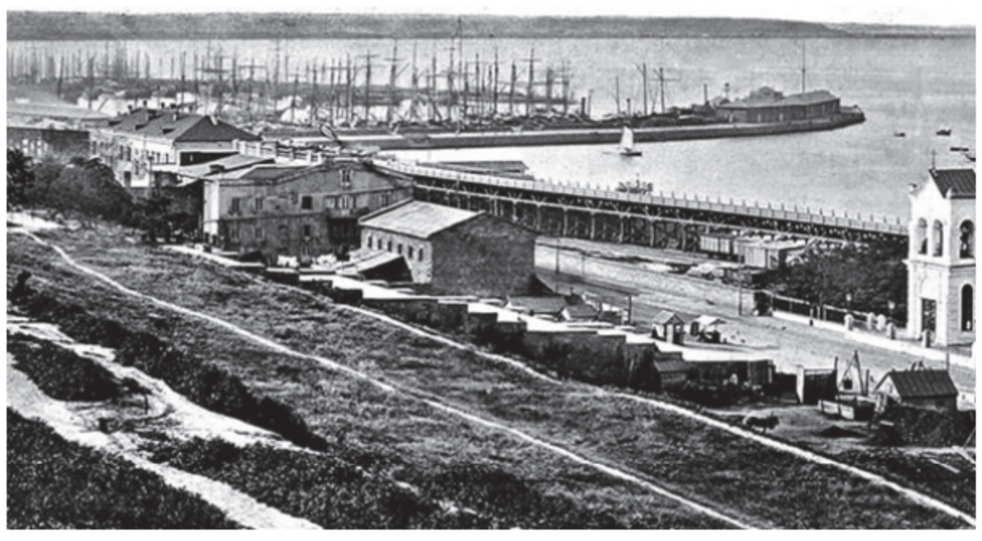

Одеса. Вид на Приморську вулицю та порт. 1886 рік. Світлина.

1. Користуючись інтернет ресурсами дізнайтеся, які товари ввозилися й вивозилися через Одеський порт в XIX столітті.

Неукраїнські етнічні групи зосереджувалися переважно в містах, містечках та промислових селищах. Вони були зайняті здебільшого у промисловості й торгівлі. Найбільшими містами в Наддніпрянщині були **Одеса, Київ, Харків, Катеринослав, Єлисаветград** (нині Кропивницький), **Олександрівськ** (нині Запоріжжя); в західноукраїнських землях — **Львів, Чернівці.** Сільське господарство, яке інтенсивно розвивалося після ліквідації особистої залежності селян, залишалося сферою діяльності головно українського населення, котре не поспішало переселятися у міста, віддаючи перевагу освоєнню нових сільського господарських районів. Отже, модернізаційні процеси в українських землях упродовж XIX – початку XX століття відбувалися в руслі загальноєвропейських тенденцій та суттєво змінили життя населення.

1. Яких змін зазнала соціальна структура українського суспільства?
2. Чи можна стверджувати, що населення українських земель було полі-етнічним? Відповідь обґрунтуйте.
3. В якій сфері економіки переважало українське населення?

Мовою цифр

Об'єднайтеся у дві групи. Складіть по п'ять запитань до схеми «Історія в цифрах». Запропонуйте іншій групі дати на них відповіді.

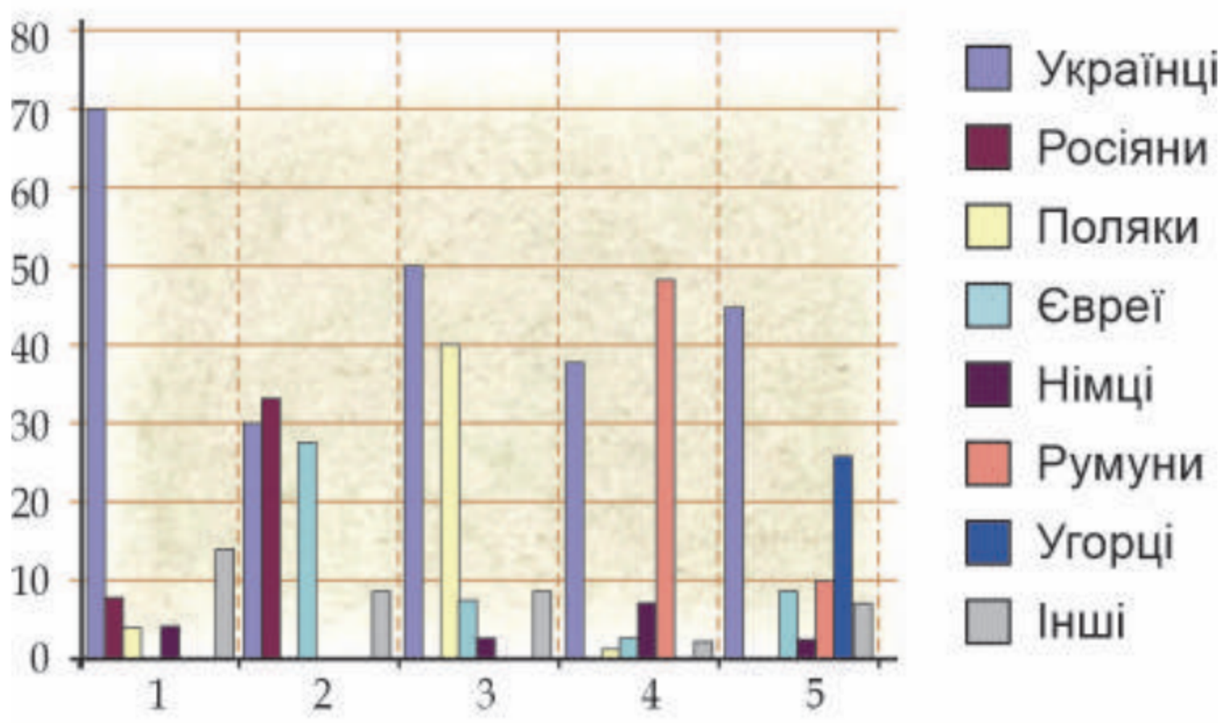

Етнічний склад населення українських земель (%):
1 — Наддніпрянської України (1897 р.);
2 — міського населення Наддніпрянської України (1897 р.);
3 — Східної і Західної Галичини (1851 р.);
4 — Північної та Південної Буковини (1851 р.);
5 — Закарпаття (1851 р.).

На лінії часу

Розгляньте лінію часу, накресліть її в зошиті. Назвіть хронологічні межі «Довгого XIX століття». Використовуючи інтернет-ресурси, підберіть по дві події з історії України, що стосуються модернізації та національного відродження. Позначте їх на лінії часу.

Творча майстерня

Об'єднайтеся в групи. Створіть лепбук на тему: «Етнічні спільноти на українських теренах».

У той час, коли... на теренах України

були втрачені всі ознаки автономії, …

Тоді... у світі

у Північній Америці 13 британських колоній розпочали визвольну боротьбу проти колоніального визиску метрополії.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Sr1Rp9do або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

Розділ 1

Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття

Уявіть собі: 1798 рік, і без дозволу автора, Івана Котляревського, раптом з'являються друком перші три частини його «Енеїди»! Цей вчинок конотопського поміщика Максима Парпури, хоч і розлютив Котляревського, та зробив дещо неймовірне: він миттєво перетворив поему на справжню літературну сенсацію. Чому? Бо «Енеїда» була написана не нудною, застарілою, а живою, розмовною українською мовою, якою спілкувалися звичайні люди!

Котляревський здійснив справжню революцію: він узяв серйозний сюжет давньоримської «Енеїди» Вергілія і перетворив його на дотепну пародію. Він «переодягнув» троянців і грецьких богів в українських козаків, селян і шляхтичів, а всі події розгорталися на тлі українського побуту XVIII століття! Завдяки цьому поема стала справжньою скарбницею знань про те, як жили українці того часу: які страви їли та який одяг носили, як працювали та як святкували, у що вірили і як воювали. Це робить її цінним джерелом для етнографів та істориків. «Енеїда» допомогла українцям усвідомити свою унікальність, пишатися своїми звичаями та мовою. Це було справжнє культурне пробудження, до якого поема дала перший, дуже потужний поштовх.

1. Дізнайтеся, коли було опубліковано повний варіант «Енеїди» у шести частинах.
2. Поміркуйте. Чому Іван Франко назвав «Енеїду» Котляревського «першою ластівкою українського відродження»?
3. За допомогою інтернет-джерел довідайтеся, як життя Івана Котляревського було тісно переплетене з ключовими історичними подіями кінця XVIII – першої половини XIX століття в Україні. Наведіть 3–4 факти з його біографії, що яскраво показують його участь у цій епосі.

§2 Наддніпрянська Україна в системі міжнародних відносин першої половини XIX століття

✓ **Згадайте**, коли і за яких обставин припинила існування Нова Січ.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «козаки», «Запорозька Січ»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** в результаті воєн з Османською імперією та поділів Речі Посполитої Російська імперія значно розширила свої володіння? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку складіть карту пам'яті «Наддніпрянська Україна в системі міжнародних відносин першої половини XIX століття» та з'ясуйте: Україна була суб'єктом чи об'єктом міжнародних відносин?

1. Політика Російської імперії щодо українських земель

Російська імперія проводила політику, направлену на уніфікацію всіх сторін життя мешканців українських територій за імперським зразком. Наприкінці XVIII – на початку XIX століття був утверджений новий адміністративно-територіальний устрій: генерал-губернаторства, губернії, повіти. Створено три генерал-губернаторства: **Київське** — з Київської, Волинської та Подільської губерній; **Малоросійське** — з Чернігівської, Полтавської та Слобідсько-Української (з 1835 року — Харківської) губерній; **Новоросійсько-Бессарабське** — з Херсонської, Катеринославської, Таврійської губерній та Бессарабської області. Губернії поділялися на **повіти**. Відтак генерал-губернаторствами керували генерал-губернатори, котрі володіли майже необмеженою владою; губерніями — цивільні губернатори. Як перших, так і других призначав та звільняв імператор. Повітами управляли капітан-справники. Уряд не враховував географію розселення українського народу. Відтак частину українських земель приєднано до сусідніх російських, білоруських губерній і Королівства Польського. Поза межами українських губерній залишалися землі Чорноморського козацького війська.

***Губернія** — вища адміністративно-територіальна одиниця державного місцевого управління в Російській імперії.*

У містах діяла «Жалувана грамота містам», видана імператрицею Катериною II 1785 року, яка визначала правовий статус міст і населення. Згідно з нею, містом управляла виборна **міська дума**, що перейняла функції магістрату. Вона мала право відкривати майстерні, засновувати школи, влаштовувати щотижневі торги і щорічні ярмарки, утримувати та передавати в оренду корчми і харчевні. Міста володіли прилеглими угіддями і водоймами. Почали з'являтися мануфактури, регулярний поштовий зв'язок.

У соціальній сфері Російська імперія діяла традиційно. Козацькій старшині та шляхтичам даровано титули дворян, греко-католицьку

церкву почали силоміць навертати в православ'я. Кріпосне право погіршило становище селян. Тих запорожців, котрі залишилися в імперії після зруйнування Нової Січі, влада і надалі використовувала у своїх військових кампаніях початково як **Військо вірних козаків**, згодом — **Чорноморське козацьке військо**. Йому повернули частину січових клейнодів, дозволили жити за давнім козацьким звичаєм між річками Дністер і Південний Буг. Згодом козаків переселили в долину річки Кубань і розмістили вздовж Чорноморської кордонної лінії. Їхнім головним завданням була охорона цієї лінії та участь у військових походах російської армії. Імперський уряд заохочував переселення в українські землі болгар, росіян, німців та представників інших національностей, створюючи їм пільгові умови.

1. Який адміністративно-територіальний устрій утвердився на українських землях?
2. Визначте права міських дум згідно з «Жалуваною грамотою містам».
3. Як Російська імперія використала військовий хист колишніх запорожців?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в пари. Попрацюйте з історичною картою **«Українські землі на початку XIX століття»** та виконайте завдання 1–2.

1. Складіть у зошиті таблицю, вписавши в окремі стовпчики назви губерній Правобережної України, Слобожанщини, Лівобережної України, Південної України.

2. Знайдіть на карті ваш населений пункт або найближче до нього велике місто. Визначте, до складу якої імперії та якої адміністративної одиниці належав ваш населений пункт.

Українські землі на початку XIX століття

2. Українські землі в російсько-османській війні 1806–1812 років та франко-російській 1812 року

У результаті російсько-османських воєн другої половини XVIII століття Російська імперія приєднала Крим і Північне Причорномор'я. Однак надалі відносини між обома державами залишалися складними. Російська держава прагнула забезпечити собі вихід до Середземного моря через протоки Босфор і Дарданелли, які контролювали османи, а також захопити території від річки Дунай до Стамбулу. Натомість **Османська імперія** намагалася відновити вплив у регіоні й повернути свої колишні володіння на північному узбережжі Чорного й Азовського морів. З початком XIX століття напруга між обома країнами зросла через підтримку Російською імперією антиосманського повстання 1804 року в Сербії.

Початок російсько-османської війни в **1806 році** перетворив територію України на **близький тил і базу постачання російської армії.** В українських губерніях створили народне ополчення. Водночас селян зобов'язали постачати для армії волів і коней, продовольство й фураж (корм для тварин), вози та інші необхідні речі. У зоні військових дій опинилися землі **Південної Бессарабії**, де проживали переважно українці. На боці росіян виступили чорноморські козаки, а по інший бік фронту воювали задунайці. Війна завершилася перемогою Російської імперії. За умовами **Бухарестського мирного договору 1812 року,** до Росії відійшло межиріччя річок Дністер і Прут — **Бессарабія.** Три повіти цього регіону — **Хотинський, Ізмаїльський та Аккерманський** — заселяли українці.

Франко-російська війна **1812 року** була зумовлена суперництвом на міжнародній арені французького імператора Наполеона Бонапарта та російського — Олександра I. Наступ наполеонівської армії розпочався в **червні 1812 року.** На українських землях бойові дії тривали тільки **на Волині.** Перед загрозою поразки імператор Олександр I відновив **козацьке військо,** яке обіцяв зберегти і після війни. Зокрема, набором козаків та забезпеченням їхнього спорядження займався Іван Котляревський. 1812 року він сформував 5-ий козацький кінний полк. Надалі козацькі полки воювали проти наполеонівської армії в Центральній і Західній Європі та брали участь у захопленні столиці Франції — Парижа. Підсумки наполеонівських війн оформив **Віденський конгрес 1814–1815 років.** До Російської імперії відійшла територія Королівства (Царства) Польського з **Холмщиною, Підляшшям, Надсянням,** заселених українцями. Уряд не дотримав своєї обіцянки. В 1816 році кінні козацькі полки розформували: одну частину перетворили на уланські (вид легкої кавалерії), а решту демобілізували і повернули до селянського стану. Частина козацького ополчення вступила до Чорноморського козацтва.

1. Що ускладнювало відносини між Російською та Османською імперіями?
2. Доведіть твердження: «Тягар російсько-османської війни ліг на плечі українців».
3. Які території відійшли до Російської імперії за рішенням Віденського конгресу?

Відлуння минулого

Із Розпорядження про створення Українського козацького війська (1812 р.)

«Військо це передбачається утворити на Україні з людей до козачої служби здібних і здавна відомих звичкою і охотою до неї. Воно повинно складатись з 4 полків: кожний полк з 8 ескадронів, а ескадрон — з 150 козаків.

Людей можна призначити на козаків, незважаючи ні на роки, ні на зріст, а також маловажні тілесні вади, але єдино тільки із збереженням сил і здібностей до служби цього роду…

Як мине в українських полках потреба, всі вони розпускаються по своїх домівках, але вже назавжди залишаються приналежними війську і за першою потребою повинні з'явитися на службу і скласти знову свої полки... звільняючись зате від усяких інших по державі повинностей. Діти їх, які народжені від [часу] вступу у військо, належатимуть також до нього.»

Картина Євгена Путрі «Капітан Іван Котляревський»

1. Поміркуйте, чому, з одного боку, влада послаблювала вимоги щодо віку та фізичних вад, а з іншого — надавала козакам певні привілеї та передавала їхній статус у спадок.
2. Створення козацького війська було відновленням традицій Гетьманщини, чи це був виключно інструмент імперської політики? Сформулюйте й обґрунтуйте свою позицію.
3. Розгляньте картину поруч із рубрикою. За допомогою інтернет-джерел дізнайтесь, яку роль відіграв Іван Котляревський у військових подіях початку XIX століття.

3. Ліквідація Задунайської Січі. Азовське козацьке військо

Російсько-османська війна **1828–1829 років** не торкнулась українських земель, але українці брали в ній безпосередню участь. З початком війни на бік Російської імперії перейшла частина козаків на чолі з кошовим отаманом Задунайської Січі **Йосипом Гладким.** З них було сформоване **Окреме Запорозьке військо (1828–1832 роки).** Воно зберігало традиційний поділ на курені та право внутрішнього самоуправління. Козаків, які залишились у Задунайській Січі, османи вирізали, а січові укріплення зруйнували. Так у **1828 році** ліквідували **Задунайську Січ.** Порта в цій війні зазнала поразки. За умовами **Адріанопольського договору 1829 року,** до Російської імперії відійшло **гирло Дунаю та східне узбережжя Чорного моря.**

У **1832 році** Окреме Запорозьке військо перейменували в **Азовське козацьке військо,** оскільки козаків було поселено на узбережжі Азовського моря між містами Бердянськом і Маріуполем. Азовці охороняли переправу на річці Берді й патрулювали північно-східне узбережжя Чорного моря. Займалися хліборобством, бджільництвом, рибалили. З 1850-х років російський уряд розпочав примусове переселення азовців на Кубань, що призвело до козацького повстання. Російські війська жорстоко придушили опір азовців. Згідно з **імператорським указом 1864 року, Азовське козацьке військо було розформоване,** а козаків переведено в селянський стан. Клейноди, зброю і флотилію передали **Кубанському козацькому війську,** офіційно утвореному в **1860 році** на базі Чорноморського козацького війська, переселеного в долину річки Кубань наприкінці XVIII століття. Очолював Кубанське козацьке військо **наказний отаман,** якого призначав російський імператор. Адміністративним центром **Кубанської області** стало місто **Катеринодар.** Козаки користувались українською мовою та зберігали давні українські звичаї і традиції.

Отже, у першій третині XIX століття відбулося три великих міжнародних конфлікти, що безпосередньо торкнулися населення українських земель. У них брали участь **різні козацькі формування,** котрих Російська та Османська імперії використовували задля досягнення свого військового успіху.

1. Коли й чому ліквідували Задунайську Січ?
2. Продовжте логічний ланцюжок: «Окреме Запорозьке військо, Азовське козацьке військо, …».
3. З якою метою Російська та Османська імперії використовували козацькі формування?

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах. Прочитайте текст української народної пісні, розгляньте ілюстрацію поруч та виконайте завдання 1–2.

1. Яку причину переходу козаків Задунайської Січі на бік Російської імперії відображено в пісні?
2. Назвіть прізвище й ім'я історичного діяча, зображеного на ілюстрації. Що вам про нього відомо?

Українська народна пісня

Ой крикнула лебедочка, із степу летючи,
Заплакав наш кошовий, од цариці йдучи:
«Великий світ, миле браття, нема де прожити,
Заприсягніть турчинові на 130 год жити.
За все добре, миле браття, під османом жити,
Тільки одно непріятно, що нашу віру бити…»

Кошовий отаман Задунайської Січі, про якого йдеться в пісні

Барвограй ідей

Об’єднайтеся в трійки. Попрацюйте з історичною картою **«Українські землі в системі міжнародних відносин першої половини XIX століття»** та виконайте завдання 1–3.

1. Дослідіть, які території були включені до Російської імперії внаслідок російсько-османських війн 1806–1812 та 1828–1829 років.

2. З’ясуйте, як франко-російська війна 1812 року торкнулась українських земель.

3. Визначте розташування Задунайської Січі, Азовського та Кубанського козацького війська.

Українські землі в системі міжнародних відносин першої половини XIX століття

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поміркуйте, чи вплинули ці події на життя людей у регіоні, де ви мешкаєте. Свою відповідь обґрунтуйте.

Творча майстерня

Проаналізуйте діаграму. Визначте, які події вона відображає. Дайте назву діаграмі та її частинам. На основі діаграми складіть розповідь про участь українців у військових кампаніях Російської імперії першої третини XIX століття.

У той час, коли... на теренах України

козаки Задунайської Січі перейшли в російське підданство, …

Тоді... у світі

у селищі Туркманчай біля Тебріза (нині — Іран) між Російською імперією та Персією було підписано мирний договір, що завершив російсько-перську війну 1826–1828 років.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/tr1RsKtr або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§3 Соціально-економічний розвиток

✓ **Згадайте**, коли й у якій країні почалась індустріальна (промислова) революція.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «панщина», «кріпацтво»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** в останній третині XVIII століття почалось активне економічне освоєння Півдня України? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку визначте переваги та / або ризики інтенсивного й екстенсивного розвитку господарства.

1. Становище у сільському господарстві. Соціальні протести

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття в структурі економіки Наддніпрянщини переважало сільське господарство в якому була зайнята більшість населення. Кріпосницька система, котра визначала розвиток аграрного сектору, переживала кризу. Багато поміщицьких господарств розорювалося через застарілі методи господарювання та неефективне використання прибутків. Більшість землевласників через необізнаність, небажання витрачати кошти на нові знаряддя праці й традиційність поглядів підвищували прибутки, примушуючи кріпаків більше працювати та нерідко відбирали в селян землю. В Російській імперії діяв закон, який обмежував панщину трьома днями, однак поміщики запровадили **уроки** — обсяг робіт, що землевласник визначав на один день, але реально селянин міг виконати його лише за два-три дні, та **місячину** — щоденну панщину за місячну норму харчів для селянина, котрий втратив земельний наділ. Щоб зекономити державні кошти на утримання армії, в 1817 році були створені **військові поселення.** Частину державних селян Слобідської, Центральної та Південної України перетворили на військових поселенців і змусили одночасно нести військову службу й виконувати сільськогосподарські роботи. Життя селян-воїнів було розписано погодинно. А важка польова праця почергово змінювалася не легшою військовою муштрою. Такий спосіб господарювання називають **екстенсивним.**

Частина поміщиків намагалися покращити свої господарства якісно. Вони використовували працю вільнонайманих робітників; сільськогосподарські машини: сіялки, віялки, молотарки; застосовували добрива; вирощували технічні культури: тютюн, льон, цукрові буряки, які слугували сировиною для промисловості. Такий спосіб розвитку господарства називають **інтенсивним.** Одним із яскравих представників землевласників-раціоналізаторів був **Василь Каразін.** У своєму маєтку в селі Кручик на Харківщині він створив дослідне поле, метеорологічну станцію. Засноване ним Філотехнічне товариство поширювало передові методи господарювання.

Збільшення панщини, фізичні покарання, безправність — усе це викликало невдоволення в селян. Тому вони вдавалися до різних **форм соціального протесту:** подавали скарги до державних установ, відмовлялися виконувати повинності, масово втікали, підпалювали поміщицькі маєтки, чинили збройний спротив землевласникам, місцевій адміністрації і навіть урядовим військам. Усі ці форми боротьби проявлялися, зазвичай, у взаємозв'язку. Найтривалішим був селянський опір **на Поділлі** в **1813–1835 роках.** Очолював його селянин-кріпак **Устим Кармалюк.** Повстанці переховувалися в лісах. За увесь час протестів на Поділлі в них узяли участь близько 20 тисяч осіб. Зменшенню їхньої активності слугувала загибель у 1835 році Устима Кармалюка. Проти незадовільних умов життя і праці виступали військові поселенці. Особливо значними були **повстання військових поселенців на Слобожанщині: 1819 рік — у Чугуєві, 1829 рік — у Шебелинській слободі.** Виступи селян проти нав'язаного їм статусу військових поселенців траплялися часто і тривали до **1857 року,** коли імперський уряд скасував військові поселення.

1. Поясніть значення понять: «уроки», «місячина», «військові поселення».
2. Що таке інтенсивний спосіб господарювання? Хто й чому до нього вдавався?
3. Які форми протесту проти панського свавілля здійснювали селяни?

PRO історію

Чи знаєте ви, що...

Селянський ватажок **Устим Кармалюк** — одна з найсуперечливіших історичних постатей, адже його образ досі викликає дискусії серед істориків? Для одних він — **народний герой**, український Робін Гуд, що боровся за права селян. Інші ж бачать його як **«соціального розбійника»** — людину, чий протест був швидше хаотичним і мав кримінальні риси. Фольклористи досліджували Кармалюка як **легендарного героя**, що існує в народних піснях та переказах, перетворившись на символ опору. Дехто навіть вважає його борцем за національне визволення. Кожен з цих підходів має свої докази, але й піддається критиці за однобокість. Попри всі ці розбіжності, **Устим Кармалюк** залишається знаковою постаттю в українській історії та культурі.

Картина Василя Тропініна «Подільський селянин» (ймовірно, Устим Кармалюк)

1. Який із представлених поглядів на Устима Кармалюка особисто вам здається найбільш правдоподібним і чому? Свою думку обґрунтуйте, використовуючи інформацію з тексту рубрики, параграфа, додаткових джерел.
2. Чому, на вашу думку, важко однозначно оцінити таку історичну постать, як Устим Кармалюк?
3. За допомогою інтернет-ресурсів дізнайтесь, які пам'ятки, топоніми, культурні надбання пов'язані з іменем Устима Кармалюка.

Мовою цифр

Кількість в Україні селян-кріпаків у кінці XVIII – на початку XIX століття відповідно до V та VI ревізій в Російській імперії
(у відсотках до загальної кількості селян певного регіону)

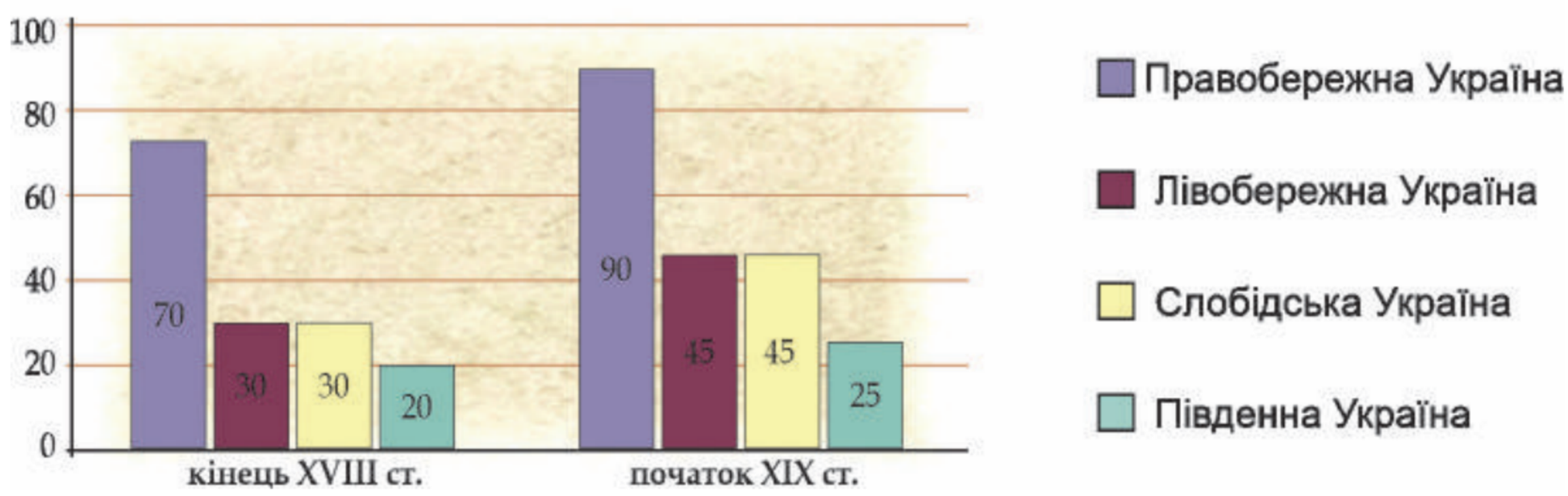

Проаналізуйте діаграму та виконайте завдання 1–2.
1. З'ясуйте, в яких регіонах України кріпаків було найбільше, а в яких — найменше. Висловте припущення, чим це зумовлено.
2. Простежте, як змінилася кількість селян-кріпаків на початку XIX століття порівняно з кінцем XVIII століття. Поміркуйте, що на це вплинуло.

2. Початок промислової (індустріальної) революції

Сукупність підприємств, на яких виробляють знаряддя праці, добувають і обробляють сировину, виготовляють з неї частину предметів споживання, називають промисловістю або індустрією (в перекладі з латинської мови — «старанність», «діяльність»). До 30-х років XIX століття більшість промислових підприємств становили **мануфактури,** базовані на ручній праці головно селян-кріпаків, та **ремісничі цехи. Кустарними промислами (доморобством)** — варінням селітри, виробництвом будівельних матеріалів, ткацтвом, обробкою шкіри, миловарінням — займалися здебільшого мешканці сіл.

Індустріальна (промислова) революція *— перехід від ручної праці до машинного виробництва.*

У 1830-х роках в українських землях розпочалась **індустріальна (промислова) революція,** найперше в **харчовій** (виробництво цукру, олії, борошна) **та легкій промисловості** (виробництво скла, свічок, сукна, мила). З її початком створювали **фабрики** і **заводи**, тобто підприємства, в яких ручну працю було частково замінено спеціальними пристроями — **машинами.** Згодом поширили використання **парових машин.** Вони виробляли енергію, що приводила в дію верстати. Зросла чисельність промислових підприємств. На фабриках і заводах люди працювали, зазвичай, за мізерну плату, але то вже були **особисто вільні наймані робітники**, а не кріпаки.

Провідне місце у промисловості українських земель належало **цукроварінню**, яке розвивали здебільшого на Правобережжі, де були ґрунти, сприятливі для вирощування цукрових буряків. Саме в цій

галузі згодом сформувалися українські промислові династії — Яхненки, Симиренки, Терещенки. В Чернігівщині та Харківщині мала цукрові заводи родина Харитоненків. Новий якісний розвиток отримала **сукнярська галузь**, у якій використовували парові машини. Регіонами сукнарства стали Поділля і Чернігівщина. На Криворіжжі та Донецькому кряжі започаткували **металургійну** і **вугледобувну** промисловості, оскільки там відкрили великі поклади залізної руди й кам'яного вугілля. А в містах Кременчуці, Луганську, Києві, Катеринославі (Дніпрі), Ромнах, Шостці, Харкові розвивали **машинобудування**. На заводах виготовляли віялки, гідравлічні преси, парові котли, а також забезпечували потреби армії і флоту. Промислова революція спричинила появу нових соціальних верств — **підприємців і найманих робітників** — та сприяла зростанню міст і міського населення.

1. Назвіть форми промислових підприємств в Україні до 1830-х років?
2. До яких змін призвела індустріальна революція в українських землях?
3. Які галузі промисловості розвивали на теренах України найактивніше?

3. Нова модель соціально-економічного розвитку Півдня України. Торгівля

Особливо динамічні зміни відбувалися на Півдні України. Люди активно заселяли степи з родючими ґрунтами. Російські та українські поміщики переселили сюди частину своїх кріпаків і намагалися запроваджувати звичні для них порядки, однак кріпаків на Півдні України було порівняно мало — близько 25%, отож було небагато і господарств, заснованих на підневільній праці. Натомість іноземці (німці, болгари та інші), яких російський уряд закликав сюди переселитися, й українці (колишні козаки, відставні солдати, кріпаки-втікачі), котрих запросили землевласники, заселяли край на пільгових умовах, а подекуди і самочинно. Вони працювали на землі або особисто, або використовували найманих робітників, продовжуючи традиції хутірської системи господарювання. На великих масивах південноукраїнських степів вирощували **зернові культури**, насамперед озиму пшеницю на експорт. Розвивали **степове тваринництво**. Його продукти реалізовували на внутрішніх ринках Російської імперії та експортували до країн Західної Європи.

Південні портові міста — Одеса й Миколаїв, Херсон і Маріуполь, промислові — Олександрівськ (нині — Запоріжжя) та Нікополь — потребували багато робочих рук. Тож вигідне розташування приморських міст як осередків торгівлі або виникнення промислових міст біля джерел сировини (покладів корисних копалин) співпало в часі з прибуттям у Південну Україну значної кількості вільних людей. Відтак міста отримували достатньо робочої сили й активно розвивались.

У цьому регіоні України утвердилася **нова модель соціально-економічного розвитку,** яка ґрунтувалася на **вільнонайманій праці.**

Зростання попиту на сільськогосподарську і промислову продукцію та сировину стимулювало подальший розвиток товарного виробництва та збільшення обсягів **внутрішньої** і **зовнішньої** торгівлі. **Зовнішню** торгівлю становили **імпорт** (ввезення товарів) та **експорт** (вивезення товарів). **Оптову** зовнішню (міжнародну) торгівлю найактивніше здійснювали через причорноморські порти. Завдяки активній міжнародній торгівлі найбільшим містом краю стала портова Одеса. **У 1817–1859 роках Одеса** була відкритим вільним портом **(порто-франко). Роздрібну** торгівлю здійснювали на базарах і в крамницях. Водночас місцем, де не лише займалися роздрібною торгівлею, а й укладали контракти (угоди) на регіональну і міжнародну торгівлю, залишалися традиційні для українських земель **ярмарки.** Їх у різний час проводили в тому чи іншому місті. Найбільшим був **Контрактовий ярмарок у Києві** — щороку в січні. Однією з форм внутрішньої суходільної торгівлі залишався **чумацький промисел** — перевезення товарів на возах, запряжених здебільшого волами, і торгівля тими товарами.

Порто-франко *— в перекладі з італійської «вільна гавань». Торговельний режим, за якого дозволено ввозити, зберігати та вивозити товари без сплати мит і податків.*

Барвограй ідей

1. Розгляньте картину. Який настрій вона передає? Що розповідає про життя і діяльність чумаків?
2. Поміркуйте, чому діяльність чумаків була важливою для розвитку торгівлі.
3. Висловте припущення, що б втратило суспільство та економіка без чумаків.

Картина Сергія Васильківського «Чумацький Ромоданівський шлях». 1901–1908 роки

Чумакування було давнім купецьким, торговельно-візницьким промислом українців на території Великого Степу, яким займалися різні верстви населення. Чумаки транспортували різноманітні товари: сіль, цукор, рибу, фрукти, зерно, а також торгували ними з метою отримання прибутку. Подорожували чумаки **валками** — гуртом з кількох десятків возів. Чумакуванням займалися селяни, козаки, жителі міст і представники

Чумакування *— традиційне заняття українців у XVI–XIX століттях, пов'язане з перевезенням і торгівлею товарами (переважно сіллю) волами на возах на далекі відстані.*

інших соціальних груп. Зазвичай стати самостійними чумаками могли лише заможні жителі, бо, крім пари волів, треба було мати ще добре обладнаний і пристосований до тривалого перебування в дорозі віз, а також певну суму грошей для купівлі солі чи риби.

1. Яким був соціальний і національний склад населення Півдня України?
2. На чому ґрунтувалася нова модель соціально-економічного розвитку Південної України?
3. Як пов'язані поняття «порто-франко» і «міжнародна торгівля», «ярмарки» і «чумацький промисел»?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в трійки. Попрацюйте з картою **«Господарство українських земель наприкінці XVIII – першій половині XIX століття»** та виконайте завдання 1–6.

1. Назвіть перші промислові центри на українських землях.
2. Визначте регіони, де видобували корисні копалини і які саме. До яких екологічних наслідків призвів видобуток корисних копалин у наш час?
3. Дізнайтесь особливості сільськогосподарської та / або промислової спеціалізації регіону, де ви зараз мешкаєте, в той час.
4. Дослідіть, що впливало на економічну спеціалізацію регіонів.
5. Поміркуйте, які ресурси могли приносити найбільші прибутки і кому: державі, поміщикам, підприємцям чи селянам.
6. Спрогнозуйте, як би ви вкладали гроші наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття, маючи вибір: у землю, промисловість чи торгівлю? Чому?

Господарство українських земель наприкінці XVIII – першій половині XIX століття

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поміркуйте, чому індустріальна (промислова) революція в українських землях почалася значно пізніше, ніж у Європі.

Барвограй ідей

Скориставшись схемою, складіть розповідь про розвиток торгівлі в українських землях наприкінці XVIII – на початку XIX століття.

Творча майстерня

У першій половині XIX століття в українських землях з'явились особливі постаті — українські підприємці. Вони не просто прагнули прибутку, а й змінювали світ довкола себе: будували фабрики, відкривали школи, підтримували митців. Хто вони, ці люди? Як їм вдавалося досягти успіху в умовах, коли Україна не мала власної державності? Що спонукало їх займатися не лише підприємництвом, а й ставати меценатами?

Щоб відповісти на ці та інші запитання, об'єднайтеся в групи та підготуйте дослідницький проєкт «Українські підприємці: секрети бізнесового успіху і соціальна відповідальність». Дослідження ви можете здійснити орієнтовно за такими напрямками: історичний контекст життя й праці підприємців; образ українського підприємця в умовах першої половини XIX століття; основні галузі підприємництва; історії успішних підприємців; чинники успіху українських підприємців; зв'язок між бізнесом і громадським життям. Результати свого дослідження оформте у вигляді презентації, стенду, відеоролика, інсценізації, лепбука тощо.

У той час, коли... на теренах України

на Поділлі почався селянський спротив під проводом Устима Кармалюка, …

Тоді... у світі

під Лейпцигом відбулася найбільша битва в історії до початку Першої світової війни — Битва народів.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Sr1RdZRA або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§4 Початок українського національного відродження

✓ **Згадайте**, коли було ліквідовано полково-сотенний устрій на Слобожанщині й Лівобережжі.

✓ **Як ви розумієте значення** понять: «автономія», «фольклор»?

✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** впродовж XVIII століття Російська імперія здійснювала наступ на автономію Гетьманщини? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте особливості українського національного відродження на Лівобережжі й Слобожанщині та заповніть таблицю «Українське національне відродження наприкінці XVIII – на початку XIX століття» за такими критеріями: назва регіону, роки, ключові події, діячі, значення.

1. Автономістська ідея

На рубежі XVIII–XIX століть у Лівобережній Україні сформувалась **автономістська ідея**, головним теоретиком якої був **Григорій Полетика.** Її прихильники прагнули відновити козацьку автономію в межах Російської імперії. Центром автономістського руху стало місто Новгород-Сіверський. Члени **Новгород-Сіверського автономістського гуртка** поширювали твори, в яких, зокрема, позитивно оцінювали діяльність гетьманів Івана Мазепи та Павла Полуботка. Вони підготували проєкт відновлення козацького війська, але уряд заборонив його здійснити. Тоді автономісти вирішили скористатися загостренням російсько-прусських відносин. **1791 року** в місті Берліні **Василь Капніст** — полтавський землевласник — зустрівся з прусським канцлером, щоб заручитися підтримкою Пруссії на випадок збройної боротьби з Російською імперією. Проте міністр запропонував повернутися до цього питання, якщо така війна дійсно почнеться. Однак невдовзі стосунки між обома державами нормалізувалися.

Важливу роль у формуванні національної самосвідомості відіграла книга **«Історія русів»** невідомого автора. В ній розповідається про історичний розвиток України від найдавніших часів до 1769 року. **Основна ідея твору** — природне, моральне, історичне право кожного народу, зокрема українського, мати власну державу. Автор праці з жалем пише про ліквідацію гетьманства в часи імператриці Катерини II, засуджує кріпацтво, деспотизм, свавілля урядовців, військових, релігійну нетерпимість, прояви невиправданої погорди до чужинців. Особливо захоплювався він козацькою добою, прославляв козацьких ватажків. Найпозитивніший персонаж твору — гетьман Богдан Хмельницький. Значна увага приділена гетьманові Івану Мазепі. Яскравий опис козацтва в «Історії русів» посилив інтерес до української минувшини.

У середовищі тогочасної інтелектуальної еліти модним заняттям було збирання і вивчення **фольклору.** В 1819 році **Микола Цертелєв**

опублікував у Петербурзі першу збірку українських історичних дум. Український фольклор досліджував випускник Московського університету, перший ректор Київського університету **Михайло Максимович**, нащадок українських козаків із Черкащини. 1827 року він уклав і опублікував збірку «Малоросійські пісні», згодом «Українські народні пісні», «Збірник українських пісень».

1. У чому сутність ідей автономістів?
2. Які хронологічні межі охоплює «Історія русів»? Яка основна ідея цієї книги?
3. Хто із представників інтелектуальної еліти збирав і публікував український фольклор?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

«Історія русів» — одна з найзагадковіших книжок української історії? Хоча книзі понад двісті років, її авторство досі викликає дискусії серед дослідників. «Історія русів» була написана в 1818 році, але вперше видана через 30 років у Москві. Її надрукував виходець із Полтавщини Осип Бодянський, тодішній професор Московського університету. Друге видання книги побачило світ у 1956 році в Нью-Йорку. Третє видання опублікували в 1991 році в незалежній Україні.

Завдяки цій книзі багато українців та українок почали по-новому осмислювати своє минуле — як героїчне і достойне поваги. Історик Олександр Оглоблин назвав цей твір «декларацією прав української нації та вічною книгою України».

1. Поміркуйте, чому «Історію русів» спочатку поширювали тільки в рукописах і впродовж майже двох століть публікували лише тричі.
2. Висловте думку. Чому історик Олександр Оглоблин назвав «Історію русів» «декларацією прав української нації»?

2. Українське культурне відродження на Слобожанщині

На початку XIX століття визначальним осередком культурного відродження стала **Слобожанщина. У 1805 році** зусиллями місцевого українського землевласника і громадського діяча **Василя Каразіна** було відкрито **Харківський університет.**

Серед професорів університету переважали спочатку іноземці. Вони привнесли з Європи нові інтелектуальні течії, що дали поштовх українському національному відродженню. З-поміж них — **романтизм.** Його основні риси — інтерес до внутрішнього світу людини, захоплення фольклором і народними традиціями, вивчення історичного минулого. Одним із найважливіших регіональних осередків українського романтизму був харківський гурток. До нього входили випускники університету: філолог **Ізмаїл Срезневський**, історик **Микола Костомаров**, поети та етнографи **Левко Боровиковський**, **Амвросій Метлинський**, поет **Опанас Шпигоцький** та інші. Гуртківці обґрунтовували ідею самобутності українського народу, опрацьовували фольклорні та етнографічні матеріали як головне

джерел української історії, вважали народ основним суб'єктом історії. Свої фольклорні та історичні дослідження вони публікували в періодичних виданнях **«Український вісник»** (1816–1819 роки) і **«Український журнал»** (1823–1825 роки), а літературні твори — у збірках **«Український альманах»** і **«Український збірник»**.

Важливою умовою культурного відродження стало формування сучасної української мови та літератури. Її зародження знаменував вихід у **1798 році** трьох частин **«Енеїди» Івана Котляревського** — першого поетичного твору, написаного живою народною мовою. А 1818 року була видрукувана «Граматика малоросійського наріччя» **Олексія Павловського**, яку вважають першою науковою граматикою сучасної української мови. До неї був доданий словник, що містив українські народні фразеологізми, приказки, хресні імена.

1. Коли і з чиєї ініціативи відкрили Харківський університет?
2. Назвіть основні напрямки діяльності харківського гуртка романтиків.
3. Хто став основоположником нової української літератури?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Головним ідейним натхненником створення першого університету в Наддніпрянщині став український дворянин Василь Каразін? Ще 1802 року він представив російському імператору проєкт Харківського університету. Офіційне відкриття закладу відбулось у січні 1805 року. Місцеві землевласники виділили під університет 125 десятин землі. Купецтво Харкова пожертвувало 181.008 рублів. Дворяни Слобожанщини внесли до фонду будівництва Харківського університету 400 тис. рублів, а дворяни Катеринославщини — 108.260 рублів.

Головний корпус Харківського університету в XIX столітті (зліва) і сьогодні (справа)

1. Поміркуйте, як приклад створення Харківського університету демонструє взаємозв'язок підприємницької ініціативи та громадянської активності.
2. Дослідіть, як функціонує Харківський національний університет імені Василя Каразіна в умовах російсько-української війни.

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах. За схемою складіть усну розповідь про початок українського національного відродження.

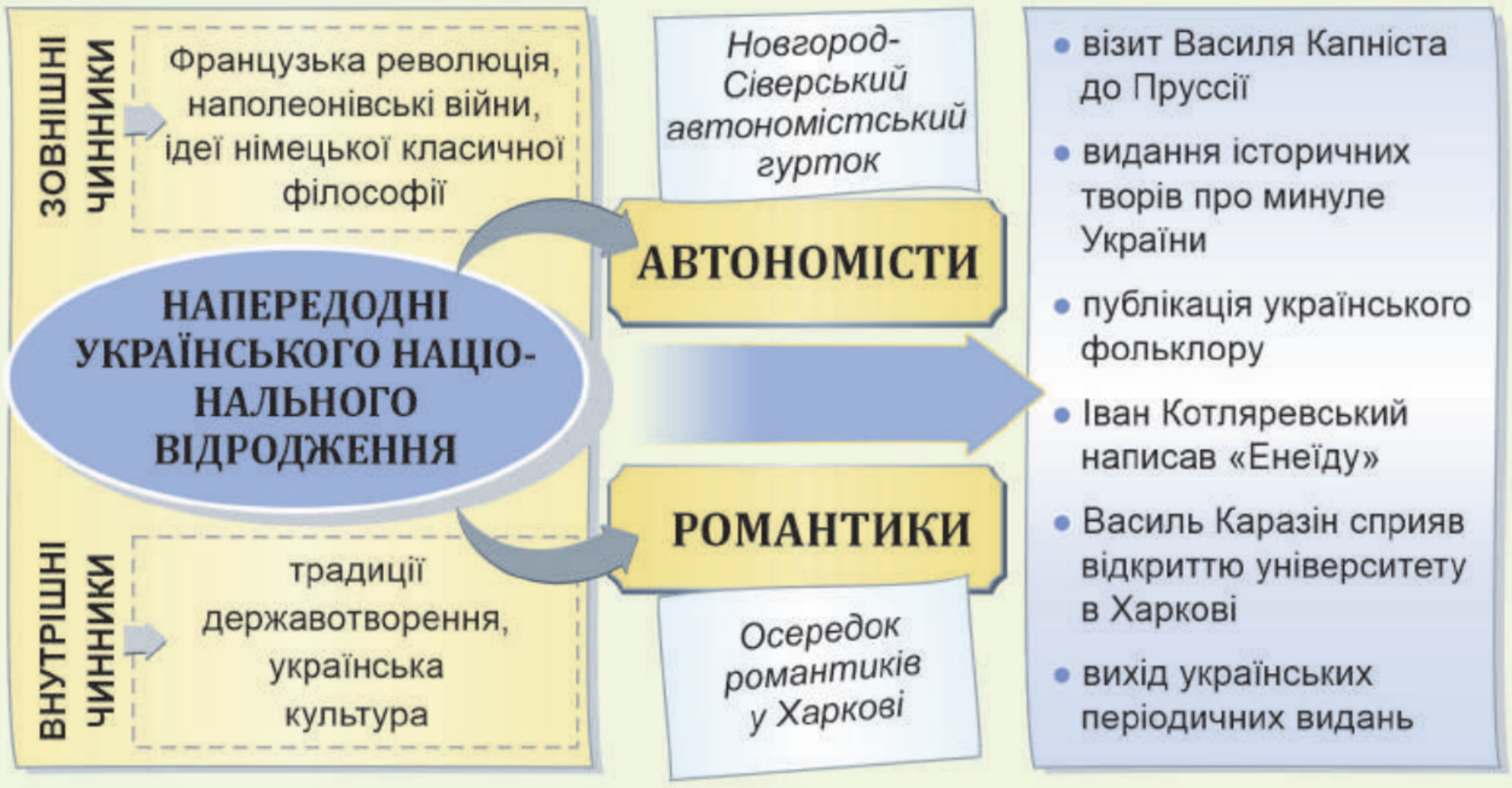

3. Кирило-Мефодіївське братство та всеслов'янська федеративна республіка

Політика Російської імперії щодо України викликала активізацію українського національного руху. Із відкриттям у **1834 році** Київського університету його центр перемістився до Києва. В **січні 1846 року** тут виникла перша організація новочасної української інтелігенції — **Кирило-Мефодіївське товариство (братство).** Ініціаторами її створення були молоді люди, пов'язані з Київським університетом: професор університету Микола Костомаров, студент останнього курсу Василь Білозерський, чиновник канцелярії київського генерал-губернатора Микола Гулак, письменник, фольклорист Пантелеймон Куліш. Членами товариства були: полтавський поміщик Микола Савич, педагог Дмитро Пильчиков, студенти Київського університету Опанас Маркевич, Олександр Навроцький, Іван Посяда, Георгій Андрузький. Дружні стосунки з братчиками підтримував Тарас Шевченко. Ще близько ста осіб знали про існування товариства, хоча й не належали до нього.

Братство було назване іменами відомих просвітників Кирила і Мефодія. Мета і завдання організації викладені у програмних документах: **«Книга буття українського народу» (або «Закон Божий»)** і **Статут Слов'янського братства Святих Кирила і Мефодія.** Їхніми авторами вважають Миколу Костомарова та Василя Білозерського. Головним напрямком своєї діяльності Кирило-Мефодіївське товариство задекларувало утвердження державної незалежності України з

демократичним ладом. Братчики критикували самодержавство та кріпацтво, а чинний устрій хотіли змінити на федерацію вільних слов'янських народів (за зразком США) з центром у Києві. Україна як «фактично» «незалежна держава», мала стати повноправною учасницею федерації. Свої ідеї члени товариства поширювали за допомогою прокламацій (звернень). Братчики займалися науковою діяльністю, піклувалися про розвиток національної освіти, збирали кошти на відкриття народних шкіл, написання і видання нових книг, працювали над програмами навчання в початкових школах. Василь Білозерський уклав «Проєкт про створення в Україні ремісничих шкіл».

У березні 1847 року за доносом одного зі студентів товариство було викрите, а його учасники — засуджені та вислані в різні губернії Російської імперії. Розгром організації завдав відчутних втрат лавам активних діячів українського національного руху, однак знищити остаточно не зміг. Діяльність товариства сприяла розвитку ідей українського національного відродження. Естафету національного руху від козацької старшини перейняла інтелігенція.

1. Які особливості першого етапу українського національного відродження?
2. Чому центр українського національного відродження перемістився в Київ?
3. Яке історичне значення діяльності Кирило-Мефодіївського товариства?

Життєтека

Микола Костомаров (1817 – 1885)

Ім'я (повне). Микола Іванович Костомаров.
Народження. Народився у слободі Юрасівка Воронезької губернії.
Походження. Син поміщика та селянки.
Освіта. Навчався в Московському пансіоні, згодом — у Воронезькій гімназії. Закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. Здобув ступінь магістра. З 1864 року — доктор історії.
Особистість та суспільно-політичний рух. Учителював у Харкові та Києві. Від 1846 року викладав історію в Київському університеті. Вважав, що потрібно писати історію народу, а не історію держави. Довів, що хоча між українцями та росіянами багато спільного, але це два різних народи. Автор художніх творів, переважно на історичні теми. Один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства (братства) й автор його програмного документа «Книга буття українського народу». За причетність до братства в 1847–1857 роках відбував заслання в місті Саратов. Згодом продовжив викладацьку діяльність у Петербурзі. Київський університет за наукові заслуги присудив йому науковий ступінь доктора російської історії. Був обраний членом-кореспондентом Російської академії наук..
Результати діяльності. Видатний історик, письменник, громадський діяч.

Життєтека

Пантелеймон Куліш
(1819 – 1897)

Ім’я (повне). Пантелеймон Олександрович Куліш.
Народження. Народився в містечку Вороніж Чернігівської губернії.
Походження. Із козацько-старшинського роду. Зростав у атмосфері залюбленості в українські пісні, легенди, казки.
Освіта. Навчався в Новгород-Сіверській гімназії, був слухачем лекцій у Київському університеті.
Особистість та суспільно-політичний рух. Учителював у Луцьку, Києві, Рівному, Петербурзі. Автор першого історичного роману українською мовою «Чорна рада». З моменту виникнення Кирило-Мефодіївського товариства (братства) активно долучився до нього, за що відбував заслання в місті Тула. Після звільнення разом з дружиною Ганною Барвінок мешкав у Петербурзі, де заснував альманах «Хата» та редагував журнал «Основа». Розробив український правопис — кулішівку, написав підручник з історії України для учнів старших класів. Підготував до друку (у співавторстві) повний переклад Біблії українською мовою. Посмертне видання значної частини його творів здійснила дружина Ганна Барвінок.
Результати діяльності. Письменник, історик, автор абетки, перекладач, громадсько-політичний діяч.

1. Опрацюйте наведене вище в рубриці «Життєтека». Знайдіть спільне й особливе (відмінне) у житті й діяльності Миколи Костомарова та Пантелеймона Куліша.
2. За допомогою слів-підказок наприкінці кожної рубрики сформулюйте результати діяльності цих особистостей.

Її шлях — її сила

Ганна Барвінок
(Олександра Білозерська-Куліш)
(1828 – 1911)

Ганна Барвінок — перша українська письменниця, яка писала прозові твори українською мовою. А ще — дивовижна жінка, з життям котрої, наче хрещатий барвінок, переплелися долі кирило-мефодіївців. Василь Білозерський був її братом, Пантелеймон Куліш — чоловіком, а Тарас Шевченко — хорошим другом. Тож арешт рідних для неї братчиків жінка сприйняла дуже боляче: вона втратила ще ненароджену дитину і більше дітей уже не мала. Усю свою любов віддала чоловікові: поруч з ним була в суді у Петербурзі, в місті Тулі на засланні. Пантелеймон Куліш підтримував дружину в її літературних починаннях. Повна збірка оповідань письменниці вийшла друком лише 1901 року. Кожне з них — яскрава й зворушлива замальовка із життя української жінки. Особливо колоритними є оповідання

«Восени літом», «Лихо не без добра». У творах «Перемога», «Молодича боротьба» створила постаті вольових жінок. Використовуючи знання сільських звичаїв і фольклору, написала оповідання «Квітка з сльозами, сльози з квітками», «Русалка», драму «Материнська помста». Після смерті чоловіка вона заклала під заставу родинний хутір, щоб видати його твори.

1. Які риси характеру Ганни Барвінок допомогли їй подолати особисті трагедії та продовжувати свою творчу і суспільну діяльність?
2. Поясніть, чому повна збірка оповідань Ганни Барвінок вийшла друком лише 1901 року. Які чинники (історичні, суспільні, особисті) могли впливати на це?
3. Сучасники називали Ганну Барвінок «ідеальною дружиною Куліша». Доведіть або спростуйте це твердження.

Відлуння минулого

Василь Білозерський, учасник Кирило-Мефодіївського товариства, про становище Наддніпрянщини в першій половині XIX століття:

«Прилучена до Росії… *(Україна)* терпить безліч кривд. Її права позабуто. (*Тому Україна має)* бажати незалежності й підтримувати в тій думці інші слов'янські народи…».

Із «Книги буття українського народу», програмного документа Кирило-Мефодіївського товариства:

«…і встане Україна із своєї могили і знову озоветься до всіх братів Слов'ян, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа… ні пана, …ні кріпака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у Хорутан *(Хорватів)*, ні у Сербів, ні у Болгар». «І буде Україна непідлеглою *Республікою* в союзі Слов'янському».

1. На основі джерел обґрунтовано доведіть або спростуйте твердження: «Братчики намагались об'єднати українську національну ідею із загальнолюдськими християнськими цінностями та ідеєю слов'янської єдності».
2. Поміркуйте, наскільки реалістичними були ці ідеї для середини XIX століття в умовах Російської імперії.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Визначте, які з цих подій прямо або опосередковано вимагали від українських діячів активного використання іноземних мов. Поясніть, для яких цілей (наприклад, дипломатія, освіта, культурний обмін) це було необхідно.

Барвограй ідей

1. Попрацюйте самостійно. Підготуйте довідку про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства за критеріями: учасники, мета діяльності, програмні документи, форми діяльності, історичне значення товариства.

2. Висловте припущення. Чому, незважаючи на короткий період існування та розгром, Кирило-Мефодіївське товариство вважають «якісно новим етапом» у розвитку українського національного руху?

3. Розгляньте скульптурне зображення святих Кирила і Мефодія. Чому, на вашу думку, учасники товариства обрали їх своїми покровителями?

Творча майстерня

Попрацюйте в мінігрупах та виконайте завдання 1–2.

1. За схемою складіть розповідь про формування української інтелігенції в першій половині XIX століття. Поміркуйте, яка особистість поєднала осередки інтелігенції Харкова та Києва.

2. Створіть екомакет Харківського або Київського університету із вторинних та /або природних матеріалів. Коли ваш макет буде готовий, підготуйте коротку розповідь за алгоритмом: 1) розповісти про процес створення макета учасниками й учасницями групи, 2) обґрунтувати вибір матеріалів, 3) пояснити, як використання вторинних матеріалів у вашому проєкті демонструє відповідальне ставлення до довкілля.

У той час, коли… на теренах України

було відкрито Харківський університет, …

Тоді… у світі

біля Атлантичного узбережжя Іспанії Королівський флот Великої Британії здобув перемогу над франко-іспанськими силами у Трафальгарській битві.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/gr1RgeyH або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§5 Суспільно-політичні рухи, опозиційні імперській владі

✓ **Згадайте**, який політичний устрій панував у Російській імперії. Чому саме такий устрій викликав несприйняття в частини української інтелігенції і російського дворянства?
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «Просвітництво»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що,** за рішенням Віденського конгресу 1815 року, у складі Російської імперії було створено Королівство (Царство) Польське, наділене автономією? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, чи були суспільні рухи першої третини XIX століття для України скоріше успіхом чи важливим, хоч і гірким, уроком для майбутнього. Доберіть аргументи для обґрунтування своєї позиції.

1. Масонство в українських землях

Масонство — це релігійно-етичний рух, який існував у багатьох країнах і ставив за мету моральне самовдосконалення та об'єднання людства в релігійному братерському союзі. Масони створили організаційні осередки ложі (клуби чи товариства). Прихильники цього релігійно-етичного руху заперечували насильство та політику як засоби досягнення мети. Натомість закликали до морального вдосконалення людини, вважаючи, що, лише вдосконаливши себе, можна покращити суспільство загалом. Поширення ідей Просвітництва, що засуджували абсолютизм, деспотизм, жорстоке ставлення до людини, сприяло розгортанню на українських землях масонського руху. Він об'єднував незадоволених і став своєрідною формою протесту еліти проти існуючих порядків.

Масонські ложі в Україні були таємними клубами, учасники яких обговорювали на зібраннях перспективи розвитку українського та інших народів. Перша масонська ложа виникла ще в 1742 році в селі Вишнівець на Волині. Проте більш широкого поширення масонство набуло наприкінці XVIII – на початку XIX століття. З-поміж масонських лож того часу в Україні виділялись одеські **«Понт Евксинський»** і **«Трьох царств природи»**, київська **«З'єднаних слов'ян»** та полтавська **«Любов до істини»**. Їхніми членами були службовці, лікарі, вчителі, військові, представники шляхетсько-старшинських родин. Окрім українців, до лож належали росіяни, поляки, євреї, греки, італійці, французи та представники інших народів, які проживали на українських теренах і прагнули змінити суспільство.

Із часом багато учасників масонських організацій в Україні розчарувалися в їхній пасивній діяльності. Дієвішу позицію зайняли члени полтавської ложі «Любов до істини». В **1821 році** вони підтримали ініціативу предводителя дворянства Переяславського повіту Полтавської губернії, землевласника й мецената **Василя Лукашевича** та створили нову таємну організацію — **«Малоросійське товариство».** Її учасниками були однодумці Василя Лукашевича — Петро Капніст, Іван

Котляревський, Семен Кочубей, Володимир Тарновський та інші. Про діяльність організації відомо небагато, позаяк її учасники знищили більшість документів перед арештом у 1826 році. У програмному документі — **«Катехізисі автономіста»** — визначено її мету: **незалежність України** як головна передумова вільного розвитку народу, **скасування кріпацтва і самодержавства.** Члени товариства підтримували ідею піднесення політичної свідомості українського населення. Діяльність опозиційних до влади організацій насторожила уряд. 1822 року імператор Олександр I заборонив масонські ложі й таємні товариства, оскільки вбачав у них загрозу для своєї влади.

1. Яка мета була головною для учасників масонського руху?
2. Назвіть масонські організації, що діяли в Україні. Хто до них входив?
3. Ким, коли і з якою метою було створено «Малоросійське товариство»?

PRO історію

Чи знаєте ви що…

Термін «масони» виник ще в добу Середньовіччя і дослівно означав «вільні каменярі». Тоді це були справді ремісники будівельних цехів, які могли вільно пересуватись європейськими країнами. Адже талант зодчих високо цінували у християнській Європі, де розгорнулося храмове будівництво.

У добу Нового часу масонами почали йменуватися члени таємних релігійно-етичних організацій, котрі хотіли «побудувати» новий досконалий світ. Себе вони називали будівничими, а Бога — головним архітектором світу. Тому символи масонського руху пов'язані з будівельною справою.

1. Всевидюче око — вічна присутність, спостереження і провидіння «Великого будівничого Всесвіту».
2. Косинець і циркуль — символи перепланування світу.
3. Кельма — символ зміцнення братерських зв'язків.
4. Прямець — символ істини.
5. Рівень — символ рівності між людьми.
6. Молоток — символ вдосконалення, позитивних змін.

1. Уявіть, що ви — член масонської організації XIX століття. Які «інструменти» (знання, ідеї, принципи) ви б використали для «побудови нового досконалого світу»?
2. Дослідіть, які масонські символи та емблеми подекуди досі зустрічаються на грошових знаках, у логотипах, в архітектурі чи інших публічних місцях у різних країнах світу (включно з Україною). З чим це пов'язано?

2. Рух декабристів в Україні

Наполеонівські війни змінили не лише карту Європи, а й світогляд багатьох людей. Закордонний похід російської армії вплинув на сприйняття дворянством самодержавства, сприяв формуванню опози-

ційних настроїв, захопленню ідеями Просвітництва, масонством. Окремі представники інтелектуальної еліти пропагували ідею зміни існуючого порядку та планували встановити в Російській імперії конституційний лад **шляхом збройного державного перевороту.**

Для його підготовки вони створили Союз порятунку, а після розпуску цієї організації — Союз благоденства. Це були таємні військові товариства. Після розпаду Союзу благоденства **1821 року** в місті Тульчині утворилося **Південне товариство**, лідером якого став полковник **Павло Пестель.** Товариство мало осередки в містечках Кам'янка і Васильків. Своє бачення нового державного устрою Павло Пестель виклав у програмному документі — **«Руській правді».** У ньому передбачалося, що Російська імперія стане унітарною (єдиною, неподільною) республікою, якою управляли б обрані населенням органи влади. До цієї республіки мали увійти десять областей. У 1825 році до Південного товариства приєдналося **«Товариство об'єднаних слов'ян»** із Новограда-Волинського, засноване братами-офіцерами **Андрієм та Петром Борисовими**, яке відстоювало ідею визволення слов'янських народів і створення федеративного союзу. З 1822 року в Петербурзі діяло **Північне товариство.** Його керівник **Микита Муравйов** написав проєкт Конституції Північного товариства. Майбутню російську державу він бачив конституційною монархією з імператором і парламентом. За прикладом США, країна мала поділятися на штати, два з яких територіально збігалися з колишньою Гетьманщиною та Слобідською Україною. Проте ні Південне, ні Північне товариства не передбачили окремого статусу для України. Програмні документи об'єднувала ідея **скасування кріпацтва, надання громадянських прав населенню, повалення абсолютизму.**

Державний переворот було заплановано на 1826 рік, проте через неочікувану смерть імператора Олександра I повстання перенесли на **14 грудня 1825 року**, коли військові мали складати присягу новому очільникові держави. Хоча виступ у столиці імперії Петербурзі був придушений, **29 грудня 1825 року** в містечку Василькові, поблизу Києва, розпочалося повстання Чернігівського полку. Його очолили підполковник **Сергій Муравйов-Апостол** — нащадок гетьмана Данила Апостола — та підпоручик **Михайло Бестужев-Рюмін.** Урядовим військам вдалося **3 січня 1826 року** придушити і цей збройний виступ. Керівників повстання стратили, кількасот учасників заслали до Сибіру, солдатів покарали шпіцрутенами (ударами довгих гнучких палиць) та більшість із них відправили на Кавказ. Від російської назви місяця грудня — «декабрь» — учасників повстання згодом почали називати **декабристами.**

1. Як закордонний похід російських військ вплинув на світогляд дворянства?
2. Назвіть програмні документи таємних товариств та визначену в них мету.
3. Коли відбулися повстання в Петербурзі та на Київщині?

Барвограй ідей

Декабрист Сергій Муравйов-Апостол якось сказав: «Ми — діти 1812 року». Ця фраза є ключем до розуміння мотивів та ідеалів цілого покоління, яке наважилося кинути виклик імперії. Попрацюйте в четвірках і виконайте завдання 1-2.

1. Поясніть наведений вислів. Як події франко-російської війни та закордонний похід російської армії могли вплинути на формування революційних поглядів майбутніх декабристів?

2. Проаналізуйте діяльність Північного і Південного товариств декабристів за критеріями: коли існувало; де існувало; лідери; програмні документи; мета діяльності; результати діяльності.

Її шлях — її сила

Марія Волконська
(1805 – 1863)

20-річною красуня Марія Раєвська, донька відомого російського генерала, вийшла заміж за генерал-майора російської армії Сергія Волконського. За рік народила йому первістка Миколку. Та недовго тривало сімейне щастя. Звинувачений у спробі державного перевороту, декабрист Сергій Волконський був засланий до Сибіру. Заради чоловіка Марія відмовилася від усього та поїхала за ним. Важко жилося колишній дворянці, яка звикла до розкоші, а тепер про свої витрати мусила звітувати начальникові рудника. Сама готувала їжу, палила в печі, носила воду. Морально та матеріально допомагала засланцям, вела кореспонденцію за тих, кому листування було заборонене. Ударом для жінки стала звістка з далекої України про смерть дворічного Миколки. Згодом у подружжя народилася донька Софійка, син Михайло та донька Олена.

У 1837 році завершився термін заслання, але сім'ї Волконських влада заборонила повертатися додому. Деякий час вони проживали в сибірському місті Іркутськ, де Марія Волконська створила аматорський театр, а будинок подружжя став центром суспільного життя міста. Лише 1855 року Волконські були поновлені у правах та отримали дозвіл на повернення додому. Марія Волконська написала спогади французькою мовою. В них подала автобіографічні та інші історичні відомості, оповіла подробиці з життя декабристів, їхніх близьких і оточення. Останні роки життя мешкала на Чернігівщині. Померла Марія Волконська 1863 року і похована в селі Вороньки на Чернігівщині. Через два роки помер Сергій Волконський. Згідно із заповітом, його поховали в ногах у дружини.

1. Наведіть приклади з життя Марії Волконської, які, на вашу думку, свідчать про її незвичайну силу духу та рішучість. Що найбільше вразило вас у її вчинках?
2. Перед смертю батько Марії Волконської промовив: «Ось най-дивовижніша жінка, яку я знав». Узагальніть одним реченням діяльність цієї дивовижної жінки.

3. Польське (Листопадове) повстання 1830–1831 років та Україна

На території України також розгорнувся польський національний рух. Його причиною стало обмеження з боку російського уряду автономії Королівства (Царства) Польського, створеного 1815 року за рішенням Віденського конгресу. Згідно з Конституцією Королівства (Царства) Польського, в краї діяв сейм, уряд, польська мова в освіті, діловодстві, створені військові підрозділи. Все це не зовсім поєднувалося з існуванням самодержавства. Відтак імперська влада пішла в наступ. Було запроваджено цензуру, звужено повноваження польського сейму, посилилися репресії, придушувалися прояви національного життя, а намісником став цесаревич Костянтин Павлович — брат російського імператора, котрий відчував себе тут повноправним господарем. У польському суспільстві визрівало прагнення вийти зі складу імперії. Повстання, очолюване польськими офіцерами, розпочалося **в листопаді 1830 року** у Варшаві. Згодом воно поширилося на **Правобережну Україну.** Повсталі направили сюди військові загони, які повинні були підняти місцеве населення на антиросійський протест. **Мета повсталих — відродити Річ Посполиту в кордонах 1772 року.** Їх надихали революційні події 1830 року в Бельгії, яка відокремилася від Нідерландів і стала незалежною державою.

Прапор польських повстанців з написом: «В ім'я Бога — за нашу і вашу свободу»

Щоб привернути на свій бік інші народи імперії, поляки висунули гасло **«За нашу і вашу свободу»**, проте жодних політичних прав для них не передбачили. До повстання долучилася польська шляхта Волині, Київщини та Поділля, а от українське населення не відгукнулося на цей заклик. Селян не влаштовувало збереження кріпацтва, а інтелігенцію — прилучення Правобережної України до відродженої Речі Посполитої. Відтак з українського боку в повстанні брали участь лише кілька десятків офіцерів-нащадків козацької старшини. Відсутність серед повстанців єдності, чіткого плану дій та підтримки українського населення Правобережжя російський уряд використав для придушення повстання **у вересні 1831 року.**

Згідно з вироком суду, що відбувся в Києві, керівників та учасників польського виступу було заслано до Сибіру чи віддано в солдати, переважно на Кавказ. Польських шляхтичів позбавили

дворянських прав і маєтків. Хоча українці не брали участі в польському повстанні, але й вони теж упродовж тривалого часу відчували на собі його негативні наслідки. На Правобережжі було **закрито польські школи та Кременецький ліцей, скасовано магдебурзьке право і чинність Литовських статутів, 1839 року заборонено греко-католицьку церкву,** збільшено кількість військових гарнізонів у містах, збудовано і забезпечено відповідним гарнізоном **Нову Печерську фортецю** в Києві.

1. Назвіть мету Листопадового повстання у Польщі.
2. Яким було ставлення українців до повстання? Чому?
3. Які наслідки мало польське повстання для українців?

Барвограй ідей

Попрацюйте у трійках. Розгляньте ілюстрацію на с. 40 та виконайте завдання 1–3.

1. Проаналізуйте значення гасла «За нашу і вашу свободу».

• «За нашу свободу»: Що саме польські повстанці розуміли під «своєю» свободою? Від кого або чого вони хотіли її здобути?

• «І вашу свободу»: Яким народам (і чому саме їм) поляки пропонували свою солідарність у боротьбі? Які ідеї це відображає?

2. Поясніть, чому на прапорі присутній напис «В ім'я Бога»? Як релігійний аспект міг впливати на мотивацію повстанців та сприйняття їхньої боротьби?

3. Зробіть висновок, наскільки це гасло є актуальним у сучасному світі. Чи може воно бути символом солідарності та боротьби за свободу й сьогодні, і в яких сучасних конфліктах?

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Оцініть, як діяльність таємних товариств та їхні спроби опору демонструють активну громадянську позицію та прагнення до соціальних змін. Які ризики вони брали на себе?

Творча майстерня

Попрацюйте в мінігрупах та виконайте завдання 1–2.

1. За схемою складіть розповідь про суспільно-політичні рухи на території України. Визначте спільні та відмінні риси між рухами.

2. Створіть збірний (узагальнений) образ українського діяча або діячки першої половини XIX століття, який міг сформуватися під впливом цих подій і рухів. Опишіть його / її за такими критеріями: 1) Риси характеру: які риси характеру були б притаманні цій людині? Чому? 2) Мотиви та ідеї: за що така людина боролася б? Які ідеї вона б сповідувала? Як на її погляди вплинули б масони, декабристи та Листопадове повстання? 3) Можливі дії та виклики: якими методами вона б діяла? З якими труднощами та небезпеками їй довелося б стикатися з боку імперської влади? Ви можете подати цей збірний образ у вигляді есе, опису персонажа для історичного роману, у вигляді ментальної карти чи схем.

У той час, коли... на теренах України

виникло «Малоросійське товариство», …

Тоді... у світі

Мексика, яка триста років була іспанською колонією, проголосила незалежність.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/nr1Rhf8x або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

Узагальнення за розділом: «*Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття*»

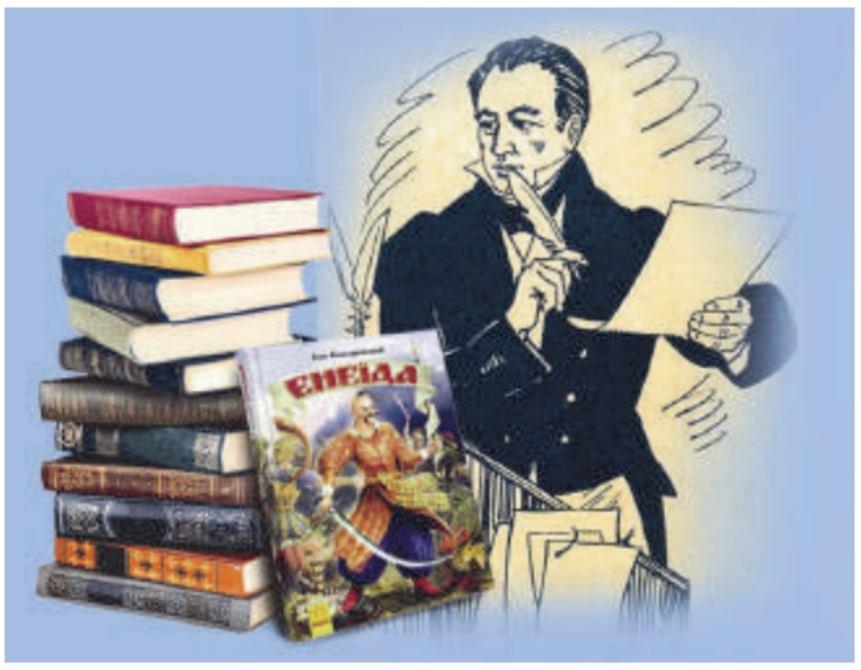

Привіт, друзі! Ось і завершилася пізнавальна мандрівка українськими землями наприкінці XVIII — у першій половині XIX століття. Сподіваємося, що вам цікаво було дізнатися про долю козацтва після ліквідації Запорозької Січі, особливості соціально-економічного становища українських земель, початок українського національного відродження, участь українців у соціальних протестах та соціально-політичних опозиційних рухах імперській владі. Щоб краще запам'ятати опрацьований матеріал, давайте разом виконаємо цікаві завдання.

1. *Розв'яжіть ребус. Складіть речення із розшифрованим поняттям.*

2. *Розставте події у хронологічній послідовності, складіть хронологічну таблицю.*

1) заснування Харківського університету;
2) діяльність Кирило-Мефодіївського товариства;
3) відкриття Київського університету;
4) Листопадове повстання у Польщі;
5) ліквідація Задунайської Січі;

3. *Попрацюйте з логічними ланцюжками. Визначте, яке з понять зайве і чому.*

А Мануфактури, наймані робітники, підприємці, фабрики.
Б Новгород-Сіверський гурток, Харківський університет, автономізм, Василь Капніст.
В Декабристи, Чернігівський полк, масонство, 1825–1826 роки.
Г Повстання під проводом Устима Кармалюка, Листопадове повстання у Польщі, повстання військових поселенців у Чугуєві, перехід козаків Задунайської Січі у російське підданство.

4. Виконайте завдання за історичною картою (с. 19).

А Знайдіть території, які були включені до складу Російської імперії в результаті російсько-османських воєн. Спрогнозуйте подальші дії Російської імперії.

Б З'ясуйте, які українські землі були втягнуті у франко-російську війну. Пригадайте, як саме українці були залучені в цю війну.

В Локалізуйте міста, що були морськими торговельними портами. Яке з цих міст мало статус порто-франко? Як, на вашу думку, цей статус сприяв зростанню добробуту міста та його мешканців і які підприємницькі ризики могли існувати навіть за таких сприятливих умов?

Г Віднайдіть регіони, де добували нафту й кам'яне вугілля. За допомогою інтернет-ресурсів дізнайтеся, чи нині у вказаних регіонах теж добувають ці корисні копалини. Які екологічні та економічні ризики пов'язані з їх надмірним видобутком та використанням?

5. Розділіть сторінку зошита на дві колонки. В одну випишіть факти, пов'язані з діяльністю Миколи Костомарова, в іншу — Пантелеймона Куліша. Зверніть увагу: деякі факти є хибними або належать іншим особам, тому їх записувати не потрібно.

1 видав у 1840 році збірку «Кобзар»
2 розробив українську фонетичну абетку
3 поєднав талант художника і поета
4 викладав історію в Київському університеті
5 уклав програмний документ Кирило-Мефодіївського товариства «Книга буття українського народу»
6 написав перший історичний роман українською мовою «Чорна рада»
7 брав участь у масонській ложі «Любов до істини»
8 підготував до друку (у співавторстві) повний переклад Біблії українською мовою

Микола Костомаров	*Пантелеймон Куліш*

6. Складіть тези розповіді про початок і розгортання українського національного відродження. Визначте, яку роль відіграли українська мова, література, історія та етнографія у «пробудженні» української самосвідомості. Як саме ці елементи допомогли українству усвідомити свою унікальність?

7. Проаналізуйте, як політика Російської імперії (наприклад, переселення, колонізація, ставлення до релігійних меншин, обмеження прав) впливала на зміну чисельності, розселення та становище різних етнічних груп (українців, росіян, євреїв, поляків та інших). Наведіть конкретні приклади.

8. Поміркуйте над твердженням: «Кирило-Мефодіївське товариство вперше розробило широку політичну програму національно-визвольного руху, яка стала дороговказом для його наступників». Аргументовано доведіть чи спростуйте це твердження.

Розділ 2

Українські землі у складі Австрійської імперії

наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття

Уявіть собі: 1836 рік, Львівська духовна семінарія. Щомісяця студенти виголошували промови перед керівництвом лише німецькою, латиною або польською. Але 12 лютого молодий семінарист Маркіян Шашкевич наважився на неймовірний експеримент: він виголосив промову на честь цісаря Фердинанда I українською мовою, та ще й поєднав у ній поезію та прозу! Цей крок був настільки вдалим, що промову навіть надрукували невеликим тиражем.

Невдовзі семінарист Шашкевич виголосив українською мовою проповідь у Соборі Святого Юра, хоча ректорові подав текст для узгодження польською. Його слова: «Любіть рідне, говоріть рідною!» — прозвучали як грім серед ясного неба, вразивши слухачів і запаливши іскру національної свідомості. Семінаристи повернулися до своїх кімнат «як витязі з поля битви» — щасливі та натхненні, адже для такого вчинку тоді потрібна була справді величезна відвага. Ці сміливі дії Маркіяна Шашкевича стали справжніми символами пробудження української культури в Галичині та поклали початок її відродженню.

---

1. Дізнайтеся, який легендарний альманах випустив Маркіян Шашкевич у 1837 році. А ще — з яким українським літературним шедевром його часто порівнюють за значенням та впливом на нашу культуру?
2. Доведіть чи спростуйте думку: «Маркіян Шашкевич здійснив крок до вивільнення руської мови з духовної і політичної резервації».
3. За допомогою інтернет-джерел довідайтеся, хто входив до гуртка «Руська трійця» та які головні ідеї вони відстоювали, щоб розбудити українську національну свідомість у Галичині.

§6 Соціально-політичне та економічне становище західноукраїнських земель

- ✓ **Згадайте,** які українські регіони належали до Австрійської імперії.
- ✓ **Як ви розумієте значення** понять: «реформа», «освічений абсолютизм»?
- ✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** в Карпатах зародився рух опришків? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, якою була політика австрійського уряду щодо українського населення.

1. Адміністративно-територіальний устрій. Політичне становище

Західноукраїнські землі, які потрапили під владу Австрійської імперії, належали до різних адміністративних одиниць держави. Галичина входила до Королівства **Галичини і Лодомерії** з центром у **Львові,** й поділяли її на округи — **дистрикти.** (Слово «Лодомерія» утворено від «Володимирія», назви міста Володимира, котре залишилося за межами Австрійської імперії). У 1786 році до Королівства Галичини і Лодомерії на правах автономного краю увійшла **Буковина.** Її адміністративним центром стало місто **Чернівці. Закарпаття** належало до угорської частини імперії і не було окремою адміністративною одиницею. Його поділяли на **жупи (комітати)** на чолі з жупанами. Імперський уряд не враховував географію розселення українців, відтак значна їх частина проживала поза межами утвердженого в імперії адміністративно-територіального поділу українських земель.

Порівняно з Російською імперією, тогочасна Австрія мала ліберальніший політичний устрій завдяки реформам Марії-Терезії та Йосифа II, проведеними у 1770-х–1790-х роках. У країні діяла **централізована система управління,** яку здійснювала нова соціальна група — дисципліновані й підпорядковані Відню **чиновники** (управлінці). Ними ставали переважно австрійці або німецькомовні чехи чи угорці. При цьому німецька мова на західноукраїнських землях отримала офіційний статус.

Органом крайового самоуправління в Галичині був **становий сейм,** скликаний вперше 1782 року. Більшість у ньому належала польській або спольщеній українській шляхті. Але реальна адміністративно-політична влада краю зосереджувалася в руках **губернатора,** котрого призначав австрійський цісар (імператор). У Буковині утворили окружне управління, підзвітне галицькій адміністрації. Його очолював староста. Закарпаттям управляли угорські чиновники. Соціально-економічним життям міст із магдебурзьким правом керували члени магістрату, котрих, проте, затверджував імперський уряд. Українці становили більшість у всіх

трьох західноукраїнських регіонах, однак **імперська влада** підтримувала польську зверхність у Галичині, румунську — в Буковині та угорську — в Закарпатті.

1. На які адміністративно-територіальні одиниці поділялися західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії?
2. Хто здійснював централізовану систему управління в західноукраїнських землях?
3. Як імперська влада організувала управління західноукраїнськими землями?

2. Економічний розвиток

Українські регіони в Австрійській імперії були слаборозвиненими. Уряд використовував ці землі як джерело сировини і ринок збуту товарів із промислово розвинених провінцій країни, як-то Богемія, Моравія, Нижня Австрія. Крім того, великі землевласники і купці не були зацікавлені вкладати кошти в промисловість, отримуючи прибутки від експлуатації дешевої робочої сили селян і лихварства. Основою економіки західноукраїнських земель і надалі залишалося **сільське господарство.** Упродовж першої половини XIX століття відбувся лише невеликий прогрес у хліборобстві. Чи не найбільшою подією стало поширення **картоплі, кукурудзи, конюшини, люцерни.** На Закарпатті розвивалися **виноградарство, садівництво,** у гірських районах — **тваринництво (вівчарство);** розповсюдженим заняттям серед мешканців регіону була **лісозаготівля.** Проте лише в деяких маєтках використовувалися агротехнічні досягнення, вільнонаймана праця.

Промислове виробництво визначала **ремісничо-мануфактурна стадія розвитку.** Головними промисловцями до середини XIX століття залишалися **землевласники,** котрі займалися переважно товарним тваринництвом, переробкою продуктів сільського господарства (гуральництвом, виноробством, цукроварінням тощо). Традиційні галузі економіки — текстильна, шкіряна, суконна — не витримували конкуренції з фабричними товарами й поступово згортали виробництво. **Домашнє виготовлення полотна** та **гуральництво** й надалі залишалися основними формами заняття населення. Водночас розвивалися галузі промисловості, пов'язані з видобутком сировини: **соляна, лісова, нафтова, залізорудна, сірчана.** Роль міських мануфактур залишалася незначною. Та й узагалі міст було небагато. На початку 1840-х років тільки дев'ять із них мали населення понад 10 тисяч мешканців: **Львів** (63 тисячі), **Броди** (18 тисяч), **Тернопіль** (16 тисяч) і менші: Дрогобич, Станіслав, Самбір, Коломия, Перемишль (нині належить до Республіки Польщі) та Чернівці. В найбільших містах Закарпатської України — **Ужгороді, Мукачевому** — налічувалося тільки по 6–7 тисяч жителів. Значна частина містян займалася сільським господарством.

«Чернівці. Площа Ринок». Картина художника Антона Ріттера фон Борковського. 1854 рік

Розгляньте картину, уявіть, що ви архітектор, розкажіть, з якою метою була побудована площа, що розміщено в будівлях навколо площі.

Разом з тим, у краї пожвавилася **внутрішня** і **зовнішня торгівля.** На її розвитку сприятливо позначилися спорудження широкої мережі **кам'яних шляхів** і скасування різних обмежень щодо діяльності купецтва. Основною формою організації торгівлі стали **ярмарки** та **щоденні торги.** Посилилися торговельні зв'язки із західними провінціями Австрійської монархії, а також зовнішня торгівля — через чорноморські порти. Провідні позиції в зовнішній торгівлі займали купці вірменського, грецького та єврейського походження. Головними статтями експорту були **продукти сільського господарства, ліс, сіль,** і лише незначну частку становили вироби ремесла і мануфактури, здебільшого **полотно.** Ввозили переважно промислову продукцію. Отже, економічна політика Австрії на західноукраїнських землях зводилась до експлуатації їх природних багатств і була спрямована на утримання їх на становищі аграрного придатка до промислових районів країни.

1. Як розвивалося сільське господарство в першій половині XIX століття?
2. Назвіть найбільші західноукраїнські міста першої половини XIX століття.
3. Що сприяло розвитку торгівлі?

Барвограй ідей

Розгляньте світлини Ігоря Меліка, 2018 року «Таїна народних промислів Карпат». Назвіть, які промисли ми бачимо на світлинах. Користуючись інтернет-ресурсами, дізнайтесь, які промисли розвивалися в Галичині, Буковині, Закарпатті в першій половині XIX століття. Складіть розповідь та колаж на тему: «Промисли Західної України в XIX столітті».

3. Соціальні протести

Селяни західноукраїнських земель були **особисто вільними**, але відробляли **панщину**, сплачували **натуральний або грошовий оброк.** Окрім того, мусили визнавати такі привілеї землевласників, як «право млина» (монопольне право на мелення зерна) і «право пропінації» (монопольне право на виготовлення і продаж горілки). На користь держави селяни виконували такі повинності: шарварки (будівництво та ремонт шляхів, мостів, гребель), постачання підвід війську й несення військової служби, що в першій половині XIX століття тривала аж 14 років. Відповіддю на посилення визиску селян були різні форми їхнього опору: скарги на поміщиків до державних установ, звернення сільської громади до суду з позовом проти поміщика, підпали поміщицьких маєтків та підприємств, розправи над сільською старшиною. Селяни також відмовлялися сплачувати державні податки й бойкотували рекрутські набори. Типовою формою соціального протесту залишалися **втечі селян.**

В Українських Карпатах поширився традиційний **опришківський рух,** найвище піднесення якого спостерігалося в **1810–1825 роках,** а окремі виступи тривали аж до 1848 року. А на Закарпатті в **1831 році** спалахнули **«холерні» бунти,** приводом до яких стало обмеження пересування у зв'язку з епідемією холери в краї. Але при цьому селяни виступали взагалі проти всієї системи земельних відносин. Хоча цей протест був придушений, влада пішла на поступки селянам, скасувавши в 1836 році низку другорядних повинностей. Селянин міг, за згодою поміщика, відкупитися від повинностей, переходити від одного поміщика до іншого за умови сплати всіх податків і боргів, обмежено право поміщиків через суди переслідувати селян. У **1846 році** повстали селяни Галичини, вимагаючи скорочення панщини, розширення прав селян щодо їхніх земельних наділів та скасування другорядних повинностей. Влада придушила повстання, однак змушена була частково врахувати вимоги селян.

У **Північній Буковині** найбільшим став виступ селян під проводом **Лук'яна Кобилиці в 1843–1844 роках.** Вони відмовлялися виконувати панщину, самочинно переобирали сільську старшину, висловили

вимогу вільного користування лісами і пасовиськами. Лише за допомогою урядових військ вдалося придушити ці протести. Лук'яна Кобилицю заарештували та ув'язнили. Загалом, селянські виступи були стихійними та локальними (охоплювали лише окремі території). Серед протестувальників часто виникали суперечки, а самі виступи не були належним чином організовані. Незважаючи на це, влада частково задовольнила окремі вимоги селян.

1. Назвіть причини та форми соціальних протестів селян?
2. Які події відбулися в західноукраїнських землях в 1810–1825, 1831 роках?
3. Хто керував виступом селян у Північній Буковині? Якими були дії влади щодо протестувальників?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в трійки. Попрацюйте з історичною картою **«Західноукраїнські землі наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття»** та виконайте завдання 1–2.

1. Визначте межі та центри адміністративних одиниць, утворених на українських землях Австрійської імперії.
2. Дослідіть, які території були охоплені селянськими повстаннями.

Західноукраїнські землі наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття

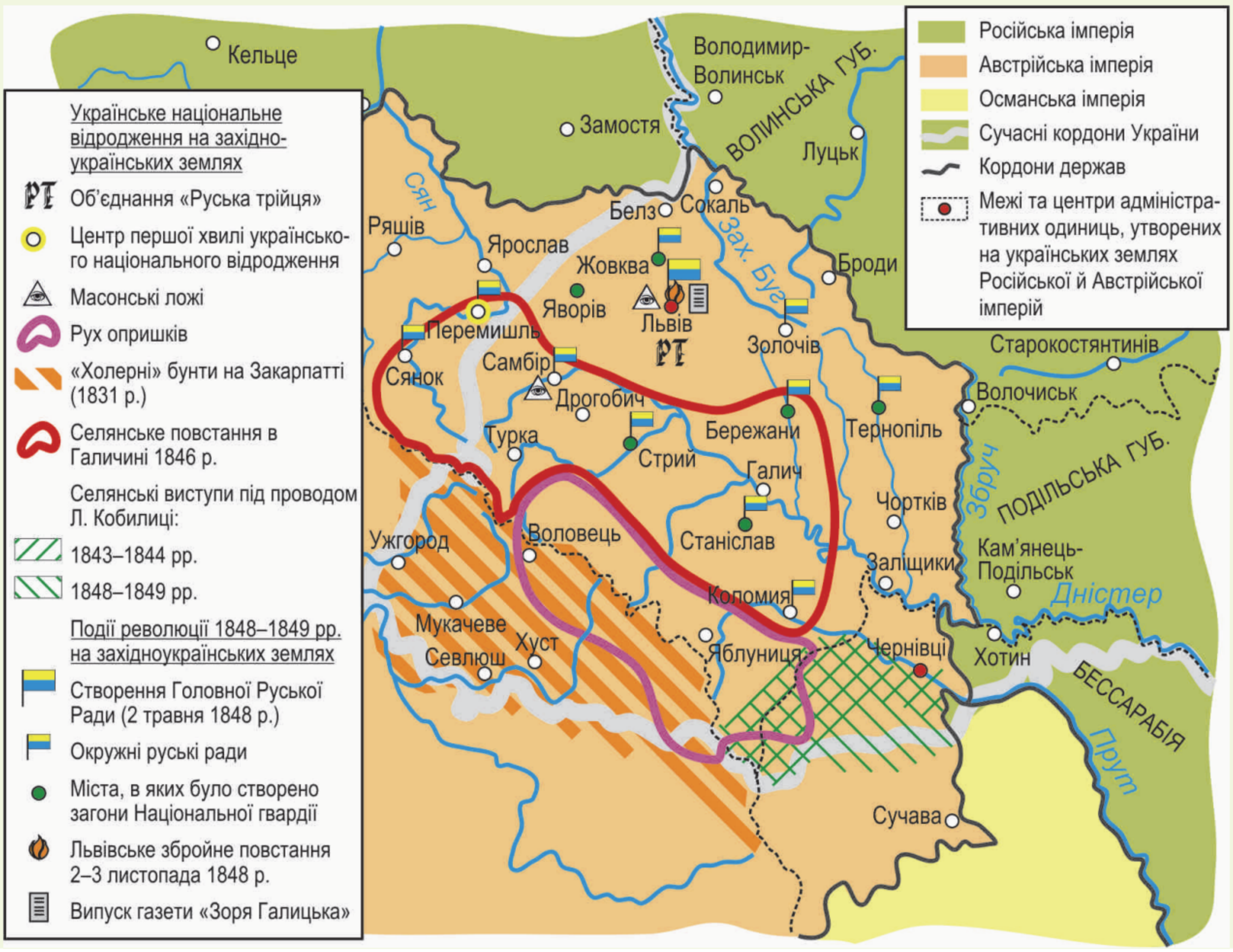

Відлуння минулого

Зі звіту про допит Лук'яна Кобилиці
(29 січня 1844 року)

«…(Лук'ян Кобилиця) поширив між підданими ідею, що вони вільні й мусять відібрати у дідичів ліси… оповідав Кобилиця підданим, що він має цісарський патент, друкований золотими буквами, який забезпечує населенню Руcько-Кимполунзького округу ці свободи…»

1. Висловте судження. Чи був цісарський патент справжнім? Чому Лук'ян Кобилиця вдався до такого методу переконання? Розгляньте картину. Назвіть художні елементи, які відображають любов Лук'яна Кобилиці до рідного краю.

«Лук'ян Кобилиця в 1830-х роках». Картина невідомого художника

Творча майстерня

Проаналізуйте діаграму. Визначте, які події вона відображає. Дайте назву діаграмі та її складовим частинам. На основі діаграми створіть відеоролик чи лепбук про селянські протести в західноукраїнських землях.

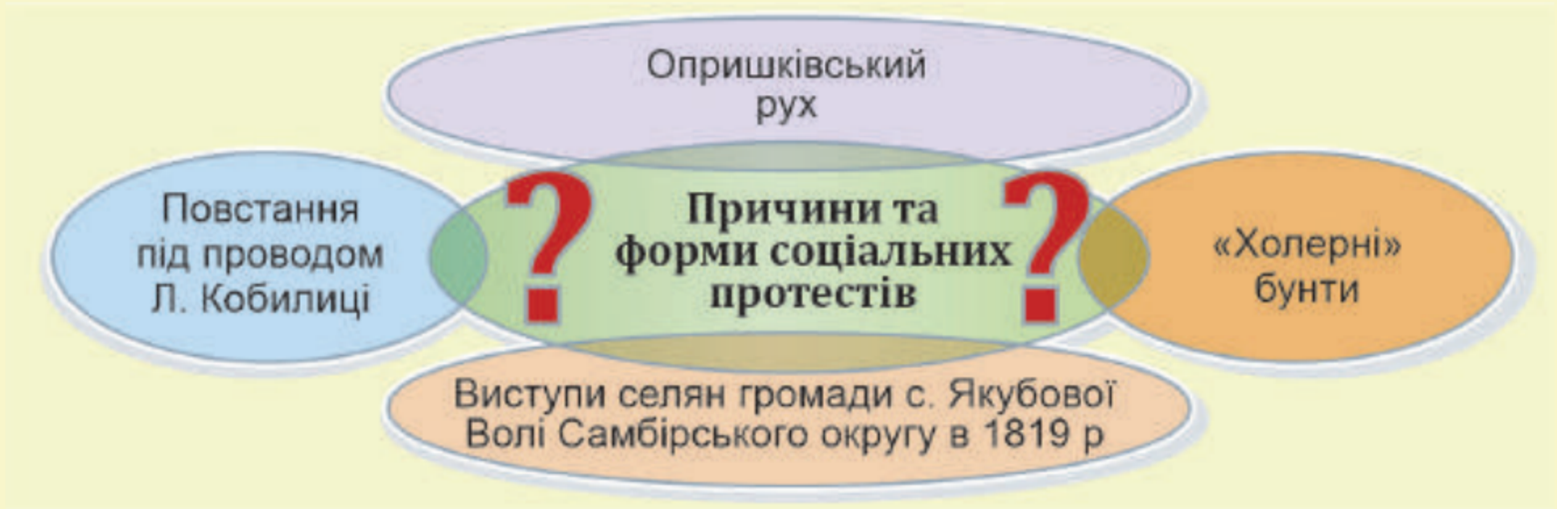

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поміркуйте, чи вплинули ці події на життя людей у регіоні, де ви мешкаєте. Свою відповідь обґрунтуйте.

У той час, коли… на теренах України

було придушене повстання під проводом Лук'яна Кобилиці, …

Тоді… у світі

у Великій Британії у місті Рочдейл був заснований перший споживчий кооператив під назвою «Товариство чесних піонерів Рочдейла». Він став зразком для розвитку кооперативного руху.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Hr1RjbdK або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§7 Початки українського національного руху в Австрійській імперії

✓ **Згадайте,** кого в Європі називали просвітниками.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «національне відродження»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, які** реформи здійснили Марія-Терезія та Йосиф II? Як вони вплинули на українські землі?

Упродовж уроку складіть схему «Національне відродження на західноукраїнських землях» та з'ясуйте, яку роль відіграли греко-католицькі священники в національному русі.

1. Передумови українського національного відродження

Утвердження української національної самосвідомості в західноукраїнських землях було процесом важким і повільним. Початкам національного відродження сприяли реформи імператорів Марії-Терезії та Йосифа II, які відкривали добрі можливості для культурно-освітнього розвитку українського населення. Завдяки реформам зросла кількість освічених українців, передусім **греко-католицьких священників.** Вони зберегли свою етнічну окремішність, були фактично єдиною елітою в українському суспільстві, мали найкращі можливості для впливу на місцеву людність і стали провідною верствою в національному русі на Західній Україні. Сім'ї греко-католицьких священників стали одним із головних джерел постачання кадрів для національного руху.

Позитивний вплив на національне відродження спричинили європейські **просвітницькі ідеї,** що передбачали побудову справедливого суспільства через поширення освіти та розвиток науки. На західноукраїнських землях просвітництво частково набуло національних рис: виник інтерес до вітчизняної історії, до життя народу, його мови, звичаїв, традицій, обрядів, усної народної творчості.

Негативно позначилися на становищі українського населення консервативні реформи наступників Марії-Терезії та Йосифа II. 1805 року школи переведено під опіку римо-католицької церкви, в 1812 році **скасовано обов'язковість початкової освіти,** обмежено навчання церковнослов'янською мовою. Після закриття Руського інституту в місті Львові вона перестала бути мовою вищої освіти. До того ж австрійський уряд передав утримання початкових шкіл з рідною мовою навчання сільським громадам, які не завжди мали для цього кошти. Це стимулювало передових людей до пошуку способів протидії такій політиці. Отже, наприкінці XVIII століття на західноукраїнських землях сформувались умови, які суттєво вплинули на початок українського національного відродження.

1. Хто очолив національне відродження в Західній Україні? Чому?
2. Яких рис набули ідеї Просвітництва на західноукраїнських землях?
3. Що змусило передових людей шукати способи захисту прав українського народу?

2. «Будителі» Закарпаття. Товариство галицьких греко-католицьких священників

Піднесення культурно-освітнього рівня закарпатського духовенства пов'язане з діяльністю єпископа **Андрія Бачинського (1732 – 1809 роки).** Він заснував в Ужгороді духовну семінарію і заклав велику бібліотеку, сприяв організації шкіл при церквах. Завдяки цьому в останній чверті XVIII століття осередком просвітницької діяльності на Закарпатті став **Ужгород.** Разом з тим, патріоти з-поміж греко-католицького духовенства краю, отримавши належну освіту, почали проявляти інтерес до національної спадщини і працювати над її збереженням та примноженням. Оскільки вони, неначе від сну, пробуджували в місцевих українців національні почуття, їх шанобливо називали **«будителями».** Під цим ім'ям в історію Закарпаття увійшли відомі культурно-освітні діячі: **Олександр Духнович, Іоаникій Базилович, Михайло Лучкай, Олександр Павлович** та інші. Вони упроваджували рідну мову в освіту, пресу, літературу, проводили дослідження та популяризацію місцевої історії як невід'ємної частини історії всієї України. Зокрема, Іоаникій Базилович написав «Короткий нарис фундації Федора Корятовича» — першу працю з історії Закарпаття, де стверджував, що закарпатські русини є східними слов'янами; Михайло Лучкай став автором першої на західноукраїнських землях «Граматики слов'яно-руської мови» (1830 рік). «Будителі» сприяли розширенню зв'язків краю з Галичиною і Наддніпрянщиною.

> ***Будителі*** *— діячі національного, культурного, мовного відродження на Закарпатті, які прагнули пробудити український народ від забуття й спонукати його пригадати своє коріння.*

Центром національного руху в Галичині став **Перемишль,** де розташовувалася резиденція греко-католицького єпископа, були семінарія, багаті книгозбірні, друкарня. В **1816 році** з ініціативи митрополита **Михайла Левицького** та священника **Івана Могильницького** в Перемишлі створено перше просвітницьке **Товариство греко-католицьких священників (Перемишльський просвітницький гурток),** яке видавало шкільну і популярну літературу народною мовою. Із середовища перемишльських просвітителів вийшли перші граматики української мови Івана Могильницького, Йосипа Лозинського, Йосипа Левицького, спочатку в рукописах, а згодом друком. За сприяння учасників перемишльського гуртка у краї було засновано близько 400 початкових шкіл з рідною мовою навчання. Вони утримувалися здебільшого греко-католицькими церквами або місцевими громадами.

Національне відродження на Буковині розпочалося дещо пізніше, приблизно із середини XIX століття. У нечисленних початкових школах навчали румунською або ж німецькою мовами. Першу спробу друкувати українські народні пісні кириличною азбукою зробив **Іван**

Велигорський, котрий видав збірку таких пісень — «Співаник». Проте його наступники на буковинській літературній ниві продовжували вживати чинну на той час книжну мову.

1. Які завдання ставили перед собою «будителі» Закарпаття?
2. Назвіть основні напрямки діяльності Товариства греко-католицьких священників у Перемишлі?
3. Хто сприяв початкам національного відродження на Буковині?

Життєтека

Олександр Духнович (1814 – 1865)

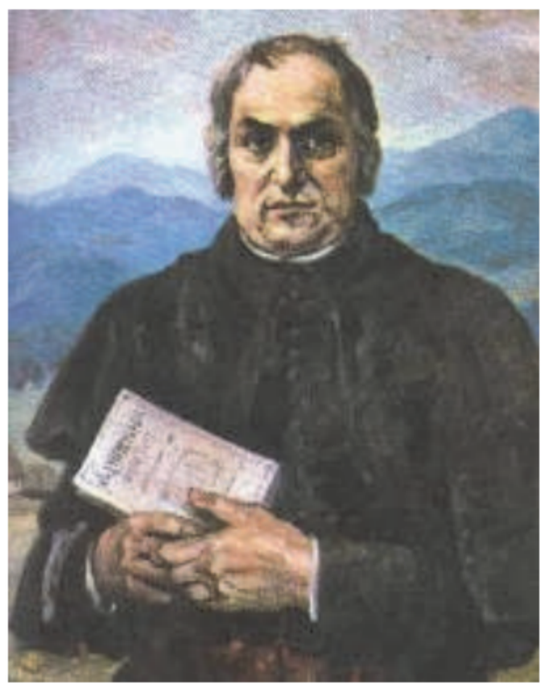

Ім'я (повне). Олександр Васильович Духнович.
Народження. Народився в селі Тополя (тепер округ Сніна Пряшівський край у Словаччині).
Походження. Батько Василь — греко-католицький священник, мати Марія — дочка священника.
Освіта. Після закінчення сільської школи Олександр навчався в Ужгородській школі, гімназії в Кошицях, Ужгородській семінарії.
Особистість та українське національне відродження. Спочатку Олександр Духнович займався домашнім учительством. Свій досвід описав у підручнику з педагогіки для вчителів і батьків. Згодом працював у різних церковних інституціях Закарпаття. Написав для місцевих шкіл буквар, підручники з граматики та географії, впорядкував україномовний молитовник, записував твори усної народної творчості, організував перше літературне товариство закарпатських русинів-українців. Був депутатом крайового сейму в Братиславі. Написав народною мовою поезії «Жизнь русина», «Голос радості», «Пісня земледілця весною», «Руський марш», твори для дітей: «О ділах шкільських», «О справованню дітей у школі». Друкував свої твори у віденських, будапештських, галицьких, київських періодичних виданнях. Вірш **«Подкарпатские русины, оставте глубокий сон»** був гімном Підкарпатської Русі.

1. За допомогою слів-підказок усно сформулюйте результати діяльності Олександра Духновича: *педагог, священник, громадський діяч, депутат, поет.*

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в пари та за представленою схемою складіть історичний портрет Івана Могильницького.

Іван Могильницький (1778 – 1831)

Ім'я (повне).
Народження.
Походження.
Освіта.
Особистість та українське національне відродження.

3. Гурток «Руська трійця»

У 30–40-х роках XIX століття під впливом ідей романтизму та польських визвольних змагань відбулося нове піднесення українського національного руху в Галичині. Його центром став **Львів.** Упродовж **1833–1837 років** тут діяв гурток **«Руська трійця. Й**ого утворили **Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький** — у той час студенти Львівського університету і, водночас, вихованці греко-католицької духовної семінарії. Вони обговорювали прочитане, дискутували, розмовляли українською мовою. Саме за це їхні спольщені товариші назвали їх «Руською трійцею». Визначальна роль в організації належала Маркіяну Шашкевичу, котрий умів передавати свої почуття народною мовою, переконувати колег наслідувати його приклад. Навколо трійчан об'єдналися майже два десятки молодих священників, семінаристів та представників світської інтелігенції. Нове покоління діячів національного руху жило й мислило ідеями **романтизму.**

Члени гуртка вивчали українську мову, збирали зразки усної народної творчості, описували пам'ятки старовини, виступали за розширення сфери вживання рідної мови. **Маркіян Шашкевич** підготував підручник для молодших школярів **«Читанка»**, написаний розмовною українською мовою; до того ж термін «Читанка» вперше використав саме Маркіян Шашкевич. Гуртківці прагнули **перетворити народну мову на мову науки та літератури**, щоб за її допомогою українці могли отримати вільний доступ до знань.

1834 року «Руська трійця» підготувала історико-літературну збірку «Зоря», але на вимогу цензури віденська поліція заборонила її публікацію. Проте невдача не зупинила патріотів. У місті Буда (нині це частина міста Будапешт, Угорщина) в **1837 році** вони таки опублікували літературно-науковий **альманах «Русалка Дністровая»**, до якого подали деякі твори з попередньої збірки, доповнені літературними та історичними статтями. Альманах «Русалка Дністровая» став першою книжкою, опублікованою українською мовою на західноукраїнських землях. Він засвідчив спорідненість галицьких русинів із наддніпрянськими українцями. Однак вихід «Русалки Дністрової» викликав невдоволення у Відні та Львові. На вимогу влади увесь наклад книги було конфісковано і знищено. Врятувати пощастило тільки 200 примірників. Видання «Русалки Дністрової» стало своєрідним підсумком діяльності «Руської трійці». Через постійні утиски й переслідування гурток розпався.

***Альманах** — збірка літературно-художніх або науково-популярних творів, об'єднаних за певною ознакою (тематичною, жанровою, ідейно-художньою).*

1. Коли і хто створив об'єднання «Руська трійця»?
2. Чим займалися члени «Руської трійці»? Яку мету переслідували?
3. Як відреагував австрійський уряд на появу альманаху «Русалка Дністровая»?

Життєтека

Маркіян Шашкевич
(1811 – 1843)

Ім’я (повне). Маркіян Семенович Шашкевич.
Народження. Народився в селі Підлісся Золочівського повіту (нині — Золочівського району Львівської області).
Походження. Із сім’ї священників.
Освіта. Бережанська гімназія, Львівська семінарія, Львівський університет (вільний слухач).
Особистість та суспільно-політичний рух. Студентом Маркіян Шашкевич замислювався над тим, чому освічені українці соромляться мови рідного народу. Свої думки розкрив у вірші «Руська мати нас родила…». Навчаючись у Львівській греко-католицькій семінарії, разом з Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем створив літературно-громадський гурток «Руська трійця». Ті, хто хотів приєднатися до нього, мали присягнути все життя «діяти на користь народу й відродження руської народної словесності». В 1836 році в музеї семінарії Маркіян Шашкевич уперше проголосив наукову промову українською мовою. Того ж року написав полемічний твір польською мовою «Азбука й Абецало», в якому виступив проти введення в українську мову латинської абетки. Для народних шкіл склав українську «Читанку». Учасники гуртка вивчали історію українського народу, збирали фольклор. Закінчивши семінарію, Маркіян Шашкевич став священником, але продовжив літературну діяльність: переклав «Слово о полку Ігоревім» і частину Святого Письма українською мовою. Життя великого українця обірвала хвороба.

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила:
Чому ж мова єй немила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбляєм?..

1. Сформулюйте життєве кредо та результати діяльності Маркіяна Шашкевича.

Барвограй ідей

Об’єднайтеся в четвірки. Скористайтеся схемою, інформацією, що є в параграфі, інтернет-ресурсами й складіть письмову історичну довідку «Русалка Дністровая».

Схема «Русалка Дністровая»:
– упорядники альманаху «Русалка Дністровая»;
– місце і час створення та видання;
– причини укладання альманаху;
– зміст «Русалки Дністрової»;
– результати створення «Русалки Дністрової»

РУСАЛКА
ДНѢСТРОВАЯ.
У БУДИМѢ
1837.

Титульний аркуш альманаху. «Русалка Дністровая». 1837 рік

Її шлях — її сила

Юлія Шашкевич
(1818 – 1896)

Юлія Шашкевич — дружина засновника й натхненника «Руської трійці» Маркіяна Шашкевича. Стосунки між подружжям були ніжними. Та не квітами, а полином стелила доля сімейству Шашкевичів: часті переїзди з парафії в парафію, безгрошів'я, хвороба Маркіяна (сухоти), смерть сина Святослава — випробування, які довелося пережити подружжю. Юлія Шашкевич допомагала чоловікові витримати життєві негаразди, в літературній творчості та в громадській діяльності. Після того, як 7 червня 1843 року відійшов до Бога Маркіян Шашкевич, Юлія залишилася вдовою і все своє подальше життя присвятила синові Володимиру, який не лише зовні, а й хистом до слова був дуже схожим на свого батька.

1. Які риси характеру дозволяли Юлії Шашкевич долати виклики долі?
2. Чи можна назвати Юлію Шашкевич вірною дружиною, другом і соратником свого чоловіка? Відповідь обґрунтуйте.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Пригадайте, які події пов'язані з національним відродженням у Наддніпрянщині. Накресліть лінію часу та позначте їх на лінії часу.

Творча майстерня

Визначте, які події відображає схема. Назвіть і доповніть її.

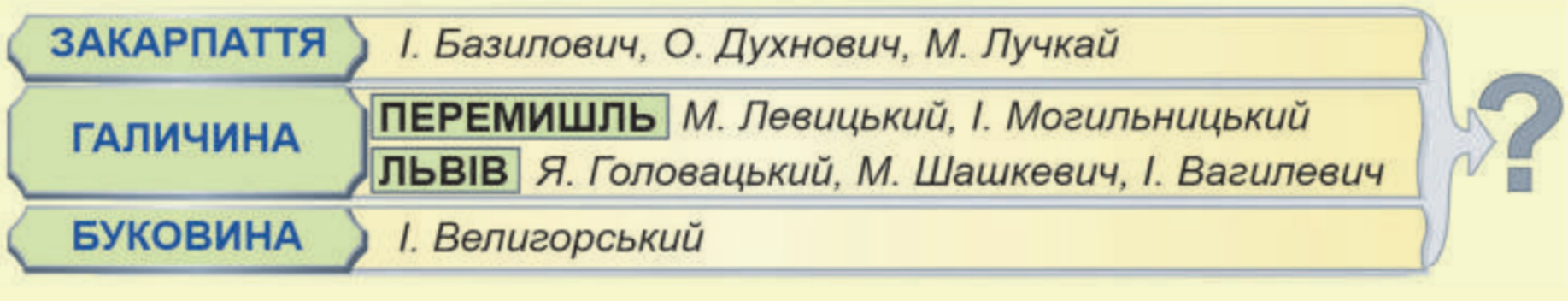

У той час, коли… на теренах України
з'явилися перші примірники «Русалки Дністрової», …

Тоді… у світі
у Великій Британії королевою було проголошено 18-річну Вікторію — розпочалася славнозвісна Вікторіанська епоха.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/5r1RkOGC або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 8

Європейська революція 1848–1849 років в українських регіонах Австрійської імперії

✓ **Згадайте,** яка суспільна верства переважала в українському національному русі.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «нація», «народ», «революція»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви,** що передбачала аграрна реформа Марії-Терезії та Йосифа II?

Упродовж уроку визначте, які позитивні зміни принесла революція 1848–1849 років у життя українців. Складіть карту пам'яті.

1. Початок революції. Селянська реформа

1848–1849 роки у Франції, Австрії, німецьких, італійських державах позначилися революційними подіями. Під час революції в Австрійській імперії проти чинного старого порядку об'єдналися різні верстви населення: частина великих землевласників, буржуазія, робітники, інтелігенція, селяни. Вони виступали за ліквідацію **перешкод для розвитку економіки, демократизацію суспільства, розширення прав громадян.** Водночас складовою частиною революційних виступів стали національні рухи бездержавних народів. Відтак сучасники і наступні покоління називали ці події **«Весною народів».**

У березні 1848 року австрійська столиця Відень була охоплена заворушеннями, які змусили імператора Фердинанда I в березні 1848 року проголосити **Конституцію,** що надавала свободу слова, друку, зборів та передбачала скликання парламенту — **рейхстагу.** Поряд із виконанням політичних вимог, влада мала зважати на зростання незадоволення в середовищі селянства, яке становило більшість населення країни. З огляду на загострення ситуації,

«Весна народів» *— це низка революцій у Франції, німецьких, італійських державах, Австрійській імперії в 1848–1849 роках, однією з особливостей яких були визвольні рухи народів Східної і Центральної Європи.*

Пам'ятний хрест «Свободи» у селі Беньківці Івано-Франківської області на честь скасування панщини в Галичині 1848 року. Напис: «Вічна пам'ять імператору Фердинанду Благому, давшому народу свободу». Фото

1. Пригадайте, хто й коли видав закон про ліквідацію особистої залежності селян. Скільки років минуло відтоді до скасування панщини?

цісар (імператор) у **квітні 1848 року** підписав спеціальний патент, згідно з яким скасовано панщину в **Галичині**, в **серпні 1848 року** — **Буковині. У Закарпатті** в ході революції панщину формально було також скасовано, однак тут вона не втрачала чинності до **1853 року.**

Щоб заспокоїти землевласників, уряд оголосив про виплату їм компенсації за втрачену робочу силу. За ними залишалося також **право сервітутів** — право володіння лісами і випасами, що в майбутньому спричиняло конфлікти між селянами та поміщиками. І все ж після скасування панщини **селяни стали власниками землі**, а відтак — господарями своєї долі. В селян пробуджувався не властивий їм раніше потяг до освіти, культури й навіть до політики. На честь скасування панщини сільські жителі встановлювали пам'ятні хрести.

1. Визначте причини революції в Австрійській імперії.
2. Коли на західноукраїнських землях скасували панщину?
3. До яких змін у житті селян призвело скасування панщини?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Держава, намагаючись врегулювати відносини між селянами і поміщикками, оголосила селян вільними громадянами і власниками землі? За скасування панщини дідичі отримували відшкодування з державної скарбниці, були звільнені від деяких податків. Згідно зі встановленим порядком компенсації земельної ренти і повинностей, 2/3 від їхньої вартості компенсувала дідичам держава, 1/3 — селяни.

1. Поміркуйте, чиї інтереси захищала держава.
2. Які права отримали селяни?

2. Головна Руська Рада та її програма

Під час революції напружено складалися стосунки українців із поляками, котрі вважали Галичину тільки польським краєм, а українців Галичини — частиною польського народу. Саме з Галичини вони планували розпочати відновлення своєї державності, вимагаючи надати їй автономію як польській провінції у складі Австрійської імперії. З цією метою поляки заснували представницький орган — **Центральну Раду Народову.** Відповідаючи на таку ухвалу, українці **2 травня 1848 року** створили у Львові **Головну Руську Раду (ГРР)** — першу українську політичну організацію, яка діяла від імені українців краю і стала основним осередком українського національно-визвольного руху 1848–1849 років у **Східній Галичині.** Очолив Головну Руську Раду (ГРР) єпископ **Григорій Яхимович.** Складалася вона переважно з греко-католицького духовенства. У містах і містечках краю виникали осередки ГРР.

Друкованим органом ГРР була **«Зоря Галицька»** — перша у Львові газета українською мовою, що почала виходити з **15 травня 1848 року.** Національною символікою галицькі українці обрали синьо-жовтий прапор та герб із зображенням золотого лева на синьому тлі. ГРР вимагала від австрійського уряду **поділу Галичини на Західну (польську) та Східну (українську)** й перетворення її в окрему провінцію; забезпечення для українців і поляків рівного доступу до державних посад; упровадження в діловодство української мови та призначення на державні посади в Галичині чиновників, які володіють українською мовою. В **жовтні 1848 року** у Львові відбувся **Собор руських учених** — перший з'їзд західноукраїнських діячів науки і культури, котрий прийняв рішення утвердити єдину граматику української мови та вимагати від влади впровадження рідної мови у школах. За його сприяння було утворене товариство **«Галицько-Руська матиця»**, що друкувало навчальну, художню й наукову літературу для населення. Враховуючи розмах культурно-національного руху українців, **австрійський уряд погодився** запровадити навчання українською мовою в народних школах, викладання української мови як обов'язкового предмета в гімназіях. Водночас у Львівському університеті було відкрито кафедру української мови та літератури. Її очолив Яків Головацький.

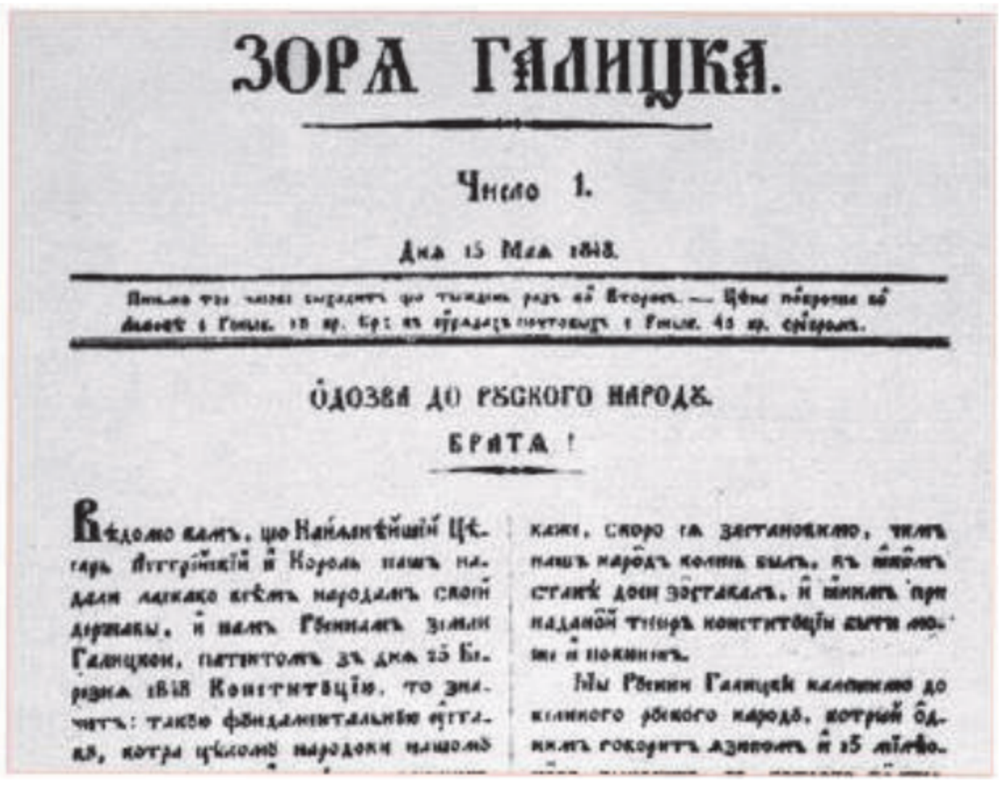

ЗОРА ГАЛИЦКА.

Число 1.

Дня 15 Мая 1848.

ОДОЗВА ДО РЄСКОГО НАРОДА.

БРАТА!

Відомо вам, що Найласкавійший Цісарь Австрійскій и Король нашъ наділи ласкаво всѣмъ народамъ своій державы, и нам Рѣшили зимы Галицкои, патентомъ зъ дня 25 Цвѣтня 1848 Конституцію, то значитъ: такою фундаментальною уставу, котра цѣлому народови нашому каже, скоро га заставимо, тилъ наш народъ колись былъ, въ якомъ станѣ дозъ застали, и якимъ при наданой тѣпер конституціи быти може и повинен.

Мы Рѣшили Галицкій належимо до великого рѣского народа, котрій одинъ говоритъ языкомъ и зъ тѣло-

Перший номер газети «Зоря Галицька». (15 травня 1848 року). Світлина

Проведіть дослідження та дізнайтеся:
1. Скільки років видавалася газета?
2. Яким накладом вийшла вперше?
3. Яку кількість передплатників мала газета?
4. Хто був першим редактором газети?

Собор руських учених. Жовтень 1848 року. Рисунок Івана Згарського.

1. Користуючись інтернет-ресурсами, дізнайтеся, хто брав участь у з'їзді, які рішення було прийнято.

Щоб ослабити український національний рух, Центральна Рада Народова заснувала **«Руський Собор»** — організацію спольщеної української шляхти, яка, попри назву, пропагувала ідею утворення Польської держави під зверхністю Австрійської імперії. Вона видавала газету «Дневник Руській», яку редагував колишній трійчанин Іван Вагилевич. На **Слов'янському конгресі** у Празі, організованому в червні 1848 року з метою координації зусиль слов'янських народів імперії в протидії владі, боротьбі за національні права, були зроблені спроби примирити обидві українські організації та українців з поляками, однак вони виявилися невдалими.

1. Як називали першу політичну організацію українців Галичини? Коли вона була створена?
2. Назвіть основні напрямки діяльності Головної Руської Ради.
3. З якою метою був скликаний Слов'янський конгрес?

Відлуння минулого

з «Маніфесту Головної Руської Ради» 10 травня 1848 року

«…але як все на світі з часом ся минає, як по зимі прикрій весна наступає, так Браття! І той стан смутний нині змінили ся через Конституцію. Браття! єсть то велике право, велике добродітельство… Пробудив же ся наш лев … і красну нам ворожить пришлість. Вставайте ж, Браття, вставайте з долгого сну вашого, бо уже час! ... Поступаймо з другими народами в любві і згоді!.. Будьмо народом!..».

1. Поясніть, що мали на увазі автори Маніфесту, коли закликали українців вставати.

3. Західноукраїнські землі на завершальному етапі революції

У липні 1848 року розпочав роботу австрійський **парламент.** Його депутатів вперше обирало українське населення краю. З 383 послів парламенту Галичину представляли 96, з-поміж яких 39 українців. Із восьми депутатів Буковини п'ять були українцями. В парламентських дебатах українці відстоювали поліпшення становища українського населення, покращення його освіти й **адміністративного поділу Галичини на Східну і Західну.** Зокрема, депутати від Галичини і Буковини Іван Капущак та Лук'ян Кобилиця відстоювали ідею скасування панщини без виплати компенсації дідичам. На одному із засідань парламенту в липні 1848 року Іван Капущак заявив: «Батоги й канчуки, що обкручувалися довкола наших голів і тіл спрацьованих, хай їм будуть пам'яткою по нас, хай це буде їм наше відшкодування!». Проте в імперському указі про скасування панщини все ж таки йшлося про відшкодування збитків дідичам. Водночас

парламент відхилив вимогу поділу Галичини на Східну і Західну, мотивуючи це тим, що частина Галичини, населена українцями ніколи не була окремим краєм в Австрійській імперії, не мала конституції, відтак не підлягала відокремленню.

Лук'ян Кобилиця очолив революційні заворушення в **Північній Буковині.** Він закликав селян силоміць повернути те, що забрали в них землевласники, а також обирати на свій розсуд сільських старост, захоплювати ліси і пасовища. Його заклик став приводом до повстання в **1848–1849** роках, яке охопило частину населених пунктів краю. Піднесення українського національного руху відбувалося і в **Закарпатті,** що належало до угорської частини імперії. Однак тут виникла неоднозначна ситуація. В Угорщині розпочалося повстання з метою відокремлення від Австрійської імперії, але українське населення Закарпаття його не підтримало, позаяк угорська влада заперечувала права українців на культурно-національну автономію і проводила політику **мадяризації.** Цим скористався австрійський уряд, який виконав частину вимог слов'янського населення Угорщини.

Незважаючи на значний розмах революційних рухів в імперії, владі поступово вдалося взяти ситуацію під контроль. У жовтні 1848 року було придушено повстання у Відні, поразкою завершилося **повстання у Львові 1–2 листопада 1848 року,** в якому брали участь міські низи та студентська молодь. На початку 1849 року новий імператор Франц Йосиф I розпустив парламент, скасував Конституцію. В імперії відновили дореволюційні структури влади. Незважаючи на підтримку австрійської адміністрації, вона не задовольнила жодної з українських національних вимог. Згодом в адміністративних установах Галичини переважну більшість посад зайняли поляки. Польська мова могла використовуватися тут як офіційна. **В 1851 році** припинила роботу Головна Руська Рада. Буковину було відокремлено від Галичини, надано статус автономного коронного краю під назвою Буковинського герцогства. 1850 року затверджено тимчасову Конституцію краю. Встановлений в імперії політичний режим згодом отримав назву неоабсолютизму.

1. Які питання обговорювали українські депутати в австрійському парламенті?
2. Хто очолив революційні заворушення в Буковині?
3. Визначте результати революції для західноукраїнських земель.

У той час, коли… на теренах України

у Львові українці створили першу політичну організацію — Головну Руську Раду, …

Тоді… у світі

в Парижі Установчі збори проголосили Францію республікою, президентом якої був обраний Шарль Луї Наполеон Бонапарт (у майбутньому — Наполеон III).

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поміркуйте, чи вплинули ці події на життя людей у регіоні, де ви мешкаєте. Свою відповідь обґрунтуйте.

Творча майстерня

Визначте, які події відображає схема. Назвіть і доповніть її. На основі схеми складіть порівняльну таблицю «Опозиційні рухи у західноукраїнських теренах першої половини XIX століття: причини, цілі, результати».

РЕВОЛЮЦІЯ В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

15 березня 1848 р. — проголошення Конституції

13 квітня 1848 р. — у Львові поляки створили **Центральну Раду Народову (ЦРН)**, вимагали автономії Галичини

Скасування панщини: квітень 1848 р. — Галичина; серпень 1848 р. — Буковина; 1853 р. — Закарпаття

Травень 1848 р. — українці Галичини створили **Головну Руську Раду**, вимагали поділу Галичини на Східну і Західну й проголошення автономії Східної Галичини

У Львові частина української ополяченої шляхти створила **«Руський Собор»**, який підтримував ЦРН, щоби внести розкол в український національний рух, відстояти незалежність Польщі; до неї, на думку цієї шляхти, мала увійти і Галичина

10 липня 1848 р. — початок роботи австрійського парламенту. Безуспішні намагання українців домогтися поділу Галичини на Східну і Західну

В австрійському парламенті з 383 депутатів інтереси українців представляли 39 депутатів від Галичини і 5 — від Буковини

- Червень 1848 р. — **Слов'янський конгрес у Празі**. Спроби примирення поляків та українців.
- 19 жовтня 1848 р. — **перший з'їзд діячів української культури і науки у Львові**.
- 1848–1849 рр. — **велике повстання селян на Буковині** під керівництвом **Л. Кобилиці**.

ПІДСУМКИ РЕВОЛЮЦІЇ: скасовано…, розпущено…, придушено…

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Vr1RlJNB або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

Узагальнення за розділом: «Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття»

Вітаємо! Ми разом успішно опрацювали другий розділ підручника й дізналися багато нового про життя українців у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття. Сподіваємося, що вам цікаво було дізнатися про лідерів українського національного відродження — греко-католицьких священників та здобутки українців під час Європейської революції 1848–1849 років. Щоб краще запам'ятати матеріал, давайте разом виконаємо цікаві завдання.

***1.** Розв'яжіть ребуси. Складіть речення із розшифрованими поняттями.*

***2.** Розставте події у хронологічній послідовності, складіть хронологічну таблицю.*

1) повстання під проводом Лук'яна Кобилиці в Північній Буковині;
2) період діяльності у Львові «Руської трійці»;
3) революція в Австрійській імперії;
4) період діяльності у Львові Головної Руської Ради;
5) опришківський рух на Прикарпатті.

***3.** Попрацюйте з логічними ланцюжками. Визначте, яке з понять зайве і чому.*

А Головна Руська Рада, Київ, Григорій Яхимович, «Зоря Галицька».
Б Опришківський рух, «холерні» бунти, Поділля, Лук'ян Кобилиця.
В Товариство греко-католицьких священників, Іван Могильницький, Перемишль, Львів.
Г Микола Костомаров, Іван Вагилевич, Маркіян Шашкевич, Яків Головацький.

4. Виконайте завдання за історичною картою (с. 50).

А Знайдіть місто, де надрукували газету «Зоря Галицька». Чому перша українська газета з'явилася саме в цьому місті?

Б З'ясуйте, в яких регіонах Західної України відбувалися селянські виступи. Чим зумовлена така активність?

В Локалізуйте міста, де діяли осередки Головної Руської Ради, визначте їхню спрямованість.

Г Користуючись легендою карти, доведіть, що місто Львів стало центром українського відродження в Західній Україні.

5. Розподіліть представлених діячів національного відродження серед трьох номінацій — «Будителі» Закарпаття», «Руська трійця», «Товариство греко-католицьких священників» — та заповніть відповідну таблицю.

Михайло Левицький, Михайло Лучкай, Іван Вагилевич, Іван Могильницький, Іоаникій Базилович, Олександр Духнович, Маркіян Шашкевич, Йосип Лозинський, Яків Головацький.

«Будителі» Закарпаття	*«Руська трійця»*	*Товариство греко-католицьких священників*

6. Складіть тези розповіді про початок українського національного відродження на західноукраїнських землях.

7. Пригадайте, що змінилося в житті українців у ході революції 1848–1849 років.

8. Поміркуйте над твердженням: «Україна перебувала у складі двох найбільших імперій. Вона існувала в іншій політичній системі порівняно з тією, в якій була до цього. Великі імперії спиралися на деспотичну розгалужену бюрократичну систему, озброєну чисельну армію, на жорстокі кріпосницькі порядки». Аргументовано доведіть чи спростуйте це твердження.

Розділ 3

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ кінця XVIII – першої половини XIX століття

Уявіть собі: лютий 1847 року, Тарас Шевченко отримує роботу своєї мрії! Колишній кріпак, який уже здобув славу поета й художника, видав славнозвісний «Кобзар», тепер офіційно зарахований учителем малювання у престижному Київському університеті Святого Володимира. Ця посада була не просто роботою, адже ще в 1846 році, роблячи замальовки університетських будівель, Шевченко писав: «Коли б то Бог дав мені притулитися до університету, дуже добре було б...». Митця вабило те, що в Київському університеті навчалися й викладали провідні українські науковці та культурні діячі, а їхні погляди формували основи всього національного руху.

Але вже за кілька тижнів життя Тараса Шевченка трагічно змінилося на довгі роки неволі. Вже у квітні його арештували за ймовірну участь у таємному Кирило-Мефодіївському братстві, де, до слова, більшість учасників були саме студентами та викладачами цього ж університету. Цей трагічний епізод демонструє не лише особисту долю Шевченка, а й увесь драматизм боротьби за українське відродження. Саме тому Київському університету в 1939 році присвоєно ім'я Тараса Григоровича Шевченка — це найвищий символ визнання його незламного духу і колосального внеску в долю України.

---

1. Дізнайтеся, коли було відкрито Київський університет і коли було опубліковано «Кобзар».
2. Поміркуйте. Чому «Кобзар» Тараса Шевченка часто називають «Біблією українського народу» та його наймогутнішим голосом, який сформував націю?
3. За допомогою інтернет-джерел довідайтесь, яку унікальну історію приховує монументальний вітраж Алли Горської «Шевченко. Мати», створений у Київському університеті в 1964 році, та чому цей визначний твір мистецтва був відразу знищений.

§9 Умови розвитку культури. Освіта. Поступ науки

✓ **Згадайте** етапи українського національного відродження та їх особливості.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «становий характер освіти»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** розвиток української науки у XVIII столітті пов'язаний з Києво-Могилянською академією? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, які чинники сприяли розвитку української культури, а які — його стримували. Складіть карту пам'яті «Фактори розвитку української культури».

1. Умови розвитку культури

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття на розвиток української культури впливало кілька чинників. Головною проблемою була **відсутність власної української держави** та агресивна імперська політика сусідів, спрямована на **асиміляцію українців.** У Наддніпрянській Україні це була **русифікація,** а на західних землях — **полонізація** (в Галичині), **румунізація** (на Буковині) та **мадяризація** (на Закарпатті). Водночас, із поширенням капіталістичних відносин та початком індустріальної революції **зросла потреба у кваліфікованих кадрах для різних галузей виробництва.** Тому держава, а також підприємці й землевласники почали інвестувати в розвиток початкової та професійної освіти. Модернізація економіки потребувала все більше кваліфікованих фахівців. Це стало причиною відкриття нових університетів та інститутів, де готували спеціалістів різних професій, що значно збільшило кількість студентів. Щоправда, всі ці заклади були російськими й через державне навчання намагалися асимілювати українців у культурі імперії.

Ключовою рушійною силою культурного розвитку стало **українське національне відродження.** На хвилі патріотизму зріс глибокий **інтерес до історії козаччини,** що безпосередньо призвело до формування **української національної ідеї.** Окремі представники української еліти почали усвідомлювати, що українці — окремий народ із власною історією, своїми політичними, економічними, соціальними та культурними запитами, власним поглядом на майбутнє України. Ці нові риси найповніше відобразилися в літературних та історичних творах.

Водночас українське суспільство ніколи не було однорідним: воно складалося з представників багатьох народів. Отже, українська культура розвивалася, спираючись як на власні традиції, так і на здобутки інших етносів. Проте **поліетнічність** мала й зворотний бік: у той час як національні меншини (поляки, євреї чи німці) подекуди мали свої школи, українці в умовах імперії були позбавлені власної освіти й науки. Попри ці перешкоди, саме така різноманітність зробила українську культуру багатою та унікальною.

1. Як політичні обмеження та економічні потреби впливали на розвиток української культури?
2. Яким чином українське національне відродження сприяло розвитку культури?
3. Що стало причиною унікальності та багатства української культури?

2. Освіта

Освітня система в Російській імперії все ще залишалася **становою.** Те, чи могла людина отримати освіту, залежало від її соціального походження. Наприклад, селяни-кріпаки не мали доступу до середньої та вищої освіти. Початкові знання давали **двокласні церковно-парафіяльні школи** з російською мовою викладання, а також **повітові училища,** які відкривали в центрах повітів. Середню осіту надавали **гімназії.** Для підготовки фахівців у різних сферах створювали спеціальні заклади, як-от **ремісничі, землемірні, штурманські училища та фельдшерські школи.** Окрім державних, діяли приватні школи і пансіони, що готували дітей дворян до вступу у вищі навчальні заклади. Державна освіта для жінок мала обмежений, становий характер. Хоча діяли інститути шляхетних дівчат, вони були доступні лише дворянкам, тоді як для більшості жінок середня та вища освіта залишалася недосяжною. Загалом, стан освіти не можна назвати задовільним. Показниками її розвитку були недостатнє фінансування, брак учителів, підручників, шкіл і шкільного обладнання. Відтак значна частина населення й надалі залишалася неграмотною.

В освітніх установах, що діяли на західноукраїнських землях, головними мовами викладання були німецька, польська, угорська та румунська. Однак, у сільських парафіяльних школах навчання все ж таки велося **українською мовою.** В середині XIX століття в Галичині і на Закарпатті були створені «недільні школи» для дорослих, в яких навчали грамоти, а також викладали математику, географію. **Середню освіту** учні здобували у **гімназіях.** Перша така гімназія була заснована саме у Львові. Загалом на території Галичини діяло вісім гімназій, на Закарпатті їх було дев'ять, а на Буковині — лише одна. Незважаючи на постійні утиски української мови, її позиції в освітній системі на західноукраїнських землях все ж таки були дещо міцнішими, ніж у Наддніпрянській Україні.

Перша половина XIX століття стала часом розвитку вищої освіти в Україні. **З 1784 року тут уже діяв Йосифінський університет у Львові.** Проте в 1805 році влада перетворила його на звичайний ліцей. Лише **у 1817 році діяльність Львівського університету було відновлено,** хоча й виключно з викладанням німецькою мовою. **У 1805 році було відкрито Харківський університет, а в 1834 році — Київський.** Щоправда, **Києво-Могилянську академію,** яка з XVII століття була головним центром української освіти та науки, закрили у 1817 році. Через два роки в її приміщеннях відкрили **Київську духовну академію.** Проте це був уже зовсім інший, суто церковний заклад, який не мав нічого спільного з колишньою академією, що відповідало планам імперії знищити давні українські освітні традиції. Ґрунтовну освіту надавали **ліцеї.** Вони готували молодь до подальшого навчання в університетах. Зокрема, розпочали свою роботу з 1817 року

Університет *— це вищий навчальний заклад і наукова установа, що об'єднує різні гуманітарні, природничі та математичні факультети для навчання студентів та проведення досліджень.*

Рішельєвський ліцей в Одесі, з 1819 року — **Волинський ліцей** у Кременці, з 1820 року — **Ніжинська гімназія вищих наук.**

1. Назвіть успіхи і труднощі розвитку освіти в Наддніпрянщині.
2. Чим відрізнявся освітній процес на західноукраїнських землях від Наддніпрянщини?
3. Які ліцеї й університети діяли в той час?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в четвірки. Проаналізуйте історичну карту **«Культура України першої половини XIX століття»** і виконайте завдання 1–4.

1. Спробуйте встановити, чи існував взаємозв'язок між різними типами культурних установ. Як наявність університету могла впливати на розвиток інших культурних сфер у місті?

2. Визначте закономірності у розташуванні п'яти найбільших культурних центрів. Установіть зв'язок між їхнім місцем знаходження та адміністративним поділом, економічним розвитком та географічними особливостями регіонів. Обґрунтуйте свою думку.

3. Які регіони України, на вашу думку, мали потенціал для розвитку значних культурних центрів, але не стали такими в першій половині XIX століття? Які чинники могли перешкодити їхньому культурному розквіту?

4. Якщо б ви жили в першій половині XIX століття і мали змогу обрати місце для своєї наукової або творчої діяльності, яке місто на карті ви б обрали? Поясніть свій вибір, посилаючись на наявні культурні установи та їхній потенціал для ваших зацікавлень.

Культура України першої половини XIX століття

Життєтека

Василь Каразін
(1773 – 1842)

Портрет Василя Каразіна. Мініатюра Дешатобура. 1803 рік

Ім'я (повне). Василь Назарович Каразін.
Народження. Народився в селі Кручик на Слобожанщині (нині — Харківська область).
Походження. Батько походив із грецького роду Караджі, мати — з козацької родини Ковалевських. Дід і батько служили в російській армії. Товаришував з дітьми селян-кріпаків, до яких перейнявся співчуттям. З дитинства мріяв стати військовим. Великий вплив на хлопця справила творчість Григорія Сковороди, з яким був знайомий.
Освіта. Навчався вдома, а згодом — у приватних пансіонах Харкова та Кременчука. Був слухачем у Гірничому кадетському корпусі (місто Санкт-Петербург), де вивчав математику, фізику, хімію, медицину, оволодів кількома європейськими мовами.
Особистість і українська наука. Василь Каразін став одним з ініціаторів створення в Російській імперії Міністерства народної освіти. Завдяки його зусиллям у Харкові було відкрито університет. Заснував Філотехнічне товариство, котре розробило рекомендації щодо ведення сільського господарства, здійснило винаходи для успішнішого землеробства і тваринництва. За критику чинного ладу Василь Каразін був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці. Після звільнення жив під наглядом поліції у своєму маєтку, де продовжував наукову й дослідницьку діяльність. Автор понад 60 наукових праць з хімії, агрономії, селекції тощо. Нині його іменем названий Харківський національний університет.

1. За допомогою слів-підказок усно сформулюйте результати діяльності Василя Каразіна: *вчений, винахідник, громадський діяч, засновник, педагог*.
2. Проаналізуйте, як його походження, дитячі враження та подальші ініціативи вплинули на формування його активної громадянської позиції.
3. Оцініть внесок Василя Каразіна у розвиток науки та технологій. Як його історія демонструє важливість безперервного навчання та застосування знань для практичного вдосконалення життя, незважаючи на перешкоди?

3. Наука і культурно-освітні товариства

Перша половина XIX століття стала лише початком формування науки на українських землях. У цей період з'явилися перші важливі праці з історії, ботаніки та математики, що заклали фундамент для її подальшого розвитку. Тоді ж розпочалася діяльність видатних математиків. **Михайло Остроградський** став автором глибоких досліджень із математичного аналізу та фізики. **Тимофій Осиповський** уклав тритомний «Курс математики», який тривалий час був основним підручником. Як професор Харківського

університету, він виховав ціле покоління вчених і зробив вагомий внесок у розвиток фізики та астрономії. **Ученим з енциклопедичним рівнем знань** у різних галузях науки був **Михайло Максимович.** Найвідоміші його книги — «Малоросійські пісні» (1827 року), «Українські народні пісні» та підручник «Основи ботаніки». Упродовж цього періоду опубліковані перші історичні праці про минуле України: «Історія Малої Русі» (1822 року) **Дмитра Бантиш-Каменського,** «Історія Малоросії» (1842–1843 років) **Миколи Маркевича,** «Історія стародавнього Галицького князівства» **Дениса Зубрицького,** «Історія Нової Січі» **Дениса Скальковського.** Наприкінці першої половини XIX століття вийшли друком перші праці історика **Миколи Костомарова.** Відомим лікарем, ученим, доктором медицини, педагогом був виходець із Закарпаття **Іван Орлай,** котрий у різний час очолював Ніжинську гімназію вищих наук та Рішельєвський ліцей в Одесі.

Зображення обсерваторії в місті Миколаєві. 1821 рік

1. Дізнайтеся, чи діє обсерваторія досі.
2. У чому практичне значення діяльності обсерваторії?

Розвиткові ботаніки і садівництва сприяла науково-дослідна робота **в ботанічних садах** при Київському, Харківському та Львівському університетах, Нікітському ботанічному саду поблизу Ялти, заснованому 1812 року, в Одесі, закладеному французьким ботаніком Карлом Десметом 1819 року. Розвивалася також **астрономія.** 1821 року заснували Миколаївську астрономічну обсерваторію, метою якої було забезпечення Чорноморського флоту всім необхідним для навігації. Це включало обчислення точного часу, створення морських карт, а також навчання офіцерів, як використовувати астрономію для орієнтування на морі. Згодом були створені обсерваторії в містах Харкові, Одесі, Києві, Львові. Їхнім основним оснащенням стали потужні телескопи.

Перша половина XIX століття — це час появи перших **наукових та культурно-освітніх товариств,** які започаткували археологічні, краєзнавчі, історичні дослідження. Передові методи ведення сільського господарства та нову техніку популяризувало **Філотехнічне товариство,** що діяло в Харкові. Археологічними та археографічними розвідками й охороною пам'яток займалася **Тимчасова комісія для розгляду давніх актів.** Її доробок узагальнено у виданні документів під назвою «Пам'ятки». Як художник у роботі комісії брав участь Тарас Шевченко. Археологічні розкопки античних міст, давніх фортець та курганів організовувало **Товариство історії і старожитностей** в

Одесі. Центром зустрічей і наукових досліджень інтелектуальної еліти польської громади Галичини став **Оссолінеум (Інститут Оссолінських) у Львові.** Тут були бібліотека і музей, де зберігалися численні архіви польських магнатів, українських міст, оригінали універсалів українських гетьманів.

1. Якими досягненнями у галузі точних та гуманітарних наук відзначилися українські науковці? Як ви вважаєте, чому серед науковців не вказано прізвища жінок?
2 Де здійснювалася науково-дослідна діяльність у сфері природничих наук?
3. Як діяльність наукових та культурно-освітніх товариств діяльність сприяла збереженню та популяризації української спадщини?

Життєтека

Михайло Остроградський (1801 – 1862)

Літографія Олександра Мюнстера. 1864–1865 роки. Фото

Ім'я (повне). Михайло Васильович Остроградський.
Народження. Народився в селі Пашенне (нині — село Пашенівка) на Полтавщині.
Походження. Батько був дворянином, походив з давнього козацько-старшинського роду Апостолів. Ще з дитинства цікавився обчисленнями: вимірював вози, дерева і навіть глибину криниць та ярів. Математичні здібності хлопчика відзначив Іван Котляревський, наглядач Будинку для дітей зубожілих дворян, де Михайло Остроградський готувався до вступу в гімназію.
Освіта. Полтавська гімназія, Харківський університет, Колеж де Франс (Париж, Франція).
Особистість та українська наука. Викладав у Франції та Росії. Аналітична механіка, гідромеханіка, математична фізика, теорія диференціальних рівнянь — коло наукових зацікавлень Михайла Остроградського. Його праці стали підґрунтям, на якому будувалась і розвивалася школа механіки. Він опублікував понад 100 наукових робіт, а математики давно звикли до термінів: рівняння Остроградського, метод Остроградського, формула Остроградського-Ґаусса, принцип Остроградського-Гамільтона. Відкриття вченого визнано за життя: його обрали членом Туринської, Римської (Італія), Паризької (Франція) й Американської академій наук. 2001 року ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) внесла Михайла Остроградського до переліку видатних математиків світу.

1. Усно сформулюйте результати діяльності Михайла Остроградського.
2. Виходячи з кола наукових зацікавлень Остроградського, в яких сучасних галузях науки чи технологій його ідеї могли б застосовувати сьогодні? Наведіть 1–2 приклади.
3. Яке значення для престижу України та формування національної ідентичності має визнання Михайла Остроградського ЮНЕСКО як видатного математика світу?

Життєтека

Михайло Максимович (1804 – 1873)

Ім'я (повне). Михайло Олександрович Максимович.
Народження. Народився на хуторі Тимківщина в Полтавській губернії (нині — село Богуславець Черкаської області).
Походження. Зростав у дворянській сім'ї з козацько-старшинським корінням, батько був сільським суддею. Любов до науки прищепив його дядько, професор Харківського університету Ілля Тимківський.
Освіта. Навчався в Новгород-Сіверській гімназії і на філологічному, природничому, медичному факультетах Московського університету.
Особистість та українська наука. Викладав у Московському університеті, де також був директором ботанічного саду. В 1834 році призначений першим ректором Київського університету. Відстоював самобутність української мови. Опублікував три збірки українських народних пісень. Його діяльність започаткувала окрему наукову галузь — українську фольклористику. Важливу роль у згуртуванні інтелігенції відіграв його альманах «Киевлянин». У науковій полеміці з російським істориком Погодіним рішуче відстоював самобутність української мови та право нашого народу на спадщину Русі-України. Максимович є автором підручника «Основи ботаніки». Підсумком його життя стало фундаментальне «Зібрання творів» у трьох томах (1876–1880 рр.), куди увійшли його праці з історії, філології та природознавства.

Картина художника Петра Бореля. Михайло Максимович. 1875 рік

1. Усно сформулюйте результати діяльності Михайла Максимовича.
2. Які досягнення Михайла Максимовича свідчать про те, що він ніколи не припиняв учитися, втілюючи ідею «навчання впродовж життя»?
3. Які факти з біографії Михайла Максимовича демонструють його громадянську позицію та внесок у розвиток української культури?

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Чому, на вашу думку, поява нових університетів або відновлення їхньої діяльності є важливою подією в історії? Поміркуйте, як це могло вплинути на розвиток науки, культури та суспільства загалом.

У той час, коли… на теренах України

було відкрито Київський університет Святого Володимира, …

Тоді… у світі

в Іспанії королівським указом було остаточно розпущено Іспанську інквізицію, що стало ознакою лібералізації країни.

Творча майстерня

Попрацюйте в парах та виконайте завдання 1–4.

1. Складіть усну розповідь за схемою.

2. Визначте основні відмінності у структурі та доступності початкової, середньої та вищої освіти в Наддніпрянщині та на західноукраїнських землях.

3. З'ясуйте, які мови домінували в освітніх закладах кожного з регіонів. Як це впливало на можливості навчання українською мовою?

4. Підготуйте віртуальну екскурсію одним із українських університетів першої половини XIX століття: Львівським, Харківським або Київським (на вибір) за алгоритмом: 1) історія обраного закладу; 2) його видатні діячі; 3) архітектура; 4) вплив на тогочасне суспільство. Результатом вашої роботи має стати захоплива віртуальна подорож, яка дозволить однокласникам і однокласницям зануритися в атмосферу студентського життя того часу.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Xr1RbXST або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§10 Література. Театральне й музичне мистецтво

✓ **Згадайте**, хто досліджував український фольклор на початку XIX століття.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «історичний роман»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** поема «Енеїда» Івана Котляревського стала «першою ластівкою» українського національного відродження? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, як фольклор вплинув на розвиток української літератури, музики й театру. На основі опрацьованого матеріалу створіть інфографіку, що наочно ілюструє вплив фольклору на літературу, музику, театр.

1. Основоположники нової української літератури

Романтизм *— це мистецький та ідейний напрямок наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття, коли головними стали сильні почуття, емоції, внутрішній світ людини, свобода та індивідуальність, інтерес до минулого й народних традицій.*

Формування нової української мови і літератури відбувалося під впливом **усної народної творчості, ідей романтизму,** а також **економічних і політичних зрушень** в українському суспільстві. Завдяки створенню поеми «Енеїда» зачинателем сучасної української літератури став **Іван Котляревський,** а от перші прозові твори сучасною йому українською мовою написав **Григорій Квітка-Основ'яненко.** Пройняті **українською духовністю, містикою і гумором,** твори, як-от «Маруся», «Конотопська відьма» та «Сватання на Гончарівці», принесли **Григорію Квітці-Основ'яненку** невмирущу славу **«батька української прози».**

Тарас Шевченко, як великий українець і відданий син свого народу, **надав українській мові нового звучання** у своїх творах. Він використовував переважно **розмовну українську мову,** зрідка додаючи до неї елементи церковнослов'янської лексики. Як результат, мова Шевченка стала природною і милозвучною, змогла повноцінно виразити почуття, надії та прагнення українців, сформувавши основу для сучасної української мови. Твори **«Причинна», «Катерина», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія»** написані в дусі романтизму. Національно-визвольними мотивами пройняті поеми **«Сон», «Кавказ».** Спочатку твори Тараса Шевченка переказували з уст в уста або переписували від руки, а в **1840 році** вийшла друком його перша збірка **«Кобзар».** Головним досягненням Кобзаря стало те, що **своєю літературною спадщиною він ствердив існування** окремої від росіян і поляків **самобутньої української нації.**

Поруч із Шевченком розквітнув талант українських байкарів: **Євгена Гребінки** та **Петра Гулака-Артемовського.** У 1840-х роках XIX століття, окрім кількох історичних повістей, був виданий **перший україномовний історичний роман — «Чорна рада» Пантелеймона Куліша.** Відомий письменник **Микола Гоголь** писав свої твори російською мовою. Але він надзвичайно майстерно відтворив у них колорит українського суспільства тієї доби та створив поетичний образ України. Його твори, зокрема **«Вечори на хуторі поблизу Диканьки»** та **«Тарас Бульба»**, стали **унікальним явищем** в українській літературі.

Євген Гребінка. Портрет

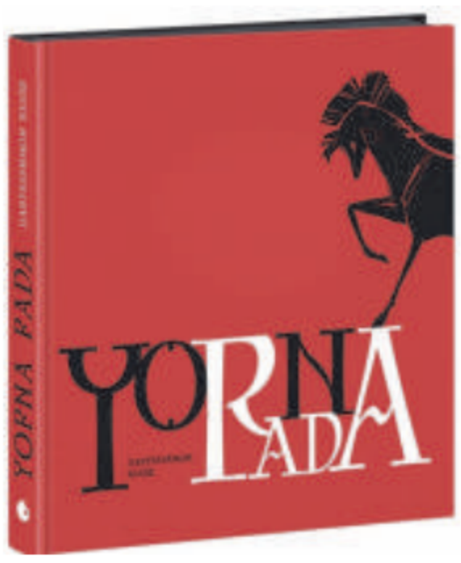

Обкладинка книги «Чорна рада» Пантелеймона Куліша

1. Дізнайтесь, яким подіям присвячений перший історичний роман.
2. Якби ви були художником / художницею, кого або що ви зобразили б на обкладинці цієї книги?

1. Кого і чому називають «зачинателем української літератури» та «батьком української прози»?
2. Який внесок Тараса Шевченка у формування сучасної української мови?
3. Наведіть факти, які доводять багатогранність української літератури в 1840-х роках XIX століття.

Життєтека

Тарас Шевченко
(1814 – 1861)

Ім'я (повне). Тарас Григорович Шевченко.
Народження. Народився в 1814 році в селі Моринці на Черкащині.
Походження. Батько Григорій і мати Катерина були кріпаками. Батьки рано померли від важкої праці. Спочатку наймитував, згодом став слугою пана Павла Енгельгардта. Удень працював, а ночами потайки малював.
Освіта. Грамоти та читанню навчився в місцевого дяка. Малярству вчився спочатку у дяків, а згодом у Петербурзі в живописця Василя Ширяєва.
Особистість та українське національне відродження. Переїзд Павла Енгельгардта до Петербурга докорінно змінив життя Тараса Шевченка. Тут завдяки новим друзям він став вільним, здобув диплом художника в Академії мистецтв та видав у **1840 році збірку поезій**

«Кобзар». В Україну повернувся уже відомим художником і поетом. Молодь ставилася до нього з благоговінням і навіть побожністю, з ним шукали знайомства, його усюди запрошували. В **1846 році** Тарас Шевченко відвідував засідання Кирило-Мефодіївського товариства, де відразу відчув себе «своїм». Поеми «Кавказ», «Сон» та інші, як і програмні документи братства, засуджували соціальне й національне гноблення. Коли почались арешти кирило-мефодіївців, під час обшуку в Тараса Шевченка вилучили рукописну збірку поезій, переважно антимонархічного змісту. Поета віддали в солдати в Оренбурзький корпус на десять років із особистою забороною царя писати і малювати. Заслання підірвало здоров'я Тараса Шевченка: помер він 47-річним. Поховали митця в Петербурзі, згодом прах перевезли до Канева.

1. Усно сформулюйте результати діяльності Тараса Шевченка.
2. Проаналізуйте, як шлях Тараса Шевченка від кріпака, який самотужки навчався, до визнаного митця та його незламна творчість, попри заборони, демонструють його жагу до знань, творче самовираження та внесок у формування української національної культури.
3. Який з віршів Тараса Шевченка ваш улюблений? Чому?

Життєтека

Петро Гулак-Артемовський (1790 – 1865)

Ім'я (повне). Петро Петрович Гулак-Артемовський.
Народження. Народився в містечку Городище Київської губернії (нині — Черкаської обл.).
Походження. Народився в сім'ї священника.
Освіта. Києво-Могилянська академія. З 1817 року був вільним слухачем Харківського університету, але вже через рік став у ньому викладачем польської мови, російської історії і географії.
Особистість та творчість. Активну літературну діяльність розпочав у Харкові. Друкувався в «Українському віснику» — першому в Україні щомісячному журналі, що виходив за редакцією Ізмаїла Срезневського переважно російською мовою. Автор першої української віршованої байки «Пан та Собака». Згодом написав байки «Тюхтій та Чванько», «Дурень і Розумний», «Цікавий і Мовчун» та інші, ґрунтовані на українському фольклорі. Свої твори байкар називав «казками», «побрехеньками», «приказками». Написав кілька поезій у дусі народних пісень. Здійснив переспіви текстів Горація, Міцкевича, Гете у формі романтичних балад. Був переконаний, що українська мова надає цим творам благородності, піднесеності, чутливості. Один із засновників «Українського журналу» при Харківському університеті. Був обраний членом науково-літературних товариств у Москві й Варшаві.

1. Усно сформулюйте результати діяльності Петра Гулака-Артемовського.
2. Як біографія Петра Гулака-Артемовського свідчить про ініціативність, прагнення до знань та здатність до саморозвитку навіть за обмежених можливостей?
3. Чи згідні ви з твердженням, що Петро Гулак-Артемовський був своєрідним «культурним мостом» між українською і світовою літературою? Відповідь обґрунтуйте.

2. Становлення професійного й аматорського театру

На початку XIX століття в Україні розпочалося **становлення професійного театру.** Головними осередками театрального життя стали **Харків** та **Полтава.** У Харкові першу професійну українську трупу сформував **Григорій Квітка-Основ'яненко,** який був директором і режисером місцевого театру. Водночас у Полтаві засновником театру виступив **Іван Котляревський.** Репертуар цих театрів включав вистави як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Особливо популярними були п'єси **«Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» Івана Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Григорія Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Тараса Шевченка.**

Перша половина **XIX століття** в історії українського театру ознаменувалася творчістю видатних акторів — **Михайла Щепкіна** та **Карпа Соленика. Михайла Щепкіна** було викуплено з кріпацтва за сприяння полтавців та **Івана Котляревського.** Актор успішно виступав у театрах **Харкова, Полтави, Києва,** а пізніше продовжив кар'єру в Москві. Театральна діяльність **Карпа Соленика** була тісно пов'язана з Києвом, Полтавою, Одесою, але найтриваліший період він очолював театральну трупу в **Харкові.** Обидва митці зуміли створити незабутні театральні образи українців.

Чільне місце в театральному житті займав аматорський (непрофесійний) театр, переважно кріпосний (з акторами-кріпаками). Серед аматорських труп найбільше прославилися театри українських поміщиків: **Дмитра Трощинського** в селі Кибинці на Полтавщині, **Дмитра Гавриленка** в селі Озерки на Полтавщині, **Григорія Тарновського** в селі Качанівка на Чернігівщині. Мали свої кріпосні театри деякі польські вельможі у Правобережній Україні. На західноукраїнських землях перші аматорські театральні осередки з'явилися безпосередньо перед революційними подіями 1848–1849 років у таких містах, як Коломия, Тернопіль і Перемишль. Вони ставили твори Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, а також п'єси місцевих авторів, зокрема **Миколи Устияновича** та **Степана Петрушевича.**

1. Які діячі стояли біля витоків українського професійного театру? Які п'єси користувались особливою популярністю серед глядачів?
2. Яке значення мала творчість Михайла Щепкіна та Карпа Соленика для становлення українського професійного театру?
3. Які форми організації мав український театр у першій половині XIX століття?

Життєтека

Іван Котляревський
(1769 – 1838)

Ім'я (повне). Іван Петрович Котляревський.
Народження. Народився в місті Полтаві.
Походження. Батько, дрібний дворянин, служив канцеляристом у магістраті. Дитячі та юнацькі роки минули в Полтаві, де ще були свіжими спогади про її козацьке минуле.

Освіта. Початкову освіту здобув, імовірно, в місцевій парафіяльній школі. Згодом навчався в Полтавській духовній семінарії, однак духовна кар'єра його не приваблювала.

Особистість та суспільно-політичне і творче життя. Іван Котляревський першим використав розмовну українську мову, написавши нею сатиричну поему «Енеїда». Цю поему історик літератури Сергій Єфремов назвав «першою ластівкою українського національного відродження». Іван Котляревський перебував на військовій службі, зокрема брав участь у російсько-османській війні 1806–1812 років, де відзначився хоробрістю при взятті фортець Бендери та Ізмаїл і при виконанні дипломатичних доручень. Під час франко-російської війни в 1812 році сформував український козацький полк. Вийшовши у відставку, влаштувався наглядачем у Будинку для дітей збіднілих дворян, котрий з часом став одним із кращих навчально-виховних закладів. Згодом очолив Полтавський вільний театр, у якому 1819 року поставили його п'єсу «Наталка Полтавка», згодом — «Москаль-чарівник» — перші українською мовою і з народної тематики. Викупив з кріпацтва талановитого актора Михайла Щепкіна. Був учасником масонської ложі «Любов до істини» й таємного Малоросійського товариства, почесним членом «Вільного товариства любителів російської словесності». Брав участь у роботі «богоугодних» закладів — притулків для незаможних, старих і немічних людей.

1. За допомогою слів-підказок усно сформулюйте результати діяльності Івана Котляревського: *«Енеїда», театр, громадський діяч, військовий, благодійність*.
2. Наведіть факти з біографії Івана Котляревського, що свідчать про його активну життєву позицію.
3. Чи згідні ви з твердженням, що Іван Котляревський — «архітектор українського національного відродження»? Свою відповідь аргументуйте.

Життєтека

Григорій Квітка-Основ'яненко (1778 – 1843)

Ім'я (повне). Григорій Федорович Квітка. На згадку про рідні місця письменник обрав собі літературний псевдонім — Основ'яненко.

Народження. Народився у слободі Основа, що була передмістям Харкова (нині в межах міста). Саме тут розташовувався маєток його родини.

Походження. Зі старшинсько-козацької родини. Батько — колезький радник, завдяки чому набув дворянство.

Освіта. Навчався вдома, а потім — у Курязькій монастирській школі. Родинне виховання сформувало в малого Григорія повагу до рідної мови, історії, фольклору, мистецтва. З дитинства брав участь у виставах аматорського театру. Другом сім'ї був Григорій Сковорода, твори якого хлопчик вивчав напам'ять.

Особистість та суспільне і творче життя. Ініціював створення в місті Харкові Благодійного товариства, Інституту шляхетних дівчат, Харківської губернської бібліотеки і Харківського професійного театру. В 1812 році став його директором. Свої перші твори друкував у журналі «Український вісник», який редагував у 1816–1817 роках. Його кращі повісті **«Конотопська відьма», «Сердешна Оксана»,**

«Маруся» та комедійні п'єси **«Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик»** донині з успіхом ставлять у театрах. Григорія Квітку-Основ'яненка шанобливо називають «батьком української прози».

1. За допомогою слів-підказок усно сформулюйте результати діяльності Григорія Квітки-Основ'яненка: *театр, драматургія, проза, громадська діяльність.*
2. Які факти з біографії Григорія Квітки-Основ'яненка свідчать про важливість самоосвіти та навчання впродовж життя?
3. Назвіть основні ініціативи Григорія Квітки-Основ'яненка у громадському та культурному житті Харкова. Яке значення вони мали для розвитку міста та української культури?

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах. Підготуйте довідку про українське театральне мистецтво в першій половині XIX століття за алгоритмом: *центри театрального життя, професійний і аматорський театри, репертуар, видатні актори*.

3. Розвиток музичного мистецтва

На музичне мистецтво значний вплив мали культурні традиції минулого, які ретельно зберігали **кобзарі, бандуристи та лірники.** До найвідоміших майстрів належали **Остап Вересай, Іван Крижовський** та **Андрій Шут.** У своїх піснях, легендах і думах вони оспівували як повсякденне життя українців, так і героїчне минуле народу, включаючи його боротьбу за національне та соціальне визволення. Таким чином, кобзарство стало важливим джерелом історичної пам'яті та національної ідентичності українців у цей період.

Поширенню музичної грамоти сприяли **музичні курси,** які діяли при університетах, гімназіях, ліцеях. У XIX столітті розпочалося становлення і розвиток української **симфонічної музики.** Виникли **перші музичні товариства: Філармонічне товариство** в Одесі, **Симфонічне товариство** аматорів музики та співу в Києві, що проводили оркестрові концерти. Набував розвитку **хоровий спів.** Хори виконували зазвичай церковну музику, однак у їхньому репертуарі були і народні пісні. Ця практика сприяла популяризації національних музичних традицій серед широких верств населення.

Музична діяльність зосереджувалася переважно у **Львові, Києві, Харкові та Одесі.** Найвизначнішим українським композитором цього періоду був **Йосип Витвицький.** Він відомий своїм музичним твором **«Україна»** та варіаціями на тему народної пісні «Зібралися всі бурлаки». Творчість композитора чеського походження **Алоїза Єдлічки** ґрунтувалася на збиранні й обробці українських народних пісень, які згодом увійшли до його збірки «100 малоросійських народних пісень», а також належав йому авторський твір — фантазія «Спогади про Полтаву». Свій внесок зробили також **Ілля та Андрій Лизогуби,** які створювали музику для фортепіано й віолончелі на основі народних пісенних сюжетів.

1. Хто дбайливо оберігав культурні традиції української минувшини?
2. Як відбувалося становлення української професійної музики?
3. Чим уславилися Йосип Витвицький, Алоїз Єдлічка, брати Лизогуби?

На лінії часу

Запам'ятайте дату і подію, пов'язану з нею. Чому ця подія стала знаковою для української літератури і українського національного відродження? Назвіть ще 2–3 важливі події з історії української літератури та національного відродження, які, на вашу думку, варто додати на лінію часу.

У той час, коли... на теренах України

були видані перші друковані примірники «Кобзаря» Тараса Шевченка, …

Тоді... у світі

у Великій Британії з ініціативи Роуленда Хілла впроваджені перші поштові марки із зображенням профілю королеви Вікторії.

Творча майстерня

Об'єднайтеся в в мінігрупи та виконайте завдання 1–2.

1. Дізнайтеся, що пов'язує музичний інструмент, зображений у схемі, з Тарасом Шевченком.
2. Користуючись схемою, охарактеризуйте спільне та відмінне в розвитку літератури, музики, театру першої половини XIX століття.
3. Створіть інтерактивну папку (лепбук) «Культурний простір XIX століття», де кожна «кишенька» або «віконце» буде присвячено окремій галузі мистецтва: літературі, театру, музиці. Усередині розмістіть ключові дати, імена видатних діячів, назви творів та короткі характеристики їхнього внеску. Результатами роботи поділіться у класі.

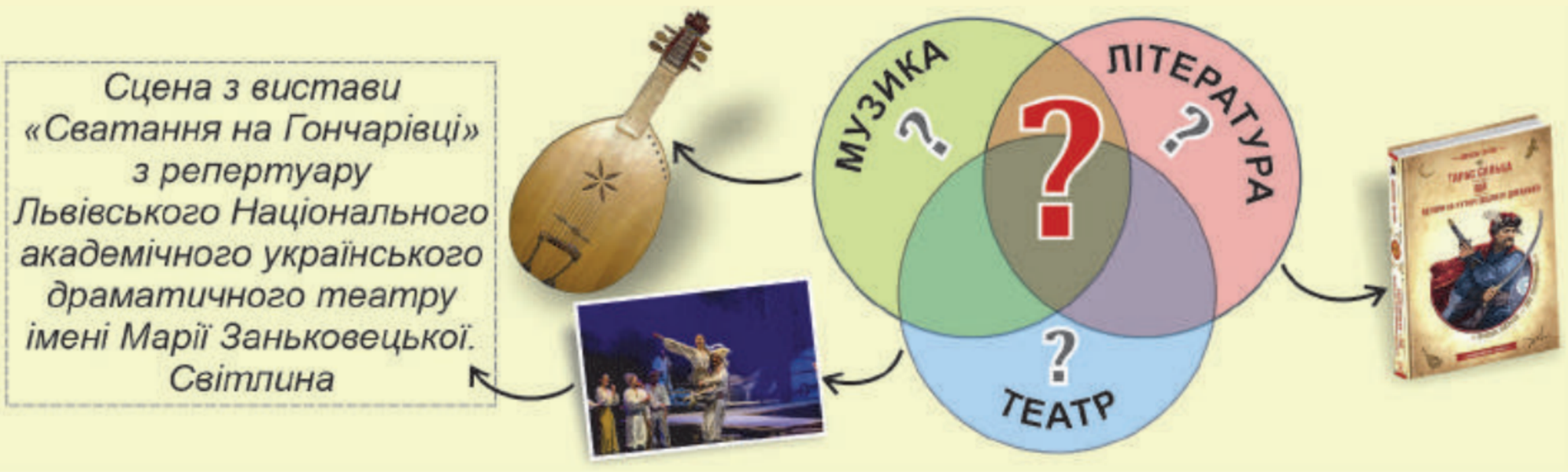

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Dr1RcFDJ або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§11 Розвиток образотворчого мистецтва

✓ **Згадайте**, як ідеї Просвітництва вплинули на розвиток європейської культури.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «мистецтво»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** XVIII століття було періодом розквіту українського бароко? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, яке спрямування мало мистецтво: церковне чи світське. Доберіть аргументи на користь обох позицій та узагальніть своє дослідження висновком.

1. Архітектура

***Класицизм** — це панівний архітектурний стиль у XVII – на початку XIX століття, що орієнтувався на зразки античного мистецтва (Давньої Греції та Риму), прагнучи до чіткості, логічності, симетрії та гармонії.*

З кінця XVIII століття забудова населених пунктів зазнала суттєвих змін. За російським законодавством, у повітових і губернських містах тепер обов'язково будували адміністративний центр, де розміщували урядові установи. В українській архітектурі початку XIX століття був поширений **стиль класицизму.** Він надавав будівлям особливої урочистості. Його канони вимагали **регулярного планування міст:** створення чітких кварталів, що перетиналися під прямим кутом, як-от план Подолу в Києві архітектора Андрія Меленського. При цьому центральні площі могли мати різну форму: від круглої в Полтаві до підковоподібної в Києві. На площі розташовували державні установи, приватні будинки, промислові і торговельні палати, навчальні заклади. Нова міська архітектура враховувала й особливості місцевості. В Західній Україні з традиційною міською забудовою, поряд зі збереженням історичного ядра міста, зводили споруди в стилі класицизму як у середмісті, так і за межами старого міста.

Класицизм справив значний вплив на архітектурне обличчя Києва. Завдяки роботам **Вікентія Беретті** у цьому стилі були зведені головні будівлі Київського університету та Інституту шляхетних дівчат. Водночас, архітектор **Андрій Меленський** подарував місту такі важливі споруди, як театр, церкви Миколи Доброго та Миколи на Аскольдовій могилі, а також пам'ятник Магдебурзькому праву в Києві (інша назва — Нижній пам'ятник святому князю Володимиру). Ці монументальні споруди стали визначальними символами міського планування тієї епохи.

Київський університет. Вікентій Беретті

Інститут шляхетних дівчат. Київ. Вікентій Беретті

Будови архітектора Андрія Меленського в Києві: зліва направо: церква Миколи Доброго (зруйнована у 1930-х роках), пам'ятник Магдебурзькому праву, церква Миколи на Аскольдовій могилі

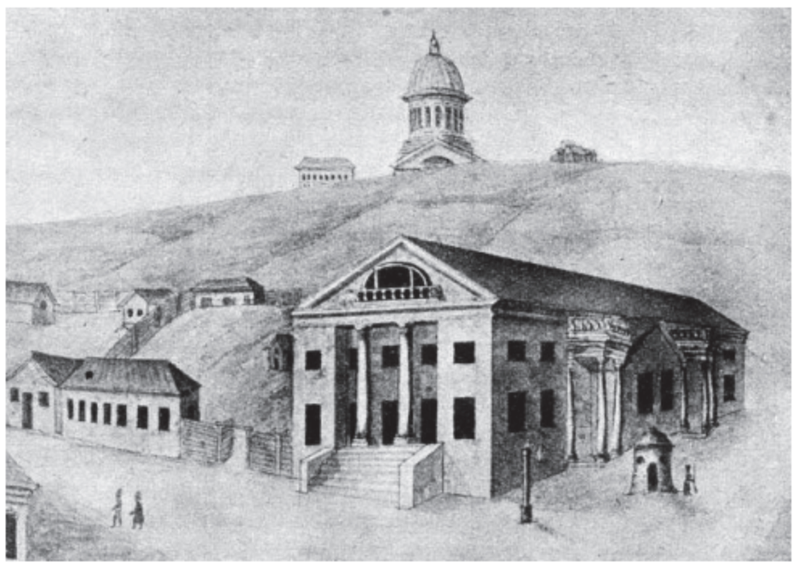

Перший київський театр. Андрій Меленський. Малюнок

Зразками класицизму в Одесі є: міський театр **(архітектор Тома де Томон)** та єдиний архітектурний ансамбль, створений **Франческо Боффо**. До цього ансамблю входять: Воронцовський палац, Потьомкінські сходи, будинок Старої біржі. В архітектурі Львова класицизм представлений ратушею на площі Ринок, що вирізняється високою вежею та годинником.

Воронцовський палац в Одесі. Франческо Боффо

Театр в Одесі. Тома де Томон

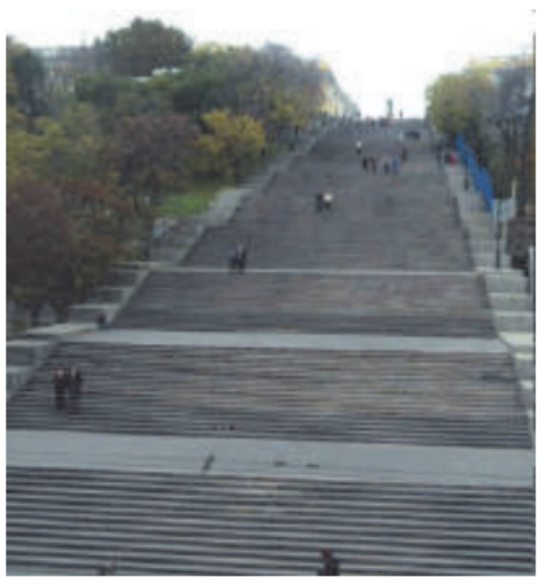

Потьомкінські сходи в Одесі. Франческо Боффо

Будинок Старої біржі в Одесі. Франческо Боффо

Ратуша на площі Ринок у Львові. Єжи Ґлоґовський

Загальноєвропейські мистецькі тенденції призвели до поширення в Україні **палацово-паркових ансамблів** і **декоративно-пейзажних парків.** Ці величні ансамблі були втіленням гармонійного поєднання архітектури, мистецтва та природного ландшафту. Серед найкращих зразків на Чернігівщині виділяються маєтки: **Тарновських у Качанівці** та **Григорія Галагана в Сокиринцях.** У декоративно-пейзажних парках, натхнених ідеями романтизму, створювали штучні водоспади, гроти, ставки, висаджували екзотичні дерева та облаштовували оранжереї. Найвідомішими в Україні зразками таких романтичних парків є **«Софіївка» в Умані** (заснована Станіславом Щенсним Потоцьким) і **«Олександрія» в Білій Церкві** (закладена Францішеком Ксаверієм Браницьким).

Садиба Григорія Галагана в Сокиринцях. Світлина

Картина Василя Штернберга «Садиба Григорія Тарновського в Качанівці». 1837 рік

Парк «Софіївка» в Умані. Світлина

Парк «Олександрія» в Білій Церкві. Світлина

1. Які особливості класицизму в українській архітектурі початку XIX століття?
2. Назвіть архітектурні пам'ятки України у стилі класицизму.
3. Яким чином ідеї романтизму вплинули на ландшафтну архітектуру в Україні?

Барвограй ідей

Попрацюйте самостійно. Здійсніть науковий та художній опис однієї з архітектурних пам'яток у параграфі (на вибір), дотримуючись такого алгоритму: *назва пам'ятки, місце розташування, автор, основні архітектурні ознаки, призначення, унікальність споруди, загальне враження.*

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Найвизначнішим українським архітектурним ансамблем доби Класицизму став центральний міський майдан Полтави? Він називався Круглий (за формою) або Олександрівський (за ім'ям правлячого імператора). Нині це Кругла площа в центрі Полтави. Майдан був створений упродовж 1803–1840 років. Унікальність цього ансамблю полягає у вдалому поєднанні типових («зразкових») проєктів, загально використовуваних у всій імперії, з особливостями місцевого ландшафту і природи. Автором проєкту майдану був архітектор Михайло Амвросимов. Цей майдан став не лише архітектурною перлиною, а й важливим громадським центром Полтави, відображаючи містобудівні тенденції свого часу.

Гравюра Кузьми Чеського
«Вигляд Олександрівського майдану в Полтаві». 1809 рік

1. Яку роль, на вашу думку, відігравав Круглий (Олександрівський) майдан у повсякденному житті полтавців?
2. Як врахування місцевого ландшафту та природи при створенні Круглого (Олександрівського) майдану в Полтаві відображає розуміння взаємодії людини та довкілля в той час?
3. Розгляньте ілюстрацію. Висловте припущення, що розташовано в центрі площі. Перевірте правильність припущення за допомогою інтернет-ресурсів.

Її шлях — її сила

Олександра Браницька (1754 – 1838)

Олександра Браницька (Енгельгардт) — племінниця князя Григорія Потьомкіна, улюблена фрейліна Катерини II, дружина коронного гетьмана Францішека Ксаверія Браницького. Але водночас — це вольова та цілеспрямована жінка, завдяки якій на північно-західній околиці міста Біла Церква в 1793 році було засновано декоративно-пейзажний парк «Олександрія». На це Олександру Браницьку надихнули подорожі Європою. Для втілення в життя своїх задумів вона запросила найкращих європейських архітекторів, садівників та інженерів. Вони вдало поєднали природний ландшафт й

архітектурне оформлення. Містки, колонади, скульптури, фонтани, водоспади разом з галявинами, дібровою, ставками та річкою Рось утворили неперевершений парковий ансамбль.

1. Які принципи взаємодії з природою були застосовані при створенні парку «Олександрія», що дозволили зберегти природну красу і водночас створити унікальний парковий ансамбль?
2. Які організаційні рішення Олександри Браницької дозволили ефективно використати людські і природні ресурси для створення довговічного та естетично цінного паркового ансамблю?

2. Живопис і скульптура

Творці образотворчого мистецтва тієї доби працювали в різних жанрах, але головне місце займав **портретний живопис**, оскільки художники зосереджувалися на відображенні внутрішнього світу особистості. Серії портретів створили художники **Дмитро Левицький** та **Володимир Боровиковський.** Значний внесок у розвиток образотворчого мистецтва здійснили **Василь Тропінін** (автор портрета ймовірно Устима Кармалюка (див. с. 22), картини «Дівчина з Поділля»), **Іван Сошенко** («Продаж сіна на Дніпрі»), **Василь Штернберг** («Садиба Григорія Тарновського в Качанівці») (див. с. 84).

Картина Василя Тропініна «Дівчина з Поділля»

Картина Івана Сошенка «Продаж сіна на Дніпрі»

Картина Тараса Шевченка «Катерина»

Творчість **Тараса Шевченка** стала одним із найважливіших досягнень українського мистецтва в першій половині XIX століття. Він створив понад 130 портретів і є автором серії **«Мальовнича Україна».** Ця серія визначна тим, що представляє собою перші в українській графіці **офорти** — особливий вид гравюри на металі, де зображення отримують шляхом травлення кислотами. Така діяльність Шевченка не лише збагатила український живопис, але й започаткувала новий напрямок у національній графіці.

«Дари в Чигирині».
Офорт із серії
«Живописна Україна».
Тарас Шевченко. 1844 рік

«Смерть Богдана Хмельницького».
Офорт із серії
«Живописна Україна».
Тарас Шевченко. 1843 рік

Монументальна скульптура відігравала помітну роль у мистецтві класицизму. Завдяки встановленню пам'ятників на площах, мистецтво скульптури набуло громадського значення. Яскравим представником епохи був **Іван Мартос**, автор пам'ятника Арману де Рішельє в Одесі, який став символом міста. У Києві, на честь хрещення Русі, у канонах класицизму було створено пам'ятник князеві Володимиру спільними зусиллями скульпторів **Петра Клодта, Василя Демут-Малиновського** та архітектора **Костянтина Тона.** Це мистецтво слугувало для вшанування важливих історичних постатей та утвердження національної пам'яті.

Видубицький монастир.
Офорт із серії
«Мальовнича Україна».
Тарас Шевченко.
1844 рік

Пам'ятник Арману де Рішельє в Одесі.
Іван Мартос.
1828 рік

Пам'ятник князеві Володимиру в Києві.
1850–1853 роки

1. Назвіть українських живописців та їхні твори.
2. Який внесок Тараса Шевченка у розвиток українського живопису та графіки?
3. Яке суспільне значення мала монументальна скульптура класицизму?

Барвограй ідей

рацюйте в парах і заповніть у зошитах таблицю «Українське мистецтво першої половини XIX століття». Результати роботи узагальніть висновком.

Галузь культури	Персони української культури	Твори мистецтва
Архітектура		
Скульптура		

3. Декоративно-ужиткове мистецтво

Продовжувало розвиватись у той час і **декоративно-ужиткове мистецтво.** «Декоративне» означало «прикрашати», а «ужиткове» вказувало, що речі мають, окрім естетичного, практичне застосування. Головне призначення творів декоративно-ужиткового мистецтва — одягу, декоративних тканин, килимів, меблів, художнього скла, фарфору, фаянсу, ювелірних та інших художніх виробів — зробити гарним речове середовище людини, її побут. Таким чином, воно гармонійно поєднувало красу та користь у повсякденному житті.

Декоративне мистецтво в Україні розвивалося за двома основними напрямками: як **домашнє художнє ремесло** та як **організовані художні промисли.** Попри це, перехід економіки від мануфактурного виробництва до капіталістичної фабрики спричинив помітне зменшення ролі домашніх промислів, які традиційно базувалися на рукоділлі. Цей економічний зсув ставив під загрозу унікальні техніки та самобутність народного мистецтва.

Із-поміж видів декоративно-ужиткового мистецтва особливого розвитку в XIX столітті набули ті традиційні види, що зародилися раніше: **килимарство, художня обробка металу, кераміка, витинанка.** Вони призначалися для оздоблення житла. Поширеними видами декоративно-ужиткового мистецтва стали **вишивка, деревообробний промисел, гончарство, розпис.** Залежно від регіону України ці твори вирізнялися технікою виробу, кольором, узорами. Саме ця регіональна різноманітність забезпечила багатство та унікальність української художньої культури.

1. Яке призначення творів декоративно-ужиткового мистецтва?
2. Назвіть два напрямки розвитку декоративного мистецтва України.
3. Які види декоративно-ужиткового мистецтва набули розвитку в XIX столітті?

Творча майстерня

Українська вишивка — це більше, ніж просто декор. Це мова без слів, якою наші пращури розповідали про свої вірування, мрії, почуття. Кожен хрестик, кожна ниточка несе в собі глибокий сенс і частинку традицій, що формувалися століттями. На «Вишиваній карті України» ви побачите, як різняться візерунки від Полісся до Карпат, від Слобожанщини до Поділля. Ці відмінності

відображають багатство і різноманітність української культури, показуючи, наскільки унікальним є кожен регіон. Водночас, вони всі разом створюють єдиний, неповторний образ нашої Батьківщини.

Попрацюйте в мінігрупах. Розгляньте картосхему та виконайте завдання 1–4.

1. Дізнайтесь, який орнамент характерний для вашого регіону.
2. Проаналізуйте, які відмінності простежуються між вишиванками різних регіонів України, представлених на карті. Чим можна пояснити ці відмінності?
3. Як традиційні орнаменти використовуються в сучасному українському одязі, мистецтві, дизайні?
4. Підготуйте проєкт «Вишиванка — код нації» за алгоритмом: 1) оберіть один конкретний регіон України; 2) дослідіть, яка кольорова гама, види орнаментів і техніка вишивки переважали в цьому регіоні; 3) визначте, як вишивка відображає менталітет та світогляд українців; 4) створіть кінцевий продукт — ескіз сучасного одягу, аксесуару, артоб'єкт з використанням елементів регіональної вишивки; 5) обговоріть у класі, чи змінилося сприйняття вишивки і вишиванки з давніх часів до сьогодення.

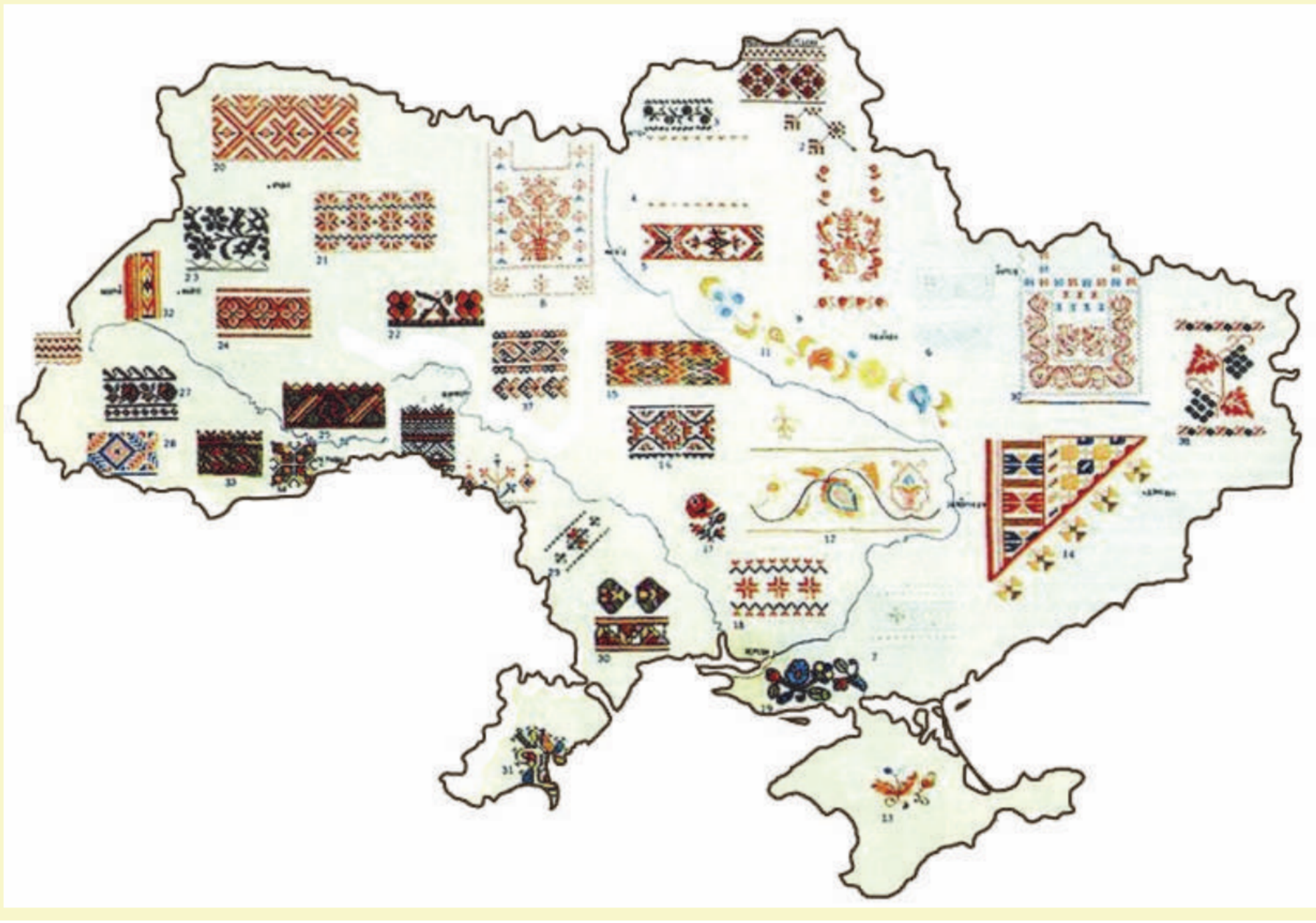

У той час, коли... на теренах України

було закладено парк «Олександрія», …

Тоді... у світі

у Франції художник Жак-Луї Давід написав картину «Смерть Марата», у зв'язку з убивством її головного персонажа.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Ar1RnElm або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§12 Повсякденне життя. Становище жінки

✓ **Згадайте**, хто зазнавав дискримінації (правових обмежень) в Австрійській і Російській імперіях.

✓ **Як ви розумієте значення** понять: «побут», «дозвілля»?

✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** населення українських земель сповідувало християнство, іудаїзм, іслам? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте особливості повсякденного життя українців та українок наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття. Яким суспільним групам доводилося долати різні виклики та обмеження?

1. Побут мешканців України

Життя людини наприкінці XVIII – на початку XIX століття й надалі великою мірою **залежало від природно-географічних умов.** Ці умови впливали на заняття населення, а **рід занять — землеробство, скотарство, промисли — визначав особливості харчування.** Із пшениці й жита пекли хліб, з ячменю, вівса, гречки, гарбуза варили каші, засмачені лляною чи конопляною олією. Ліпили вареники й галушки, які споживали з молоком і сметаною. З буряків, капусти, цибулі, моркви варили борщі. «Другим хлібом» стала завезена у XVIII столітті картопля. На Півдні почали вирощувати баклажани, перець, помідори, кукурудзу. Збагаченню організму природними вітамінами сприяли яблука, груші, вишні, сливи, черешні, горіхи, абрикоси, персики, виноград, кавуни. Якщо поруч села чи міста знаходилася водойма, то риба завжди була на столі. М'ясо селяни споживали лише на великі свята. Натомість у меню заможних містян і поміщиків воно було завжди, зокрема і впольована дичина. Пили квас, кисіль, молоко, узвар, чай. Чумацький промисел сприяв доступності солі, що подовжила термін зберігання засолених продуктів.

Сільська хата в кожному регіоні мала свої особливості. Як правило, це були **дерев'яні хати-мазанки** із солом'яною стріхою. Хата складалася з сіней, комори та кімнати. Сіни відділяли житлову частину від нежитлової. Із сіней драбиною піднімалися на горище, де сушили горіхи, лікарські трави, гриби, фрукти, а також сіно. У коморі зберігали зерно в засіках, домашні заготовки з діжках, інколи — одяг у скринях. У кімнаті обов'язково були лави, стіл, стелаж із посудом, скриня з одягом та піч, якою обігрівали оселю. Кімната виконувала кілька функцій: тут готували й споживали їжу, спали, пряли, ткали, вишивали. В кожній українській хаті були ікони. Міські дерев'яні одноповерхові будинки нагадували селянські хати, та й жителі міста часто займалися городництвом і тримали худобу. Заможні містяни почали зводити цегляні будинки на кілька поверхів. Такі будинки мали багато кімнат, у тому числі для слуг, та господарські приміщення. Кімнати обставляли меблями, виготовленими на замовлення

місцевими чи європейськими майстрами. Неодмінними атрибутами заможних осель були картини, годинники, гобелени, дзеркала. Поміщики володіли великими маєтками, які складалися з палацу й парку. Оскільки більші міста були адміністративними і торговельними центрами, то головні вулиці і майдани там почали викладати бруківкою, а для освітлення використовували гасові ліхтарі.

Одяг селян і містян був переважно домотканий, оздоблений вишивкою. Багатство узорів і кольорів у вишивці одягу свідчило про статус того, хто його носив. **Найбагатші містяни, поміщики та їхні сім'ї почали наслідувати європейську моду.** Жінки полюбляли високі заквітчані зачіски, пишні плаття з корсетами, туфлі різних кольорів, у якості аксесуарів — сумочку та парасольку. Чоловіки носили білу сорочку, зав'язану бантом, штани в клітинку чи смужку, фрак, жилет.

1. Що визначало особливості харчування українців й українок?
2. Чим відрізнялося житло селян, містян, поміщиків?
3. Які особливості одягу представників різних соціальних станів?

Відлуння минулого

Домінік П'єр Де ля Фліз
(французький лікар на царській службі в Київській губернії)
про їжу селян:

«Їжа селян майже однакова як улітку, так і взимку. Вони харчуються такими стравами: хліб житній, гречаний або ячмінний, зрідка пшеничний... Борщ готують із салом або зі свининою, капустою, буряками, щавлем улітку та з іншими овочами. Зрідка … їдять яловичину, частіше свинину, баранину або птицю, але лише на свято або в неділю. … споживають багато картоплі, … а також ячмінну, гречану, пшоняну кашу та галушки. … Під час постів, яких селяни суворо дотримуються, вони заправляють їжу олією з коноплі, ріпи або льону. Заможніші мають солону або сушену рибу... Горіхи, бобові, кукурудза, часник, цибуля, свіжі або солоні огірки також належать до їхньої їжі. За винятком води, тут нема інших напоїв, окрім горілки, пива і зрідка меду…»

Микола Гоголь *(український письменник)* **про їжу поміщиків:**

«…нічого не згадуватиму про мнішки (*картопляно-сирні пиріжки)* в сметані, ні про утрібку (*страва з пташиних нутрощів*), яку подавали до борщу, ні про індичку зі сливами та родзинками, ні про ту страву, яка виглядом нагадувала чоботи, намочені в квасі, ні про соус … який подавали весь охоплений винним полум'ям. … дуже сподобалася риба, приготована з хроном».

Тарас Шевченко *(український письменник та художник)*
про частування поміщиків на балу:

«Бал був увінчаний найрозкішнішою вечерею … і буквально був залитий шампанським усіх найменувань».

1. Як ці фрагменти з творів сучасників розкривають особливості харчування та соціальний контраст у повсякденному житті українських селян і поміщиків XIX століття?
2. На основі етнографічних описів Домініка П'єра Де ля Фліза, творів Миколи Гоголя і Тараса Шевченка складіть раціон харчування селянства та поміщиків.

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах. Розгляньте зображення та виконайте завдання 1–4.

1. Опишіть інтер’єр селянського будинку. Зверніть увагу на меблі, предмети побуту, оздоблення, джерела світла тощо.
2. Опишіть інтер'єр дворянського будинку. Які елементи свідчать про статус власників, які предмети є ключовими для розуміння їхнього способу життя?
3. Порівняйте розміри та загальне облаштування селянської та дворянської садиб. Які відмінності у масштабах, архітектурі та прилеглих територіях ви помітили?
4. Зробіть висновок. Які основні відмінності у повсякденному житті різних соціальних верств відображаються в їхніх помешканнях?

Інтер’єр оселі на Поділлі (реконструкція)

Чайна зала в Качанівській садибі. Олексій Волосков (реконструкція)

Садиба Григорія Тарновського в Качанівці. Сучасний вигляд

Селянське подвір’я. Тарас Шевченко

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах. Розгляньте зображення та виконайте завдання 1–4.

1. Назвіть основні риси одягу селянства, містянства та дворянства, ґрунтуючись на зображеннях.
2. Які елементи вбрання вказують на наслідування європейських модних тенденцій, а які — на збереження унікальних українських традицій?
3. Як одяг різних соціальних груп підкреслював їхній статус та повсякденний спосіб життя?
4. Чи можна за одягом дітей визначити їхню приналежність до селянства, містянства чи дворянства?

Картина Федора Солнцева «Селяни Київської губернії»

Картина Федора Солнцева «Містяни Житомира»

Сімейний портрет Миколи і Варвари Рєпніних

2. Духовне життя і дозвілля

Духовне життя суспільства було тісно пов'язане з церквою. Проте її діяльність залежала від панівної влади. Заходами російської адміністрації в Наддніпрянській Україні було витіснено будь-які релігійні конфесії, крім російської православної церкви. Цьому передувало нищення самобутності української православної церкви: ще в 1786 році у неї відібрали маєтки та землі, позбавивши незалежності й перетворивши на знаряддя імперської політики. Священники православної церкви у Наддніпрянщині наголошували, що влада царя — від Бога, що запорукою існування імперії є наявність самодержавства. Після приєднання Кримського ханства російська влада жорстоко повелася з мусульманським населенням та їхніми релігійними святинями. В суспільстві розпалювались антиєврейські настрої, а синагоги закривали. В 1839 році імперська влада ліквідувала греко-католицьку церкву на Правобережжі. Австрійська влада була більш толерантною в релігійному питанні. Ще в **результаті Йосифінських реформ представників різних релігійних конфесій зрівняли у правах.** Щоправда, православні парафії на Буковині стали живильним ґрунтом для поширення москвофільства. У Галичині греко-католицька церква стала осердям національного відродження, проте і в її середовищі москвофільські настрої тривалий час залишалися впливовими. Особливо вони поширилися серед частини вищого духовенства, які контролювали такі установи, як Ставропігійський інститут у Львові. Лише згодом українська національна ідея в греко-католицькій церкві остаточно перемогла. Так чи так, обов'язковою ознакою доброчесності було регулярне відвідування храму. В молитві знаходили духовне зцілення. Після богослужіння люди залишалися, щоб обмінятися новинами. В церкві здійснювали хрестини, вінчання, молилися за одужання хворих і упокій померлих. Священники користувалися повагою й авторитетом.

Улюбленим місцем відпочинку селян, а подекуди містян була корчма (шинок). Вона зазвичай розташовувалася в центрі села чи містечка, тому притягала до себе багато відвідувачів. Зранку перед роботою чоловіки заходили в корчму за тютюном. Сюди ж приходили і

після роботи, щоб провести час із товаришами і попліткувати. В неділю і святкові дні тут відпочивали з троїстими музиками всією громадою. Корчма знаходилася навпроти церкви, тож весілля, хрестини й поминки завершувалися в ній. Подорожній завжди міг тут смачно поїсти, відпочити з дороги. Корчмарями найчастіше були євреї, оскільки законодавство накладало на них обмеження щодо різних видів робіт, за винятком торгівлі. Шинкарі займалися також лихварством — надавали гроші в позику під заставу майна. **Дозвілля заможних містян і поміщиків дещо відрізнялося.** Дворяни-поміщики у своїх маєтках влаштовували концерти й пишні бали, виступи кріпосних театрів, відвідували оперу. Захоплювалися полюванням із собаками мисливських порід. Грали в карти та в більярд.

Спасо-Преображенська церква у Мошнах. Рисунок Домініка П'єра Де ля Фліза

Картина Володимира Маковського «Ярмарок у Полтаві»

Картина Івана Соколова «Біля шинку»

Важливою подією в житті села чи міста було **проведення ярмарку.** Вони в XIX столітті тривали в основному один день, третина ярмарків — від двох днів до тижня, зрідка — до одного місяця. Найбільше їх на рік проводили в Полтавській і Харківській губерніях. Оскільки ярмарки організовували напередодні великих релігійних свят, тож називали їх відповідно: Покровський, Хрещенський, Стрітенський, Троїцький тощо. Ярмаркувати їхали святково вбрані, з гарним настроєм. Торгували на них з різних регіонів, тож тут часто знайомилися, запрошували один одного на родинні чи храмові свята. Ігри, забави, танці, виступи мандрівних артистів, змагання кобзарів і лірників — далеко не повний перелік того, що можна було побачити на ярмарку. Поруч із традиційним вертепом, п'єсою чи інтермедією відбувалися виступи фокусників, акробатів, канатохідців, дресированих тварин.

1. Які особливості релігійної політики російської та австрійської влади?
2. Як проводили дозвілля селяни, містяни, поміщики?
3. Доведіть чи спростуйте твердження: «Ярмарок — свято праці і спілкування».

Творча майстерня

Об'єднайтеся в четвірки та виконайте завдання 1–2.

1. Проаналізуйте ілюстрації з 2 пункту параграфа (церква, ярмарок, шинок). Які сторони суспільного життя та взаємодії різних соціальних груп відображають ці громадські місця?

2. Підготуйте проєкт «Повсякденне життя і побут українців очима сучасників (кінець XVIII – перша половина XIX століття)», використовуючи історичні джерела та твори живопису. Для виконання проєкту: 1) оберіть для дослідження один з ключових аспектів побуту: житло, одяг, харчування, дозвілля; 2) скориставшись інтернетом, знайдіть відповідні описи в спогадах чи листах сучасників; 3) відшукайте відповідні темі картини художників; 4) систематизуйте зібрані дані, порівняйте інформацію з різних джерел і підготуйте презентацію своїх висновків; 5) презентуйте результати свого дослідження у вигляді лепбука, відеоролика, віртуальної екскурсії, музейної експозиції.

3. Становище жінки

На початку XIX століття панівне становище в політиці, економіці і навіть культурі й надалі зберігалося за чоловіками. Разом з тим, у родині поважне й почесне становище займала жінка: до матері шанобливо ставилися діти, у дружини питав пораду чоловік. **Традиційно жінці приписували виконання низки робіт у кількох господарських сферах:** обробка городу, прибирання в оселі і на подвір'ї, догляд та годування худоби, приготування їжі, ткання полотна і вишивання, збирання дикорослих ягід, грибів, плодів. Чоловіки вкрай рідко виконували таку роботу, вважаючи це недостойним, принизливим заняттям. У родинах вищих станів вихованням дітей займалися спеціально навчені люди — гувернантки, няні та інші, а домашні справи виконувала переважно прислуга.

Оскільки українські землі входили до складу Австрійської та Російської імперій, то **правове становище жінки визначало цивільне законодавство** цих держав. Норми цивільного права визнавали чоловіка главою родини. Це давало йому правові підстави визначати місце проживання сім'ї, передавати дружині своє прізвище та права свого стану, мати визначальне право опіки та влади над дітьми, бути представником інтересів сім'ї перед державними і громадськими органами, в суді. Водночас, кожна повнолітня (самотня чи заміжня) жінка мала право особистого звернення до суду про порушення майнових прав, завдання моральної чи фізичної шкоди. Жінка також користувалася правом на приватну власність, зокрема на весь посаг (частину сімейного майна, яке надавалося дочці при одруженні), який вона принесла в новостворену сім'ю. Перебуваючи у шлюбі, жінка могла набувати нової власності, насамперед, на рухоме майно. Передумовою успішності жінки традиційно вважали одруження. У шлюбі, вважалося, вона реалізовувала себе як дружина, господиня, мати.

У першій половині XIX століття українські жінки не мали доступу до освіти, навіть початкової. Переважна більшість із них залишалися неписьменними, хоча деякі навчалися вдома. У цей час **у Наддніпрянщині з'явились Інститути шляхетних дівчат.** Це були навчально-виховні заклади закритого типу. На їхнє утримання виділяли кошти місцеві дворяни. Тут навчали танцям, музиці, гарним манерам, іноземним мовам з винятковою метою — щоб виховати з дівчат «гарних дружин і корисних матерів родин». Відсутність належної освіти в жінок унеможливила їхню професійну діяльність. **Перша жіноча гімназія**

з'явилася в Києві лише в 1860 році. Відтоді можемо спостерігати перелом у ставленні до жінок та надання їм більшого обсягу прав.

1. Наведіть приклади стереотипів у ставленні до жінок.
2. Який правовий статус жінок визначали імперські закони?
3. Які заклади надавали освіту жінкам?

Її шлях — її сила

Варвара Рєпніна
(1778 – 1864)

Онука гетьмана Кирила Розумовського. Благодійниця та фундаторка жіночої освіти на Полтавщині. Коли мало-російським генерал-губернатором був її батько Микола Рєпнін-Волконський, Варвара відкривала лікарні, притулки, пансіони, школи. Важливою сторінкою в її благодійній діяльності стало заснування в Полтаві Інституту шляхетних дівчат у 1818 році. Спочатку тут навчалося п'ятнадцять дівчат дворянського походження (по одній від повіту) віком від 8 до 13,5 років. Курс навчання тривав шість років та розподілявся на три класи. Обов'язковими були такі дисципліни: Закон Божий, російська мова та література, історія і географія, арифметика, природа; іноземні мови — німецька, французька; малювання, музика, спів, танці, рукоділля, домашнє господарство. Після закінчення вихованки отримували атестат, а кращі з них — ще й бант, браслет чи золоту брошку. Випускниці набували право працювати вихователькими дворянських і купецьких дітей.

1. Доведіть чи спростуйте твердження: «Відкриття Інститутів шляхетних дівчат — перший крок до здобуття жінками освітніх прав».

Барвограй ідей

Життя жінок у XIX столітті часто обмежувалося родиною та домашніми обов'язками, а доступ до освіти, професійної діяльності чи участі в суспільному житті був суттєво обмежений. Проте, незважаючи на ці перешкоди, багато жінок демонстрували неймовірну волю, цілеспрямованість та вплив, змінюючи світ навколо себе. Доведіть чи спростуйте твердження: «Українські жінки наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття були безправними» за алгоритмом: **я вважаю, що...** (висловте свою позицію: чи були жінки безправними, чи мали певні права/можливості?); **тому що...** (наведіть 1–2 загальні аргументи на підтримку своєї позиції); **наприклад...** (наведіть конкретні історичні факти або приклади з тексту параграфа, які підтверджують ваші аргументи); **отже, я роблю висновок, що...** (підсумуйте свою думку).

У той час, коли... на теренах України

було відкрито Інститут шляхетних дівчат у Полтаві, …

Тоді... у світі

в Англії вийшов друком перший у світі науково-фантастичний роман «Франкенштейн, або Сучасний Прометей». Його авторка — 18-річна Мері Шеллі.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Xr1RmRFg або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

Узагальнення за розділом:
«*Повсякденне життя та культура України кінця XVIII – першої половини XIX століття*»

Привіт, друзі! Ми разом здійснили унікальну подорож у дивовижний світ української культури й повсякдення кінця XVIII – першої половини XIX століття. Нас захопила велич української архітектури, краса живопису, що відображає дух епохи, а також витонченість музики та яскравість театру, які розкривають душу народу. Цікаво було досліджувати побут наших предків: яким був їхній дім, що вони їли, як працювали й відпочивали. Ваше завдання зараз — не просто пригадати факти, а систематизувати їх, вибудувавши цілісну картину української культури. Давайте виконаємо цікаві завдання разом!

***1.** Розв'яжіть ребуси. Складіть речення із розшифрованими поняттями.*

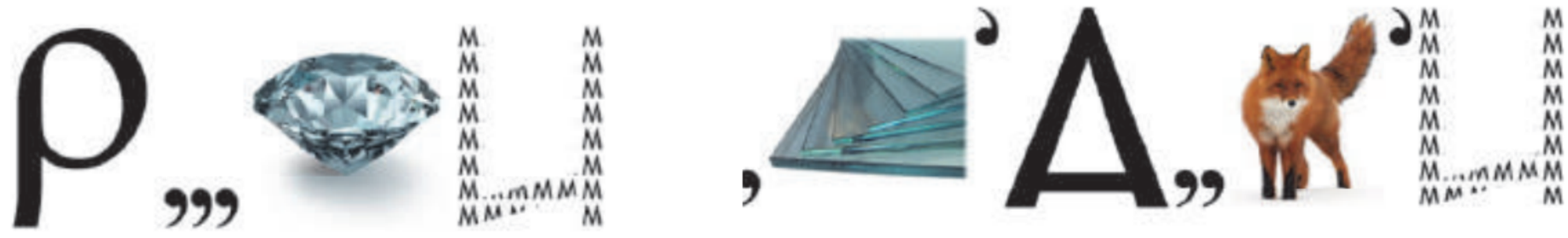

***2.** Розставте події у хронологічній послідовності, складіть хронологічну таблицю.*

1) видання «Кобзаря» Тараса Шевченка;
2) відновлення діяльності Львівського університету;
3) заснування університету в Києві;
4) вихід друком «Енеїди» Івана Котляревського;
5) відкриття університету в Харкові.

***3.** Попрацюйте з логічними ланцюжками. Визначте, яке з понять зайве і чому.*

А Вікентій Беретті, скульптура, Київський університет, Інститут шляхетних дівчат.
Б Князь Володимир, Іван Мартос, пам'ятник, Одеса.
В Декоративно-пейзажний парк, Біла Церква, Олександра Браницька, «Софіївка».
Г Воронцовський палац, Потьомкінські сходи, Львів, будинок Старої біржі.

4. Виконайте завдання за історичною картою (с. 69).

А Знайдіть міста, де було відкрито Інститути шляхетних дівчат. Чому Інститути були лише на Лівобережній Україні?

Б З'ясуйте, де на західноукраїнських землях діяли греко-католицька та православна єпархії. Чим, на вашу думку, зумовлена ця конфесійна відмінність у регіонах?

В Локалізуйте міста, де діяли заклади професійної освіти, визначте їхню спрямованість. Від чого залежало розташування цих закладів?

Г Користуючись легендою карти, доведіть, що населення українських земель захоплювалося театральним мистецтвом.

5. Накресліть у зошиті таблицю. Розподіліть представлених митців серед трьох номінацій — «Література», «Наука», «Мистецтво». Заповніть таблицю.

Михайло Остроградський, Алоїз Єдлічка, Євген Гребінка, Микола Костомаров, Йосип Витвицький, Тарас Шевченко, Василь Каразін, Микола Гоголь, Василь Тропінін, Григорій Квітка-Основ'яненко, Вікентій Беретті, Петро Гулак-Артемовський, Михайло Максимович.

Література	*Наука*	*Мистецтво*

6. Складіть план або тези розповіді, як відбувалося формування нової української літератури та сучасної літературної мови. Пригадайте, кого називали зачинателем сучасної української літератури й чому.

7. Проаналізуйте, що змінилося в раціоні харчування, побуті, зовнішньому вигляді представників різних соціальних станів. Чим, на вашу думку, були спричинені ці зміни?

8. Прочитайте уривок з праці української історикині Людмили Смоляр: «Урядові заборони були не єдиною перешкодою на шляху жінок до вищої освіти, надзвичайно часто власна сім'я ставала завадою в цій справі. Економічна залежність дівчини від батьків, а потім від чоловіка, застарілі юридичні норми, політична дискримінація змушували жінок шукати шляхи для самореалізації».
Поміркуйте, чому в окреслений період українські жінки не мали доступу до повноцінної освіти, а відтак — і до професійної діяльності. Ця проблема була суто українською чи загальносвітовою?

Розділ 4

Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX століття

Уявіть собі: 1874 рік. Посеред безкрайнього кримського степу, поблизу Керчі, стоїть історик Володимир Антонович, який розпочинає перший в історії України науковий розкоп стародавнього скіфського кургану Куль-Оба. Разом із командою він обережно знімає шар за шаром землю, ретельно записуючи кожне відкриття. Ночі Антонович проводить у наметі біля розкопу, буквально засинаючи над щоденниками. Він був настільки захоплений пошуком істини, що навіть жартував у листах до колег: «Нічого не надихає так, як пил стародавнього світу...».

І ось, серед старовинного каміння з'являється неймовірна золота діадема, що блищить так, ніби її щойно виготовили. Поруч лежать стародавній меч із химерними візерунками та витончені грецькі амфори. Ці знахідки — справжня археологічна сенсація, яка доводить: скіфи були не просто кочівниками, а могутньою і надзвичайно розвиненою цивілізацією на українських землях! Антонович не просто знаходив скарби — він запроваджував нові археологічні стандарти, закладаючи фундамент української археології як науки.

Через кілька місяців він виступив на археологічному з'їзді в Одесі, представивши ці сенсаційні результати, що повністю змінили уявлення науковців про минуле регіону. Цей рік став поворотним не лише в житті самого Антоновича, а й започаткував нову еру у вивченні історії України.

---

1. Дізнайтеся, хто з видатних українських істориків мав честь називати Володимира Антоновича своїм учителем та наставником.
2. Доведіть чи спростуйте думку. Володимир Антонович став «батьком української археології», перетворивши її з аматорського збирання старожитностей на серйозну наукову дисципліну.
3. За допомогою інтернет-джерел довідайтесь, як життя Володимира Антоновича було тісно переплетене з ключовими історичними подіями другої половини XIX століття в Україні. Наведіть 3–4 факти з його біографії, що яскраво показують його участь у цій епосі.

§13 Східна (Кримська) війна і Україна

✓ **Згадайте,** які наслідки для Криму мали російсько-османські війни другої половини XVIII століття.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «козацькі формування»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** наймасовіше й найтриваліше селянське повстання було на Поділлі? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку складіть опорний конспект «Українці у Східній (Кримській) війні» та з'ясуйте, як війна вплинула на життя українського населення.

1. Українське питання в контексті міжнародних відносин

«Весна народів» спричинила пожвавлення національний рухів бездержавних народів, які час від часу впливали на міжнародні відносини. У середині XIX століття складовою частиною міжнародної політики стало **українське питання.** Йшлося, зокрема, про прагнення Російської імперії домінувати на українських територіях та спроби інших держав поширити свою присутність у цьому регіоні й зменшити вплив Росії. Тож із черговим загостренням російсько-османських стосунків європейські й османські дипломати надавали українським територіям особливого значення.

У середині XIX століття відбулося суттєве ослаблення Османської держави. Цією ситуацією вирішила скористатися **Російська імперія.** Вона прагнула витіснити османів із Балканського півострова, встановити контроль над Чорним морем, протоками Босфор і Дарданелли й торговельними шляхами в Середземному морі. Натомість **Велика Британія** і **Франція** відстоювали територіальну цілісність Османської імперії, бо це відповідало їхнім економічним інтересам. Вони також не бажали зміцнення позицій Російської імперії в цьому регіоні. Їхнім союзником була також **Австрійська імперія,** яка виступала проти зростання впливу Росії на Балкани та прагнула знайти ринки збуту для своїх товарів. Її позицію поділяла Пруссія. До антиросійської коаліції приєдналося **Сардинське королівство.** Султан Абдул-Меджид, за підтримки європейських держав, мріяв повернути придунайські землі, північне узбережжя Чорного моря, Крим.

Приводом до війни стали суперечки між православним і римо-католицьким духовенством щодо права опіки над християнськими святинями в Палестині, підпорядкованій Османській імперії. Її уряд, за підтримки Великої Британії і Франції, відкинув вимогу імператора Миколи I про особливе покровительство над православними підданими султана. Як наслідок — Російська держава розірвала дипло-

матичні стосунки з Османською імперією, а потім окупувала залежні від султана дунайські князівства — Молдову і Волощину. У відповідь Османська імперія оголосила війну Росії. Так почалася **Східна (Кримська) війна,** яка тривала упродовж **1853–1856 років.**

1. Як у міжнародній політиці другої половини XIX століття розглядалось українське питання?
2. Назвіть причини Східної (Кримської) війни.
3. Що стало приводом до Східної (Кримської) війни?

Відлуння минулого

Зі спогадів Миколи Пирогова про Східну (Кримську) війну

Картина художника Іллі Рєпіна «Хірург Микола Пирогов». 1881 рік

«Я ніколи не забуду мого першого приїзду у Севастополь; це було в пізню осінь 1854 року. Уся дорога від Бахчисарая впродовж 30 верст була загромаджена транспортом поранених, гарматами і фуражем. Дощ лив як з відра; хворі й ампутовані лежали по двоє і по троє на підводах, стогнали і тремтіли від сирості. Мимоволі доводилось замислюватися над майбутньою долею наших хворих... На війні головне не стільки наукова хірургія і мистецтво лікування, скільки ділова і хороша адміністрація… Я першим запровадив сортування поранених на севастопольських перев'язувальних пунктах і знищив цим хаос, що панував там… Вони день і ніч поперемінно бувають у госпіталях, допомагають при перев'язках, бувають на операціях, роздають чай і вино. Присутність жінки, охайно одягненої і співчуваючої, бадьорить плачевну юдоль страждань і бідувань». *(За ініціативою Миколи Пирогова в Севастополі вперше в історії медицини на театр воєнних дій були залучені сестри-жалібниці).*

1. Які наслідки війни описує відомий хірург?
2. Назвіть нововведення Миколи Пирогова в лікуванні поранених.
3. Чи актуальні ідеї Пирогова сьогодні? Якщо так, то як саме?

2. Військові дії на українських теренах

Війна розпочалась як черговий російсько-османський конфлікт. Однак кілька поспіль поразок османів змусило Велику Британію і Францію втрутитись у військові дії проти Російської імперії. **Війська коаліції висадились у Криму** біля Євпаторії, а Одеса, Бердянськ та інші міста регіону потерпали від обстрілів із моря. Найбільш кровопролитною битвою стала **оборона Севастополя** — головної військово-морської бази Криму, яка тривала з вересня 1854 до вересня 1855 року. Союзники штурмували місто, однак не змогли заволодіти ним і перейшли до тривалої облоги.

У **військових діях**, зокрема і при обороні Севастополя, брали участь сформовані на українських землях бойові частини, яким присвоювали назви тих місцевостей, де вони були створені. Це — Волинський, Житомирський, Кременчуцький, Одеський, Подільський, Полтавський, Чернігівський, Дніпровський, Азовський полки. Для комплектування військ Російська держава активізувала рекрутські набори в Наддніпрянській Україні. Водночас Османська імперія створила загони з козаків колишньої Задунайської Січі, які залишилися проживати на її території після російсько-османської війни. Знову **українцям, оскільки вони не мали власної держави,** довелося воювати за інтереси інших країн один супроти одного.

Разом з тим, саме на українські території припав основний тягар **постачання російської армії боєприпасами, іншим військовим спорядженням, фуражем і продовольством,** позаяк вони були найближчим тилом російської армії. З українських губерній на війну мобілізовано багато рекрутів та ополченців, послано погоничів, котрі забезпечували перевезення військових вантажів. Селяни цілодобово перебували в караулах на кордоні. У госпіталях, лазаретах, державних і приватних будинках прикордонних міст та містечок розміщували поранених бійців. Населення збирало кошти на військові потреби.

1. Назвіть союзників Османської імперії у Східній (Кримській) війні.
2. Які українські полки брали участь у бойових діях?
3. Яким чином українці були залучені до війни?

PRO історію

Чи знаєте ви, що...

У жовтні 1853 року Михайло Чайковський домігся утворення регулярного козацького підрозділу в османському війську? Із Константинополя було привезено знамено Запорозької Січі. Підрозділ брав участь у кількох битвах. Султан висловив подяку Михайлові Чайковському (Садик-паші) й навіть присвоїв йому титул «Око, вухо і правиця престолу». Натомість на стороні Російської імперії воювали південноукраїнські козацькі формування — Азовське військо, яке обороняло узбережжя Азовського моря, та Дунайське, котре захищало місто Одесу, забезпечувало зв'язок між військовими частинами на лінії Очаків – Миколаїв, служили в містах Миколаїв і Херсон.

Михайло Чайковський, він же Садик-паша. Малюнок XIX століття

1. У складі армій яких держав воювали українські козацькі формування?
2. За допомогою інтернет-ресурсів дізнайтеся про історичну постать Михайла Чайковського.

Барвограй ідей

Об’єднайтеся в пари. Попрацюйте з історичною картою **«Українські землі у Східній (Кримській) війні 1853–1856 років»** та виконайте завдання 1-6.

1. Дослідіть, на які українські губернії, припав основний тягар постачання російської армії.

2. Простежте дії російських та англо-французьких військ у Криму та на Чорноморському узбережжі.

3. Покажіть міста, які бомбував англо-французький флот.

4. Визначте території, які Російська імперія втратила згідно з умовами Паризького мирного договору.

5. З’ясуйте результати Східної (Кримської) війни для українців.

6. Віднайдіть на карті території Київської козаччини та території руху «Похід у Таврію за волею».

Українські землі у Східній (Кримській) війні 1853–1856 років

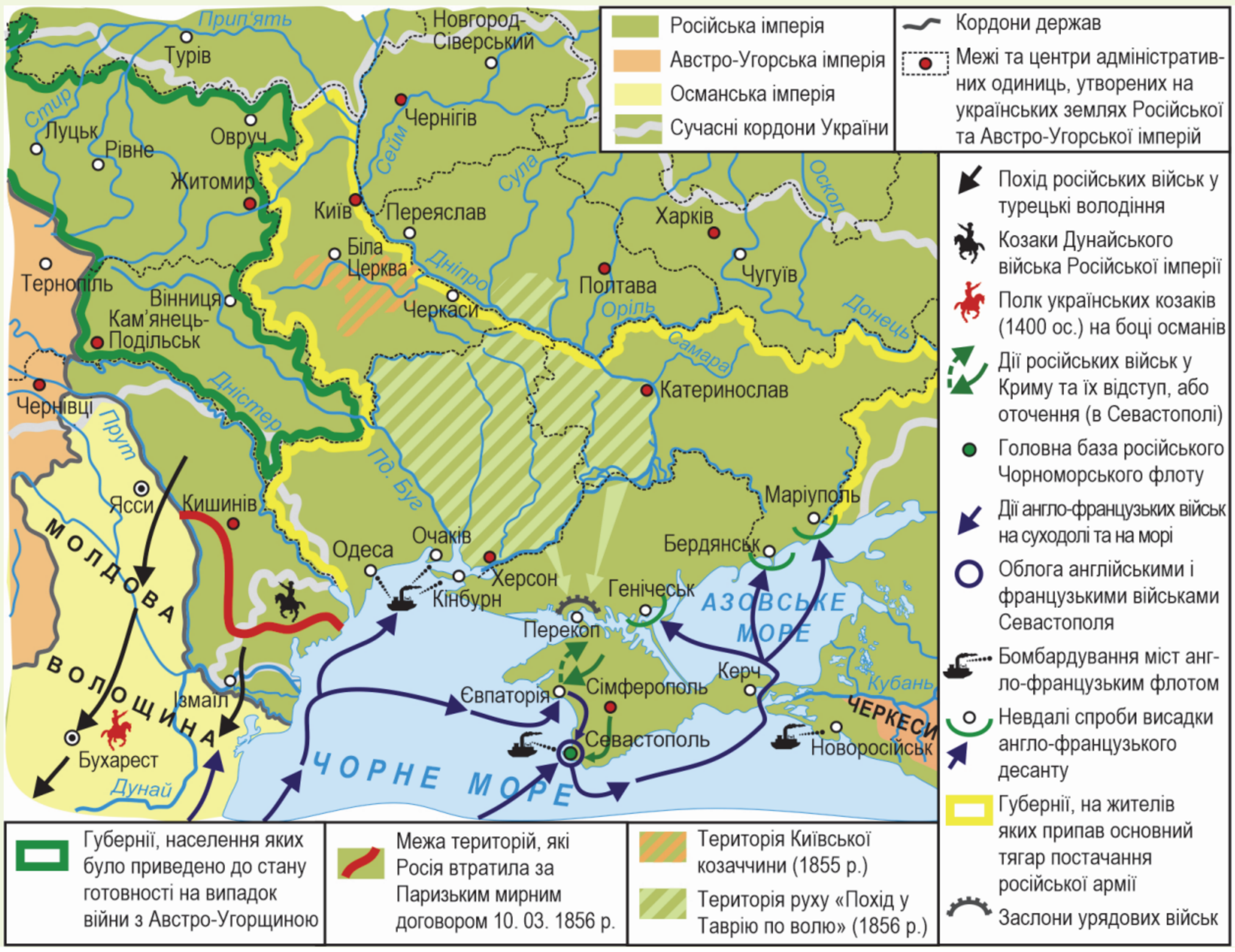

3. Результати Східної (Кримської) війни

Наприкінці війни на українських землях розгорілись антиурядові селянські рухи, спричинені тим, що влада затягувала вирішення питання про скасування кріпацтва. Один з них — **Київська козаччина.** Поштовхом до його появи став імперський маніфест 1855 року про формування державного ополчення. Незабаром він обріс чутками, що всі

ополченці стануть козаками і після участі в бойових діях отримають волю. На Київщині селяни складали списки «вільних козаків», відмовлялися відробляти панщину і виконувати розпорядження місцевої адміністрації, створювали виборні органи самоврядування — сільські громади. Згаданий рух набув значного розмаху, що призвело до його придушення. Ліквідувавши Київську козаччину, уряд невдовзі зіткнувся з іншою проблемою. В **1856 році** під впливом чергових чуток про надання всім переселенцям до Криму землі та волі розгорнувся ще один масовий рух — **«Похід у Таврію за волею».** Вступаючи в сутички з поліцейськими та військовими загонами, селяни Катеринославщини і Херсонщини вирушили до Криму. Тільки залучивши значні збройні формування, уряд зумів придушити цей протест. Отже, селянські протестні рухи мали антикріпосницький характер. Перед владою вчергове постало питання про скасування кріпацтва.

Війна завершилася поразкою Російської імперії, яку закріпили умови **Паризького мирного договору 1856 року.** За ним, султанські володіння, зайняті російськими військами під час війни, передавали Османській імперії. Севастополь, Євпаторія та інші міста, захоплені союзниками, повертали Росії. Гирло Дунаю і Південну Бессарабію передали залежному від султана Молдовському князівству. Російську державу позбавили права мати військовий флот на Чорному морі, прибережні фортеці, арсенали та будувати на узбережжі військові укріплення. Великі держави повинні були відтепер опікуватися християнським населенням Османської імперії.

Промахів у війні припускалися обидві сторони — насамперед тактичних. Але чим далі, тим більше війна ставала позиційною. А в ній вирішальне значення мали насамперед технології, гнучка логістика та здатність мобілізувати ресурси. За всіма цими параметрами величезна, але неповоротка Російська імперія, в якій зберігалося кріпосне право і все трималося на залякуванні, кийках і багнетах, поступалася промислово розвинутим Великій Британії та Франції, що вже завершували індустріальну революцію. Поразка Росії насправді була лише справою часу. Кримська війна виявила **відсталість Російської імперії** від передових країн Заходу, яка проявилася в усьому: постачання війська і комунікації були менш якісними, ніж у західних європейців, незважаючи на те, що вони перебували за тисячі кілометрів від своїх баз; російське командування не завжди діяло ефективно, а солдатам, хоча вони й були хоробрими, бракувало технічних знань. Результати війни засвідчили наростання незадоволення навіть серед частини правлячих кіл і зумовили необхідність проведення в Російській імперії **ліберальних реформ,** що цілком усвідомлював, вступаючи на трон, новий імператор Олександр II.

1. Назвіть причину і привід селянських рухів — Київської козаччини» і «Походу у Таврію за волею».
2. Які територіальні зміни визначив Паризький договір?
3. Що спонукало російську владу до проведення реформ?

У той час, коли… на теренах України
розгорнувся селянський рух «Похід у Таврію за волею», …

Тоді… у світі
в Канаді столицею було проголошене місто Квебек.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поміркуйте, що зображено на ілюстрації, розміщеній на лінії часу. Як ця ілюстрація пов'язана з датами, розміщеними на лінії часу? Свою відповідь обґрунтуйте.

Творча майстерня

Проаналізуйте схему. Визначте, які події вона відображає. Підготуйте історичну довідку про Східну (Кримську) війну за алгоритмом: воюючі сторони, хронологічні межі, причини для кожної зі сторін, привід, наслідки, уроки.

Британський капітан артилерії

Французькі сержанти

УЧАСНИКИ КРИМСЬКОЇ (СХІДНОЇ) ВІЙНИ

(погляд фотографа)

Османські військові

Ополченець російської армії

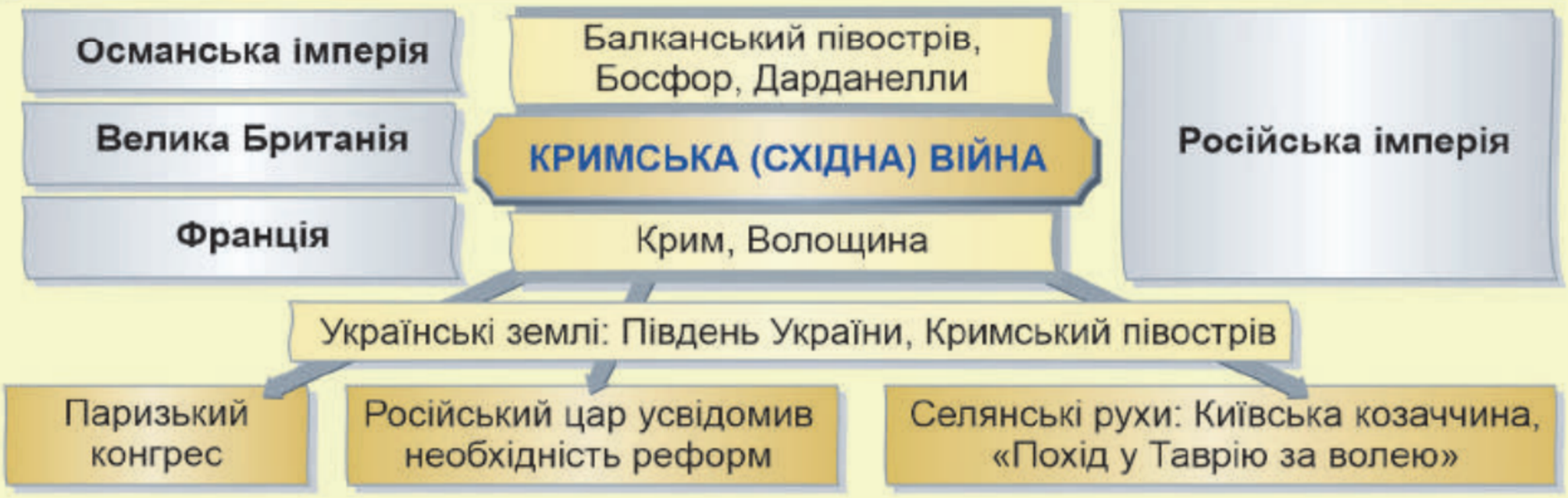

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Rr1RQgLd або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§14 Аграрна реформа 1861 року. Розвиток сільського господарства у пореформений період

✓ **Згадайте**, які економічні проблеми Російської імперії виявила Східна війна.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «реформа», «екстенсивний шлях розвитку»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** економіка Півдня України мала свою модель розвитку? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, які зміни в життя селян привнесла селянська реформа 1861 року. Свої відповіді оформте у вигляді таблиці (позитивні, обтяжливі).

1. Зміст аграрної реформи

До початку 60-х років XIX століття в Російській імперії існувала особиста залежність селян від поміщика. Така ситуація негативно впливала на продуктивність сільського господарства, гальмували розвиток промисловості, торгівлі й товарних відносин на селі. Це призвело до економічного відставання Російської імперії від провідних держав світу, до її поразки у Східній (Кримській) війні. Отже, **кріпацтво** підривало економічну та військову могутність держави, її міжнародний престиж.

19 лютого 1861 року імператор Олександр II проголосив **Маніфест про скасування кріпосного права** в Російській імперії. Згідно з ним, селяни отримали **особисту свободу і громадянські права:** могли розпоряджатися своїм майном, торгувати й займатися промислами, вступати на службу, укладати угоди з приватними особами і державними установами, виступати в суді в цивільних та кримінальних справах, переходити в інші стани, брати шлюб без дозволу поміщика, вступати до навчальних закладів. Їх могли карати лише за вироком суду або зі законним розпорядженням влади.

Отриману відповідно до закону **землю селяни повинні були викуповувати.** Оскільки більшість із них цього не могла зробити, уряд погасив землевласникам 80% викупної суми за умови, що селяни сплачуватимуть її державі разом із відсотками. Термін сплати викупних платежів

Карикатура «Селянин на одній нозі». 1861 рік

Поміщик: «Ти чому, мужичок, на одній нозі стоїш?»
Селянин: «Так другу, бач, поставити нікуди: всюди вашої милості землиця»

1. Прокоментуйте діалог.
2. Чому такі карикатури з'явилися?

мав тривати до 49 років. До укладення викупної угоди селян переводили у стан **тимчасовозобов'язаних.** Вони якийсь час змушені були виконувати панщину й сплачувати оброк. У кожній губернії встановили норми землеволодіння для селян. Якщо селянський наділ перевищував норму, його відрізали на користь поміщика. Такі ділянки називали **відрізками.** Звільнені кріпаки отримали право збиратися на **сходи** (збори) та утворювати органи **сільського самоврядування.** Запроваджено посаду **мирового посередника,** котрий мав урегульовувати суперечки між поміщиками й селянами, нагляд за органами місцевого самоврядування та здійснювати судовий розгляд дрібних справ.

1. Назвіть причини проведення аграрної реформи.
2. Коли і на яких умовах було скасовано кріпосне право?
3. Як аграрна реформа вирішила земельне питання?

Мовою цифр

**Розміри викупних платежів,
нарахованих на селян українських губерній**

Губернії	Сума викупних платежів за 49 років (млн крб)	У скільки разів викуп перевищував ринкову ціну землі
Чернігівська	56,4	4,5
Полтавська	49,4	5,6
Київська	110,0	3,7
Подільська	101,0	2,5
Херсонська	33,2	5,8
Таврійська	3,5	7,4

1. Уявіть, що ви працюєте в статистичному управлінні і вам потрібно проаналізувати дані про розміри викупних платежів селян у XIX столітті. В яких українських губерніях суми викупних платежів були найбільшими, а в яких — найменшими? В яких регіонах земля коштувала найдорожче, а в яких — найдешевше?

2. Модернізація сільського господарства

Реформа мала неоднозначні результати. З одного боку, вона дала селянам особисту свободу, створювала умови для господарської діяльності, з іншого — зберігала поміщицьке землеволодіння. Негативно позначалися на становищі селян викупні платежі. Натомість частина поміщиків-підприємців, отримавши їх, змогли модернізувати свої господарства. Після відміни кріпосного права сільське господарство Наддніпрянщини поступово втягувалося в товарний обіг і перетворювалося на підприємницьке.

Відбулися зміни у формах земельної власності та у взаєминах різних соціальних груп. Зокрема, землю продавали переважно поміщики, котрі не змогли пристосуватися до нових умов господарювання, а її новими власниками ставали купці, містяни, заможні селяни. Розширення приватної земельної власності зумовило використання **інтенсивних методів господарювання**, здебільшого у великих поміщицьких і деяких господарствах заможних селян. Відбулися зміни у знаряддях праці та способах обробітку землі. У поміщицьких маєтках Півдня України почали використовувати кінні й парові молотарки.

Барвограй ідей

Розгляньте фото. Проаналізуйте, з якою метою була створена зображувана сільськогосподарська техніка. Як вона допомагала селянам у господарстві? Назвіть сучасні машини прототипи своїх попередниць? Дослідіть, яку ще технічні новинки використовували в XIX столітті, зробіть фотоколаж.

Сівалка Ельворті. Єлисаветград (Кропивницький). Остання чверть XIX століття. Світлина.

Віялка XIX ст. Полтавщина. Автор світлини Володимир Білецький

На Правобережжі застосовували для сівби цукрових буряків сівалки. Зросла кількість нової техніки, зокрема жниварок, віялок, соломорізок та інших удосконалених знарядь праці. В багатьох місцевостях застосовували сівозміни, природні та штучні добрива.
Переважну більшість земель займали посіви **зернових**, особливо експортних культур — пшениці та ячменю. Україна й надалі залишалася в Російській імперії основним експортером **пшениці, ячменю.** Збільшилися площі під посіви **технічних культур:** цукрових буряків, тютюну, соняшнику, льону. Зросло виробництво продукції **тваринництва:** м'яса, молока, тонкорунної вовни. **На кінних** заводах вирощували породистих коней. Посилилася спеціалізація регіонів: Правобережжя стало зоною вирощування цукрових буряків, Південна Україна — зерна, Лівобережжя — тютюнового виробництва

1. У чому проявлялися неоднозначні результати реформи?
2. До яких позитивних змін на селі призвела реформа?
3. Назвіть напрямки сільськогосподарської діяльності в українських землях.

3. Соціальні зміни на селі

Реформа 1861 року спричинила на селі соціальні зміни. І надалі зберігалося привілейоване становище **поміщиків**. Частина з них, використавши виплачені їм за селянську землю гроші, модернізувала господарство й накопичувала статки. Інші — через невміння або небажання займатися справами — розорялися, продавали свої господарства тим, у кого для цього були гроші й бажання працювати.

Селяни опинилися в гірших стартових умовах: менше землі, грошей, менше можливостей загалом. Але в їхньому середовищі відбувалися приблизно такі ж процеси, як і серед поміщиків. Найбільш працьовитим і наполегливим вдавалося зміцнити свої господарства. До того ж спостерігалося підвищення добробуту селян, зокрема й колишніх кріпаків. Вони почали купувати землю, краще харчуватися, одягатися, більше селян прагнули отримати елементарну освіту. Проте частина з них з різних причин втрачали землю й переходили у статус наймитів, батраків. Так виокремилися **заможні селяни, господарі середнього достатку та бідняки.**

Посилився **переселенський рух**, спричинений демографічним піднесенням, а відтак зростанням чисельності безземельних селян. Переселення було переважно стихійною колонізацією вільних земель Середньої Азії, Сибіру, Далекого Сходу. Українці давали свої назви освоєним землям. Зокрема, такі території Північного Казахстану та Південно-Західного Сибіру назвали **Сірим Клином**, а заселені землі від Байкалу до узбережжя Японського й Охотського морів — **Зеленим Клином.** Серед переселенців переважали вихідці з Лівобережної та Правобережної України, де умови господарювання були гіршими.

1. До яких соціальних змін на селі призвела реформа 1861 року?
2. На які групи поділилися селяни в пореформений період?
3. Чому й куди активізувався переселенський рух?

PRO історію

Чи знаєте ви, що …

На території Далекого Сходу, в районі річки Амур знаходиться українська етнічна територія, яку називали Новою Україною, Зеленою Україною, Далекосхідною Україною або, найчастіше, Зеленим Клином?

У 1860 році Китай остаточно програв Другу опіумну війну. Тоді ж був підписаний Пекінський трактат, який розширив межі Російської імперії та відокремив Китай від Японського моря. Новими територіями імперії були малонаселені землі з недоторканою природою. Щоб закріпити їх за собою не лише на папері, владі імператора Олександра II потрібно було ці території заселяти та культивувати. Як казали в ті часи: «За воїном йшов орач». Перші українські села засновують вихідці з Полтави на початку 1860-х років в Амурській області: Троїцьке, Середньобільське і Новотроїцьке. Одне за одним на карті з'являлися нові поселення. На березі річки Амур, 31 травня 1858 року командир 13-го Сибірського лінійного батальйону Яків Дяченко заснував військовий пост Хабаровка, який з часом став найбільшим містом Далекого Сходу.

Об’єднайтеся в пари та дослідіть:
1. Чому територію в районі річки Амур назвали Зеленим Клином?
2. Для чого влада Російської імперії здійснювала переселенську політику на Далекий Схід?
3. Що спонукало українців покидати свій рідний край?

У той час, коли… на теренах України
було відмінено кріпосне право, …

Тоді… у світі
у США розпочалася громадянська війна.

На лінії часу

Запам’ятайте дати і події, пов’язані з ними. Пригадайте, коли було скасовано кріпацтво та панщина в Галичині. В зошиті накресліть лінію часу та позначте на ній дати. Обчисліть, скільки років пройшло від скасування особистої залежності селян у західноукраїнських землях та заборони кріпацтва в Наддніпрянщині.

імператор Олександр II підписав Маніфест, у якому було проголошено скасування кріпацтва в Російській державі

19 лютого **1861**

Творча майстерня

Назвіть схему. За схемою підготуйте розповідь про селянську реформу 1861 року. Об’єднайтеся в групи. Змоделюйте образ селянина, селянки: заможного, середнього достатку та бідняка (на вибір) за поданою схемою: регіон проживання, освіта, стать, вік, кількість землі, що обробляється, сільськогосподарський реманент.

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ:
- криза кріпосницьких відносин;
- зростання селянських заворушень;
- гальмування ринкових відносин у промисловості й сільському господарстві;
- військово-економічне відставання (Східна (Кримська) війна).

1861

ЗМІСТ:
- скасована особиста залежність;
- селяни отримали громадянські права;
- 20% вартості землі поміщикові сплачували селяни впродовж 49 років, 80% платила держава;
- селянська община відповідала за викупні операції і сплату податків селянами за принципом кругової поруки;
- для кожної губернії були встановлені норми селянського землеволодіння;
- селян позбавили права користуватися пасовищами, луками, лісами.

- у власність селяни отримали менше половини землі;
- реформа сприяла розвитку господарства;
- реформа призвела до соціального розшарування селян;
- реформа спричинила переселенський рух.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/dr1RWpgH або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§15 Вплив реформ 60–70-х років XIX століття на українські землі

Згадайте, чому була проведена аграрна реформа 1861 року. Що вам про це відомо?
Як ви розумієте значення понять: «самодержавство», «цензура»?
Чи пам'ятаєте ви, коли в українських теренах запроваджено судові установи Російської імперії? З якими подіями це було пов'язано?

Упродовж уроку з'ясуйте, які реформи 60–70-х років XIX століття були проведені в Російській імперії, які можливості вони дали населенню українських земель. Свої відповіді оформте у вигляді історичної пам'ятки.

1. Реформи місцевого самоврядування

Задля модернізації різних сфер життя суспільства в **1860–1870-х роках** російська влада провела **низку реформ.** При цьому можна виділити дві основні причини реформ. Перша — це необхідність **пристосувати самодержавство** до нових соціально-економічних умов: розвитку промисловості, зростання кількості підприємців, інтелігенції, робітників, вільних селян. Друга причина — **зменшення соціальної напруги в суспільстві.**

Київська міська дума. Світлина XIX століття

1. Розгляньте будівлю. Поміркуйте, що було розміщено на першому поверсі. З якою метою?
2. Дізнайтеся за допомогою інтернет-джерел: Яка скульптура увінчувала купол споруди, чому? На якій вулиці було побудовано міську думу? В якому році почали будівництво? Хто був архітектором? Чи збереглася будівля до наших днів?

У 1864 році в українських губерніях Лівобережжя і Півдня запроваджено **земську реформу.** Для поліпшення управління на місцях імперський уряд створив **губернські** та **повітові земства** — виборні органи місцевого самоуправління. До них обирали представників від поміщиків, буржуазії та селян. Земства займалися лише **місцевими господарськими справами:** утриманням і будівництвом шляхів сполучення місцевого значення, налагодженням поштової служби; утриманням початкових та професійних шкіл, навчання в яких було безкоштовним. Земства створювали лікарні, сиротинці; сприяли розвиткові кооперативного руху та кредитних установ, підвищенню культури землеробства селян, зокрема постачали насіння, сільськогосподарські машини. Більшість справ земства фінансували самі. З цією метою вони могли запроваджувати **грошові збори** для різних потреб, але такі рішення не були обов'язковими для населення — гроші здавали на добровільній основі. Постанови земства міг відмінити губернатор. Натомість на

Правобережжі земську реформу запровадили лише в 1911 році, позаяк уряд остерігався впливу польських землевласників, які могли посилювати опозиційні настрої.

Будинок земської школи в селі Богодарівка (нині — Полтавська область). Світлина

Розгляньте світлину. Дізнайтеся за допомогою інтернет-ресурсів:
1. Яку освіту можна було здобути, навчаючись у школі, зображеній на світлині?
2. Хто міг навчатися і за чиї кошти?
3. Як оцінювали учнів?
4. Які предмети вивчали в земській школі?
5. Хто мав право навчати школярів?

Подібно до земської, **1870 року** проведено **міську реформу.** Створювалися органи міського самоуправління — **думи,** які обирали на чотири роки платники податків віком від 25 років. Міські думи займалися господарськими справами, упорядкуванням міст, торгівлею, промисловістю тощо. Земською та міською реформами засновані самоврядні органи, які вирішували зазвичай питання господарського життя місцевих громад.

1. Визначте причини реформ 1860–1870-х років у Російській імперії.
2. Якими питаннями місцевого самоврядування займалися земства?
3. З якою метою й коли була проведена міська реформа?

PRO історію

Чи знаєте ви, що …

Впровадивши земську реформу, влада поділила виборців на три курії: **повітових землевласників, міських виборців і виборних від сільських товариств?** Право участі у виборах за 1-ю курією мали власники не менш ніж 200 десятин землі, власники іншого майна на суму не нижче 15 тисяч карбованців або з річним прибутком не менше 6 тисяч карбованців. Вибори за селянською курією були багатоступеневими: сільські товариства обирали представників на волосні сходи, ті — виборників, а останні — «гласних» (представників) у повітові земські збори. Виборцями міської курії були особи, які мали купецькі свідоцтва, підприємці з річним обігом не нижче 6 тисяч карбованців, а також власники нерухомості в місті на суму від 500 карбованців.

1. Чиїм інтересам відповідав упроваджений виборчий закон?
2. Поміркуйте, чому для селян запровадили багатоступеневу систему виборів.

2. Реформи народної освіти та друку. Судова реформа

У **1863 році** було реформовано систему вищої освіти: **університетам повернули автономію,** яку імператор Микола I ліквідував 1835 року. Відтепер університети могли обирати собі керівників, створювати ради професорів і самостійно розпоряджатися фінансами. В **1864 році** розпочалася реформа початкової освіти: всі початкові школи перейменували в **народні училища,** які були безстановими й мали працювати за єдиними програмами. Навчальний план включав обов'язкові предмети: Закон Божий, читання, письмо, арифметику, церковні співи. Передбачалося спільне навчання дівчаток і хлопчиків. Того ж **1864 року** реформували середню освіту: створювали мережу **класичних** гімназій та **реальних училищ.** До них могли вступати вихідці з різних соціальних станів. Після завершення класичної гімназії можна було продовжити навчання в університетах, а після реального училища — у вищих технічних школах. Саме в другій половині XIX століття створили державні навчальні заклади для жінок. Жінки могли здобувати середню освіту в гімназіях, учительських семінаріях. До початку XX століття їм заборонялося навчатися в університетах, проте для них запровадили приватні вищі жіночі курси. Зокрема, 1878 року в Києві відкрили Вищі жіночі курси природничого, фізико-математичного та історико-філологічного спрямування. Вони стали одними з перших в Російській імперії, де жінки могли здобути вищу освіту.

1864 року здійснено **судову реформу,** яка докорінно змінила судоустрій Російської імперії. Для всього населення країни встановлювали єдиний суд. Запроваджено відкритість судового процесу, незалежність суддів від адміністрації, змагальну систему судочинства: з прокурором обвинувачення й адвокатом захисту. Запорукою незалежності суду від виконавчої влади ставала незмінність суддів на посаді, котрі обіймали її пожиттєво. Вважалося, що це стане вагомим захисним механізмом для суддів, гарантувало збереження їм посади при винесенні рішень, які не збігалися з думкою адміністрації. Утворено **інститут присяжних засідателів,** яких обирали жеребкуванням із представників усіх станів. Вони, вислухавши обидві сторони судового процесу, встановлювали, винний чи не винний підсудний, а міру покарання визначали, згідно із чинними законами, суддя та члени суду. Передбачено створення кількох судових інстанцій, якими стали: мировий суд, окружний суд, судова палата. За виконанням судових рішень слідкували судові виконавчі пристави. Означена реформа найповніше відповідала практикам судочинства європейських країн.

У **1865 році** провели реформу **цензури** (державного нагляду за змістом друкованих видань), яка мала на меті послаблення цензури, пом'якшення вимог до друку книг. Цензурні установи передавали від Міністерства народної освіти до Міністерства внутрішніх справ. Згідно

із запровадженими «Тимчасовими правилами», попередній цензурі підлягали друковані **твори для широкого читацького кола.** Натомість цензуру скасовували для книг і періодичних видань, які за тематикою могли менше впливати на суспільну думку. Утворено нові органи, що займалися контролем за друкованими виданнями. Змінилися покарання за порушення цензурних правил, як-то пом'якшення штрафів.

1. Які зміни передбачали реформи в галузі освіти?
2. У чому сутність судової реформи?
3. Чому було скасовано цензуру для книг і періодичних видань?

3. Військова реформа. Результати реформ

Військова реформа 1874 року відміняла рекрутські набори і запроваджувала **загальну військову повинність** для чоловіків віком від 21 до 40 років. У сухопутних військах служили 6 років та ще 9 були в запасі, на флоті — 7 років і 3 в запасі. В армії заборонили тілесні покарання. Від служби звільняли осіб з вищою освітою, духовенство, купецтво. Російську імперію було поділено на 15 військових округів, три з них утворено в українських землях — Київський, Харківський, Одеський. Для підготовки офіцерських кадрів створено **військові гімназії**, спеціалізовані **юнкерські училища** й **академії.** Ці заходи проведено задлямодернізації російської армії.

Реформи 60–70-х років XIX століття започаткували **прогресивні зміни** в українських землях. В **економічній сфері** вони створили підґрунтя для розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі, утвердження ринкових відносин на засадах приватної власності й вільної конкуренції; в **соціальній сфері** — сприяли розвитку регіонального самоврядування, осучасненню судової та освітньої систем. Однак **реформи були половинчастими**, оскільки поруч із прогресивними змінами залишалися **стара основа державного устрою — самодержавство**, а також контроль імперської адміністрації над новоутвореними органами місцевого самоврядування в губерніях, повітах, містах, судами, закладами освіти, пресою. Зрештою, і метою реформ було не ослаблення, а, щонайменше, збереження чи й зміцнення позицій самодержавства, хіба що новим способом.

Разом з тим, реформування подекуди призвело до непрогнозованих з боку імперської влади результатів. Зокрема, земська реформа дала змогу сформувати авторитетні та дієві органам місцевого управління. Більше того — в українському суспільстві земства почали сприймати як організації, опозиційні до політики імперської влади. Із земських установ вийшло багато відомих у майбутньому українських громадських діячів. Отже, попри **половинчастість, непослідовність та незавершеність,** реформи 60–70-х років XIX століття названі **«великими реформами».** Вони відіграли позитивну роль у формуванні модерного українського суспільства: його трансформації з аграрного в аграрно-індустріальне.

1. Що таке загальна військова повинність? Коли її було введено?
2. Чому реформи 60–70-х років XIX століття вважають половинчастими?
3. До яких непрогнозованих результатів призвели реформи?

Відлуння минулого

Уривок із автобіографічних заміток вченого-юриста Сергія Зарудного

«Якби в 1861 році не відбулося за волею Самодержця Всеросійського звільнення селян з землею, то в жодному разі не були б затверджені 20 листопада 1864 року Судові Статути. За кріпосного права по суті не було необхідності в справедливому суді. Справжніми суддями були тоді тільки поміщики, в руках яких зосереджувалася влада над більшістю народонаселення. Селяни розправлялися з поміщиками судом Лінча. Після 19 лютого і вищі наші сановники стали свідомими того, що з'явилася невідкладна необхідність у суді скорому і справедливому».

Будівля судових установ у Харкові, в якій розташовувалися Харківський окружний суд та Харківська судова палата XIX століття. Світлина

1. Як були пов'язані між собою аграрна реформа й реформа судочинства?
2. Дізнайтесь, як Сергій Зарудний був пов'язаний із судовою реформою.

У той час, коли... на теренах України

було розпочато реформу міського самоврядування, …

Тоді... у світі

у США прийнято п'ятнадцяту поправку до Конституції, яка забороняла обмеження виборчих прав залежно від раси, кольору шкіри, колишнім рабам.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Дізнайтесь, як дані події пов'язані з регіоном, в якому ви проживаєте.

Творча майстерня

Заповніть таблицю: «Великі реформи 60–70-х років XIX століття». Об'єднайтеся в групи й створіть проєкт «Вплив реформи на життя різних станів суспільства: дворян, містян, селян».

Сфера, рік	Основні нововведення	Значення

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Cr1TQlm1 або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§16 Промисловість, торгівля, міста в пореформений період

✓ **Згадайте** складові модернізаційних процесів.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «промисловість», «порто-франко»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** індустріальна (промислова) революція у Наддніпрянській Україні розпочалася в 30–40-х роках XIX століття? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, які зміни відбулися в розвитку промисловості й торгівлі в пореформений період. Складіть схему.

1. Промислове виробництво

Друга половина XIX століття позначилася позитивними рисами в розвитку промисловості. Продовжувалась **індустріальна (промислова) революція.** На стан промислового виробництва впливало кілька причин: дешева робоча сила, відкриття нових та ефективне використання старих родовищ корисних копалин, залучення вітчизняного й іноземного капіталу, урядова політика протекціонізму в економіці. Швидкими темпами розвивалися **вугільна, залізорудна, металургійна, машинобудівна галузі.** Зокрема, з 1880-х років розпочалося будівництво великих металургійних заводів. Споруджували їх, зазвичай, на свої кошти іноземці. До прикладу, завод із робітничим селищем Юзівка (сучасний Донецьк) збудовано коштом британського гірничого інженера, промисловця Джона Юза. Інтенсивно розвивалося **сільськогосподарське машинобудування.** В містах Харкові та Луганську почали працювати **паровозобудівні заводи.** В Одесі, Миколаєві, Херсоні будували **морські** та **річкові** судна. Хоча участь іноземного капіталу пришвидшила індустріалізацію, однак і значна частина прибутків виводилася за межі українських земель. У Наддніпрянщині сформувалося кілька промислових регіонів: **Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний, Нікопольський марганцевий і Південно-Західний цукровий.** За статистикою, частка українських земель у промисловому виробництві Європейської частини Російської імперії зросла у понад 2 рази — з 9,4% у 1854 році до 21% у 1900 році. Успішними стали підприємці нового типу: працьовиті, ініціативні, спроможні орієнтуватися в нових економічних реаліях, котрі вміли досягати наміченої мети. В 1880-х

Металургійний завод у Юзівці. Кінець XIX – початок XX століття. Світлина.

1. Дізнайтеся, в якому регіоні побудований завод.
2. Хто став засновником заводу? Що на ньому вироблялося?
3. Чи працює завод сьогодні?

роках виникли **монополії** — об'єднання підприємств з метою збільшення прибутків. Перша монополія — синдикат виробників цукру, утворений на з'їзді цукрозаводчиків у Києві в 1887 році.

Умови розвитку економіки суттєво поліпшилися з початком залізничного сполучення. В **1865 році** було прокладено першу в Наддніпрянській Україні залізницю сполученням **Одеса – Балта,** довжиною 213 кілометрів. Згодом залізниці з'єднали основні міста України, промислові центри Донбасу і Криворізького регіону, чорноморські порти з портами Балтійського моря. Вантажні перевезення також здійснювали **річковим** і **морським транспортом.**

У пореформені роки зросли **міграційні процеси:** емігрували переважно українські селяни в пошуках кращих умов для ведення сільського господарства. В промислові центри України іммігрували робітники інших національностей, передусім росіяни. В суспільстві, поруч із селянами та поміщиками, збільшилася частка **найманих робітників, промислово-торгової буржуазії, інтелігенції.** Ці соціальні групи були поліетнічними. В умовах модернізації зросла роль інтелігенції, особливо **вчителів, лікарів, юристів, агрономів, науковців, управлінців.** Українці в цій соціальній групі, як і серед робітників та підприємців, становили меншість.

***Інтелігенція** (в перекладі з латинської — знавець, фахівець) — соціальна група осіб, професійно зайнятих розумовою працею.*

1. Коли завершився промисловий переворот? Як це відбувалося?
2. Які міста з'єднала перша в Наддніпрянщині залізниця?
3. Що змінилося в етнічному та соціальному складі населення?

PRO історію

Чи знаєте ви, що …

Промислово-торгова буржуазія українського походження була нечисленною, проте займала провідні позиції в легкій і харчовій промисловості? Найзаможнішими з-поміж них були **Олексій Алчевський**, **Терещенки, Харитоненки, Симиренки**, **Яхненки**, котрі володіли олійницями, цукровими та горілчаними заводами.

1843 року фірма «Брати Яхненки і Симиренко» побудувала перший в українських землях і Російській імперії загалом паровий пісково-рафінадний завод у селі Ташлик. Переробляли буряки, що їх засівали на орендованих полях графа Воронцова. Особливість цукрового заводу була в тому, що він виробляв додатково очищений рафінад. Новий бізнес був таким успішним, що через п'ять років відкрили ще

Картина художника Олега Баумейстера «Тарас Шевченко на гостинах у Платона Симиренка»

один пісково-рафінадний завод у Городищі, поблизу Млієва, який став найбільшим у Європі. Умови роботи були надзвичайно вигідними. Усі селяни, котрі працювали на заводі, отримували платню. При заводі були побудовані робітниче селище, лазні, лікарня, церква, а також працювали бібліотека й технічне училище. Технічним керівником фірми був Платон Симиренко, котрий здобув економічну освіту і вивчав основи цукровиробництва у Франції. 1846 року за його участі споруджено машинобудівний завод у Млієві. Підприємство виготовляло обладнання для цукроварень, що дозволило стати незалежним від імпорту. До того, на заводі були випущені перші металеві пароплави, що перевозили товари по Дніпру, — «Українець» та «Ярослав Мудрий». Крім заводу в Городиіщі, цукроварень, млинів та двох пароплавів, Симиренки володіли також будинками в Києві, Харкові, Одесі та Ростові. І все це — завдяки наполегливій праці, розумному підходу до управління і вмінню використовувати наявні можливості: вільний обіг землі, кредити, нові технології.

1. В яких галузях промисловості мали власність українські підприємці?
2. Сформулюйте формулу успіху підприємців українського походження.
3. Розгляньте картину Олега Баумейстера. Хто на ній зображений?
4. Дізнайтеся, що пов'язувало відомого художника з родиною Симиренків.

2. Банки і торгівля

На розвиток промисловості й торгівлі позитивно вплинула банківська реформа. У 1860 році для контролю за фінансами та економікою був заснований **Державний банк.** Новим явищем в економічному житті стало виникнення акціонерних банків. **Акціонерними** називають компанії, капітал яких (фінанси, нерухоме майно, засоби виробництва) розділено на певне число **акцій** — цінних паперів, що засвідчують право власності на частку компанії. Той, хто володіє акціями компанії, — володіє часткою цієї компанії і має право доступу до управління нею, а також право на частку її прибутків. В акціонерних банках концентрувалися приватні кошти і депозити (вклади) торгових та промислових компаній. Вони, до того ж, надавали позики для підприємницької діяльності. В 60–70-х роках XIX століття розпочали працювати банки: Київський приватний комерційний, Харківський торговий, Київський промисловий і Катеринославський комерційний із філією в Полтаві.

Розвитку торгівлі сприяли **промисловий переворот, будівництво залізниць,** які пришвидшили перевезення вантажів, зростання чисельності населення. Позитивно вплинули на торгівлю **фінансова реформа,** під час якої чіткіше окреслено правила фінансових операцій, та **податкова реформа,** що впорядкувала податки, передбачила створення єдиних державних кас для прибут-

Київ. Національний банк України. Світлина

1. Користуючись інтернет-ресурсами, дослідіть, чи пов'язана історія Національного банку України з київською конторою Державного банку в середині XIX століття.

ків і витрат та єдиного контрольного органу за збором податків. Новий **торговельний статут** скасував станові обмеження в підприємництві й розширив економічні й торговельні права іноземців.

Внутрішня торгівля зосереджувалася на **ярмарках, базарах, торжках.** Зростали обсяги постійної **стаціонарної торгівлі** в крамницях. Зросла кількість торговельних операцій, проведених за **контрактом** (угодою). **Київ, Харків, Катеринослав** стали центрами гуртової ярмаркової торгівлі. Зовнішню торгівлю здійснювали переважно через чорноморсько-азовські порти — **Одесу, Миколаїв, Бердянськ, Херсон, Маріуполь.** Основним експортним товаром залишалася продукція землеробства і тваринництва: зерно, цукор, вовна та інші. Імпортували предмети розкоші, чай, каву, прянощі, машини та обладнання.

1. Як у Наддніпрянщині розвивалася банківська сфера?
2. Що в пореформений період сприяло розвитку торгівлі?
3. Які міста стали центрами внутрішньої й зовнішньої торгівлі?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в пари. Розгляньте фото й картину, на яких зображено ярмарок. З'ясуйте, де відбувались ярмарки. Дослідіть, використовуючи інформацію підручника та інтернет-ресурси, що продавали та, що купували на ярмарках. Складіть діалог від імені продавців та покупців на 3–4 речення.

Київський контрактовий ярмарок. Світлина кінця XIX століття

Картина Миколи Пимоненка «На ярмарку»

3. Міста

Розвиток економіки на капіталістичних засадах сприяв **урбанізації. У** 1897 році в Наддніпрянщині налічувалося 130 міст. Наприкінці XIX століття найбільшими з-поміж них були Одеса (405 тисяч жителів), Київ (247 тисяч), Харків (174 тисячі), Катеринослав (113 тисяч) і Миколаїв (92 тисячі). Зросла кількість міст, які перетворилися в значні торгово-промислові центри. Натомість в економічному розвитку зменшилася роль невеликих та середніх міст, котрі зберігали традиційні форми господарювання.

Урбанізація *— зростання розмірів та кількості міст і чисельності міського населення.*

Міське населення зростало швидше, ніж населення загалом. У 1858 році в містах українських земель мешкало близько 1 млн 450 тисяч осіб, а в 1897 році — 3 млн 400 тисяч осіб. Міста були **поліетнічними**. Крім українців в них проживали росіяни, євреї, поляки, німці, болгари, греки, вірмени, чехи та представники інших етнічних груп, котрі мігрували сюди з різних причин. Російських чиновників, фабрикантів і купців вабили міста як адміністративні, торгові й промислові центри, а російських робітників — гірничодобувна і металургійна промисловість із порівняно задовільними умовами праці і високою оплатою. Після реформ 60–70-х років XIX століття послабнув контроль за обмеженнями щодо місця проживання євреїв, тому багато з них переселилися до великих міст Лівобережної та Південної України. Натомість українські селяни воліли за краще мігрувати до неосвоєних або недостатньо освоєних регіонів і застосовувати свої сили радше в сільському господарстві, ніж працювати на заводах, фабриках, чи найматися на шахти. Відтак, у містах частка українського населення не перевищувала 15–20 %, і це були переважно представники найнижчих соціальних прошарків. А домінувало російське, польське, єврейське населення.

Кінний трамвай на вулицях Харкова. Поштівка кінця XIX століття

1. Розгляньте поштівку. Що з побаченого свідчить про модернізацію міського життя в місті Харкові в XIX столітті?

Поряд зі зростанням чисельності мешканців, відбулись істотні перетворення у внутрішньому житті міських поселень. Розгорнулася промислова і житлова забудова міст: споруджували підприємства, банки, контори, адміністративні приміщення, лікарні, культурні, навчальні заклади. Розвивався міський благоустрій: впорядковували водогін і каналізацію, вулиці вкривали бруківкою. В найбільших містах України наприкінці XIX століття запрацювали **електростанції**. Це сприяло впровадженню перших **електричних трамваїв** та **освітленню вулиць електричними ліхтарями**. Поява **телеграфу** спричинила значні зміни в обігові інформації. З 1880-х років в Одесі, Києві, Харкові, Миколаєві почав функціонувати **телефонний зв'язок**. Великі міста ставали науково-культурними центрами, де діяли університети, гімназії, ліцеї, наукові товариства, театри.

1. Назвіть основну причину посилення урбанізаційних процесів в українських губерніях Російської імперії.
2. Чому міста Наддніпрянщини були поліетнічними?
3. Як модернізаційні процеси відбувалися в українських містах?

Мовою цифр

Зміна кількості населення в найбільших містах Наддніпрянщини з 1860 до 1897 року (тис. осіб)

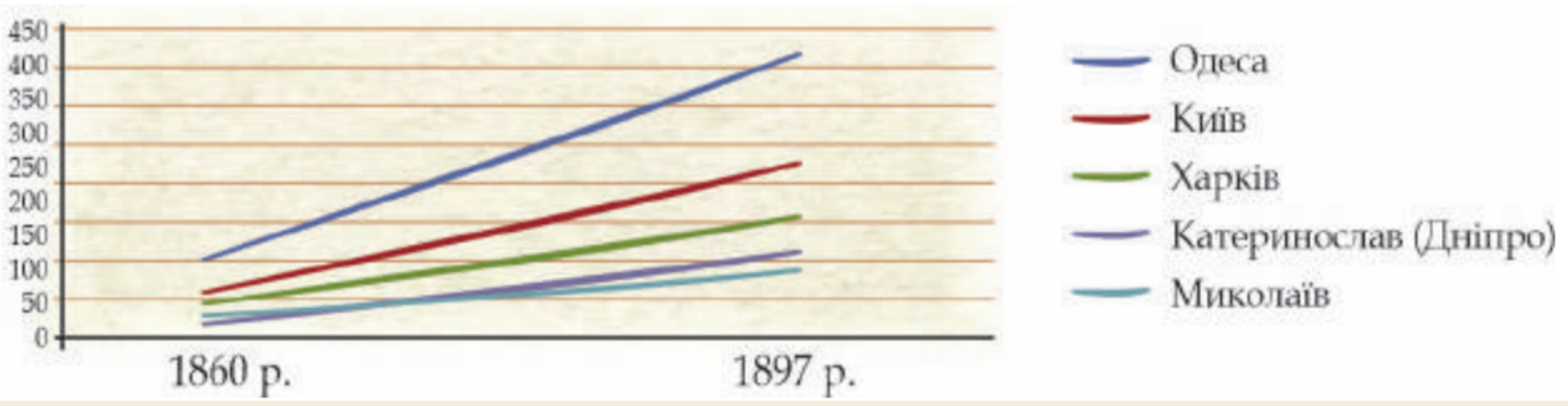

1. Які міста в Наддніпрянщині були найбільшими? Яка кількість населення в них була на 1897 рік?
2. Назвіть місто, що розвивалося найдинамічніше.
3. Яке з наведених у діаграмі міст розвивалося найповільніше?

У той час, коли... на теренах України

було побудовано залізницю Одеса – Балта, …

Тоді... у світі

у Фінляндії засновано невелику паперову фабрику — нинішню компанію «NOKIA».

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Накресліть лінію часу та позначте на ній дати.

побудовано першу в Наддніпрянщині залізницю Одеса – Балта
1865

60–80-ті роки XIX століття
завершено промисловий переворот у Наддніпрянській Україні

Творча майстерня

На основі наведеної нижче схеми підготуйте розповідь про розвиток української промисловості й торгівлі.

Об'єднайтеся в групи та створіть дослідницький проєкт «Українські підприємці: секрети бізнесового успіху і соціальна відповідальність».

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ Й ТОРГІВЛІ

	Видобування вугілля, виплавляння металу	Машино-будування	Оптові зовнішньо-торговельні операції
Регіони / центри			

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/nr1TSRSW або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§17 Громадівський рух

✓ **Згадайте,** коли й хто створив Кирило-Мефодіївське братство.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «національне відродження»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** центром національно-культурного відродження на початку XIX століття було місто Харків?

Упродовж уроку встановіть взаємозв'язки між ключовими подіями розвитку громадівського руху та суспільно-політичними умовами третьої чверті XIX століття.

1. Зародження громад. Хлопомани

У другій половині XIX століття важливу роль у національному русі почали відігравати **громади** — напівлегальні національно-культурні об'єднання української інтелігенції. Перша громада виникла в Петербурзі 1859 року. До її складу входила частина кирило-мефодіївців — Пантелеймон Куліш, Василь Білозерський, Микола Костомаров та інші. Вони оселилися в Петербурзі, бо повертатися до України їм заборонила влада. Громада друкувала журнал «Основа» (1861–1862 роки), в якому публікували художні твори, праці з історії, публіцистичні статті українською та російською мовами, а в театрах імперської столиці можна було побачити «Наталку Полтавку» та постановки інших українських п'єс. Микола Костомаров започаткував збір коштів для друку навчальної літератури, а Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш написали українські підручники. 1860 року утворилася Київська громада. Її учасниками стали Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Тадей Рильський та інші. Громади виникли в Полтаві, Харкові, Одесі та інших містах.

Громадівський рух *— суспільний рух в українських землях, який сприяв розвитку української освіти, культури, науки.*

До громад належали переважно викладачі, студенти, літератори та митці, котрі вважали своїм обов'язком **культурно-просвітницьку роботу** серед населення: створення українських недільних шкіл для дорослих, видання українських підручників, популярної і наукової літератури, друк української преси, постановку українських п'єс, збирання фольклорного та етнографічного матеріалу. Зокрема, перша недільна школа виникла в Києві в 1859 році, а згодом такі школи відкрили і в інших містах України.

Наприкінці 50-х років XIX століття частина нащадків польської або сполонізованої української шляхти Правобережжя намагалася зблизитися з місцевими селянами, усвідомивши, що варто дбати про інтереси народу, серед якого ти живеш. Через такі погляди їх почали називати **хлопоманами**. це були освічені молоді люди, насамперед студенти Київського університету. Хлопомани приймали православ'я,

відмовлялися від підтримки польських студентських організацій, говорили й писали українською мовою, носили народний одяг, відвідували сільську місцевість, де вели селянський спосіб життя. Так хлопомани підкреслювали свою спорідненість із українським народом. Лідером хлопоманів став Володимир Антонович. Провідні позиції займали також брати Тадей і Осип Рильські, Павло Чубинський, Борис Познанський. Згодом хлопомани приєдналися до громадівського руху. Стурбований активною просвітницькою діяльністю громадівців, Олександр II своїм указом ще **1862 року** закрив недільні школи, а в **1863 році** був опублікований **Валуєвський циркуляр**, підписаний міністром внутрішніх справ імперії Петром Валуєвим. Він забороняв друкувати українською мовою **шкільну і релігійну літературу**, яка забезпечувала навчання українською мовою. Дозволяв друк українською мовою лише тих книг, що належать до галузі красного письменства (художньої літератури). Валуєвський циркуляр загальмував розвиток громад, призвів до зменшення кількості їхніх учасників.

Хлопомани *— представники народницько-культурницької течії, яка виникла на Правобережній Україні наприкінці 1850-х років. Отримала назву з польської мови на означення прихильників селянства. Згодом цю назву перебрали самі її учасники.*

1. Які товариства називали громадами?
2. Чим займалися громадівці?
3. Кого і чому називали хлопоманами?

Відлуння минулого

З твору Володимира Антоновича «Моя сповідь»

«По волі долі, я родився на Україні шляхтичем; у дитинстві мав усі звички паничів і довго поділяв усі станові й національні упередження людей, у колі яких виховувався; але коли прийшов для мене час самосвідомості, я оцінив своє становище в краї, я зважив його недоліки, всі наміри суспільства, в котрому доля мене поставила, й побачив, що його становище морально в безвиході, якщо воно не відмовиться від своєї винятковості поглядів, від своїх посягань на край і його нарід… Надіюсь також, що з часом у середовищі польського шляхетського суспільства, котре проживає на Україні, поворот до народу й усвідомлення трудитися на його користь — раніше чи пізніше стане моральною необхідністю не лише окремих осіб — як тепер, а взагалі всіх…».

1. Чому Володимир Антонович вважав, що польський народ знаходиться у становищі моральної кризи?
2. У чому автор убачав головну мету для себе й польської шляхти, що проживала в Україні?

Життєтека

Володимир Антонович
(1834 – 1908)

Ім'я (повне). Володимир Боніфатійович Антонович.
Народження. Народився в місті Махнівка Київської губернії (нині — Вінницька область) (за іншими даними, дата народження — 1830 рік, місто Чорнобиль).
Походження. За родинною легендою, по лінії матері походив з польського роду князів Любомирських, по лінії батька — з угорського роду Джидаїв.
Освіта. Рішельєвський ліцей в Одесі. Медичний та історико-філологічний факультети Київського університету.
Особистість та українське національне відродження. Працював головним редактором Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при канцелярії генерал-губернатора в Києві, деканом історико-філологічного факультету Київського університету. Водночас був лідером хлопоманівського, а згодом і громадівського рухів, фундатором та головою Історичного товариства Нестора-літописця, автором розвідок «Про походження козацтва», «Київ та його доля і значення з XIV до XVI століття» й інших. Засновник «київської школи» істориків, до якої належав і Михайло Грушевський. Вважав, що всі нещастя України — від неосвіченості українського суспільства. Надавав перевагу просвітницькій та культурницькій діяльності. З власних гонорарів виділяв стипендії гімназистам і студентам. Став ідеологом політики «нової ери» — українсько-польської угоди в Галичині 1890 року.

1. За допомогою слів-підказок усно сформулюйте результати діяльності Володимира Антоновича: *історик, етнограф, організатор, хлопоман, педагог*.

2. Пожвавлення громадівського руху. Емський указ 1876 року

З **початку 70-х років XIX століття** знову пожвавився **громадівський рух.** Його учасники займалися переважно культурницькою діяльністю. Вони вважали її основним засобом досягнення мети, тобто планували відродження України через навчання українців і розвиток їхнього патріотизму. Особливо активну діяльність розгорнула **Київська громада,** яка стала ідейно-організаційним центром українського руху. Її лідерами були **Володимир Антонович, Михайло Драгоманов.** 1873 року за сприяння Київської громади відкрито Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Його метою був збір та публікація етнографічних і статистичних матеріалів, що стосувались українських губерній Правобережжя, яке в імперії називали Південно-Західним краєм. Активну участь у роботі відділу брали історики Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, етнографи Федір Вовк, Павло Чубинський — автор слів Гімну

України, Олександр Русов, правознавець Олександр Кістяківський та інші. Вони друкували наукові розвідки з етнографії, статистики, економіки, географії краю. 1874 року в Києві ними проведено III археологічний з'їзд, під час якого наукова спільнота ознайомилася з досягненнями українських учених. Київська громада неофіційно співпрацювала з газетою «Київський телеграф», видавала часопис «Киевская старина».

Частина учасників громадівського руху вважала, що настав час переходити до радикальніших дій. Вони не обмежувалися лише культурницькою роботою, а **закликали до революційної діяльності — повстань проти влади.** На них впливали погляди Михайла Драгоманова, котрий вважав себе соціалістом. Він переконував, що соціалізм повинен бути демократичним ладом і враховувати національні особливості.

Пожвавлення і радикалізація громадівського руху стривожили імперську владу. 1875 року створено спеціальну комісію, яка сформувала програму боротьби з українофільством. А наступного, **1876 року** імператор Олександр II підписав **Емський указ,** який увів ще більше заборон щодо використання української мови. Після появи Емського указу припинили діяльність Південно-Західний відділ Російського географічного товариства та частина громад.

1. Які течії виникли у громадівському русі?
2. Яких поглядів дотримувалися молоді громадівці?
3. Коли було видано Емський указ? Що він проголошував?

Відлуння минулого

З Емського указу 1876 року

Государ імператор у 18 день минулого травня Височайше наказав:
1. Не допускати ввозу в межі імперії без окремого на те дозволу Головного управління будь-яких книжок, брошур, що видаються за кордоном на малоруському наріччі.
2. Друкування і видання в імперії творів на тому самому наріччі заборонити, за винятком тільки: а) історичних документів і пам'яток; б) творів красного письменства, але з тим, щоб при друку історичних пам'яток безумовно додержуватися правопису оригіналів; у творах же красного письменства не допускати ніяких відступів від загальноприйнятого російського правопису … і щоб досвід на друкування давати тільки після розгляду рукописів у Головному управлінні.
3. Заборонити також різні сценічні вистави і читання на малоруському наріччі, а також і друкування на ньому текстів для музикальних нот.
5. Припинити видання газети «Кієвскій телеграф».
11. Негайно вислати з краю із забороною в'їзду Драгоманова і Чубинського як невиправних і позитивно небезпечних у краї агітаторів».

1. Які репресивні заходи щодо української мови запроваджені цим указом?
2. Поміркуйте, чому Михайло Драгоманов і Павло Чубинський визнані

небезпечними для імперської влади.
3. Полічіть, скільки років минуло від появи Валуєвського циркуляру до Емського указу.
4. Доведіть, або спростуйте твердження, що зростання українофільства в суспільно-політичному русі в українських землях стало вагомою причиною появи Емського указу.

Її шлях — її сила

Христина Алчевська
(1841 – 1920)

Христина народилась у дворянській родині. Батько мав деспотичний характер і вважав, що дівчатам освіта не потрібна. Христина з дитинства тягнулася до науки й мріяла стати вчителькою, але через консервативні переконання батька знання здобувала самотужки. Зате для себе вирішила, що прагнутиме «навчити якомога більше жінок грамоти». Ставши дружиною відомого українського підприємця, мецената Олексія Алчевського, переїхала до Харкова. Олексій Алчевський у 1860-ті роки очолював Харківську громаду. Христина була єдиною жінкою в товаристві. Вона заснувала першу недільну школу для жінок, належала до фундаторів Харківського товариства поширення грамотності, першої народної бібліотеки-читальні. Олексій і Христина виховали п'ятеро дітей, які продовжили справу батьків — служили українському народові.

1. У чому проявлялася багатогранність особистості Христини Алчевської?
2. Які риси характеру Христини Алчевської допомогли їй досягнути поставлених цілей? Чи актуальні вони сьогодні?

Життєтека

Михайло Драгоманов
(1841 – 1895)

Ім'я (повне). Михайло Петрович Драгоманов.
Народження. Народився в місті Гадяч Полтавської губернії (нині — Полтавська область).
Походження. З козацько-старшинського роду.
Освіта. Гадяцьке повітове училище, Полтавська гімназія, Київський університет.
Особистість та українське національне відродження. Був доцентом Київського університету. Активно прилучився до роботи Київської громади та Південно-Західного відділення Російського географічного товариства. Редагував газету «Київський телеграф». Після Емського указу змушений був емігрувати. У Женеві (Швейцарія) заснував українську друкарню, де, за підтримки старої Київської громади, з 1878 року видавав перший український політичний журнал «Громада». Відстоював ідею об'єднання громадян у самостійні утворення, що

будуватимуть між собою відносини на федеративних засадах аж до всесвітньої федерації. Виношував ідею розвитку українства шляхом поєднання українських традицій з програмами західних ліберальних і соціалістичних рухів. Є автором праць «Пропащий час — українці під Московським царством, 1654–1876», «Про українських козаків, турків та татар». Був професором історії в Софійському університеті.

1. За допомогою слів-підказок усно сформулюйте результати діяльності Михайла Драгоманова: *доцент, редактор, упорядник, громадський діяч, громадівець.*

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в четвірки. Уявіть, що ви — група журналістів, котрим до рук потрапили архіви Христини Алчевської, а саме: фото недільної школи для жінок та фото заняття в недільній школі. Розгляньте їх. Про що можна дізнатися зі світлин? Пофантазуйте й уявно перенесіться до міста Харків наприкінці XIX століття. Проведіть журналістське розслідування та дізнайтеся про роботу недільної школи Христини Алчевської. Результати своєї роботи зафіксуйте на папері та представте класу.

Недільна школа Христини Алчевської, місто Харків. 1896 рік. Світлина

Заняття в недільній школі. Світлина

3. Братство тарасівців

Наприкінці XIX століття український національний рух політизувався. Виникли перші українські групи з політичними вимогами. З-поміж них — **Братство тарасівців.** Організацію створили в **1891 році** харківські студенти Іван Липа, Микола Байздренко, Михайло Базькевич і студент Київського університету Віталій Боровик. Працюючи під час канікул у комісії з перепису нерухомого майна, в Полтавській губернії, вони відвідали могилу Тараса Шевченка в Каневі й постановили заснувати національну українську таємну організацію. За короткий час її поповнили представники молодої інтелігенції з інших міст України. Ідеологами та лідерами братства були **Іван Липа, Михайло Коцюбинський, Микола Міхновський.** Братчиків підтримувало подружжя Олександр і Софія Русові — активні на той період учасники громадівського руху.

Програму **Братства тарасівців** «Profession de foi (символ віри) молодих українців» надрукував галицький часопис «Правда». Вона передбачала боротьбу за визволення українського народу з-під імперського гніту, поширення української мови в родині, державних установах, школі, навчання дітей української грамоти. Тарасівці критикували старше покоління громадівців за надмірне захоплення культурницькою діяльністю, яка, на їхню думку, не привела до поліпшення становища простих людей. Вони визнавали діяльність громадівців корисною, але недостатньою. Погляди тарасівців пропагували Михайло Коцюбинський, зокрема в казці-алегорії «Хо», Борис Грінченко в «Листах з України Наддніпрянської».

Спершу центром руху тарасівців був **Харків**, де організацією керував Іван Липа, згодом розгорнули діяльність осередки в Києві, Катеринославі (Дніпрі), Лубнах, Одесі, Полтаві, Прилуках, Чернігові. Загальна чисельність братчиків становила близько 100 осіб. **Тарасівці діяли серед студентства, шкільної молоді, селян і робітників.** Члени гуртка читали лекції з української історії, писали науково-популярні твори, організовували постановки вистав українською мовою, намагалися налагодити постачання з Галичини до Наддніпрянщини українських видань. **Братство тарасівців** проіснувало до **1898 року.** Більшість його учасників зазнали переслідувань із боку імперського уряду. Проте напрямок, який вони задали, продовжився в роботі інших молодіжних організацій.

1. Коли було створено Братство тарасівців?
2. Які ідеї сповідували члени Братства тарасівців?
3. На що була спрямована діяльність членів братства?

Відлуння минулого

З промови «Profession de foi (символ віри молодих українців) Братства тарасівців, надрукованої 1893 року у львівській «Правді»

«Україна під гнітом, і після закону людської психології вона підіймає свій національний прапор. Тим ми як діти України, як сини свого народу є націоналами і передусім дбаємо про те, щоб дати своєму народові волю національну. Скоро Україна добуде сю волю, зміст національного прапора сам собою перемінить ся, бо людськість поступає і довічні ідеали чергуються... Для нас, свідомих Українців, є один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні, і жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу і, аби була в нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї духа розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрової течії: вона завсіди спиниться у морі, які б перепони не були…».

1. Пригадайте, хто ініціював створення Братства тарасівців.
2. Які цілі ставили перед собою братчики?
3. Поміркуйте, чому Братство тарасівців вважають організацією, яка стала одним із початківців політичного етапу в українському національному русі.
4. Яке положення програми Братства тарасівців свідчить про їхню прихильність до ідеї соборності України?

Учасники Братства тарасівців у Харкові. Світлина. 1891 рік

У той час, коли… на теренах України

у Києві проходив археологічний з'їзд, …

Тоді… у світі

в Берні (Швейцарія) на міжнародній конференції був заснований Всезагальний (згодом — Всесвітній) поштовий союз.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поміркуйте, чому Російська імперія перешкоджала розвитку українським національним рухам.

Творча майстерня

Напишіть статтю до історичного блогу про громадівський рух. Проведіть дослідження та підготуйте виступ на наукову конференцію на тему: «Вплив імперської політики на розвиток українського руху».

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Xr1TFjYz або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§18 Суспільно-політичні рухи в Наддніпрянській Україні та Криму

✓ **Згадайте**, в результаті яких подій Крим було приєднано до Російської імперії.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «національний рух», «національне відродження»?
✓**Чи пам'ятаєте ви, що** гасло «За нашу і вашу свободу» виникло під час польського повстання 1830–1831 років?

Упродовж уроку з'ясуйте найсуттєвіші відмінності між різними національними і суспільно-політичними рухами Наддніпрянщини в останній чверті XIX століття. Відповідь оформте у вигляді історичної пам'ятки.

1. Польський національний, російський демократичний рух та їх вплив на українські землі

Із середини XIX століття в Російській імперії посилився польський національний рух, спрямований на відновлення Польської держави. Найвищим його піднесенням стало **Січневе польське повстання 1863–1864 років.** У повстанні взяли участь різні верстви польського суспільства: шляхта, міщани, селяни, представники інтелігенції. Воно поширилось і на частину Волинської та Київської губерній. Крім поляків, кілька сотень представників інших національностей — українців, білорусів, росіян — стали учасниками повстання. Серед них — **Андрій Потебня**, очільник одного з військових загонів. Він був рідним братом видатного мовознавця, професора Харківського університету, лідера Харківської громади Олександра Потебні.

Учасники Січневого польського повстання озброєні косами і рушницями. Світлина 1863 року

1. Розгляньте світлину й висловте судження, чому учасниками Січневого повстання були молоді люди?
2. Про що свідчив їхній одяг?

Проте **масової підтримки в українських землях повстання не отримало**, хоча Тимчасовий національний уряд пообіцяв надати селянам у довічне користування землю, скасувати панщину. Однак селянство побоювалося, що ці обіцянки не будуть виконані. До того ж російський уряд почав проводити селянську реформу в Правобережжі на більш вигідних умовах, ніж загалом в імперії. Українська інтелігенція переважно негативно сприймала тезу про приєднання Правобережжя до відновленої Речі Посполитої. Після придушення повстання восени 1864 року

російськими військами, уряд прагнув зменшити польські впливи на Правобережжі. Зокрема, в землевласників, причетних до повстання, відбирали маєтки, а тих шляхтичів, котрі втратили документи на володіння землею, переводили у стан селян. У регіоні збільшили чисельність російських чиновників і землевласників, а **земську реформу** в краї провели аж у **1911 році**. Водночас після поразки Січневого польського повстання уряд переглянув умови аграрної реформи на **користь селян**. Їм повернули більшість відрізків, зменшили розміри викупних платежів. Імперська влада підтримувала селян Правобережжя, на противагу польським повстанцям, але зовсім не бажала відродження української національної свідомості. Не дивлячись на поразку, Січневе польське повстання дало поштовх для розвитку національних рухів у Російській імперії, пришвидшило процеси просвітництва та національного усвідомлення.

У 1860–1880-х роках українські землі стали теренами поширення російського демократичного суспільного руху — **народництва**. Його представники — переважно різночинна інтелігенція — вважали, що соціально справедливе суспільство можна побудувати на основі селянської громади. Відтак необхідно було пояснити ці ідеї селянам і підготувати їх до революції, яку народники бачили основним засобом досягнення мети. Їхні погляди мали вплив на частину громадівців, котрі час від часу співпрацювали з ними. Задля реалізації своїх ідей, з початком 1860-х років народники розпочали «ходіння в народ». Поселяючись у сільській місцевості, вони влаштовувалися працювати писарями, вчителями, фельдшерами, іноді освоювали ремісничі спеціальності й одночасно проводили бесіди про справедливий суспільний лад, готуючи тим самим селян до повстання. Під впливом такої агітації селяни Чигиринського повіту на чолі з Яковом Стефановичем 1877 року хотіли підняти повстання задля справедливого розподілу поміщицьких земель. Однак змовників викрили, понад тисячу селян було заарештовано. Цю подію назвали «Чигиринською змовою». З часом стало очевидним, що «ходіння в народ» не принесло тих результатів, на які розраховували народники. Селяни не довіряли чужинцям з міста, іноді навіть видавали їх жандармам. Відтак народники перейшли до інших методів протистояння самодержавству. З їхнього складу виокремилося дві організації: «Чорний переділ», учасники які продовжували традиції народництва, та «Народна воля», члени якої організували низку терористичних замахів на представників влади. 1881 року народовольцями був убитий імператор Олександр II. На такі дії влада відповіла репресіями. Народницький рух був розгромлений.

1. Назвіть причини Січневого польського повстання.
2. Які наслідки мало Січневе польське повстання для українських земель?
3. Визначте мету, форми боротьби і результати народницького руху.

Чи знаєте ви, що…

У повстанських загонах, особливо на території Холмщини та Підляшшя, українців було достатньо. Героєм цього повстання був Іван Нечай, лікар із села Дубенка Холмського повіту, котрий створив великий польсько-український повстанський загін. Свої звернення до повсталих Нечай писав двома мовами — польською та українською. Повстанське прізвисько Нечая — «Батько». «Він організував 400-особовий загін, що складався з українських селян, а також польської шляхти. Вже 23 січня 1863 року він здобув місто Грубешів і йшов на місто Красностав, та по дорозі був поранений. 19 березня 1863 року його розстріляли в Красноставі».

Пам'ятник Іванові Нечаю в Красниставі. Світлина

1. Поміркуйте, чому українці на території Холмщини та Підляшшя підтримували польське повстання.
2. Як Іван Нечай долучився до Січневого повстання?
3. Дізнайтеся, чи вшанована пам'ять героя.
4. Висловте судження, чи актуальна дана інформація сьогодні. Чому? Відповідь обґрунтуйте.

2. Єврейський національний рух

Однією з найбільш численних етнічних спільнот в українських землях були **євреї,** котрі здебільшого проживали в містах і містечках. Єврейська громада жила за своїми законами. Кагал — орган місцевого самоврядування — утримував кожного окремого жителя від розчинення в середовищі інших національних спільнот. Міська реформа 1870 року ліквідувала кагал. Натомість євреї могли обирати й обиратися до міських дум. Об'єднуючим фактором спільноти була основна релігія — юдаїзм. Євреї займалися ремеслом, торгівлею, лихварством, орендарством. На Півдні і Сході України виникли єврейські землеробські поселення. Значний прошарок становили євреї-підприємці, котрі внесли вагомий вклад у розвиток економіки. Зокрема, на Півдні і Сході вони були власниками 90% млинів, 96% винокурних заводів, родина Бродських володіла цукровими і рафінадними заводами в Київській, Чернігівській, Полтавській, Херсонській губерніях. Майже 70% перевезень по Дніпру здійснювали пароплави підприємця Давида Марголіна.

У другій половині XIX століття залишалася ще смуга осілості, однак багато євреїв вже мешкали за її межами. Проте імперська політика щодо євреїв залишалася дискримінаційною, направленою на

інтеграцію спільноти в російське середовище. Час від часу виникали єврейські погроми, яким влада не могла, або ж не хотіла запобігти. Реакцією євреїв на становище в імперії став **єврейський національний рух.** Найбільш поширеними в його структурі були єврейські громадські і культурницькі організації, які мали на меті захистити права та інтереси єврейської громади. Їх діяльність вирізнялася різноманітністю: створення благодійних організацій для допомоги бідним, хворим та нужденним євреям; спорудження лікарень, збереження єврейської культури та традицій, підтримка єврейського театру, літератури, музики; заснування єврейських видавництв, бібліотек, видання газет і журналів, створення шкіл, гімназій, які забезпечували якісну освіту для єврейських дітей.

Водночас в єврейському національному русі набув поширення **сіонізм.** Сіоністські осередки існували в багатьох містах. Його центром стало місто Одеса. Переселення вимагало значних коштів, сил, підтримки з боку єврейських меценатів. У 1882–1884 роках 60 членів харківської організації «Білу» (назва утворена від перших слів одного з віршів Тори, що в перекладі означало: дім Якова, підніймаймося і йдемо) переселилися до Палестини (території сучасної держави Ізраїль), започаткувавши масове переселення євреїв у новій історії. Окрім того, в середовищі єврейської молоді поширювалися соціалістичні ідеї. Активно діяли в українських землях організація Бунд (союз), яка підтримувала єврейських робітників, Сіоністська єврейська робітнича партія (СЄРП), Єврейська соціал-демократична партія (Поалей-Ціон). Загалом єврейський національних рух був направлений на збереження національної ідентичності спільноти.

Сіонізм *(Хововей Ціон (Закохані в Сіон) — єврейський переселенський рух, який передбачав переселення євреїв на історичну батьківщину — Ерец-Ізраель (Землі Ізраїлю) та створення і зміцнення єврейської держави.*

1. Як змінилося життя євреїв після впровадження міської реформи?
2. Чому виник єврейський національний рух?
3. Яка подія започаткувала масове переселення євреїв у новій історії?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в четвірки. Проведіть дослідження про життя і діяльність Давида Марголіна. Створіть сторінку у фейсбуці Давида Марголіна. Використайте слова-підказки та фото, розміщені нижче.

(Підприємець, купець, меценат, громадський діяч, цегляний завод, модний одяг із Західної Європи, міський водопровід, система освітлення, нафта, бензин, чоловіча та жіноча торговельна школа.)

Будинок Давида Марголіна в Києві. Світлина

Пам'ятник першому київському трамваю. Світлина

Фундуклеївська жіноча гімназія. Київ. Поштівка

Пароплави біля Труханового острова. Світлина

3. Кримськотатарське національне відродження

Приєднання Кримського ханату до Російської імперії спричинило масову еміграцію до Османської імперії кримських татар, котрі хотіли жити в мусульманській державі і побоювались утисків від російського уряду. Проте спочатку російська влада лояльно ставилася до верхівки кримськотатарського населення, відкривши **беям** (князям) та **мірзам** (дрібній шляхті) доступ до статусу російського дворянства і наділивши їх землею із селянами, котрі на ній проживали.

Проте в середині XIX століття ставлення російського уряду до Криму і його мешканців змінилося. Невелике кримськотатарське містечко Ак-Мечеть перетворено в адміністративний центр **Сімферополь,** земельні володіння кримських татар влада почала передавати російським аристократам. Після завершення Східної (Кримської) війни імперський уряд посилив утиски кримських татар, що спричинило нову наймасовішу хвилю еміграції, під час якої Крим залишили майже дві третини представників корінного народу. На їхнє місце прибували українці, росіяни та представники інших етносів. Зазнала втрат і культура кримських татар. Частину архітектурних пам'яток було зруйновано, мечеті перетворено на православні храми.

Проте зменшення частки кримських татар та імперська політика не завадили розгортанню в **1880-х роках кримськотатарського національного відродження.** Його центром стала історична столиця Кримського ханату місто Бахчисарай, а лідером — **Ісмаїл Гаспринський (Ісмаїл-бей Гаспрали).** У Бахчисараї він заснував газету «Перекладач – Терджиман» (1883–1914 роки). Вона була першою і єдиною в Російській імперії тюркомовною газетою. Ісмаїл Гаспринський започаткував **просвітянський рух.** Його учасники прагнули поширювати просвітницькі ідеї серед населення, реформувати кримськотатарську систему освіти, створити єдину тюркську мову, розвивати національний друк, поліпшити становище жінок.

1. Як російська влада початково ставилася до кримськотатарської знаті?
2. Що змінилося в житті кримських татар із середини XIX століття?
3. Коли розпочалося кримськотатарське національне відродження?

Життєтека

Ісмаїл Гаспринський
(1851 – 1914)

Ім'я (повне). Ісмаїл Гаспринський.
Народження. Народився в селі Авджікой, що недалеко від Бахчисарая.
Походження. З родини кримських мурз, прирівняних до російських дворян.
Освіта. Сільська мусульманська школа-мектебе, Сімферопольська чоловіча гімназія, Воронезький кадетський корпус, Московська військова гімназія.
Особистість і кримськотатарське національне відродження. З 1867 року викладав у Зінджирли медресе в Бахчисараї. В 1870 році переїхав до Парижа, де відвідував лекції в Сорбонні й познайомився з ідеями просвітництва. Подорожував Османською імперією, Єгиптом. Після повернення до Криму працював учителем, займався політикою, був депутатом міської думи Бахчисарая, а упродовж 1879–1884 років її очільником. У Бахчисараї заснував видавництво, налагодив друк Корану. Ініціював створення світських шкіл для кримськотатарських дітей. Нова система освіти передбачала ознайомлення школярів з основами світової культури, прищеплювала їм навички толерантності й віротерпимості, знання й поваги до науки. Написав кілька навчальних посібників для нових шкіл, з-поміж яких найвідоміший — «Учитель дітей». Організував видання жіночого журналу, що містив поради з виховання дітей. Пропагував світську жіночу освіту. В оповіданнях «Кюі догру» («Сонце зійшло»), «Дар-ур-рахат» («Країна вічного блаженства») та інших порушив питання національного визволення мусульман, честі, гідності людини. Наукові інтереси охоплювали сферу історії, етнографії. Входив до науково-краєзнавчої організації Криму, яка займалася пошуком і вивченням літературних пам'яток середньовічного мусульманського Криму.

1. За допомогою слів-підказок усно сформулюйте результати діяльності Ісмаїла Гаспринського: *педагог, депутат, міський голова, редактор, просвітник, засновник, письменник.*

Відлуння минулого

Уривок зі спогадів Ісмаїла Гаспринського

«Могутній, кипучий Захід з його мільярдами і широкими знаннями, язичницький Схід, що пробуджується, з його незліченним населенням можуть здавити нас, мов лещата, якщо ми не поквапимося як слід згуртуватися, просвітитися і розвинути на всю широчінь працездатність і продуктивність».

1. Як розумів виклики часу Ісмаїл Гаспринський?
2. У чому він вбачав шлях для кримськотатарського народу?

На лінії часу

Пригадайте: 1. Коли Російська імперія анексувала Крим?
2. Коли Річ Посполита втратила державність?
3. В якому році Юдейське царство було завойоване вавилонянами?

Творча майстерня

Об’єднайтеся в три групи. Проведіть дослідження та створіть проєкт «Суспільно-політичні рухи в другій половині XIX століття: польський, єврейський, кримськотатарський — виклики долі». Скористайтесь алгоритмом (причини, мета, лідери, територія, наслідки).

У той час, коли... на теренах України

почали друкувати газету «Перекладач – Терджиман», …

Тоді... у світі

у **США**, в Нью-Йорку постановкою опери Франсуа Гуно «Фауст» відкрився театр Метрополітен-опера.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/dr1THQZd або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

Узагальнення за розділом: *«Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX століття»*

Привіт, друзі і подруги! Ми разом успішно опрацювали четвертий розділ підручника й дізналися багато нового про життя українців Наддніпрянщини в другій половині XIX століття. Сподіваємося, що вам цікаво було дізнатися про участь українців у Східній (Кримській) війні, про вплив «великих реформ» на життя українського народу. Щоб краще запам'ятати історичний матеріал, давайте разом виконаємо цікаві завдання.

1. *Розв'яжіть ребуси. Складіть речення із розшифрованими поняттями.*

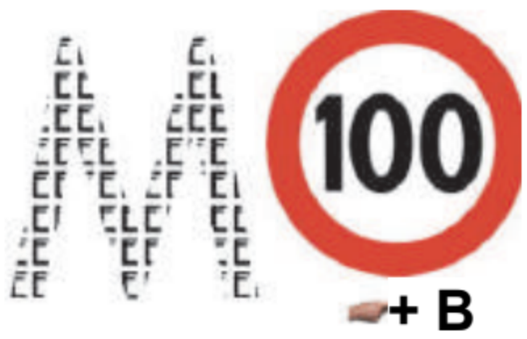

2. *Розставте події у хронологічній послідовності, складіть хронологічну таблицю.*

1) будівництво першої залізниці Одеса – Балта;
2) створення Київської громади;
3) ухвалення Валуєвського циркуляру;
4) створення Братства тарасівців;
5) скасування кріпацтва і панщини.

3. *Попрацюйте з логічними ланцюжками. Визначте, яке з понять зайве і чому.*

А Тимчасовозобов'язані, земства, відрізки, викупні платежі.
Б Земства, державний банк, військові училища, монополія.
В Олександр II, Терещенки, Харитоненки, Симиренки.
Г Журнал «Основа», молоді громадівці, 1859 рік, недільні школи.

4. *Виконайте завдання за історичною картою (с. 103).*

А Знайдіть міста, які були бомбовані англо-французьким флотом.
Б З'ясуйте, в яких регіонах Наддніпрянщини проходив масовий рух «Похід у Таврію за волею». Чим він зумовлювався?

В Назвіть міста-центри адміністративних одиниць, утворених на українських землях Російської імперії.

Г Користуючись легендою карти, доведіть, що мешканці України брали участь у Східній (Кримській) війні.

Д Укажіть територію, на яку поширився рух Київська козаччина. Пригадайте, чим він був зумовлений.

5. *Розподіліть історичні події, пов'язані із суспільно-політичними рухами, серед трьох напрямків — «Український», «Кримськотатарський», «Польський» — та заповніть відповідну таблицю.*

«Братство тарасівців», Ісмаїл Гаспринський, Андрій Потебня, Харків, Бахчисарай, Волинська губернія, Іван Липа, Борис Грінченко, газета «Перекладач – Терджиман», Київська губернія, 1863–1864 роки, бої, газета «Київський телеграф», хлопомани, «Учитель дітей».

Український	*Кримськотатарський*	*Польський*

6. *Складіть тези розповіді на тему: «Діяльність громад в українському національному відродженні».*

7. *Пригадайте, що змінилось у промисловості й торгівлі в пореформений період. Чим, на вашу думку, були спричинені ці зміни?*

8. *Поміркуйте над твердженням:*
«Реформа 1861 року спричинила значні зміни у становищі селян, котрі на той час становили переважну більшість населення Наддніпрянщини. Однак, оскільки землі тут були набагато кращими, ніж в інших регіонах імперії, тому саме тут селянство втратило найбільше землі внаслідок «відрізків». Запровадження громадської форми землеволодіння заважало становленню ринкових відносин у сільському господарстві. Реформа не створила у селян почуття того, що вони є власниками землі».
Аргументовано доведіть чи спростуйте це твердження.
Порівняйте селянські реформи, проведені в Наддніпрянській Україні та західноукраїнських землях. Визначте причини їх впровадження, позитивні зрушення та гальмівні чинники в розвитку сільського господарства в цих регіонах.

Розділ 5

Українські землі у складі Австро-Угорщини у другій половині XIX століття

Уявіть собі: 5 жовтня 1890 року у Львові в одному з приватних помешкань зібралася група молодих і рішучих інтелектуалів, а серед них — Іван Франко. Він був одягнений у парадний костюм і, звісно, у вишиванці, яку демонстративно носив з кінця 1870-х років. Це був усвідомлений крок, що мав символічне значення: у той час, коли більшість інтелігенції Галичини носила виключно європейський одяг, вишиванка підкреслювала його солідарність з народом.

Атмосфера в приміщенні була напруженою і водночас піднесеною. Молоді люди розуміли, що йдуть на ризик. В умовах Австро-Угорської імперії кожен національний рух перебував під пильним наглядом: сам Франко тричі був ув'язнений австрійською владою.

Цього дня утворилася перша українська політична партія — Руська-українська радикальна партія. РУРП чітко окреслила свої цілі: від соціальної справедливості до національного відродження. Завдяки титанічній праці Івана Франка та його однодумців, український рух із суто культурного перетворився на усвідомлену політичну силу. Цей день став важливим кроком на шляху до майбутньої незалежності України.

---

1. Дізнайтеся, чиї ідеї мали ключовий вплив на формування світогляду Івана Франка, особливо в питаннях соціальної справедливості та національного розвитку.
2. Поміркуйте. Як слова Івана Франка «Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод / Не спинить вас од праці! Сягай до дна!» (з вірша «Каменярі») відображають його життєве кредо?
3. За допомогою інтернет-джерел довідайтесь, як життя Івана Франка було тісно переплетене з ключовими історичними подіями кінця XIX – початку XX століття в Україні. Наведіть 3–4 факти з його біографії, що яскраво показують його участь у цій епосі.

§19 Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель у другій половині XIX століття

✓ **Згадайте**, які особливості сільськогосподарського та промислового розвитку були характерними для західноукраїнських регіонів.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «експорт», «імпорт»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** в результаті йосифінських реформ селяни отримали особисту свободу, а під час «Весни народів» було скасовано панщину? Що вам про це відомо?

*Упродовж уроку з'ясуйте, якими були основні зміни в економіці та соціальній сфері в регіоні. Створіть карту пам'яті «*Трансформація економіки та суспільства західноукраїнських земель у XIX столітті*».*

1. Вплив селянської реформи 1848 року на сільське господарство краю

Основою економіки західноукраїнських земель у цей час залишалося сільське господарство. **Селянська реформа 1848 року мала суперечливі наслідки.** Завдяки реформі скасували панщину, за що поміщики отримали грошову компенсацію від держави і частково від самих селян. Найкращі землі, ліси й пасовища опинилися в них. За нових умов одні поміщики збільшили земельні угіддя. Інші — розорялися, продавали землю або здавали її в довготермінову оренду. Землевласниками стали й українські селяни. Їхньою власністю визнали земельні наділи, якими вони володіли до реформи. Серед них переважали **малоземельні господарства**, хоча були **середняцькі** й навіть **заможні.** Поступово селянські господарства втягувалися в **товарно-грошові відносини.** В землеробство впроваджували нові **сільськогосподарські машини** та **поліпшені знаряддя праці:** вдосконалені залізні плуги і борони, косарки, січкарні. Традиційне трипілля замінювали прогресивнішою **системою сівозмін,** проводили **меліорацію** — осушення й зрошення земель, регулювання рівня річок та поверхневого стоку вод, закріплення пісків і ярів. Окрім того, поширилася **пропаганда сільськогосподарських знань:** публікували літературу, відкрили **сільськогосподарську школу в Дублянах біля Львова.**

Через нестачу землі, слабкий промисловий розвиток і зростання кількості населення в регіоні, багато селян змушені були залишати свої домівки. У пошуках кращої долі вони вирушали на сезонні роботи до центральних та західних провінцій Австро-Угорщини або ж виїжджали до **Канади, США, Бразилії, Аргентини.** Упродовж другої половини XIX століття із західноукраїнських земель на постійне проживання за кордон виїхало понад 400 тисяч осіб. Переважна більшість цих переселенців займалася сільським господарством у нових країнах. Переміщення людей до інших країн на тимчасове або постійне проживання, спричинене скрутним економічним становищем, називають **трудовою еміграцією.**

Щоб якось поліпшити життя селян, західноукраїнська інтелігенція започаткувала **кооперацію** — самоврядне об'єднання людей зі спільними інтересами для взаємодопомоги та співпраці. Найпоширенішими формами кооперації були **споживча, заготівельно-збутова, кредитна.** Першим українським споживчим товариством у Галичині стала **«Народна торгівля»,** котру заснував у Львові в 1883 році **Василь Нагірний.** Щоб домогтися позик на вигідних умовах і не бути при цьому ошуканими, селяни об'єднувались у **кредитні спілки.** Масовою організацією стало товариство **«Сільський господар»,** члени якого навчали селян новітнім методам господарювання на своїй землі.

Трудова еміграція *— це тимчасове або постійне переміщення людей з рідної країни в інші з метою пошуку роботи та покращення своїх економічних умов.*

1. Які суперечливі соціально-економічні наслідки та зміни в сільському господарстві принесла селянська реформа 1848 року?
2. Які причини зумовили масову трудову еміграцію із західноукраїнських земель у другій половині XIX століття?
3. Що таке кооперація? Які її види?

Життєтека

Василь Нагірний
(1848 – 1921)

Ім'я (повне). Василь Степанович Нагірний.
Народження. 11 січня 1848 р. у селі Гірному на Львівщині.
Походження. З родини селян-середняків. Під час навчання у школі хлопцеві доводилося перебиватися абиякими харчами, а в лютий мороз носити легку одежину. Рано втратив матір. Бабуся (по батькові) виховала у Василька любов до свого народу та велику набожність.
Освіта. Чотири роки навчався у сільській парафіяльній школі. У Стрию закінчив три класи реальної школи, а четвертий і п'ятий — у Львові. Був слухачем Технічної академії у Львові. В Цюриху (Швейцарія) закінчив відділ будівництва політехнічного університету.
Особистість та професійна і громадська діяльність. Працював у Швейцарії в будівельній сфері. Там ознайомився з кооперативним рухом, а згодом написав статтю «Як люди собі у нужді помагають». У Львові продовжив інженерну працю: за його проєктами було побудовано понад 200 церков у Галичині. Водночас займався громадською діяльністю. У 1883 р. заснував товариство «Народна торгівля» у Львові. Ставши редактором газети «Батьківщина», час від часу друкував практичні поради для будівництва. Видав брошуру «Порадник для крамниць», де докладно описав, як започаткувати власну торговельну справу. Василь Нагірний також долучився до створення товариств руських ремісників «Зоря», «Сокіл» та ін. Задля підтримки галицького мистецтва створив «Товариство для розвою руської штуки». Очолив товариство українських робітників «Сила».

1. Проаналізуйте, яким чином досвід дитинства Василя Нагірного і його освіта в Європі могли вплинути на формування особистості та розвиток підприємницьких ініціатив.
2. Як, на вашу думку, написання статей з корисними порадами, створення кооперативів свідчать, що Василь Нагірний був людиною, яка вірила в те, що вчитися потрібно все життя? Як це допомагало українцям розвиватися?

Барвограй ідей

Попрацюте в парах і виконайте завдання 1–2.

1. Проаналізуйте схему «Кооперація в українських регіонах Австро-Угорської імперії». Підготуйте історичну довідку про діяльність українських кооперативів за алгоритмом: *зміст поняття; «батько української кооперації»; види кооперативів; напрямки діяльності; значення кооперації для селян.*

2. Поміркуйте, яким чином діяльність українських кооперативів сприяла розвитку підприємливості та фінансової грамотності серед селянства західноукраїнських земель.

КООПЕРАЦІЯ В УКРАЇНСЬКИХ РЕГІОНАХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

• СПОЖИВЧА

1883 рік — товариство **«Народна торгівля»** у Львові, згодом — **Крайовий Союз споживчий.**

Засновник:
Василь Нагірний.

Мета:
- організувати збут товарів українського виробництва;
- створити оптовий склад для міських і сільських крамниць;
- постачати селянам високоякісне селекційне насіння.

• ЗАГОТІВЕЛЬНО-ЗБУТОВА

1899 рік — товариство **«Сільський господар»** у селі Олесько.

Засновники:
отці Тома та Юліан Дуткевичі.

Мета:
- реалізовувати сільськогосподарську продукцію, заготовлену в селах;
- постачати всі необхідні для селян товари.

• КРЕДИТНА

1894 рік — кредитна спілка **«Віра»** в Перемишлі *(такі спілки називали ще райффайзенками).*

Засновник:
Теофіл Кормош.

1895 рік — **банк «Дністер»** у Львові.
1895 рік — **Крайовий Союз кредитовий**, згодом **Центробанк**, який об'єднав усі кредитні товариства Галичини.

Мета:
- надавати позички для виробничої діяльності на пільгових умовах.

• У ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

- видання спеціалізованих освітніх журналів;
- фінансування українських мистецьких і культурних заходів;
- фінансування діяльності товариства «Просвіта».

2. Розвиток промисловості

Після революції 1848 року промислове виробництво на західноукраїнських землях пожвавилося, хоч австро-угорський уряд і надалі розглядав цей регіон як **джерело сировини** для західних провінцій імперії та **ринок збуту** їхніх промислових товарів. У 1870–1890-х роках на західноукраїнських землях розпочаласяь **індустріалізація,** що призвела до будівництва нових фабрик і заводів. Основними галузями були **нафтодобувна, харчова, лісопильна та деревообробна промисловість,** де переважав іноземний капітал, зокрема австрійський, німецький та англійський.

Використання нових технологій призвело до збільшення виробництва в **нафтовій** та **озокеритній** (озокерит — гірський віск) галузях, які були зосереджені в районах **Борислава** та **Дрогобича.** Ці підприємства фінансувалися переважно австрійськими та англійськими інвесторами. У **лісопильній** і **деревообробній** промисловості дрібні водяні лісопильні почали замінювати на парові. Завдяки іноземним інвестиціям у Великому Бичкові на Закарпатті був побудований лісохімзавод, де з деревини букових дров виробляли оцет, деревне вугілля та іншу продукцію. Діяло три меблеві фабрики. В **харчовій промисловості** переважали борошномельні підприємства, а також заводи з виробництва пива, спирту та цукру. Видобуток солі зріс і становив 64% від загального обсягу в імперії. У Східній Галичині працювало кілька невеликих машинобудівних та металообробних заводів. Будівництво залізниць призвело до появи залізничних ремонтних майстерень, які стали одними з найбільших підприємств у регіоні. Але ремісництво й надалі займало чільне місце у промисловості західноукраїнських земель. Зокрема, **текстильне** та **взуттєве виробництво** залишалися справою ремісників.

Нафтовий шиб (нафтовий колодязь) Битків (Івано-Франківська область)

1. Як, на вашу думку, розвиток нафтодобувної промисловості в минулому та її наслідки сьогодні впливають на довкілля в Карпатському регіоні?
2. Запропонуйте конкретні дії, спрямовані на розумне споживання енергоресурсів та зменшення негативного впливу на екосистему.

Із 60-х років XIX століття розпочалося будівництво залізниць. **У 1861 році** відкрито **першу** на українських землях **залізничну лінію Львів – Перемишль.** У результаті цього Львів через Краків був з'єднаний зі столицею держави Віднем. Згодом побудували ще кілька

залізниць: **Львів – Чернівці, Чоп – Ужгород, Чернівці – Сучава.** В **1873 році** почала діяти залізниця **Золочів – Тернопіль – Підволочиськ,** що з'єднала Західну Україну з Наддніпрянською. Через залізничне сполучення австрійський уряд прагнув поєднати центральні райони Австро-Угорщини із російським прикордонням, а також забезпечити збут товарів австрійської промисловості й вивезення сировини з українських регіонів імперії. В результаті інтенсивного будівництва з'явилося залізничне сполучення всеєвропейського значення **Одеса – Львів – Краків – Гамбург.**

1. Яким чином Австро-Угорщина використовувала економічний потенціал її українських регіонів?
2. Які галузі промисловості розвивалися на західноукраїнських землях?
3. Коли розпочалося будівництво залізниць? Назвіть основні залізничні лінії.

Відлуння минулого

Уривок з поезії Івана Франка *«Стріча»:*

Залізничний міст у Яремчі (нині — Івано-Франківська область), збудований у 1894–1896 роках

В чудову ніч через Підгір'я сонне,
Мов лютий звір зірвавшись з пут, жене
Якеєсь диво чорне, невгомонне, […]
Куди летиш, куди чвалаєш ти
З могучим розмахом, залізний коню?
Земля тісна для твої бистроти, […]
І межі ти прорвав, предвічні перешкоди,
В одну сім'ю з'єднав всі землі, всі народи!

Примітка. До 1892 року загальна довжина залізничних колій на західноукраїнських землях досягла 3200 км.

1. Визначте, який об'єкт описує поет у вірші, називаючи його «дивом чорним, невгомонним» та «залізним конем». Наведіть аргументи з тексту.
2. Поміркуйте, як розвиток транспорту міг вплинути на розвиток торгівлі та економіки регіону. Що означає вислів «земля тісна для твої бистроти»?

3. Торгівля та міське життя

Розвиток ринкових відносин спричинив зміни у сфері торгівлі. У великих містах діяли філії австрійських банків, а також місцеві банки. Хоча ярмарки й торги залишались основними формами торгівлі, поступово збільшувалася стаціонарна торгівля. Оптовою торгівлею займалися переважно іноземні компанії. Із західноукраїнських земель **експортували** (вивозили) нафту, озокерит, сіль, худобу та сільськогосподарську продукцію. Натомість **імпортували** (довозили) предмети побуту, машини, обладнання, мінеральні добрива, цемент, кам'яне вугілля, а також кольорові та чорні метали.

У пореформені десятиліття зросла кількість жителів західноукраїнських земель загалом і міського зокрема. Для регіону найтиповішими залишалися міста з населенням до десяти тисяч осіб. Проте були й великі міста, зокрема **Львів, Чернівці, Ужгород.** Збільшилася кількість мешканців у **Бориславі** й **Дрогобичі** — центрах нафтової галузі. Якщо серед сільських жителів українці становили понад 70% населення, то серед містян їхня частка була значно меншою — не сягала й 20%. Західноукраїнські міста й надалі **залишалися** більше **торговельними,** ніж промисловими **центрами.**

Чернівці.
Ярмарок. Світлина 1906-1913 років

1. Використовуючи інтернет, дізнайтеся біля яких споруд, зображених на світлині, виник цей ярмарок. Яку роль вони відігравали в житті міста?
2. Довідайтеся, що саме продавали і купували на місцевих ярмарках.

Економічний розвиток викликав зміни в соціальній структурі суспільства — формувався клас **найманих робітників,** серед яких зріс відсоток висококваліфікованих, **та підприємців.** При цьому українських **підприємців** було небагато, головно в легкій та харчовій галузях. Українська **інтелігенція,** зокрема і духовенство, залишалася хоч і активною, але нечисленною соціальною верствою. Окрім традиційної викладацької діяльності, представники освіченої верстви працювали **нотарями та адвокатами,** що дозволяло їм не лише фахово захищати права українців, а й формувати нову громадянську думку. Найбільшу частку українського суспільства становили **селяни.**

1. Що експортували із західноукраїнських земель, а що імпортували до них?
2. Які міста були найбільшими на західноукраїнських землях?
3. Які особливості соціальної структури українців краю?

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Висловте свою думку: яка з цих подій мала найбільший довгостроковий вплив на формування української ідентичності та національної свідомості на західноукраїнських землях? Відповідь обґрунтуйте.

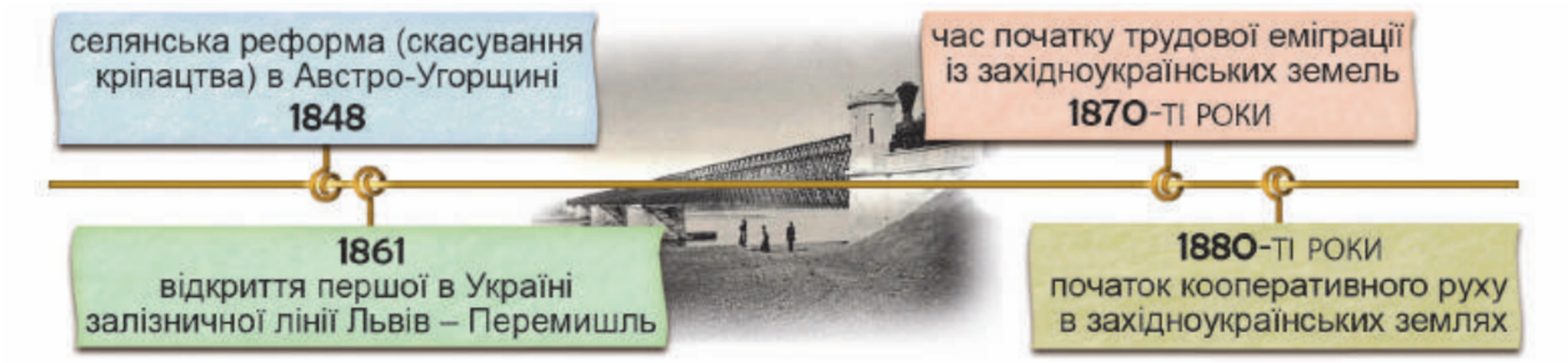

Творча майстерня

Об'єднайтеся в мінігрупи та виконайте завдання 1–3.

1. Використовуючи схему «Трудова еміграція українців Галичини, Буковини, Закарпаття» та інформацію з параграфа, поміркуйте, чому цей історичний процес мав суперечливий характер для розвитку українського суспільства.

2. Дослідіть, які напрямки і причини трудової еміграції в теперішній час. Проаналізуйте, які чинники сьогодні зумовлюють трудову еміграцію з України. Порівняйте ці причини та напрямки сучасної еміграції з тими, що були характерними для українців у XIX столітті.

3. Проведіть у класі дискусію «Трудова еміграція: оцінка перспективності щодо поліпшення становища українців».

Українці обробляють поле в Канаді

Українці добувають вугілля у США

Українці збирають мате (чай) в Аргентині

Українські робітничі бараки в Бразилії

У той час, коли... на теренах України

на новозбудований Львівський залізничний вокзал прибув перший потяг з Відня, …

Тоді... у світі

в Російській імперії було скасовано кріпацтво.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Ur1TJWh2 або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 20 Ідейна боротьба: русофіли / москвофіли та народовці / українофіли

✓ **Згадайте**, як і чому виникла Головна Руська Рада.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «автономія», «сейм»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** П'ємонт — регіон в Італії, навколо якого у другій половині XIX століття відбулось об'єднання розрізнених італійських територій в одну державу? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте особливості світоглядних позицій русофілів / москвофілів і народовців / українофілів. Складіть порівняльну таблицю за критеріями: ключові діячі, переконання, мета діяльності, соціальна база, напрямки діяльності, наслідки діяльності.

1. Австро-Угорський компроміс 1867 року та його наслідки для українців

Після воєнних невдач 1859 року (проти П'ємонту й Франції) та 1866 року (проти Пруссії й Італії) Австрія зіткнулася з внутрішньою нестабільністю та загрозою повстань. Щоб запобігти цьому, імператор та його уряд вирішили піти на поступки народам, котрі населяли країну. **У 1867 році в результаті підписаної угоди Австрія та Угорщина утворили двоєдину (дуалістичну) Австро-Угорську імперію.** На чолі держави стояв цісар (імператор) із династії Габсбургів, котрий одночасно був королем Угорщини. Після утворення Австро-Угорщини влада проголосила **рівні права для всіх народів** у державних органах, судах та освітніх закладах. Також повноваження імператора тепер обмежувалися виборними радами в обох частинах імперії: **Рейхсратом** (Імперською Радою) в Австрії та **Сеймом** в Угорщині. Отже, Австро-Угорщина стала **конституційною монархією.**

У 1867 році, в результаті адміністративної реформи, західноукраїнські землі були поділені. Галичина та Буковина відійшли до складу Австрії, тоді як Закарпаття стало частиною Угорщини. Галичина отримала **обмежену внутрішню автономію**, але й цього разу уряд відмовився поділити її на Східну (українську) і Західну (польську). Краєм управляв **намісник**, котрого уряд призначав переважно з поляків. Вони ж домінували і в **Галицькому сеймі** (органі місцевого самоврядування), що діяв у Львові. **Буковина** також мала **внутрішнє самоврядування**, проте українці не становили більшості в її сеймі у Чернівцях, де домінували румуни та австрійці. **Закарпаття** перебувало під прямою владою Угорщини і **не мало жодних прав на самоврядування.**

У другій половині XIX століття на західноукраїнських землях вирізнялися два основних суспільно-політичних рухи. Перший — **русофіли / москвофіли**, які вважали, що українці є частиною російського народу і їхнє майбутнє можливе лише у складі Російської

імперії. Другий, і більш помітний, — **народовці / українофіли**, які наполягали на окремішності українського народу та його етнічній єдності по обидва боки австро-російського кордону (по річці Збруч). Вони прагнули захищати інтереси українців в Австро-Угорській державі та покращити їхнє економічне і соціальне становище.

1. До яких внутрішніх змін призвели воєнні невдачі Австрійської імперії?
2. Які ключові зміни відбулися на західноукраїнських землях після 1867 року?
3. Які дві течії виокремилися в українському суспільно-політичному русі регіону?

Барвограй ідей

Австрійська імперія, ослаблена військовими поразками та внутрішніми протиріччями, була змушена шукати нові шляхи для збереження своєї цілісності. Саме тому в 1867 році вона підписала дуалістичну угоду з Угорщиною. Ця угода не просто перетворила імперію на Австро-Угорщину, а й суттєво вплинула на життя всіх її народів, зокрема й українців.

Попрацюйте в парах та виконайте завдання 1–2.

1. Складіть історичну довідку про дуалістичну угоду 1867 року за алгоритмом: *причини угоди; зміст угоди; наслідки угоди для українців.*

2. Підготуйте короткий виступ (до 1–2 хвилин) або лист-звернення, де ви, з одного боку, висловлюєте своє ставлення до дуалістичної угоди, а з іншого — аргументуєте необхідність боротьби за подальше розширення прав українців у цій новій державній системі. Ваш виступ / лист має містити конкретні вимоги або пропозиції щодо покращення становища українців, зважаючи на проголошену «рівноправність народів імперії».

Мовою цифр

Попрацюйте в парах та виконайте завдання 1–2.

1. Поміркуйте, яке значення мали газети як інструменти формування громадської думки та національної свідомості у другій половині XIX століття?

2. Уважно проаналізуйте діаграму, що відображає динаміку накладів газет «Слово» (русофіли / москвофіли) та «Діло» (народовці / українофіли) у зазначений період. Про що свідчать зміни накладу примірників кожної з газет? Що це може розповісти про популярність та вплив русофільської та українофільської течій у різні періоди?

Наклад примірників провідних українських (руських) періодичних видань у Галичині

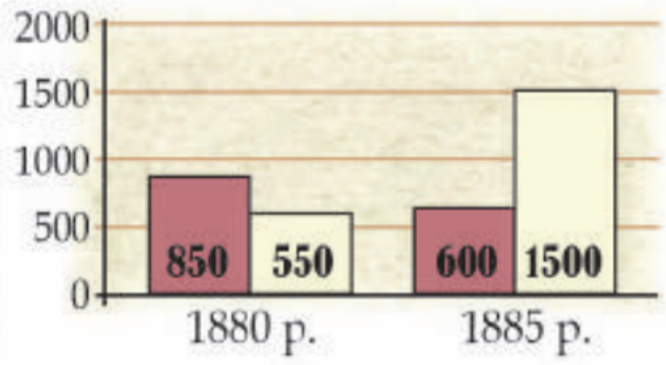

газета «Слово» газета «Діло»

2. Напрямки діяльності русофілів / москвофілів

Після поразки революції 1848–1849 років значна частина українських діячів відчула розчарування в австрійській владі. Їхня недовіра зросла, коли австрійський уряд почав співпрацювати з польською та угорською політичною елітою.

Русофіли / москвофіли — *суспільно-політична течія серед українського населення Галичини, Буковини і Закарпаття в 50-х роках XIX – 30-х роках XX століття; обстоювали державно-політичну єдність із російським народом і Російською імперією.*

Ігнорування національних вимог українців підштовхнуло деяких представників української інтелігенції Галичини й Закарпаття до пошуку підтримки в Російській імперії. Представників цієї течії називали **русофілами** або **москвофілами**. Представники цієї течії відкидали ідею окремої української нації, натомість відстоювали тезу про **«єдиний общєрускій народ» від Карпат до Камчатки**, до котрого відносили населення Східної Галичини, Буковини й Закарпаття. Вважаючи Російську імперію захисницею західних українців, вони прагнули приєднати ці землі до її складу.

Рух русофілів в основному підтримували стара інтелігенція та сільська буржуазія. Ідейними лідерами цього руху стали **Денис Зубрицький і Михайло Качковський** у Галичині, **Касіян Богатирець** на Буковині, **Олександр Духнович** і **Адольф Добрянський** на Закарпатті. Під впливом москвофілів діяли культурно-освітні товариства: «Ставропігійський інститут», «Галицько-Руська матиця», Товариство імені Михайла Качковського, «Народний дім». Москвофіли видавали власні газети і журнали, серед яких головною, починаючи з 1861 року, була **газета «Слово»**. Як літературну мову вони вживали так зване язичіє — поєднання церковнослов'янської, російської, польської, української мов. Натомість мову простого народу вважали говіркою. В 1870 році москвофіли заснували громадсько-політичну організацію «Руська Рада», проголосивши її наступницею Головної Руської Ради та єдиним представником усіх місцевих українців в імперії. **Москвофіли займали провідні позиції в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель у 60–80-х роках XIX століття.** Вони пропагували російське православ'я на противагу греко-католицькому обряду, але така діяльність була рішуче зупинена австро-угорською владою.

На початку 1880-х років відбулася подія, що увійшла в історію як **«Гнилицька справа»**. Жителі села Гнилички, що на Тернопільщині, прагнули мати власну церкву, але, не отримавши дозволу на відкриття греко-католицького храму, подали заяву про перехід у православ'я. Хоча цей вчинок був законним, його розцінили як визнання російської зверхності. Ще однією важливою подією стала **«Справа Ольги Грабар і її друзів»**. Під час судового розгляду про державну зраду 21 особи було доведено, що москвофіли отримували

фінансування від Російської імперії. І хоча підсудних виправдали, ці факти призвели до того, що русофіли втратили значну частину своїх прихильників у регіоні.

1. Що сприяло появі течії русофілів / москвофілів? Які їхні світоглядні ідеї?
2. Назвіть лідерів русофілів / москвофілів та їхні організації.
3. Що зумовило падіння авторитету русофілів / москвофілів?

3. Народовці / українофіли: їхні ідеї та діяльність

На початку 60-х років XIX століття носієм національної ідеї стало **молоде покоління української інтелігенції — вчителі, письменники, журналісти, юристи, студенти.** Вони не поділяли поглядів русофілів, а у своїй діяльності орієнтувалися на український народ. Відтак почали називатися **народовцями** або ж **українофілами.** Активними діячами цієї суспільно-політичної течії були брати **Олександр** і **Володимир Барвінські**, а також **Юліан Романчук.** Вони дотримувались ідеї, що українці — це слов'янський народ, який населяє територію від Карпат до Кавказу, і виступали за **єдність українських земель,** а також за **розвиток мови і культури.** Для поширення своїх ідей видавали часописи «Правда», «Вечорниці», «Нива»; створювали гуртки, товариства, клуби. Головним друкованим органом народовців була **газета «Діло»**, що виходила від 1880 року.

Народовці / українофіли *— це суспільно-політична течія серед українського населення Галичини, Буковини, Закарпаття у другій половині XIX століття, представники якої обстоювали самобутність українського народу, розвиток української мови та культури, а також прагнули національного відродження.*

У 1868 році народовці заснували **культурно-освітнє товариство «Просвіта».** Товариство займалося виданням популярних творів; у містах і селах воно створювало читальні (попередниці сучасних бібліотек), де люди могли ознайомитись як з художньою, так і з науковою, зокрема сільськогосподарською, літературою; також відкривало курси для неписьменних і проводило літературні вечори та лекції. Після появи кооперативів їхні кошти стали основним джерелом фінансування діяльності «Просвіти». Наприкінці XIX століття кількість осередків цього товариства досягла дев'ятнадцяти.

Із народовцями співпрацювали лідери українського руху з Наддніпрянщини, насамперед громадівці. Через значні перешкоди для розвитку національного руху в Російській імперії, громадівці й народовці прагнули перетворити Галичину на **«український П'ємонт» — край, з якого могла б відродитись об'єднана Україна.** Активну співпрацю між наддніпрянською та галицькою інтелігенцією ініціювали такі діячі, як Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов, Володимир Антонович, Михайло Грушевський, а також їхні галицькі колеги, серед яких Іван Франко, Михайло Павлик, Олександр Барвінський та інші. Зокрема, з ініціативи Олександра Кониського на

кошти полтавської поміщиці Єлизавети Милорадович за активної участі галицьких народовців **1873 року** у Львові створили **Літературне товариство імені Тараса Шевченка.** Згодом, **у 1892 році,** товариство було реформоване в **Наукове товариство імені Тараса Шевченка (НТШ),** ставши провідним науковим центром. Упродовж **1897–1913 років** товариство очолював видатний історик **Михайло Грушевський.** Отже, народовці як рушійна сила нової української інтелігенції успішно поєднали культурно-просвітницьку роботу та політичні ідеї, заклавши підґрунтя для національного відродження та об'єднання українських земель навколо Галичини як «українського П'ємонту» за підтримки ініціатив з Наддніпрянщини.

1. Хто такі народовці та які були їхні ключові ідеї?
2. Коли засновано товариство «Просвіта»? Які напрямки його діяльності?
3. Які результати принесла спільна діяльність народовців і громадівців?

Життєтека

Олександр Барвінський
(1847 – 1926)

Ім'я (повне). Олександр Григорович Барвінський
Народження. Народився в селі Шляхтинці на Тернопільщині.
Походження. Батько був греко-католицьким священником. Шляхетський рід Барвінських простежується від початку XVI століття. Батько був добрим до сім'ї, привітним до парафіян. Передплачував українські часописи. Вивчав і записував народні пісні. Барвінські свято шанували рідне слово, до чого привчали і дітей.
Освіта. Олександр Барвінський закінчив сільську школу, першу Тернопільську класичну гімназію, філософський факультет Львівського університету. Докторську дисертацію захистив у Віденському університеті.
Особистість і громадське життя. Ще студентом очолив осередок Львівської громади. Був викладачем. Вважав своїм обов'язком дбати про український народ. Очолював «Руське Товариство Педагогічне». 1894 року ініціював відкриття у Львівському університеті кафедри східноєвропейської історії. Один з ініціаторів реорганізації Літературного товариства імені Тараса Шевченка в Наукове товариство імені Тараса Шевченка, яке очолював у 1892–1897 роках. Разом з тим, впроваджував у життя політику «нової ери». Заснував Католицький руський народний союз (згодом — Християнсько-суспільна партія). Був депутатом австрійського парламенту, послом Галицького сейму, урядовим радником, опісля — радником віденського двору.

1. Як виховання в родині греко-католицького священника та здобута освіта вплинули на формування громадянської позиції Олександра Барвінського та його прагнення активно діяти на користь українського народу? Наведіть приклади.
2. Олександр Барвінський був активним діячем у різних сферах: освіті, науці, політиці, громадському житті. Як його багатогранна діяльність ілюструє підприємливість та ініціативність українського діяча кінця XIX століття у прагненні розбудови національного життя?

Життєтека

Михайло Грушевський
(1866 – 1934)

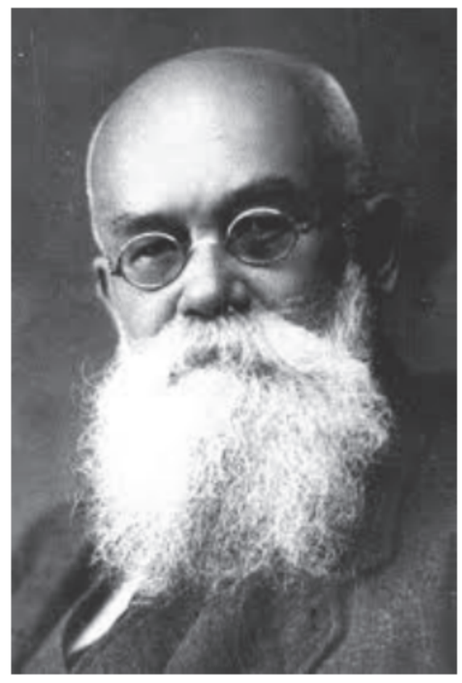

Ім’я (повне). Михайло Сергійович Грушевський
Народження. Народився в місті Холм (нині — Хелм, Польща), яке тоді входило до складу Російської імперії.
Походження. Батько, Сергій Грушевський, був професором слов'янської філології та історії, а мати, Глафіра Опокова, походила з родини священника.
Освіта. Початкову освіту здобув удома, а потім закінчив Тифліську гімназію (нині — Тбілісі, Грузія). Вищу освіту отримав на історико-філологічному факультеті Київського університету, де навчався у відомого історика Володимира Антоновича.
Особистість і громадське життя. У 1894 році його запросили очолити кафедру східноєвропейської історії Львівського університету, де він працював професором до 1914 року. Впродовж 1897–1913 років очолював Наукове товариство імені Тараса Шевченка (НТШ) у Львові, перетворивши його на провідний науковий центр. 1907 року з його ініціативи і під його головуванням у Києві було утворено Українське наукове товариство (УНТ) з метою організації наукових досліджень і їх популяризації українською мовою. Написав фундаментальну 10-томну працю «Історія України-Руси». В політичному житті Галичини був тісно пов’язаний з народовським рухом. Згодом, уже в Наддніпрянській Україні, став одним із співзасновників і лідерів Товариства українських поступовців (ТУП) у 1908 році, яке об’єднувало представників української інтелігенції з різними політичними поглядами на ідеї боротьби за національно-культурні права українців. Після Лютневої революції 1917 року в Російській імперії очолив Українську Центральну Раду. Його діяльність була спрямована на розбудову української державності. Після поразки визвольних змагань працював за кордоном, а згодом повернувся до України, де продовжував наукову діяльність в умовах більшовицького режиму.

1. Проаналізуйте, як життєвий шлях Михайла Грушевського — його походження, освіта в різних містах та багатогранна діяльність — допомогли йому стати ключовою постаттю в розбудові української науки та держави.
2. Які його дії та досягнення, на вашу думку, були найважливішими для формування національної свідомості українців?

Її шлях — її сила

Єлизавета Скоропадська-Милорадович
(1832 – 1890)

Донька полтавського губернського маршала Івана Скоропадського, зростала в атмосфері залюбленості українською минувшиною. Її дитячі та юнацькі роки минули в маєтку в Тростянці на Чернігівщині. Вийшовши заміж, переїхала до Полтави, де її називали гетьманшею. І не лише тому, що була правнучкою гетьмана Івана Скоропадського. Вона — непересічна особистість, активна діячка полтавської Громади. Допомагала коштами українським виданням, недільним школам, жіночій гімназії в Полтаві. Опікувалася полтавським аматорським театром. З її допомогою організовано бібліотеку для міщан.

Після Валуєвського циркуляра Єлизавета Скоропадська-Милорадович фінансувала діяльність львівської «Просвіти». В 1873 році стала фундаторкою Літературного товариства імені Тараса Шевченка у Львові, виділивши 9 тисяч гульденів на його заснування. Очолювала Полтавське філантропічне товариство *(«філантропія» в перекладі з грецької — «любов до людей»).*

1. Яким чином діяльність Єлизавети Скоропадської-Милорадович відображає початок зміни ролі жінок у суспільстві?
2. Історик Омелян Пріцак зазначив: «Кожна українська акція знаходить у ній *(Єлизаветі Скоропадській-Милорадович)* щедрого мецената й опікуна-покровителя». Наведіть докази на підтвердження цієї тези.

У той час, коли... на теренах України

було створено культурно-освітнє товариство «Просвіта», …

Тоді... у світі

в Японії молодий імператор Муцухіто прийняв ім'я Мейдзі та розпочав комплекс реформ (реставрація Мейдзі), які перетворили відсталу країну на одну з провідних держав світу.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Висловте думку, як ці події сприяли збереженню та розвитку української культури та національної свідомості в другій половині XIX століття.

Творча майстерня

Об'єднайтеся в мінігрупи та виконайте мультимедійний проєкт «Українське відродження на історичній карті». Мета проєкту — дослідити особливості українського національного відродження у другій половині XIX століття на західноукраїнських землях. Результатом вашого дослідження має стати інтерактивна карта, яка візуалізує ключові осередки національного руху та їхній внесок у розбудову української ідентичності. Для реалізації проєкту дотримуйтесь алгоритму: 1. Оберіть 3 міста, які були центрами українського національного відродження в Галичині, Буковині, Закарпатті. Для кожного з них зберіть інформацію про ключові події, організації та видатних діячів, які там працювали. 2. Знайдіть візуальні матеріали: фотографії, портрети, гравюри чи схеми, що ілюструють життя та діяльність цих осередків. Переконайтеся, що джерела інформації та зображень є достовірними. 3. Створіть інтерактивну карту, використавши онлайн-інструменти або презентацію, щоб розмістити обрані осередки на карті. Кожна позначка на карті має бути «клікабельною» і відкривати зібрану вами інформацію та зображення про цей осередок. 4. Презентуйте свій проєкт у класі.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Sr1TKBu7 або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 21

Національні рухи на західноукраїнських землях у 1880–1890-х роках

✓ **Згадайте**, які етнічні групи проживали в Галичині, на Буковині й Закарпатті.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «русофіли», «народовці», «смуга осілості»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** народовці спільно з громадівцями прагнули перетворити Галичину в український П'ємонт? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте цілі українського, польського та єврейського рухів у західноукраїнських землях. Дізнайтесь, які прагнення були спільними для цих рухів, а які — відмінними. Результати свого дослідження оформте у вигляді діаграми Венна.

1. Розгортання руху народовців. Народовська політика «нової ери»

З початком 1880-х років галицькі **народовці** активно включилися в політичне життя, і це ознаменувалося трьома ключовими подіями. Перша: у **1880** році **Володимир Барвінський** організував у Львові масове **віче,** на якому понад дві тисячі учасників обговорили проблеми українців і визначили подальші напрямки руху. Друга: у **1885** році народовці створили політичну організацію **«Народна Рада»,** яку очолив **Юліан Романчук.** Вона стала противагою русофільській «Руській Раді». Третя: **1890 року** лідери народовців уклали з галицьким намісником графом Карлом Бадені усну угоду про компроміс між українцями і поляками краю та офіційною владою — розпочали **«нову еру».** Суть її полягала в тому, що народовці зобов'язувалися підтримувати політику австрійського уряду, який натомість мав визнати галицьких українців окремим народом, надати їм місця в парламенті й Галицькому сеймі, відкрити українські гімназії, збільшити кількість українських кафедр у Львівському університеті. Домовленість була усною, тож коли народовці стали активніше наполягати на її виконанні, Карл Бадені в **1894 році** заперечив сам факт укладання такої угоди. До успіхів «новоерівської політики» слід віднести відкриття ще однієї української гімназії у Галичині, кафедри східноєвропейської (а фактично — української) історії у Львівському університеті, яку очолив Михайло Грушевський, та офіційне визнання української мови (із затвердженням її фонетичного правопису) однією з офіційних мов імперії нарівні з іншими, що було унікальним досягненням для тоді ще недержавного народу.

Створені **в 1860-х роках «Руська Бесіда»** і **«Руська Рада»** стали **першими українськими організаціями Буковини.** Спочатку вони перебували під впливом русофілів, але згодом керівні позиції зайняли народовці. Саме тоді зароджується і розвивається буковинська україномовна література. Серед найвідоміших українських письменників краю були **Юрій Федькович** та брати **Григорій і Сидір**

Воробкевичі, яких називали **«буковинською трійцею»**. З 1885 року буковинські народовці почали видавати газету **«Буковина»**, першим редактором якої був Юрій Федькович. Завдяки їхній діяльності на Буковині також сформувалася мережа українських шкіл.

Через утиски з боку угорського уряду та мадяризацію, **український національний рух на Закарпатті розвивався повільніше.** До кінця XIX століття в регіоні домінували русофіли, об'єднані в «Товариство святого Василя Великого». Одним з їхніх лідерів був Адольф Добрянський, який у 1849–1860 роках обіймав посаду намісника в Ужгороді. Проте, незважаючи на переважання русофільських настроїв, закарпатські народовці також мали свій осередок — часопис **«Наука»** на чолі з редактором **Августином Волошиним.** Це свідчило, що навіть в умовах сильного тиску і мадяризації, паростки української національної ідеї все ж таки проростали.

1. Які події пов'язані з діяльністю народовців у Галичині в 1880–1890-х роках?
2. Яка роль народовців у формуванні українського культурного і політичного життя на Буковині?
3. Що стримувало розвиток українського національного руху на Закарпатті?

Життєтека

Юліан Романчук
(1842 – 1932)

Ім'я (повне). Юліан Семенович Романчук.
Народження. Народився в селі Крилос (нині — Івано-Франківської області).
Походження. Батько учителював. Професія батька сформувала у хлопця потяг до науки.
Освіта. Навчався в гімназіях Станіслава (нині — Івано-Франківськ) і Львова. Закінчив факультет класичної філології Львівського університету.
Особистість і громадське життя. Працюючи вчителем, а потім професором, Юліан Романчук став активним **народовцем**. Він — один із засновників і багаторічний керівник товариства «Просвіта». Романчук також сприяв створенню Літературного товариства імені Тараса Шевченка і «Рідної школи». Він започаткував низку видань, зокрема газети «Батьківщина» та «Діло». Як співзасновник і очільник **«Народної Ради»**, був одним із творців політики **«нової ери»**. В 1910 році став віцепрезидентом парламенту — вперше українець обійняв таку високу посаду в Австро-Угорщині. Голова Української парламентської репрезентації в 1907–1910 та 1916–1917 роках. Проводив активну політичну діяльність під час Першої світової війни та після її завершення.

Результати діяльності. «Довгі роки тримав він у своїх руках кермо української політики в Австрії, але сліди своєї діяльності залишив на всіх царинах українського життя» (*Ізидор Сохоцький*).

1. Які риси характеру, на вашу думку, допомогли Юліану Романчуку стати важливим діячем у Галичині кінця XIX – початку XX століття?
2. Які дії Юліана Романчука показують, що він був не просто активістом, а системним будівничим української справи?

Барвограй ідей

Попрацюйте в трійках. Розгляньте світлину та дайте відповіді на запитання 1–6.

1. Якій події присвячена світлина? 2. Де відбулася ця подія? 3. В якому році зроблено світлину? 4. Кого із зображених особистостей ви вивчали? 5. Про що свідчить участь у з'їзді жінок? 6. Яким чином світлина пов'язує національне відродження в Західній Україні із Наддніпрянщиною?

Учасники з'їзду українських письменників з нагоди 100-річчя виходу в світ «Енеїди» Івана Котляревського. Львів. Світлина

Зліва направо:
1-й (нижній) ряд: Михайло Павлик, Євгенія Ярошинська, Наталія Кобринська, Ольга Кобилянська, Сильвестр Лепкий, Андрій Чайковський, Кость Паньківський.
2-й ряд: Іван Копач, Володимир Гнатюк, Осип Маковей, Михайло Грушевський, Іван Франко, Олександр Колесса, Богдан Лепкий.
3-й (верхній) ряд: Іван Петрушевич, Філарет Колесса, Осип Кишакевич, Іван Труш, Денис Лук'янович, Микола Івасюк.

2. Польський національний рух у Галичині

Після поділів Речі Посполитої польський визвольний рух прагнув відновити державність та об'єднати всі польські землі. Найкращі умови для цього склалися в Австро-Угорщині, особливо після того, як Російська імперія придушила Січневе польське повстання 1863–1864 років. Галичина мала власне самоврядування. У Галицькому сеймі головну роль відігравали поляки. Вони хотіли перетворити край на **польський П'ємонт**. Їхньою метою було відновити Польщу в кордонах 1772 року. Це означало, що вони вважали Галичину і Правобережну Україну своїми землями. Такий підхід ставив під сумнів право українців на ці території.

У польському русі початково виділилися дві основні течії: **консервативна** та **ліберальна**. **Консерватори** були лояльні до австрійської влади, уникали насильницьких методів, обіймали високі

посади та були схильні до компромісів з українським населенням. **Ліберали**, навпаки, вимагали для поляків більших прав, подібних до тих, що мали угорці, а також виборчої реформи. Більшість із них не підтримувала угод з українцями. Ці течії мали різну соціальну базу: консерватори представляли інтереси великих землевласників, тоді як ліберали спиралися на інтелігенцію та міську буржуазію.

Згодом, через зростання політичної активності робітників і селян, у польському русі виникли **людовий** (селянський) та **соціалістичний** напрямки. Хоча вони об'єднувалися з українцями у вимогах щодо виборчої реформи й соціального захисту, їхнє ставлення до української державності було різним. Лідери людового напрямку відкидали право українців на власну державу. Натомість соціалісти визнавали право українців на державну самостійність, але тільки в межах територій, що перебували під владою Російської імперії. Отже, польський рух у Галичині, попри ідеологічні розбіжності, був об'єднаний головною метою — відновити Польську державу в історичних межах, що суперечило інтересам українців на цих землях.

1. Який регіон поляки прагнули перетворити на польський П'ємонт? Чому?
2. Що відстоювали польські консерватори, а що — польські ліберали?
3. Якими були особливості польського людового і соціалістичного рухів?

Мовою цифр

Попрацюйте в парах.
Проаналізуйте діаграму та виконайте завдання 1–2.

1. Із представниками яких національностей у Східній Галичині ви можете пов'язати згадані в діаграмі релігійні групи?
2. Яким чином це релігійне різноманіття могло впливати на соціальні відносини та національні рухи в регіоні? Наведіть приклади можливих взаємодій або конфліктів, що могли виникнути на ґрунті такої релігійної мозаїки.

Співвідношення прихильників різних церковних конфесій у Східній Галичині за станом на 1900 р. (млн осіб):

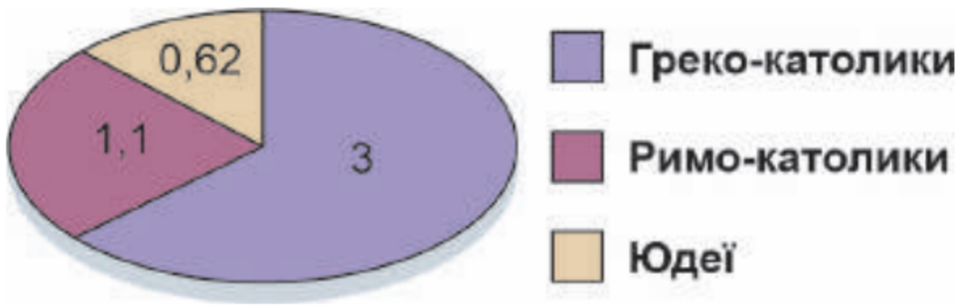

Джерело: Дудник, Ігор. «Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування». *Історична правда*, 5 грудня 2011 р., https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/

3. Еволюція єврейського руху в Галичині

Єврейська громада була однією з найчисельніших у Галичині. Хоча більшість євреїв проживала в містах і містечках, наприкінці XIX століття їхня кількість зросла і в селах, де вони переважно займалися корчмарством, лихварством та управлінням маєтками. Завдяки «Весні народів» та конституційним реформам 1860-х років становище громади докорінно змінилося: **євреї отримали повноцінні політичні права.**

У єврейському русі Галичини виникли дві основні течії. Представники першої, зокрема релігійна спільнота **хасидів**, прагнули зберегти традиції, тоді як **маскіли**, прихильники іншого напрямку, виступали за модернізацію. Спочатку єврейська громада була схильна до мирного співіснування з владою та співпраці з поляками. Деякі маскіли навіть підтримували добровільну асиміляцію з польським населенням. Ця тенденція призвела до створення пропольського товариства **«Оповісник примирення»** і видання часопису **«Згода»**, а також пронімецького товариства **«Вартові Ізраїлю»** з власним часописом **«Ізраїльтянин»**.

Музики. Русини (українці) та євреї. Світлина кінця XIX – початку XX століття

1. Що цей спільний момент музикування розповідає нам про повсякденне життя та взаємодію українців і євреїв у західноукраїнських землях у той час?

У 1880-х роках серед галицьких євреїв поширились **ідеї сіонізму**, або єврейського націоналізму, що проголошували необхідність самостійного розвитку єврейської нації. Ідеологом цього руху став **Теодор Герцль**, який жив у столиці імперії — Відні. Саме там він обґрунтував ідею створення власної єврейської держави, яка швидко знайшла прихильників у Галичині. Ці ідеї популяризувало товариство «Сіон», яке видавало часопис «Майбутнє». Оскільки кінцевою метою сіоністів було повернення до історичної батьківщини та побудова держави в Палестині, **головним їхнім завданням у Галичині стало згуртування громади та збереження своєї національної ідентичності.** Це також змінило відносини євреїв з іншими народами краю: вони зайняли переважно нейтральну позицію щодо українсько-польського протистояння, а іноді навіть висловлювали підтримку українській стороні. Отже, єврейська громада Галичини пройшла складний шлях від традиційності та асиміляційних настроїв до формування власної національної ідентичності, що вплинуло на зміну її політичних орієнтирів та ставлення до українського й польського рухів.

1. Як і чому змінилося становище євреїв Галичини протягом XIX століття?
2. Які основні течії виникли в єврейському русі Галичини?
3. Що таке сіонізм? У чому полягав зміст єврейського руху сіоністів у Галичині?

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Як ці події показують, що українці почали активно включатися в політичне життя та самостійно відстоювати свої інтереси в Австро-Угорщині? Чому, на вашу думку, саме в цей період посилилась їхня організованість?

Творча майстерня

У другій половині XIX століття західноукраїнські землі, що входили до складу Австро-Угорської імперії, стали ареною складної боротьби за національну ідентичність і політичний вплив. Цей регіон був спільною домівкою для багатьох народів, насамперед, українців, поляків та євреїв. Кожен із них прагнув реалізувати власні амбіції: українці боролися за визнання своєї мови та культури, поляки мріяли про відродження своєї державності та збереження домінуючого становища, а євреї шукали шляхів до самовизначення та захисту своїх прав.

Попрацюйте в мінігрупах та виконайте завдання 1–2.

1. Охарактеризуйте за схемою зміст і спрямування національних рухів на західноукраїнських землях у 1880–1890-х роках.

2. Проведіть у класі дискусію «Діалог епохи», використовуючи алгоритм: 1) оберіть своєю групою, чиї інтереси ви будете представляти — українського, польського або єврейського національного руху; 2) підготуйте короткий виступ, де визначте головну ціль свого руху; 3) сформулюйте 3–4 запитання до іншої національної групи щодо їхніх прагнень; 4) презентуйте свої погляди та обміняйтеся з іншими групами запитаннями й відповідями.

НАЦІОНАЛЬНІ РУХИ В ГАЛИЧИНІ
другої половини XIX століття

УКРАЇНСЬКИЙ	ПОЛЬСЬКИЙ	ЄВРЕЙСЬКИЙ
Відносно лояльні до чинної австрійської влади		
НАРОДОВЦІ Перехід до політичної діяльності: • 1880 рік — віче у Львові • 1885 рік — «Народна Рада» • газета «Діло»	**КОНСЕРВАТОРИ** • засудження насильства • готовність до діалогу з українцями • часопис «Час» • часопис «Народна газета»	**МАСКІЛИ** • товариство «Оповісник примирення» (часопис «Згода»); • товариство «Вартові Ізраїлю» (часопис «Ізраїльтянин»)
СПРОБА ПОЛІТИЧНОГО КОМПРОМІСУ В 1890–1894 РОКАХ — «НОВА ЕРА»		
Радикальніше спрямовані на задоволення інтересів власних національностей		
РАДИКАЛИ *(див. наступний параграф)*	**Рухи:** ліберальний....., людовий....., соціалістичний.....	хасиди....., сіоністи.....

У той час, коли... на теренах України

було укладено угоду, що дала початок політиці «нової ери», …

Тоді... у світі

у США журналістка Неллі Блай («Леді сенсація») повернулася з навколосвітньої подорожі, яка тривала 72 дні 6 годин і 11 хвилин. Це була перша жінка, яка здійснила навколосвітню подорож.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/3r8aZMys або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 22 Політизація національного руху на західноукраїнських землях наприкінці XIX століття

✓ **Згадайте**, які ключові риси «громадівського соціалізму» Михайла Драгоманова.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «політична партія»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** під час «Весни народів» українці в Австрійській імперії отримали перший парламентський досвід? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, які політичні партії виникли в Галичині, та особливості їхньої ідеології. Підготуйте короткі тези (3–4 речення для кожної партії), які б розкривали їхні ідейні засади та головні цілі.

1. Радикалізм у Галичині: ідейні засади та вплив Івана Франка

У середині 1870-х років у Галичині зародився новий напрямок в українському національному русі, що отримав назву **радикальна течія.** Її основними представниками була молода інтелігенція, зокрема студенти, які критично ставились як до русофілів, так і до народовців та греко-католицького духовенства. Під впливом ідей **Михайла Драгоманова** ці діячі, серед яких **Іван Франко, Михайло Павлик** і **Остап Терлецький,** вийшли за рамки звичайної культурно-освітньої роботи. Вони почали пропагувати **ідеї соціалізму,** прагнучи надати українському руху європейського характеру.

Західноукраїнські **радикали** боролися за соціальне та національне визволення українського народу. Представники цього руху **виступали за об'єднання всіх українських земель в одній незалежній державі,** прагнули покращити життя населення та зменшити вплив релігії на суспільство і національний рух. Активісти намагались ознайомити «народні маси з насущними політичними питаннями, щоб викликати в народі інтерес до політичних, суспільних і національних ідей». Вважали, що популяризація таких ідей зможе активізувати боротьбу робітників і селян і стати першим кроком до покращення їхнього життя. Наголошували, що побудова соціально справедливого суспільства залежить від них самих.

Задля розповсюдження своїх поглядів радикали вели пропагандистську роботу, тобто поширювали своє бачення теперішнього і майбутнього українського народу серед селян і робітників. Їхніми друкованими органами були часописи **«Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Світ», «Народ».** Через свої друковані видання вони прагнули залучити до активної політичної діяльності народ.

1. Хто були ключовими діячами радикальної течії та які ідеї вони поширювали?
2. Які цілі визначили для себе західноукраїнські радикали?
3. За допомогою яких видань радикали поширювали свої ідеї?

Життєтека

Іван Франко
(1856 – 1916)

Ім'я (повне). Іван Якович Франко.
Народження. Народився в селі Нагуєвичі поблизу Дрогобича на Львівщині.
Походження. Батько був сільським ковалем. Мати походила з дрібної шляхти, але ніколи не цуралася селянської праці.
Освіта. Навчався у школі села Ясениця Сільна, головній школі Дрогобича, Дрогобицькій гімназії, Львівському, Чернівецькому та Віденському університетах. Захистив докторську дисертацію з філософії.
Особистість і громадське життя. Автор численних поетичних і прозових творів, якими засвідчував свої громадські чи політичні переконання. Найвідоміші з них — вірші «Каменярі», «Вічний революціонер», поема «Мойсей», повісті «Захар Беркут», «Борислав сміється». Громадську діяльність розпочав у студентські роки. Був співвидавцем журналів «Громадський друг» і «Світ», редактором журналу «Життя і слово». За пропаганду ідеї соціалізму серед робітників та селян Галичини неодноразово був ув'язнений. У 1890 році очолив Русько-українську радикальну партію (РУРП) — першу українську партію. В 1899 році став одним із засновників Української національно-демократичної партії (УНДП). Наприкінці 1890-х років зблизився з Михайлом Грушевським, який очолював НТШ. Відтак облишив політичну діяльність і присвятив себе науковій та літературній праці. Був керівником філологічної секції та етнографічної комісії товариства, редактором «Літературно-наукового вісника» НТШ. Усю свою бібліотеку та рукописну спадщину заповів НТШ.
Результати діяльності. «…У важкі часи безправ'я і темряви він був для Західної України і університетом, і енциклопедією, і академією наук, і народним, не затвердженим ніякою монаршою ласкою міністром культури та освіти…» (*Павло Тичина*).

1. Яким чином біографія Івана Франка ілюструє ідею, що безперервне навчання та гнучкість до змін є ключовими для успішного розвитку людини протягом усього її життя?
2. На основі життєпису та цитати Павла Тичини сформулюйте результати діяльності Івана Франка.

2. Утворення перших політичних партій в Україні

Політична партія *— об'єднання людей за політичним світоглядом задля досягнення конкретної мети і захисту спільних інтересів.*

Із 1890-х років український рух перейшов у політичну фазу, що ознаменувалася появою партій. У 1890 році **Іван Франко** та **Михайло Павлик** заснували першу українську політичну партію — **Русько-українську радикальну партію (РУРП).** Її програма спочатку була спрямована на впровадження **соціалізму** для поліпшення добробуту робітників і селян, а також на демократизацію суспільства. Головною метою партії було пробудити свідомість українців, щоб вони стали впливовою політичною силою. Ситуація змінилася в 1895 році, коли **Юліан Бачинський** видав брошуру

«Україна irredenta», де обґрунтував, що соціально-економічний і культурний розвиток українського народу можливий лише за умови здобуття ним незалежності. Під впливом цієї роботи **РУРП визначила боротьбу за самостійність України своєю основною метою.**

1899 року із РУРП виокремилися дві партії. Частина народовців, незадоволених компромісом, відомим як «нова ера», об'єдналася з радикалами, які відмовилися від соціалістичної ідеології на користь національної ідеї. Разом вони сформували **Українську національно-демократичну партію (УНДП).** Засновниками партії стали **Юліан Романчук, Кость Левицький** та **Євген Левицький.** УНДП виступала за створення єдиної української провінції в Австро-Угорщині, яка б мала власний сейм та адміністрацію. Метою партії також було виховання почуття єдності з українцями Наддніпрянщини та боротьба за **соборність** і **незалежність України** в майбутньому. **Згодом УНДП стала найчисельнішою українською партією.**

Частина радикалів під керівництвом **Юліана Бачинського** створила **Українську соціал-демократичну партію (УСДП),** прагнучи поєднати соціалістичні ідеї з прагненням до незалежності України. Лідери партії, зокрема **Микола Ганкевич** та **Семен Вітик,** орієнтувалися на робітників. Однак, через нечисленність цього прошарку суспільства, партія не здобула значного впливу. Отже, з 1890-х років український рух у Галичині став політично структурованим. Першою виникла РУРП, яка поєднувала ідеї соціалізму з національними інтересами, поступово перейшовши від вимог автономії до проголошення незалежності України. Згодом РУРП розділилася, що відображало ідейне розмежування: більшість членів утворили впливову УНДП (націонал-демократів), а прихильники чіткої соціалістичної програми сформували УСДП.

1. Коли утворилася перша українська політична партія? Яка мета її діяльності?
2. Хто і коли створив УНДП? Якою була мета партії?
3. Хто і коли створив УСДП? Якою була мета партії?

Життєтека

Юліан Бачинський (1870 – 1940)

Ім'я (повне). Юліан Олександрович Бачинський.

Народження. Народився в селі Новосілка (нині — Тернопільської області).

Походження. Батько походив із заможної шляхетської родини, був греко-католицьким священником й активним учасником національно-культурного життя краю. Через смерть матері Юліана з двох років виховував дідусь Іван — священник із Гусятина на Тернопільщині.

Освіта. Навчався у Львівській і Дрогобицькій реальних гімназіях, Академічній гімназії Львова, на правничому факультеті Львівського університету та в Берлінському університеті.

Особистість і громадське життя. Мав успішну адвокатську практику. Досліджував причини і характер української трудової еміграції, про що написав у книзі «Українська імміграція в З'єднаних Державах Америки». Проте найпомітнішою його працею стала **«Україна irredenta»** («Україна уярмлена»; 1895 рік). Співзаснував Русько-українську радикальну партію в 1890 році та Українську соціал-демократичну партію в 1899 році. Згодом — активний учасник Української революції.

Результати діяльності. «Шевченків «Кобзар» і **«**Україна irredenta» Юліана Бачинського зробили нас, старших гімназистів і студентів, українськими державниками та соборниками» *(Степан Баран)*.

1. Як праця «Україна irredenta» та активна участь Юліана Бачинського у політичних партіях допомогли сформувати ідеї української державності та соборності?
2. На основі життєпису та цитати Степана Барана сформулюйте результати діяльності Юліана Бачинського.

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах і виконайте завдання 1–2.

1. За допомогою інтернет-ресурсів знайдіть інформацію про зміст праці Юліана Бачинського «Україна irredenta». Випишіть 3–5 ключових фактів, які, на вашу думку, є найважливішими для розуміння ідеї, яку пропагував автор. Зверніть увагу, чи справдились якісь із висловлених у книзі прогнози щодо майбутнього України.

2. Як ви вже знаєте, «Україна irredenta» була вперше опублікована ще в 1895 році. Поміркуйте, чому ідея «уярмленої України» залишалася настільки важливою та актуальною, що потребувала перевидання за кордоном майже через 30 років?

Титульна сторінка берлінського видання «Україна irredenta». 1924 рік

3. Українське представництво в Галицькому сеймі та австрійському парламенті у Відні

На відміну від Наддніпрянської України, важливим чинником політичного життя в Галичині й Буковині стала **парламентська діяльність** — робота обраних народом представників (депутатів) у законодавчому органі з метою розробки та ухвалення законів, контролю за урядом та представлення інтересів своїх виборців. Вона привчала до відповідальності за дії в політиці, співпричетність до прийняття рішень, прискорювала формування національної свідомості. Отже, українці набули досвіду і традицій парламентської діяльності.

Значну **парламентську практику українці здобули в Галицькому крайовому сеймі.** Чисельність українців у сеймі була різною, залежно від виборчого законодавства та суспільно-політичної ситуації на час виборів. Стати депутатом могли громадяни-чоловіки віком від 30 років. Однак, оскільки більшість сейму становили польські депутати, то рішення, що вони приймали, найчастіше не враховували вимог українців. На початку 1880-х років провідну роль серед українських послів почали відігравати **народовці**, які використо-

вували сеймову трибуну для проголошення національних вимог — **української національної самостійності, поділу Галичини на Східну і Західну, ухвалення сеймом рішень в інтересах українців.** Сейм став головною ареною формування українсько-польських відносин, сприяв утвердженню в Галичині парламентаризму.

Проведені в 1860-х роках конституційні реформи в Австро-Угорщині надали народам імперії виборче право. **Населення Галичини і Буковини обирало депутатів до австрійського парламенту — Державної Ради (Рейхсрату).** Українське представництво в парламенті було нечисленним. Тому, щоб досягнути власної мети — ширшої автономії, обмеження свавілля і зловживання контрольованої з боку польських сил місцевої адміністрації, збільшення видатків на українську освіту, — українські депутати виявляли лояльність до австрійського уряду в інших питаннях. Інколи така тактика спрацьовувала, інколи — ні. Методом спроб та помилок **українські політики здобували парламентський досвід.**

1. Чому парламентська діяльність була важливою для політичного життя Західної України?
2. Яку роль відіграв Галицький крайовий сейм у розвитку українського парламентаризму?
3. Як українські депутати в Державній Раді (Рейхсраті) намагалися досягти своїх цілей?

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах та виконайте завдання 1–2.

1. Скористайтеся інтернет-джерелами та складіть історичну довідку про Галицький сейм за алгоритмом: *кількість депутатів; представництво від соціальних груп; періодичність виборів; сесії сейму; приміщення сейму; чисельність українських депутатів; національні вимоги народовців.* Результати роботи обговоріть у класі.

2. Розгляньте світлину поруч із рубрикою. Що, на вашу думку, символізує той факт, що будівля, яка колись була центром законодавчої влади, тепер є осердям освіти та науки?

Приміщення Галицького сейму. Світлина 1898 року. (Нині — головний корпус Львівського національного університету імені Івана Франка)

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поясніть, чому саме наприкінці XIX століття виникла потреба в створенні цих партій і як їхня поява змінила характер українського національного руху в Галичині.

У той час, коли… на теренах України

Юліан Бачинський опублікував брошуру «Україна irredenta» («Україна уярмлена»), …

Тоді… у світі

в Парижі (Франція) брати Огюст та Луї Люм'єр винайшли сінематограф — розпочалась ера кіно.

Творча майстерня

Часто для характеристики Галичини другої половини XIX – початку XX століття використовують вислів «український П'ємонт». Подібно до того, як італійське королівство П'ємонт стало центром об'єднання Італії, Галичина, маючи відносно більші політичні свободи в Австро-Угорщині, перетворилася на осередок для збереження та розвитку української культури, мови, освіти та формування ідеї соборної української держави.

Об'єднайтеся мінігрупи. Проаналізуйте схему та виконайте завдання 1–2.

1. Наскільки вислів «Галичина — «український П'ємонт»» є точним та повним для характеристики ролі цього регіону? Обґрунтуйте свою думку, покликаючись на конкретні факти зі схеми, що свідчать про унікальність та вплив Галичини на українське національне відродження кінця XIX століття. Чи були, на вашу думку, інші регіони, що могли претендувати на подібну роль?

2. Використовуючи інформацію зі схеми, створіть карту пам'яті, яка б візуально пояснювала, як кожен із елементів (політичні зміни, освітній розвиток, партійне будівництво, кооперативний рух тощо) сприяв перетворенню Галичини на «український П'ємонт». Поясніть, чому саме сукупність цих факторів мала вирішальне значення, а не окремі події.

Реформа 1867 року — передумова активізації суспільно-політичного життя і національних рухів в Австро-Угорській імперії

- відкриття кафедри східноєвропейської (фактично української) історії при Львівському університеті
- перша неофіційна українська Академія наук — НТШ
- набуття українською мовою статусу однієї з офіційних мов Австро-Угорщини (офіційні документи, крім німецької, угорської, польської, чеської мови, друкували українською)
- публічна праця українців у Галицькому сеймі й австрійському парламенті
- відкриття перших «Просвіт»
- РУРП, УНДП, УСДП — перша багатопартійна система українських політичних партій, які мали пріоритетом українську незалежність
- кооперативний рух — зразок для наслідування в Наддніпрянщині
- відкриття нових державних гімназій та українських класів у двомовних польсько-українських школах
- втеча наддніпрянських українців у Галичину від переслідувань російської влади

РЕЗУЛЬТАТИ:
а) формування нового типу українця — свідомого, готового до самопожертви задля незалежності України;
б) кристалізація ідеї соборної України від Карпат до Кубані.

народовці, радикали — **ГАЛИЧИНА — «український П'ємонт»** — старогромадівці

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/rr8aXiP5 або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

Узагальнення за розділом:
«Українські землі у складі Австро-Угорщини у другій половині XIX століття»

Привіт, друзі і подруги! Ми разом успішно опрацювали п'ятий розділ підручника й дізналися, що змінилося в соціально-економічному розвитку краю, чому виникли рухи русофілів і народовців, де, коли й з якою метою утворили перші українські політичні партії, хто жив поруч з українцями в регіоні і як вони боролися за свої права. Щоб узагальнити й систематизувати матеріал, пропонуємо разом виконати цікаві завдання.

1. *Розв'яжіть ребус. Складіть речення із розшифрованим поняттям.*

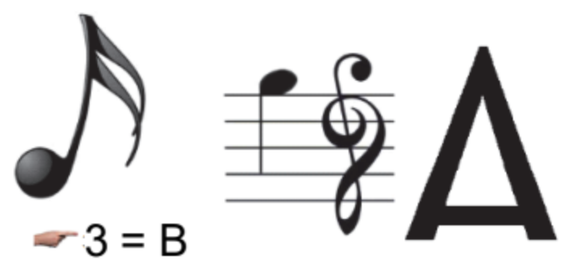

2. *Розставте зазначені події у хронологічній послідовності, складіть хронологічну таблицю.*

1) створення Руcько-української радикальної партії;
2) утворення у Львові Літературного товариства імені Тараса Шевченка;
3) заснування у Львові товариства «Просвіта»;
4) створення Української національно-демократичної партії;
5) публікація брошури «Ukraina irredenta» Юліана Бачинського.

3. *Попрацюйте з логічними ланцюжками. Визначте, яке з понять зайве і чому.*

А Народовці, «Просвіта», Наукове товариство імені Тараса Шевченка, Головна Руська Рада.

Б 1867 рік, Королівство (Царство) Польське, дуалістична імперія, Австро-Угорщина.

В Газета «Слово», москвофіли, політичне віче, Денис Зубрицький.

Г «Руська трійця», Юрій Федькович, Григорій Воробкевич, Сидір Воробкевич.

4. *Виконайте завдання за історичною картою (с. 50).*

А Знайдіть міста, де діяли Галицький і Буковинський сейми. Про що свідчить наявність цих сеймів у західноукраїнських землях? Чому не було такого сейму на Закарпатті?

Б З'ясуйте, в яких регіонах русофіли / москвофіли діяли найактивніше. Чому?

В Пригадайте, в якому місті виникло Літературне товариство імені Тараса Шевченка. Коли його реорганізували в Наукове товариство (НТШ)? Хто його очолював у 1897–1913 роках?

Г Локалізуйте регіон, де виникли й діяли перші українські політичні партії. Чим була зумовлена поява перших партій саме в цьому регіоні?

5. *Усно розподіліть факти, пов'язані з діяльністю трьох історичних діячів — Василя Нагірного, Юліана Романчука, Івана Франка, — у відповідні колонки таблиці.*

Один із творців політики «нової ери»; навчався і працював у Швейцарії; автор поетичних і прозових творів; долучився до створення товариства «Просвіта»; спроєктував понад 200 церков у Галичині; пропагував ідеї соціалізму серед робітників і селян Галичини; першим серед українців став віцепрезидентом австрійського парламенту; захистив докторську дисертацію з філософії; упорядкував і видав український фонетичний правопис; заснував першу українську політичну партію; очолював філологічну секцію НТШ; вважається «батьком кооперативного руху».

		

6. *Пригадайте, як змінилося становище селян після селянської реформи в Австрійській імперії. Чим була зумовлена трудова еміграція українців? Які вона мала наслідки?*

7. *Порівняйте напрямки діяльності русофілів / москвофілів та народовців / українофілів. Визначте спільні та відмінні риси в їхній діяльності.*

8. Проаналізуйте діяльність народовців і громадівців та їхній вплив на розвиток Галичини. Чи можна стверджувати, що їм вдалося зробити Галичину справжнім «українським П'ємонтом»? Наведіть приклади, які підтримують цю думку, та ті, що її спростовують, і зробіть власні висновки.

Розділ 6

Розвиток українських земель на початку XX століття

Уявіть собі: 19 лютого 1900 року, Полтава. У цей день, на традиційному Шевченківському святі, що зібрало українську інтелігенцію, пролунав справжній заклик до дії. Зібрання відбулося в будинку подружжя Олександра та Софії Русових, видатних громадських діячів. Молодий юрист Микола Міхновський, який ще з 1891 року разом з іншими «тарасівцями» виношував мрію про незалежність, виступив із промовою. Ця промова згодом була видана як маніфест «Самостійна Україна». Його слова пролунали як грім серед ясного неба й вразили всіх присутніх. Уявіть, наскільки сміливим був цей крок у часи, коли за такі слова можна було потрапити до в'язниці чи на заслання!

Міхновський відкрито, без натяків, закликав до повної державної незалежності України, а не лише до автономії. Він заявив: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ!» Це було революційно, адже до нього ніхто на Наддніпрянщині так чітко не формулював цієї вимоги. Міхновський був настільки переконаний у своїй правоті, що не боявся кидати виклик імперській системі. Цю ж саму промову він згодом виголосив у Харкові та опублікував у Львові. Промова невдовзі стала основою для програмного документа Революційної української партії, яку було засновано того ж 1900 року. Маніфест «Самостійна Україна» заклав ідеологічний фундамент для всього українського самостійницького руху. Той день став поворотним не лише для Міхновського, а й для майбутньої боротьби за вільну Україну.

---

1. Дізнайтеся, хто з відомих діячів української інтелігенції був присутній на виголошенні Миколою Міхновським маніфесту «Самостійна Україна».
2. Поміркуйте. Як вислів Міхновського «Як не можна спинити річку, що, зламавши кригу навесні, бурхливо несеться до моря, так не можна спинити націю, що ламає свої кайдани, прокинувшись до життя» відображає історичний шлях України та її прагнення до свободи?
3. За допомогою інтернет-джерел довідайтесь, як життя Миколи Міхновського було тісно переплетене з ключовими історичними подіями кінця XIX – початку XX століття в Україні. Наведіть 3–4 факти з його біографії, що яскраво показують його участь у цій епосі.

§ 23 Економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії на початку XX століття

✓ **Згадайте,** що передбачав кооперативний рух, де і коли він виник.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «модернізація», «монополія»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** Яхненки, Симиренки, Чикаленки — це родини українських підприємців? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку визначте позитивні тенденції економічного розвитку українських земель початку XX століття. Поміркуйте, які чинники впливали на їхню динаміку.

1. Розвиток промисловості

На початку XX століття визначальною тенденцією розвитку світової економіки була індустріалізація. В західноєвропейських країнах і США вона майже завершилася. Ключовими промисловими інноваціями стали нова техніка і технології, джерела енергії; з'явились автомобілі і літаки. Наукові відкриття вплинули як на економіку, так і світогляд та повсякденне життя населення. Російська імперія відставала від економічно розвинених країн. Вона змушена була наздоганяти західні держави. Такий тип модернізації вчені називають наздоганяючим. До того ж влада прагнула насадити ті модернізаційні елементи, які дозволяли б їй зміцнити своє становище.

Індустріальна модернізація *— процес становлення індустріального виробництва, який включав будівництво промислових підприємств, впровадження нової техніки і технологій, а також зміни в економічній і соціальній структурах суспільства.*

Наддніпрянська Україна була одним з **індустріальних регіонів** Російської імперії. Вони формувались як частина загальноімперського економічного простору. В господарському розвитку позначилися певні тенденції, властиві в тому часі світовій економіці: економічна криза 1900–1903 років та депресія в 1904–1908 роках. Лише в 1910 році почалося промислове піднесення, яке найповніше проявилося в металургійній, вугільній галузях, машинобудуванні. Усталилася **регіональна спеціалізація** промислових районів. Зокрема, у Донецько-Криворізькому басейні розвивалася кам'яновугільна і залізорудна промисловості, машинобудівна — в містах Південної України, Києві й Харкові, суднобудування — в Миколаєві, цукрове виробництво — в центральних і північних районах. Швидким темпам промислового розвитку та урбанізації сприяло інтенсивне будівництво

Економічна криза *—порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари і послуги, що призводить до зниження економічних показників.*

залізниць, котрі сполучили промислові, торгові центри. Однак розміщення промисловості в українських землях було **нерівномірним:** найбільш промислово розвиненими стали Схід і Південь. Натомість на Лівобережжі й Правобережжі переважали сільське господарство і пов'язані з ним підприємства легкої та харчової галузі. До того ж, внаслідок імперської політики домінуючими у промисловій структурі були добувні галузі та виготовлення напівфабрикатів.

На початку XX століття в українських землях посилилася **концентрація виробництва,** рівень якої став одним з найвищих у світі. На великих підприємствах працювало понад 44% робітників. Концентрація виробництва сприяла утворенню **монополій**, найбільш поширеною формою яких були синдикати — об'єднання, створені для спільного продажу товарів. Зокрема, важливу роль в економіці відігравали синдикати «Продвагон» (1901 рік), «Продамет» (1902 рік), «Трубопродаж» (1902 рік), «Продвугілля» (1904 рік). Останній контролював 75% видобутку кам'яного вугілля в Донецькому басейні. Зрослі економічні можливості приваблювали підприємців-іноземців. Прикметною ознакою часу стало збільшення іноземних інвестицій у розвиток економічно перспективних галузей. Одними з найбільших інвесторів були британські, французькі, бельгійські банкіри, котрі вкладали кошти в будівництво нових підприємств, залізниць, передову техніку і технології. Натомість російські компанії інвестували здебільшого у промисловість Москви і Санкт-Петербурга.

1. Назвіть ключові промислові інновації на початку XX століття.
2. Визначте тенденції промислового розвитку України на початку XX століття.
3. Як проявлялася концентрація виробництва в українських землях?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в четвірки. Розгляньте світлини. За допомогою інтернет-джерел складіть паспорти заводів за алгоритмом: час створення, власники, вироблена продукція, прибутковість, сьогодення.

Південноросійський машинобудівний завод. Початок XX століття. Світлина

Краматорський машинобудівний завод. Початок XX століття. Світлина

Мовою цифр

Частка іноземних компаній у продукції української промисловості

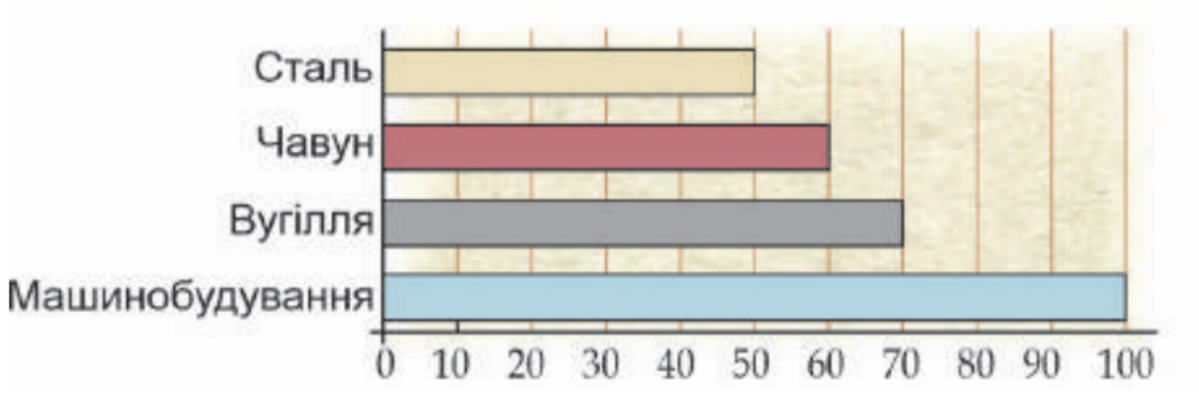

Джерело: Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: КСД, 2025. С. 242.

1. Розгляньте діаграму. Про що свідчать показники діаграми?
2. В які галузі промисловості найбільше інвестували капітал іноземці?
3. Висловте судження, чому в машинобудівній галузі іноземний капітал домінував.

2. Сільське господарство

На початку XX століття сільське господарство і надалі залишалося провідною галуззю економіки Російської імперії та основною сферою зайнятості населення. Аграрна реформа 1861 року вплинула на динаміку розвитку сільського господарства і соціальні зміни, які відбувалися в сільській місцевості. Зокрема тривав перерозподіл земель на користь власників, котрі краще пристосувалися до ринкових умов. Цей процес характеризувався, з одного боку, зростанням чисельності малоземельних і безземельних селян, а з іншого — майже 5 млн осіб до початку XX століття збільшили свої земельні ділянки і нагромадили певні статки завдяки поєднанню впертої праці, ініціативності, землеробського та підприємницького таланту. В господарствах поміщиків, середняків і заможних селян зросло **використання сільськогосподарської техніки та передової агрокультури.** Однак, негативно на становищі сільського господарства позначилися викупні платежі, натуральні повинності селян і залежність селянина від згоди сільської громади щодо його відходу на заробітки. Помітним явищем стала міграція селян, зумовлена аграрним перенаселенням. За два десятиліття до Першої світової війни близько півтора мільйона українців оселилися на південних і східних кордонах імперії.

Павільйон заводу «Гельферіх-Саде» на виставці 1911 року. Світлина

Проведіть дослідження та дізнайтесь:
1. У якому місті знаходився завод?
2. Яку продукцію виготовляли на заводі?
3. Хто був власником заводу?
4. У чому проявлялася благодійність власників?
5. Як склалася доля заводу у XX та XXI століттях, чому?

Однією з форм покращення становища селян став кооперативний рух. Його організатором у Наддніпрянській Україні був син сільського священника з Херсонщини **Микола Левитський**. Першу артіль за його сприяння створено в селі Федвар на Херсонщині (нині — село Підлісне Кіровоградської області). Вона стала прикладом для інших. У брошурі «Спілкова умова для хліборобських спілок» Микола Левицький визначив основні засади підготовки до створення спілки та розробки її статуту. Поширилися такі форми кооперації, як **артілі, кредитні каси, крамниці**. Для організації спілки потрібно було не менше 5 осіб. До неї здебільшого входило 15–20 господарств. Артільного старосту обирали на 1 рік. Підтримували кооперацію члени земств і громад. Проте імперський уряд перешкоджав діяльності кооперативів, вбачаючи в них організації, навколо яких гуртувались українські національні сили. Ватажки кооперативного руху перебували під постійним наглядом поліції, тож артілі часто закривали, а нових відкривали мало. Щоб організувати кооператив на селі, потрібно було мати дозвіл з міністерства в Петербурзі, яке не завжди хотіло його давати. Кооперативний рух у Наддніпрянщині не став масовим також через відсутність правової основи, практичного досвіду, нерозуміння більшістю селян переваг кооперації.

На початку XX століття посилилася **регіональна спеціалізація** сільського господарства, що означилася ще в попередній період. Південь був зоною посівів **зернових культур**, Правобережжя і частково Лівобережжя — **технічних,** зокрема **цукрових буряків** для цукроваріння, **льону та конопель** для виготовлення волокна. Найбільше сіяли **озиму пшеницю**. В українських землях збирали 75% від загальноімперського врожаю цієї культури. Спеціалізація відбувалась і в **тваринництві,** частка якого, проте, в структурі сільського господарства була порівняно невеликою. Зростали обсяги виробництва і продажу продукції **садівництва** і **городництва**.

1. Які процеси відбувалися в сільському господарстві на початку XX століття?
2. Хто очолив кооперативний рух у Наддніпрянській Україні?
3. Назвіть, як відбувалася спеціалізація сільського господарства Наддніпрянської України?

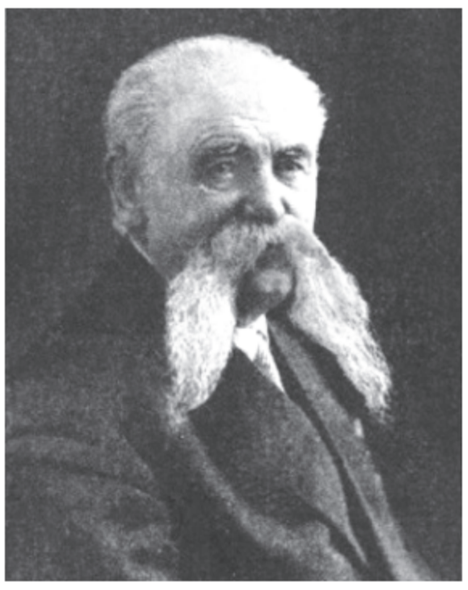

Відлуння минулого

Зі спогадів Миколи Левитського про кооперативний рух

«Кооперація, заснована на великій, по-справжньому демократичній ідеї братерського єднання і на народній самодіяльності, є певною провідною зорею до економічного і духовного відродження рідного краю і народу».

1. На які результати кооперативного руху сподівався Микола Левитський?
2. Поясніть значення вислову: «Свій до свого по своє».

Мовою цифр

Частка експорту сільськогосподарської продукції Наддніпрянщини в усьому експорті Російської імперії 1900–1913 років

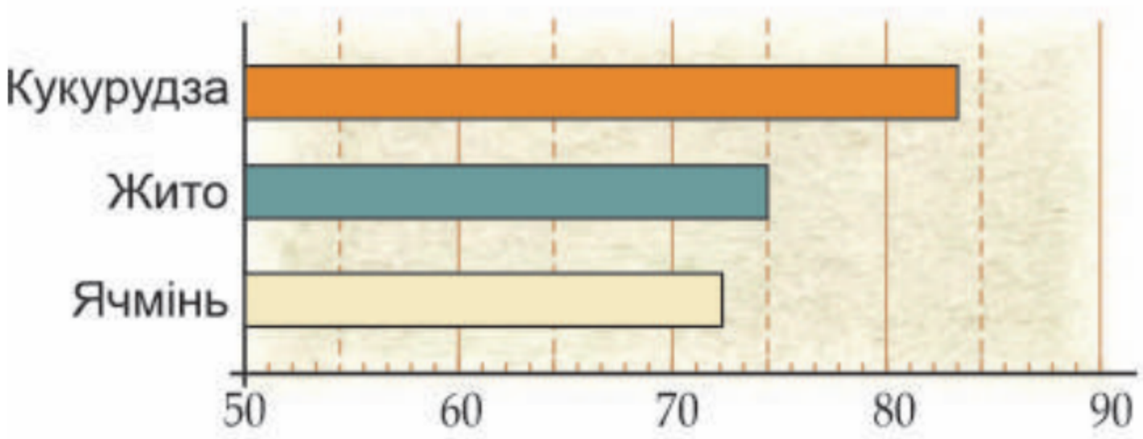

Джерело: Магочій П-Р. Ілюстрована історія України. Київ: Критика, 2012. С. 196.

1. Розгляньте діаграму. Про що свідчать показники діаграми?
2. Які сільськогосподарські культури експортували?
3. Висловте судження. Чому частка українського експорту була така висока?

Мовою цифр

Обсяг усіх зернових хлібних культур і борошна, відправленого за межі України, в округлих цифрах: 1902 р. — 276 427 тис. пудів; 1903 р. — 259 202; 1909 р. — 263 901; 1910 р. — 320 109; 1911 р. — 321 727 тис. пудів (1 пуд – 16,4 кг).

1. Порахуйте, скільки кілограмів хлібних культур і борошна було відправлено з України в зазначені роки.
2. Якою була динаміка експорту? Про що це свідчило?

3. Українські меценати

Українців серед промисловців було небагато. Вони походили переважно із середовища поміщиків, заможних селян, торговців. Свій перший капітал частина з них нагромадила, займаючись хліборобством, торгівлею, чумакуванням, промислами. Найвідоміші родини підприємців українського походження — **Терещенки, Харитоненки** — та **українських підприємців — Симиренки, Яхненки** — займали провідні позиції в цукроварінні, родина **Алчевських** — металургії.

Основними рисами підприємницької діяльності стали: дух підприємництва, якісна культура господарювання, обачливість у справах, чіпкий розум і наполегливість, готовність до ризику, поєднаного з комерційним розрахунком, освіченість, відкритість до нового в науці, техніці. До прикладу, успіх Харитоненків базувався на основі використання у виробництві найсучасніших технологій: вони першими в Європі почали використовувати у виробництві водотрубні парові котли; Симиренки першими в імперії налагодили виробництво мармеладу. Важливу роль відігравало також розумне поєднання максимально можливої ощадливості з чесністю управителів і директорів заводів, що ґрунтувалася на їхньому професіоналізмі та високих зарплатах.

Складовою нової підприємницької етики стали **благодійність і меценатство.** Перші приклади соціальної допомоги подали **цукрозаводчики.** Вони фінансували будівництво шкіл, видання газет і журналів, діяльність театрів, наукові дослідження. Їхньою фінансовою підтримкою користувались українські вчені та письменники. Терещенки виділили кошти на спорудження в Києві кількох корпусів Політехнічного інституту, двох гімназій та двох училищ, музею старовини і мистецтв, а також лікарні для чорноробочих, нічліжок. У місті Глухові ними профінансовано спорудження міського училища для навчання дітей незаможних батьків, дітей-сиріт, а також зведення бібліотеки. Харитоненки витрачали мільйони карбованців зі своїх прибутків для будівництва лікарень, благодійних установ, упорядкування міст та інших населених пунктів; на матеріальну підтримку художників, архітекторів. Компанія братів Яхненків та Симиренків побудувала містечко для робітників і службовців на 150 осіб, з гуртожитком для одиноких чоловіків і жінок, із 6-класною школою, лікарнею. Василь Симиренко, власник цукрового заводу в селі Сидорівка на Київщині, організував при заводі аматорський український театр, в якому, крім місцевої молоді і робітників, грали Михайло Старицький, Марія Заньковецька, Ганна Борисоглібська. Він був учасником громадівського руху, активно підтримував культурні ініціативи, друкарство. Зокрема, фінансував кілька видань «Кобзаря» Тараса Шевченка, наукові розвідки Павла Чубинського і Михайла Грушевського, призначив стипендії Михайлу Коцюбинському, Борису Грінченку, дав кошти Михайлу Драгоманову на відкриття української друкарні у Женеві. Алчевські вкладали великі кошти у спорудження церков, лікарень, бібліотек, недільних шкіл. Поруч із металургійним заводом побудували селище, яке згодом переросло в місто Алчевськ. Олексій Алчевський фінансово підтримував український національний рух, очолював харківську Громаду, ініціював і оплатив встановлення в 1899 році першого пам'ятника Тарасові Шевченку в Харкові. Позаяк у ті часи відкрити пам'ятник українському поетові офіційно було неможливо, тому Олексій Алчевський зробив це як приватна особа на своїй території в саду.

1. З яких соціальних станів формувалось українське підприємництво?
2. Визначте основні риси підприємців.
3. Як українські підприємці проявляли свою благодійність і меценатство.

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Меценатом різних починів був херсонський землевласник, аграрний підприємець Євген Чикаленко. Він фінансував видання наукових праць, підтримував коштами українські газети і журнали, брав участь в українському національному русі. Знання, отримані в Харківському університеті, використав для покращення ведення сільського господарства: запровадив найсучаснішу агрокультуру, машини. Популяризував свої агрономічні знання серед селян Півдня України.

Започаткував премію (1 тисяча карбованців) за найкраще написаний роман на тему української історії для журналу «Київська старовина». Фінансово сприяв фундації Наукового товариства імені Тараса Шевченка, будівництву у Львові Академічного дому. Його коштом звели в місті Львові гуртожиток для студентів Політехнічного інституту. Заснував і видавав першу українську щоденну газету «Громадська думка» (1905–1906 роки), а також газету «Рада» (1906–1914 роки). Йому належить широко відомий вислів: «Легко любити Україну до глибини душі, а ви спробуйте її любити до глибини своєї кишені».

1. Доведіть або спростуйте думку: «Євген Чикаленко вмів заробляти і вмів навчати».
2. Чи любив Євген Чикаленко Україну до глибини своєї кишені?

У той час, коли... на теренах України

після періоду депресії розпочалося економічне піднесення, …

Тоді... у світі

у Великій Британії в місті Белфаст розпочали будівництво «Титаніка»;
у Німеччині почав працювати автомобільний завод «Ауді».

На лінії часу

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Пригадайте, коли почався й коли закінчився промисловий переворот. Накресліть лінію часу в зошиті й позначте на ній дати.

Творча майстерня

Об'єднайтеся в групи та підготуйте проєкт «Українські підприємці: секрети бізнесового успіху й соціальної відповідальності» за алгоритмом: *родина, ім'я, місце проживання, сфера діяльності, меценатство.*

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Ur8aXM17 або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 24 Суспільно-політичне життя в українських регіонах Російської імперії

✓ **Згадайте,** коли і з якою метою утворене Братство тарасівців.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «індустріальна модернізація»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** перші українські політичні партії виникли на Західній Україні? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку визначте причини, складові, наслідки українського національного руху Наддніпрянщини на початку XX століття.

1. Активізація національного руху

Початок XX століття характеризувався пожвавленням українського національного руху. Цьому сприяло кілька факторів: створення та поширення літератури з історії українського народу, вивчення й популяризація українських традицій і фольклору, розвиток української літературної мови, діяльність української інтелігенції, спрямована на піднесення освітнього рівня населення. Поступово усталюється твердження про існування української **«історичної нації»** із власним героїчним минулим, економічними, культурними й політичними інтересами в сьогоденні.

Національно свідома інтелігенція та **студентська молодь,** за підтримки нечисленних українських **підприємців-меценатів,** розвинули **національну ідею** самобутності та окремішності українського народу, соборності (цілісності) всіх українських земель. Для пропаганди своїх поглядів вони створили мережу гуртків (згодом — політичних партій), друкованих видань, виступали з агітаційними промовами, в яких популяризували історію й культуру українців.

1897 року з ініціативи Володимира Антоновича та Олександра Кониського на нелегальному з'їзді громад утворено **Загальну українську безпартійну організацію (ЗУБО).** Вона ставила за мету згуртувати всіх українських діячів в одній структурі задля розвитку українського національного руху. До організації увійшли громадівці, осередки яких діяли в 20 містах України, члени Братства тарасівців, частина української інтелігенції. Кошти на функціонування ЗУБО складалися з членських внесків і пожертв меценатів, зокрема Василя Симиренка. ЗУБО створила видавництво «Вік», книгарню, влаштовувала Шевченківські свята, відзначення річниць професійної діяльності, як-то вченого Олександра Русова, композитора Миколи Лисенка, письменника Івана Нечуя-Левицького; транспортувала з-за кордону і розповсюджувала заборонену літературу, допомагала українським діячам, котрих переслідувала російська адміністрація, агітувала за створення українського шкільництва. Водночас її

учасники виступали за надання **Україні автономії як початкового кроку до здобуття незалежності.**

1. Які чинники впливали на свідомість українців упродовж XIX століття?
2. Розкрийте зміст української національної ідеї.
3. Визначте напрямки діяльності ЗУБО.

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Пам'ятник Івану Котляревському в місті Полтава. Світлина. 2006 рік

однією з найбільш знакових подій, в якій взяли участь члени ЗУБО, було відкриття пам'ятника Івану Котляревському у місті Полтава 1903 року? Думка про увіковічення пам'яті автора «Енеїди» існувала в українському суспільстві майже два десятиліття, аж поки імперський уряд на початку 1890-х років врешті дозволив провести збір коштів на пам'ятник. Дозвіл поширювався тільки на Полтавську та Чернігівську губернії. Та українці не надто зважали на урядові розпорядження, тож кошти надходили з усіх українських земель, зокрема Галичини, Волині, Кубані тощо. Було зібрано 11 768 карбованців 67 копійок. Із 7 тисяч жертводавців 4 тисячі були селянами з Полтавщини. Автори проєкту погруддя — скульптор Леонід Позен, постаменту — архітектор Олександр Ширшов виконали свої роботи безоплатно. Постамент оздоблено трьома горельєфами роботи Леоніда Позена на теми з творів Івана Котляревського: «Енеїда», «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник». Відкриття пам'ятника перетворилося на велику всеукраїнську акцію, на якій були присутні Христина Алчевська, Борис Грінченко, Леся Українка, Олена Пчілка, Юліан Романчук, Микола Лисенко, Гнат Хоткевич та багато інших діячів культури. З нагоди відкриття пам'ятника відбулись урочисте засідання міської думи, вистава «Наталка Полтавка» за участю корифеїв українського театру, виставка творів українського мистецтва.

1. Поміркуйте, чому пам'ятник Івану Котляревському було споруджено саме в місті Полтава.
2. Пригадайте, який внесок у розвиток української культури зробив Іван Котляревський.
3. Підберіть факти, які свідчать про зростання національної самосвідомості українців.
4. З якими творами Івана Котляревського ви ознайомилися? Висловте власну думку про його творчість.

2. Утворення політичних партій

Початок XX століття ознаменувався утворенням і діяльністю **національних партій**, що було суголосно аналогічним тенденціям в європейських країнах. Передумовами цього процесу в українських землях стали: **консолідація** (згуртування) нації, **індустріальна модернізація**, що спричинила зміни в економіці, та суспільному житті, а також **чисельна перевага** українців, котрі становили абсолютну більшість населення в усіх українських регіонах, що входили до складу Російської імперії. В **1900 році** створено **Революційну українську партію (РУП)** — першу українську політичну партію в Наддніпрянщині. Серед її засновників були Дмитро Антонович, Боніфатій Кам'янський, Левко Мацієвич, Михайло Русов. Очолив її Дмитро Антонович, програму **«Самостійна Україна»** написав **Микола Міхновський.** Основне завдання рупівці вбачали в боротьбі за незалежність України. РУП мала осередки (громади) в Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, Лубнах, закордонний комітет у Львові. Головним напрямком її діяльності була пропаганда серед інтелігенції, робітників і селян.

Однак **не всі члени партії поділяли самостійницьку ідею.** Через це з неї вийшли найрадикальніші прибічники самостійності України на чолі з Миколою Міхновським. **1902 року** вони створили **Українську народну партію (УНП).** Свої ідейні позиції партія пропагувала у відозвах, статтях. Центром її діяльності став Харків, бо там жив Микола Міхновський. У 1904 році інша частина рупівців під орудою Маркіяна Меленевського заснувала Українську соціал-демократичну спілку («Спілку»). **1905 року** створено **Українську демократично-радикальну партію (УРДП).** Серед її лідерів були Сергій Єфремов, Борис Грінченко, Олександр Лотоцький, Євген Чикаленко. Програма партії передбачала встановлення конституційної монархії в Російській імперії та надання Україні автономії. Того ж року РУП переорганізували **в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП),** яку очолили Микола Порш, Левко Юркевич і Володимир Винниченко. Партія відстоювала автономію України, з окремою державною інституцією — соймом, висувала вимогу демократичних свобод, перетворення приватної власності на громадську. Проте назагал українські політичні партії були нечисленними, формувалися переважно з інтелігенції, частково — робітників і селян.

Окрім українських, у Наддніпрянщині діяли **загальноросійські партії.** Російська соціал-демократична робітнича партія (РСДРП) утворена в 1898 році. В 1903 році в ній сформувалося дві течії — меншовиків — прихильників побудови соціалізму шляхом реформ — та більшовиків на чолі з Володимиром Леніним, котрі виступали за соціалістичну революцію з метою встановлення влади пролетаріату. Російська партія соціалістів-революціонерів (есерів) орієнтувалася на селян і основою майбутнього справедливого ладу вважала

загальнонародну власність на землю. Ці партії підтримували ідею збереження єдиної Російської держави, вважаючи Україну її невід'ємною частиною. У Правобережній Україні розгорнули діяльність кілька **польських політичних партій.** За чисельністю прихильників вирізнялася Польська партія соціалістична (ППС), яка проводила агітацію серед молоді, забезпечувала літературою соціалістичного спрямування міста краю. Активну діяльність, особливо в межах смуги осілості, проводив **Бунд («Союз»)** — «Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії» — політична партія, утворена 1897 року, котра захищала інтереси єврейських робітників і вела серед них соціалістичну пропаганду.

1. Сформулюйте причини, які сприяли утворенню політичних партій.
2. Визначте програмні засади українських політичних партій.
3. Які політичні партії, окрім українських, діяли в українських землях Російської імперії? Визначте їхні програмні засади.

Життєтека

Микола Міхновський
(1873 – 1924)

Ім'я (повне). Микола Іванович Міхновський.
Народження. Народився в селі Турівка (нині — Броварський район Київської області).
Походження. Зі старовинного козацького роду.
Освіта. Закінчив Прилуцьку гімназію, юридичний факультет Київського університету.
Особистість та українське національне відродження. Будучи студентом, став членом київської Молодої громади. Першим сформулював ідею відродження української нації шляхом здобуття державної самостійності. Входив до студентської організації Братство тарасівців. Підтримував його ідейну платформу — «Кредо молодого українця». Почав адвокатську практику в місті Києві. Налагодив зв'язки з галицькими діячами, закупляв і перевозив до Наддніпрянщини нелегальну літературу. Відкрив у місті Харкові адвокатську контору, захищаючи в судах представників національного руху. Один із засновників РУП. Став ідеологом УНП. Написав «Десять заповідей українця». Свої ідеї висловлював на сторінках часописів «Хлібороб», «Запоріжжя», «Слобожанщина».
Результати діяльності. *(Сформулюйте самостійно).*

1. Використовуючи життєпис Миколи Міхновського, розкрийте зміст вислову «Не словом, а ділом». Чи на часі цей меседж сьогодні? Обґрунтуйте свою позицію.

3. Основні течії в національному русі

На початку XX століття в українському національному русі сформувались **автономістська і самостійницька течії.** Їхні представники бачили в майбутньому Україну незалежною державою, проте шляхи для цього обирали різні. В українському політичному русі

переважала автономістська течія. Ще до появи першої політичної партії члени ЗУБО виступали за надання українським землям **автономії.** Цю ідею поділяла частина української інтелігенції та політичних діячів, котрі прагнули збереження української культури, мови, але не бажали повного розриву з Російською імперією. Вони сподівалися, що здобуття автономії сприятиме вирішенню нагальних питань українського національного руху

Вимога автономії для українських земель була своєрідною спробою знайти **компроміс між українським національним рухом і російською владою.** Проте згодом частина автономістів перейшла на самостійницькі позиції. Зміна їхніх політичних поглядів обумовлювалася насамперед загостренням політичної ситуації в імперії та піднесенням національної свідомості населення.

Виразником прагнень самостійницького напрямку був **Микола Міхновський,** котрий у «Самостійній Україні» заявив, що є «єдина, неподільна, вільна самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі». Одним із засобів здобуття незалежності самостійники вважали збройне повстання.

Видане Р. У. П. — Ч. 1.

Самостійна * * Україна

ПРОМОВА

Ціна 20 сот.

Титульна сторінка програми РУП «Самостійна Україна

1. З'ясуйте, коли і де було видано часопис «Самостійну Україну».
2. Поміркуйте, чи актуальний даний твір сьогодні. Чому?

1. Які течії були поширені в українському русі на початку XX століття?
2. Що зумовило перехід частини автономістів на самостійницькі позиції?
3. Хто став виразником прагнень самостійників? Які засоби досягнення поставленої мети вони підтримували?

Відлуння минулого

Із програми Української народної партії, 1902 рік (опублікована в Чернівцях у 1906 році)

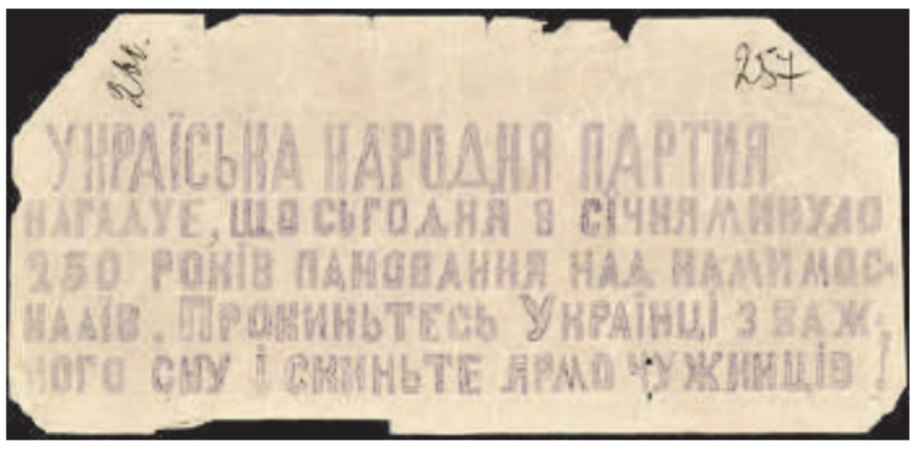
257

УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ ПАРТИЯ НАГАДУЄ, ЩО СЬОГОДНЯ В СІЧНЯ МИНУЛО 250 РОКІВ ПАНОВАННЯ НАД НАМИ МОСКАЛІВ. ПРОКИНЬТЕСЬ УКРАЇНЦІ З ВАЖКОГО СНУ І СКИНЬТЕ ЯРМО ЧУЖИНЦІВ!

Листівка Української народної партії. 1904 рік

«Українська народна партія є партія українського міського і сільського пролетаріату. … визнає соціалістичний ідеал як єдиний, що може остаточно знищити сучасний устрій, збудований на насильстві, нерівності.

Цей ідеал такий: фабрики і заводи на землі, оселеній українським народом, мусять належати українцям-робітникам, а землі — українцям-хліборобам. Ми визнаємо добровільні федерації народів. Росія, Австрія і Німеччина, де з пануючими живуть десятки поневолених націй, мусять розпастись; федерації, коли і зложаться, то не в межах сучасних держав, а залежно від інтересів кожної нації. **Самостійна Україна буде республікою вільних людей».**

Із програми Української демократично-радикальної партії, грудень 1905 року

«Росія — держава велика, багато живе в ній усяких народів, не однакових і побутом, і культурними та економічними прикметами… Через те децентралізація мусить бути доведена до того, щоб кожна народність … мала **автономію.** Мова *(після децентралізації)* в урядових, освітніх та інших інституціях уживається вкраїнська. Інші народності, що живуть на території України, мають рівне з українцями право задовольняти свої національні, культурні й економічні потреби і … вживати своєї рідної мови».

1. Проаналізуйте програмні документи УНП та УДРП.
2. Визначте спільні та відмінні цілі політичних партій.

У той час, коли… на теренах України

у Наддніпрянщині було створено першу українську політичну партію, …

Тоді… у світі

в Чехії (Австро-Угорська імперія) майбутній президент Чехословаччини Томаш Масарик заснував Чеську народну партію, яка боролася за здобуття незалежності Чехії і не визнавала панслов'янської теорії.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Пригадайте, які політичні партії були створені в Західній Україні. З'ясуйте, що було спільного між політичними партіями Західної та Наддніпрянської України.

Учасники відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві

Творча майстерня

Використовуючи схему, підготуйте доповідь на наукову конференцію про розгортання політичного етапу українського національного відродження.

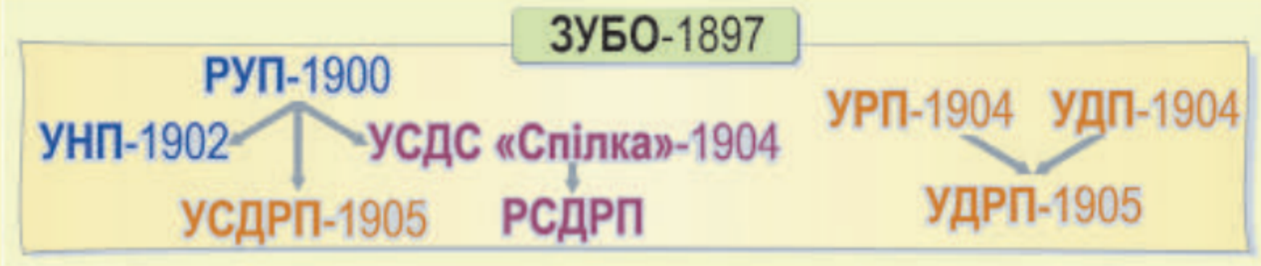

Об'єднайтеся в групи та створіть проєкт на тему: «Український національний рух: перспективи в умовах кризи імперії».

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/7r8aBeuT або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 25 Події російської революції 1905–1907 років в українських землях

✓ **Згадайте,** які українські політичні партії діяли в 1905 році.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття: «Просвіта»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** перші «Просвіти» виникли в Галичині? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, який вплив мали революційні події 1905–1907 років на активізацію українського національного руху.

1. Причини та початок революції

Революція 1905–1907 років у Російській імперії була зумовлена кількома причинами: насамперед, погіршенням економічного становища населення в результаті світової економічної кризи 1900–1903 років; відсутністю демократичних свобод; жорсткою політикою самодержавства в національному питанні; поразками імперської армії в російсько-японській війні 1904–1905 років. Початком революції стала подія, названа «кривавою неділею». Саме в цей день **9 січня 1905 року** близько 20 тисяч робітників із сім'ями почали ходу від околиць Санкт-Петербурга до центра міста. Очолив демонстрацію священник Георгій Гапон. Робітники йшли з церковними іконами і хоругвами, портретом імператора Миколи II. Вони хотіли подати правителю петицію з проханням захистити їх від зловживання начальства. Однак мирну демонстрацію розігнали урядові війська, стріляючи на ураження. Дії влади спричинили масові виступи, які охопили багато регіонів імперії.

До українських земель революційні події дійшли 12 січня. В найбільших містах України — Катеринославі, Києві, Одесі, Миколаєві — розпочалися страйки, демонстрації та відкритий супротив владі. Утворилися ради робітничих депутатів та профспілки. Заворушення розпочалися в армії і на флоті. У **червні 1905 року** вибухнуло повстання на чорноморському панцернику «Князь Потьомкін-Таврічеський» під проводом українців **Олександра Коваленка, Григорія Вакуленчука й Опанаса Матюшенка.** Коли ж до нього наблизилася каральна ескадра російського флоту, то її матроси відмовилися відкривати вогонь по кораблю повсталих. Екіпаж зміг поповнити запаси продовольства в місті Феодосія, однак переправити на судно вугілля не вдалося. Через деякий час його команда здалася румунським властям у місті Констанца. Частина моряків залишилася в Румунії, а більшість тих, хто повернувся в Російську імперію, репресували. В **жовтні 1905 року** відбувся **всеросійський політичний страйк,** до якого в українських землях долучилися близько 120 тисяч робітників і службовців та майже 2 мільйони по всій імперії.

17 жовтня 1905 року імператор Микола II видав **Маніфест**, в якому проголошував основні громадянські права — свободу совісті, слова, зібрань та об'єднань. Його указ передбачав запровадження загального виборчого права для чоловіків і вибори до парламенту Російської імперії — Державної Думи, — що забезпечило б представництво всіх верст суспільства. Після появи Маніфесту виникла низка політичних партій. До збереження імперії закликали **монархісти**, зокрема націоналістичний і антисемітський «Союз русского народа» (чорносотенці), компромісу з владою — **ліберали**, насамперед конституційні демократи (кадети), котрих підтримували промисловці, інтелігенція та «Союз 17 октября» (октябристи) за сприяння землевласників; ліквідації самодержавства — **ліві політичні сили** із соціалістичними гаслами. Посилили діяльність і українські політичні партії. Найактивнішою з-поміж них була **УСДРП**.

Чорносотенці *— збірна назва монархічних організацій, які виникли під час революції 1905–1907 років, мали підтримку імперського уряду, співпрацювали з таємною поліцією («охранкою»), що забезпечило їм створення бойових дружин — чорних сотень. Звідси походить їхня назва.*

1. Назвіть причини й привід революції 1905–1907 років.
2. Розкрийте причини і результати повстання моряків на чорноморському панцернику «Князь Потьомкін Таврічеський».
3. Що проголошував Маніфест 17 жовтня 1905 року?

Відлуння минулого

Із Маніфесту Миколи II від 17 жовтня 1905 року

«…1. Дарувати населенню основи громадянської свободи..: недоторканість особи, свободи совісті, слова, зібрань і союзів.

2. Не зупиняючи призначених виборів у Державну Думу, залучити тепер до участі в Думі, за можливістю, відповідно ті групи населення, які зараз позбавлені виборчого права…

3. Встановити як непорушне правило про те, щоб ніякий закон не зміг мати вищу силу за правові акти, прийняті Державною Думою. Щоб вибраним від народу депутатам забезпечена була можливість дійсної участі в контролі за діями уряду…».

1. Попрацюйте в парах. Ознайомтеся з основними положеннями Маніфесту імператора Миколи II від 17 жовтня 1905 року.
2. Які громадянські свободи отримували піддані? Як вони могли їх зреалізувати в повсякденному житті?
3. Про створення якого органа державної влади йшлося в Маніфесті? Назвіть його повноваження.

2. Розгортання національно-культурного руху в українських регіонах

З появою Маніфесту революційний рух не припинився. В **листопаді 1905 року** відбулося повстання моряків на суднах, що стояли на рейді Севастополя. Його очолив лейтенант Петро Шмідт. Військове командування ізолювало повсталі судна й обстріляло береговою артилерією. Повстання було придушене. Зазнав поразки і виступ полку саперів у Києві під орудою підпоручика **Бориса Жаданівського.** Посилилися селянські протести. У селі Великі Сорочинці, що на Полтавщині, селяни в **грудні 1905 року** на кілька днів захопили владу, обрали селянський комітет і встановили свої порядки. Однак у сутичці з надісланими урядом каральними загонами зазнали поразки. Згодом цю подію назвали **Сорочинською трагедією.**

Картина Івана Шульги «Сорочинська трагедія»

1. Розгляньте картину. Опишіть побачене.
2. З'ясуйте, чому селяни Великих Сорочинців піднялися на повстання.
3. Поміркуйте, як дії жандармів суперечили Маніфесту 17 жовтня 1905 року.

Маніфест 17 жовтня сприяв піднесенню **національно-культурного руху** в українських землях. Було скасовано Валуєвський циркуляр та Емський указ, тим самим знято офіційні обмеження на україномовні видання. Українською мовою почали друкувати газети і журнали. 1905 року в місті Лубни випустили першу в Російській імперії україномовну газету **«Хлібороб».** Із 1906 року друкувалася перша щоденна українська газета **«Громадська думка».** Коли ж вона була заборонена, її перейменували на **«Раду».** Фінансував видання землевласник, громадський діяч і меценат української культури **Євген Чикаленко. 1907 року** почали видавати перший україномовний науковий і літературно-публіцистичний щомісячний журнал «Україна». На той час українською мовою вже виходило 9 україномовних періодичних видань із загальним накладом 20 тисяч примірників.

1906 року відкрито філії товариства **«Просвіта».** Головні його центри працювали в **Одесі,** Києві, Катеринославі, Миколаєві, Житомирі. Їх очолювали відомі діячі української науки і культури: у Чернігові — **Михайло Коцюбинський,** Полтаві — **Панас Мирний,** Миколаєві — **Микола Аркас.** Незначні зміни відбулися в освіті: в

деяких школах стали навчати дітей українською мовою; в Одесі Олександр Грушевський викладав історію України, а в Харкові Микола Сумцов почав читати українською мовою лекції з української народної словесності; в Київському університеті дозволено прочитати курс української літератури. В 1907 році в Києві засновано **Українське наукове товариство (УНТ),** яке очолив Михайло Грушевський, перенесено видання «Літературно-наукового вісника».

1. Які події відбулися в Україні наприкінці 1905 року?
2. Що сприяло піднесенню національно-культурного руху в Україні?
3. Які зміни в культурно-освітньому житті відбулися в 1905 році?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Одними із засновників товариства «Просвіта», яке діяло на території Київської губернії з 1906 року, були Борис і Марія Грінченки. Його назвали на честь Тараса Шевченка. Товариство зосередилося на культурно-освітній роботі серед населення: організовувало лекції з історії, української літератури, концерти, літературно-музичні вечори, присвячені творчості Михайла Коцюбинського, Пантелеймона Куліша, Михайла Старицького, Івана Франка, Тараса Шевченка, вистави та бібліотеки, а також займалося видавничою справою і збором коштів на пам'ятник Тарасу Шевченку. 1906 організація звернулася до ради Київського університету святого Володимира з проханням утворити кафедру з українською мовою навчання, 1907 року — до української фракції Державної Думи з пропозицією винести на обговорення питання про навчання українською мовою в школах. Учасник «Просвіти» Агатангел Кримський надав їй право на продаж першого видання своєї «Української граматики».

1. Визначте основні напрямки діяльності членів Київської «Просвіти».
2. Поміркуйте, яку мету ставили перед собою просвітяни.

3. Українські парламентські громади у Державних Думах

У І Державній Думі, яка розпочала роботу в 1906 році, українські депутати утворили **Українську парламентську громаду** на чолі з адвокатом і громадським діячем із Чернігова **Іллею Шрагом.** Серед її членів були: Володимир Шемет та Павло Чижевський — від Полтавщини, Микола Біляшівський і барон Федір Штейнгель — від Києва, Андрій В'язлов — від Волині. Депутатська фракція видавала часопис «Український вісник», який редагував Максим Славинський. У підготовці матеріалів для журналу взяли участь найкращі науковці України: Олександр Лотоцький, Михайло Туган-Барановський, Михайло Грушевський, Іван Франко, Олександр Русов. Політичною платформою Української парламентської громади була **автономія України.** Михайло Грушевський підготував декларацію, що її мав

виголосити з думської трибуни голова фракції. Проте імператор Микола II того ж року розпустив I Державну Думу, позаяк її діяльність не влаштовувала владу.

У II Державній Думі (1907 рік) українські депутати утворили **Українську думську громаду**, яка видавала часопис **«Рідна справа. — Думські вісті»**. Вони вимагали автономії України, запровадження української мови в систему освіти і державного управління, створення в університетах кафедр української мови, літератури, історії. Оскільки II Державна Дума була також непідконтрольною уряду, імператор Микола II 3 червня 1907 року оголосив про її розпуск. Водночас був прийнятий новий виборчий закон, який забезпечив би перевагу в Думі лояльно налаштованих до влади депутатів, насамперед великих землевласників і підприємців. Ця подія стала державним переворотом і, по суті, відновила самодержавство. **3 червня 1907 року** вважають днем **поразки революції.**

Зміна виборчого законодавства була головною причиною відсутності у III (1907–1912 роки) і IV (1912–1917 роки) Державних Думах представників українського національного руху. Проте **«українське питання»** залишалось актуальним. У III Державній Думі воно стосувалося головно розвитку українського шкільництва і впровадження української мови в судочинстві. Прийнятий нею освітній закон, як писалося в статті тижневика «Засів» 27 травня 1911 року «обійшов деякі народності, не давши їм... права вчитися в школах на своїй рідній мові. Між такими народностями стоїть і наш український народ, що давно вже жадав своєї рідної мови». У IV Державній Думі «українське питання» депутати порушували переважно під час розгляду заборони про святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Однак жодне з обговорюваних питань не було вирішене на користь українського населення.

1. Визначте зміст діяльності українських депутатів I та II Державних Дум.
2. Яка подія відбулася 3 червня 1907 року? Назвіть її наслідки.
3. Чи порушували «українське питання» у III та IV Державних Думах?

Відлуння минулого

Із Програми Української думської громади у II Державній Думі

«…політичне відділення від Росії кого-небудь з її безправних народів, — так само й України, — ми признаємо за неможливе і небажане… (Оскільки) відділення порушить загальну політичну рівновагу Європи, … може викликати чужоземне втручання і закінчитися новим поневоленням народів, що шукають волі… По нашому глибокому переконанню, … (оптимальною є) переробка державного урядування на національну і територіальну (краєву) автономію».

1. Згадайте приклади з всесвітньої історії, що відповідають описаному в цитаті розвитку подій.
2. Яку позицію демонстрували депутати? Чому?

У той час, коли… на теренах України

у Наддніпрянщині вийшла друком перша україномовна газета «Хлібороб»

Тоді… у світі

в Норвегії відбувся референдум, який підтвердив рішення парламенту про розрив унії зі Швецією.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поміркуйте, чому імперська влада злякалась активізації українського руху під час революції. Чи були вирішені завдання революції? Змоделюйте розвиток подій: до чого призведе заморожування основних причин революції?

Творча майстерня

Об'єднайтеся в трійки та підготуйте історичну довідку на тему: «Діяльність українських парламентських громад у I та II Державних Думах» за алгоритмом: *період діяльності, громадське утворення, часопис, політична платформа, вимоги.*

Доповніть схему та, використовуючи її інформацію, підготуйте розповідь на тему: «Вплив революції 1905–1907 років на життя українців».

Революція 1905–1907 років

МАНІФЕСТ 17 ЖОВТНЯ 1905 РОКУ

Відкрито…	Легалізовано діяльність…	Почали видавати…	Створено українську громаду в…

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/or8aBWO2 або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 26 Аграрна реформа Петра Столипіна в Україні: зміст, наслідки

✓ **Згадайте,** коли відбулася Сорочинська трагедія.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «викупні платежі»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** селянська реформа в Російській імперії відбулася в 1861 році? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку визначте, які економічні можливості отримали українці після проведеної Столипінської аграрної реформи.

1. Передумови та суть аграрної реформи

Одним із наслідків революції 1905–1907 років було проведення в імперії чергової **аграрної реформи.** Оскільки її ініціатором та організатором був голова Ради Міністрів і міністр внутрішніх справ **Петро Столипін,** її називають **Столипінською.** Прихильник монархії та російської національної ідеї, він запропонував не тільки заходи для впокорення революційного руху, але й низку реформ, найбільш повно з яких був реалізований саме аграрний проєкт.

Реформуючи сільське господарство, уряд прагнув вирішити кілька **завдань:** утворити прошарок заможних селян як опору самодержавства на селі, розв'язати проблему аграрного перенаселення та підвищити ефективність сільського господарства, котре й надалі залишалося провідним сектором економіки країни. Головною перешкодою в його розвитку Петро Столипін вважав велике землеволодіння і селянську общину, яка фактично здійснювала контроль над жителями села. До прикладу, селянин не завжди міг продати землю, бо вона належала общині. Відтак імперський уряд вирішив перейти від політики захисту общинного землеволодіння до його ліквідації.

Розпочали реформу указом від **9 листопада 1906 року** і завершили законами 14 червня 1910 року та 29 травня 1911 року. Вона надавала кожному селянинові право вийти з общини і закріпити у власність за собою **землю,** отже, руйнувала **селянську общину.** Селянин міг отримати з общинних угідь **відруб** — цільну ділянку землі, що переходила з колективної (общинної) у приватну власність, та утворити **хутір** — відокремлене сільське поселення із господарством і приналежною до нього землею. Власникам землі дозволили її вільно продавати та купувати. Натомість ліси, сіножаті тощо залишались у спільному користуванні. Скасовувалися **викупні платежі.** Водночас уряд **заохочував переселення** селян на малообжиті землі Далекого Сходу, Сибіру, Середньої Азії. Проведенню реформи мав сприяти утворений **Селянський поземельний банк,** за посередництвом якого здійснювалася більшість операцій з купівлі-продажу землі. В економічному стосунку закон був прогресивним, оскільки сприяв розвитку ринкових відносин у сільському господарстві, збільшував використання найманої праці та застосування сільськогосподарських машин.

1. Хто був ініціатором проведення аграрної реформи?
2. Яку мету ставив імперський уряд, впроваджуючи аграрну реформу?
3. Коли була проведена аграрна реформа? Що вона давала селянам?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в четвірки. Поміркуйте, чи екологічним було помешкання селян початку XX століття. Відповідь обґрунтуйте. З'ясуйте, з яких будівель та зі скількох обійсть складався хутір. Створіть макет хутора початку XX століття або його 3-D проєкцію.

Хутір у болотній місцині, Київська губернія. Світлина початку XX століття

Запорізький хутір. Листівка початку XX століття

2. Особливості впровадження аграрної реформи в українських землях

Ініційована Петром Столипіним аграрна реформа мала певні особливості в українських землях, зумовлені **історичними традиціями господарювання, менталітетом українського селянства**, насамперед більшим індивідуалізмом та особливим ставленням до землі, і **соціально-політичними обставинами.**

Щонайперше, в Наддніпрянській Україні переважало необщинне, подвірне, **індивідуальне господарювання**, а на Правобережжі общинного землеволодіння майже не було. Індивідуалістична свідомість українського селянства сприяла доволі швидким темпам приватизації землі. Здійснення земельної реформи в українських селах покладалося на губернські та повітові землевпорядкувальні комісії. В ході проведення реформи практично вся селянська земля на Полтавщині та Правобережній Україні була приватизована. У Чернігівській, Харківській, Катеринославській, Херсонській, Таврійській губерніях переважало приватне землеволодіння.

З метою зменшення соціальної напруги на селі заохочувалося **переселення** до малозаселених регіонів імперії. Основні потоки переселенців сформувались із Полтавської та Чернігівської губерній, де приватизація землі відбувалась інтенсивніше. Це прискорювало

поділ селян на заможних, середняків і бідняків. Влада оплачувала дорогу, видавала позику на облаштування. Однак не всі змогли завести на новому місці господарство: частина переселенців почала наймитувати в місцевих багатіїв, частина повернулася назад.

1. Чим були зумовлені особливості проведення аграрної реформи в українських землях?
2. Які зміни на селі спричинила Столипінська реформа?
3. Чому влада заохочувала переселенський рух? До чого він призвів?

Мовою цифр

На 1 січня 1915 року в українських губерніях кількість хуторів і відрубів від загальної кількості селянських дворів була такою:

Джерело: Реєнт О. П. Столипінська аграрна реформа: основні події, періодизація, особливості, наслідки. *Український селянин.* 2006. Випуск 10. С. 6–16.

1. Порівняйте інформацію діаграми з тривалістю перебування відповідних регіонів під владою Російської імперії.
2. Порахуйте, в яких українських регіонах кількість хуторів і відрубів була більшою. Висловте обґрунтоване судження чому.

3. Результати Столипінської аграрної реформи

В українських землях реформа мала певний успіх. Насамперед збільшилася чисельність заможних господарств **фермерського типу**, які використовували передову агрокультуру, застосовували машини і добрива. Серед селян поширювалися передові агротехнічні знання. Зросли посівні площі, валовий збір зернових і товарність сільського господарства, а відтак — експорт сільськогосподарської продукції. Частка України в загальноімперському експорті зерна перевищувала 40% і становила 250–300 млн пудів щорічно. *(Примітка: 1 пуд — це 16,4 кг).* Найбільший врожай зернових зібрали в 1913 році.

Проте реформа не розв'язала всіх проблем на селі. Насамперед збереглося **велике поміщицьке землеволодіння**, хоча уряд заохочував його перерозподіл шляхом купівлі-продажу за посередництвом Селянського банку. В поміщиків скуповували землю й продавали її селянам, надаючи останнім позику терміном на 55 років.

Створивши умови для динамічного розвитку капіталізму в аграрному секторі, владі не вдалося зменшити соціальну напругу на селі. Одним із **соціальних наслідків реформи** стало посилення майнового розшарування: поряд зі зростанням чисельністю заможних селян, прискорилося розорення малоземельних. Частина селян продавала свої земельні ділянки, не маючи коштів для їхнього обробітку. Вони най-

малися на сільськогосподарські роботи, або ж перебиралися до міста, де не завжди могли пристосуватися до нових умов життя. Отже, усталений селянський світ з його зрівняльно-патріархальними уявленнями про справедливість поступово руйнувався і зазнавав краху. Відкривалися широкі можливості до індивідуалізму, економічної свободи, ринку праці, розвитку підприємництва.

1. Які позитивні зміни відбулися на селі в ході впровадження аграрної реформи?
2. З якою метою було створено Селянський банк?
3. До яких соціальних змін на селі призвела аграрна реформа?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

1913 року в місті Києві відбулася аграрно-промислова виставка? На ній були представлені новітні зразки сільськогосподарської техніки. Селяни отримували майстер-класи від американських фермерів та готувалися до технологічного переозброєння своїх господарств. Водночас відбулись окремі виставки конярства, тваринництва, птахівництва. Виставкова діяльність у Києві продовжувалася чотири з половиною місяці.

Учасники аграрно-промислової виставки в місті Києві. Світлина. 1913 рік

1. Поміркуйте, як могла бути пов'язана аграрно-промислова виставка з результатами Столипінської аграрної реформи.
2. З'ясуйте, які новітні зразки техніки були представлені на виставці.

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах. З'ясуйте, які технічні засоби використовували селяни на початку XX століття в господарстві. Як застосування нових технологій впливало на сільськогосподарське виробництво? Чи всі селяни мали змогу придбати собі агротехніку?

Водяні млини в селі Старі Санжари, Полтавщина. Світлина початку XX століття

Полтава. Кінна молотарка в селі Білики. Світлина початку XX століття

На лінії часу

Запам’ятайте дати і події, пов’язані з ними.

1. З’ясуйте, як Столипінська реформа вплинула на приватизацію землі.
2. Порахуйте, скільки років минуло від скасування кріпосного права до Столипінської аграрної реформи.

9 листопада 1906–1911 роки
Столипінська аграрна реформа

Творча майстерня

На основі схеми підготуйте доповідь на тему: «Аграрна реформа російського уряду та її вплив на українські землі».

СТОЛИПІНСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА

- Соціально-політичні умови, в яких розпочалася реформа
- Причини / мета реформи
- Зміст реформи
- Особливості реалізації реформи у Наддніпрянщині
- Позитивні результати та негативні наслідки реформи

Об’єднайтеся в групи. Проведіть дослідження на тему: «Переселенський рух українців у 1906–1912 роках: перспективи й загрози» за алгоритмом: *регіон, час проведення, позитивні зміни, проблеми.* Створіть інтерактивну карту «Українці в Зеленому Клину та Сірому Клину».

У той час, коли… на теренах України

у Наддніпрянщині вступила в дію Столипінська реформа, …

Тоді… у світі

у США Вілліс Кар’є отримав патент на пристрій «для переробки повітря» — пристрій, який згодом став першим у світі кондиціонером.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Hr8aB3p1 або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 27 Український політичний і національно-культурний рух у 1907–1914 роках

✓ **Згадайте,** коли відбулася перша революція в Російській імперії.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «третьочервневий переворот»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** кооперативний рух зародився в Західній Україні? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, як імперська політика в 1907–1914 роках вплинула на політичну й культурно-освітню діяльність українського населення.

1. Політика імперського уряду в українських землях у 1907–1914 роках

Поразка революційних сил унаслідок третьочервневого перевороту спричинила наростання **урядової реакції.** Влада переслідувала учасників усіх антисамодержавних рухів — політичних, національних, культурно-освітніх, соціальних. Уряд прагнув сформувати таку систему, яка б унеможливила в майбутньому будь-які форми протесту. Тож першочергово розправилися з тими, хто брав участь у революційних заворушеннях. Ступінь їхньої провини визначали створені владою військово-польові суди, які нерідко виносили смертні вироки.

Посилилися національні утиски. Імперський уряд проводив цілеспрямовану антиукраїнську політику. Тривалий час діяв воєнний стан. Запроваджувалася низка заборон, зокрема: декламувати українською мовою вірші, співати українських пісень, вживати в публікаціях слова «Україна», «український народ». Змушені були припинити діяльність українські культурно-освітні товариства, частина просвітянських організацій. **1910 року** з'явився **циркуляр Петра Столипіна,** що забороняв «інородцям», до яких належали всі народи імперії, окрім росіян, утворювати організації і товариства. В 1914 році влада не дозволила відзначити 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

Натомість у цей час активізувалася діяльність проурядових організацій, котрі ґрунтувалися на ідеях **великодержавного шовінізму** — проповідування винятковості російської нації та її зверхності над іншими народами імперії. Українцям прагнули довести, що вони є частиною російської народності і повинні підтримувати неподільність Російської імперії та єдиного монарха. Таких поглядів дотримувалися, зокрема, учасники «Клубу російських націоналістів міста Києва», створеного при підтримці Петра Столипіна. Ця організація стала однією з найвпливовіших політичних сил в імперії. Її діяльність була спрямована проти українського національного руху. Означені ідеї активно поширювали чорносотенні організації «Союзу русского народа», «Союзу Михаїла Архангела».

1. Визначте фактори посилення урядової реакції.
2. Назвіть заходи імперського уряду, які свідчили про зростання національних утисків.
3. Поясніть значення терміна «великодержавний шовінізм». Які організації дотримувалися подібних поглядів? Чому?

Зі спогадів Євгена Чикаленка про зростання антиукраїнських настроїв

«Взагалі вся московська людність вороже ставилася до відродження української нації, і кожна течія чи партія мотивувала це... *(по-своєму)*. Крайні праві, чорносотенці, гостро і брудно боролися з українством, виходячи з того, що в Росії повинні бути «один цар, одна віра і один народ»; ліберали протидіяли делікатніше, але твердо стояли за «єдину неділиму Росію» і боялися всього того, що загрожує цілости її; а крайні ліві гаряче виступали проти національних рухів «в ім'я єдности пролетаріату».

1. Визначте, чому московська людність вороже була налаштована до відродження української нації.
2. Поміркуйте, як сьогодні московити ставляться до Української держави.
3. Назвіть історичні передумови світогляду російського народу.

Демонстрація чорносотенців. Світлина. 1907 рік

2. Справа Бейліса

В імперії зросла **ксенофобія**, яка проявлялася в дискримінації за національно-культурними ознаками, нетерпимості до представників різних етнічних груп. З **1911** до **1913 року** тривала справа експедитора цегельного заводу київського передмістя **Менахема Менделя Бейліса**. Його було бездоказово звинувачено у вбивстві православного хлопчика, учня підготовчого класу Києво-Софійського духовного училища Андрія Ющинського, нібито задля виконання єврейського релігійного ритуалу. Влада підтримала цю версію. Частина проурядової преси розгорнула антисемітську агітацію, закликаючи до єврейських погромів. Час появи справи Бейліса не був випадковим. У лютому 1911 року III Державна Дума почала обговорення питання про скасування межі єврейської осілості. Це викликало незадоволення антисемітськи налаштованих монархічних партій і чорносотенних організацій.

Ксенофобія *(в перекладі з грецьких слів ξένος («чужий», «незнайомий») та φόβος («страх») — неприйняття, вороже ставлення до чужої культури, мови, поведінки, манери спілкування.*

Позаяк справа була сфальшована, на захист Менахема Менделя Бейліса виступила **демократична українська громадськість** — науковці, письменники, діячі культури, зокрема Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Софія Русова. У Франції на його захист виступив письменник Анатоль Франс. Справа викликала такий резонанс, що її висвітлювала преса не лише в Російській імперії, але й тогочасні

провідні європейські медіа. Інтелектуали різних країн Європи — німці, чехи, британці — публікували відозви, засуджуючи цей скандальний процес. Слідство тривало два роки, бо зацікавлені сторони через газети та безпосередній вплив доклали чимало зусиль, щоб спрямувати слідчих у потрібному для себе напрямку, часто хибному. Враховуючи безпідставні звинувачення, протести громадськості, не дивлячись на неправдиві свідчення чорносотенців, колегія присяжних засідателів виправдала Менахема Менделя Бейліса. Він був випущений на волю відразу після оголошення вироку суду. Невдовзі після звільнення Бейліс із родиною полишив територію Російської імперії, виїхав спочатку до Палестини, а потім до Сполучених Штатів Америки, де написав мемуари «Історія моїх страждань».

Після завершення справи Менахема Менделя Бейліса демократична громадськість відзначала перемогу. Однак неправдиві чутки про вбитого хлопчика-християнина продовжували розпалювати в суспільстві ненависть і нетерпимість до єврейського населення, яке проявлялося в різних діях і нерідко набирало форму **єврейських погромів.**

1. Чи була справа Менахема Менделя Бейліса проявом ксенофобії?
2. Хто й чому виступив на захист Менахема Бейліса?
3. Які були наслідки сфальшованої справи?

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах. Розгляньте світлини.

1. Визначте, чи чисельною була родина Менахема Менделя Бейліса.
2. З'ясуйте, як у родині ставилися до членів сім'ї.
3. Дізнайтеся, використовуючи додаткові джерела, які традиції існували в єврейських родинах.

Будинок Бейліса в Києві. Світлина

Родина Бейлісів після завершення суду. Світлина. 1913 рік

3. Діяльність політичних і національно-культурних організацій у 1907–1914 роках

У післяреволюційний період, незважаючи на урядові переслідування, частина **українських національно-культурних і політичних організацій** продовжили діяти. Чи не найвпливовішими з-поміж них були «Просвіти», особливо київська, на чолі з Борисом Грінченком, в якій об'єднали зусилля провідні діячі українського руху. Влада переслідувала просвітян, хоча вони займалися суто культурницькою діяльністю: читали лекції, створювали бібліотеки, клуби, організовували вечори та свята з української тематики, відзначення ювілеїв діячів української культури. Уряд все ж таки закрив київську «Просвіту». Більшість інших «Просвіт» також перестала працювати.

Поразка революції спричинила припинення легальної діяльності українських політичних партій. Частину партійних діячів заарештували, інші змушені були емігрувати. З-поміж них — Дмитро Донцов, Олександр Скоропис-Йолтуховський, Маркіян Меленевський, котрі виїхали до Львова і продовжили там боротьбу за українську справу. Ті українські громадські діячі, котрі не емігрували, **1908 року** утворили нелегальну організацію **Товариство українських поступовців (ТУП)** на чолі з **Михайлом Грушевським.** Її членами були Євген Чикаленко, Ілля Шраг, Симон Петлюра, Сергій Єфремов, Людмила Старицька-Черняхівська та інші. ТУП мало за мету об'єднати всі політичні й національні сили в українському русі задля вирішення **«українського питання»** законними методами. Керівним органом організації була Рада, яка обиралася на щорічних з'їздах. ТУП підтримувало ідею перебудови Російської імперії на федеративних засадах, надання Україні автономії, впровадження української мови у школах, відкриття українських кафедр в університетах. У практичній діяльності ТУП займалося створенням «Просвіт», поширенням знань, брало участь у виборах до Державних Дум. До 1917 року організація керувала українським національним рухом, який, незважаючи на урядову реакцію й напади чорносотенців, продовжував розвиватися.

З іншого боку, через значні перепони в національно-культурній діяльності частина українських інтелектуалів спрямувала зусилля на розвиток кооперації. Організатором кооперативного руху стала **сільська інтелігенція.** Активну участь у розвитку кооперації приймали Христофор Барановський, Микола Стасюк, Борис Мартос, учений, учасник ТУП **Василь Доманицький.** У 1914 році у Наддніпрянщині працювало 3054 кооперативи — третина від усіх кооперативів Російської імперії. На кооперативному з'їзді в Києві в 1908 році висловлено вимогу видавати часописи українською мовою. Втім, це були лише початки поєднання економічних вимог з національними.

1. Які форми діяльності були притаманні українському руху післяреволюційного періоду?
2. Коли було створено Товариство українських поступовців? З якою метою?
3. Хто був організатором кооперативного руху у Наддніпрянщині?

Відлуння минулого

Із заяви Товариства українських поступовців до IV Державної Думи, 1912 рік

«Визнаємо негайну потребу націоналізації освіти в інтересах культурного розвитку українського народу. Вважаємо автономію України, як й інших областей і націй, гарантією від втручань у сферу національного життя і запорукою вільного культурного і громадського розвою. На величезному просторі Росії живе … багато народів з різними звичаями, характером і мовою … треба, щоб всі народи Росії або всі автономні країни злучилися в одну величезну спілку. Це зветься федерація (союз). А коли Російська демократична республіка буде так утворена, то вона буде зватися Федеративною демократичною республікою.

1. Які вимоги ставили члени Товариства українських поступовців до депутатів IV Державної Думи?
2. Поміркуйте, яку форму правління в Російській імперії пропонували тупівці. Яку мету вони переслідували?

У той час, коли… на теренах України

у Наддніпрянщині було введено в дію циркуляр про «інородців», …

Тоді… у світі

в Берліні німецький парламент розглянув можливість надання рівного права голосу для жінок під час парламентських виборів (права голосу жінкам на той час так і не надали).

На лінії часу

Запам’ятайте дати і події, пов’язані з ними. З’ясуйте, чому було повалено пам’ятник Столипіну в Києві 1917 року.

Творча майстерня

Об’єднайтеся в групи. Проведіть дослідження «Український політичний і національно-культурний рух у 1907–1914 роках». Підготуйте презентацію та організуйте дискусію «Український національний рух: перспективи в умовах кризи імперії».

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Ir8aNQNi або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 28 Економічне становище західноукраїнських земель

✓ **Згадайте**, хто створив культурно-освітнє товариство «Просвіта».
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «кооперація»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** промислове виробництво в Західній Україні в XIX столітті перебувало на ремісничо-мануфактурній стадії розвитку? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку визначте позитивні тенденції в розвитку сільського господарства, промисловості й торгівлі західноукраїнських земель на початку XX століття.

1. Становище у сільському господарстві

Сільське господарство й надалі залишалося основою економіки західноукраїнських земель (майже 75%). Основна частина населення проживала в сільській місцевості. Проте чи не найбільшою проблемою селян було малоземелля і безземелля. Зберігали свої позиції великі землевласники, головно польські, румунські, угорські. Саме в їхніх маєтках використовували сучасні агротехнічні прийоми, що забезпечувало кращу врожайність. Значною мірою на асортимент і обсяги сільськогосподарської продукції впливали як природні умови, так і ринок. Попитом користувалися пшениця, жито, овес, кукурудза, продукція тваринництва, як-то молоко, яйця, м'ясо. Селянські господарства повільніше пристосовувалися до нових умов.

Поштівка із зображенням товариства Дністер. 1906–1907 роки

1. Розгляньте поштівку. Яку історичну інформацію можемо отримати з ілюстрації?
Дослідіть:
2. В якому стилі побудована споруда?
3. Що розташовувалося в будівлі?
4. Як товариство «Дністер» сприяло формуванню національної свідомості?

Водночас, намагаючись покращити своє становище, селяни розвивали різноманітні форми **кооперації**, особливо споживчої та кредитно-позичкової. Кооперативи допомагали організувати збут готової продукції, кредитувати селянські господарства. Виникли великі кооперативні об'єднання — **Крайовий кредитовий союз**, який налічував 889 членів, **Український крайовий ревізійний союз** у Львові, котрий об'єднував 180 тисяч кооператорів. Масовою організацією стало товариство **«Сільський господар»**, до якого належали 1,5 тисячі осередків у селах. Члени товариства заклали показові ділянки, поширювали нові господарські знаряддя і машини, організували спілку для продажу насіння, штучних добрив і господарських машин. Чільне місце в економічному житті займало

страхове товариство **«Дністер»** — одна з найперших страхових компаній в українських землях. У **Буковині** кооперативні товариства об'єднувалися довкола **«Селянської каси»**, створеної на початку XX століття. Розвитку кооперативного руху на Закарпатті сприяла Верховинська господарча акція — урядова програма, яка мала на меті піднесення економіки краю. Усього в Галичині в 1913 році діяло 1,3 тисячі українських кооперативів, Буковині — 200 і кілька — в Закарпатті. Кооперація покращила життя багатьох українських селян.

На початку XX століття зросла **еміграція** населення. Позаяк держава була неспроможною забезпечити українських селян вільними землями, бо таких земель практично не мала, то й не чинила перешкод переселенню за кордон. Отож, українці в пошуках роботи виїздили переважно до **США, Канади, Аргентини, Бразилії**. За перше десятиріччя XX століття туди емігрувало близько 300 тисяч осіб із Галичини і Буковини, 40 тисяч — із Закарпаття. Обжившись на нових землях, вони намагалися зберегти національні традиції. В українських поселеннях були засновані школи, створювали релігійні громади. Почали діяти організації товариства «Просвіта», з'явилась українська преса. Поряд із постійною трансатлантичною еміграцією, набула поширення сезонна заробітчанська еміграція до Великої Британії, Данії, Німеччини, Швеції, Швейцарії, Франції, Румунії, Португалії та інших європейських країн. Українці працювали як у сільському господарстві, так і на фабриках, заводах, копальнях.

1. Охарактеризуйте стан сільського господарства Західної України.
2. Назвіть новостворені кооперативні об'єднання.
3. Куди і чому емігрували українці Австро-Угорської імперії?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в пари.

1. Проведіть історичну розвідку.
2. З'ясуйте, з якими ризиками зустрічались емігранти, які можливості вони отримували, хто протягував їм руку допомоги, а хто кепкував із них.
3. Зробіть висновок, чи актуальна тема еміграції сьогодні для українців. Чому?

Українські заробітчани на будівництві залізниці в Канаді. Початок XX століття. З особистого архіву Григорія Швеця. Світлина

2. Промисловість

На початку XX століття зберігалося домінування **дрібної промисловості та кустарних промислів.** Фабрично-заводських підприємств було небагато. Розвивалися насамперед галузі виробництва, пов'язані з видобутком сировини, що виснажувало природні ресурси краю. Така ситуація підтримувалась імперським урядом, який розглядав західноукраїнські землі як ринок збуту готових товарів та джерело дешевої сировини. Попри таке становище, у промисловості спостерігалися певні позитивні зміни. На економіці краю сприятливо позначилися: формування транспортної мережі, зокрема залізниць, доріг із твердим покриттям, мостів; а також будівництво електростанцій у повітових містах та великої електростанції у Львові.

Провідними галузями виробництва були **нафтодобувна** та **деревообробна**. Напередодні Першої світової війни нафтопромисли міст **Борислава** й **Дрогобича** давали 5% світового видобутку нафти. Нафтодобувна галузь зазнала технічної реконструкції. Були закриті невеликі криниці та ями, почали бурити свердловини глибиною понад 1 тисячу метрів. При цьому лише третину нафти переробляли на місці, а решту вивозили до метрополії і за кордон. Попит на ліс стимулював **деревообробне виробництво**. З Галичини, Буковини, Закарпаття щороку вивозили значну кількість деревини. Проте модернізація галузі була незначною. В західноукраїнських землях видобували більше половини **солі** Австро-Угорщини. На початку XX століття почали працювати **лісохімічні заводи** у Сваляві та Вигоді, цукрові заводи на Буковині. В інших галузях — **взуттєвій, швейній, килимарстві** — переважали дрібні підприємства.

У цей час відбувалося стрімке проникнення **іноземного капіталу** в економіку краю, яке всіляко заохочував уряд. До того ж, іноземців приваблювала дешева робоча сила і великі запаси сировини. В нафтодобувній галузі домінували: канадсько-німецьке «Галицько-Карпатське товариство», австро-англійська «Східниця», англійська «Галичина». На Закарпатті діяв австро-американський синдикат «Мундус», котрий займався обробкою деревини. У місті Свалява угорське об'єднання промисловців «Сольва» збудувало хімічний завод, на якому працювало близько 1400 робітників.

1. Що позитивно вплинуло на економіку краю на початку XX століття?
2. Назвіть провідні галузі промисловості в Західній Україні.
3. Які іноземні акціонерні товариства були створені в Західній Україні на початку XX століття?

Барвограй ідей

Об’єднайтеся в трійки. Попрацюйте з картою «Промисловість і торгівля Західної України на початку XX століття» та виконайте завдання 1–5.

1. Назвіть промислові центри на західноукраїнських землях.
2. Визначте регіони, де видобували корисні копалини і які саме.
3. Поміркуйте, до яких екологічних наслідків призвів видобуток корисних копалин у наш час?
4. З’ясуйте де були центри кооперативного руху.
5. Спрогнозуйте, як би ви вкладали гроші на початку XX століття, маючи вибір: в кооперацію, промисловість чи торгівлю? Чому?

Промисловість і торгівля Західної України на початку XX століття

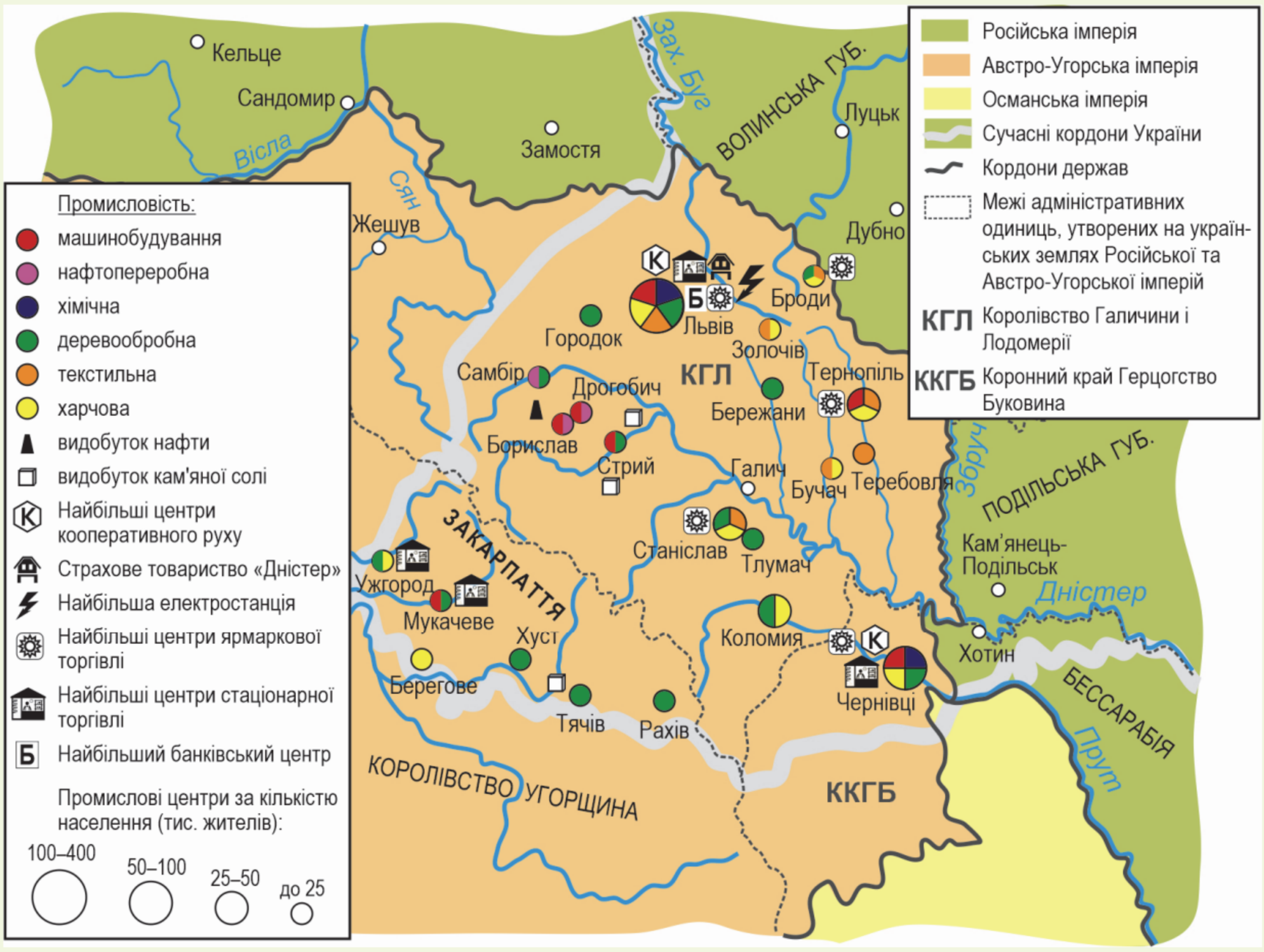

3. Розвиток торгівлі

Прикметною ознакою економічного розвитку стало зростання обсягів внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Внутрішня торгівля здійснювалася переважно на **ярмарках, ринках, торжках, стаціонарних магазинах.** У всі пори року зазвичай у найбільших торгово-промислових центрах відбувались ярмарки, досить часто спеціалізовані. До прикладу, у Львові переважали вовняні ярмарки, Бродах і Тернополі — ярмарки коней, Станіславі й Чернівцях — полотна та худоби. Одним із нових видів торговельних операцій стала

контрактова торгівля, що передбачала підписання угод стосовно продажу / купівлі товарів. На торгах і ринках краю продавали продукти хліборобства, тваринництва, промислові та ремісничі вироби.

Значно більшу роль почала відігравати **стаціонарна торгівля.** В містах споруджували великі магазини із широким асортиментом товарів, які, здебільшого, відвідували заможні городяни. У Галичині великими центрами стаціонарної торгівлі були **Львів, Броди,** Буковині — **Чернівці,** Закарпатті — **Ужгород, Мукачеве.** Загалом у цій сфері економіки в 1910-х роках працювало майже 150 тисяч осіб (26% самозайнятого населення).

У цей час пожвавилася **міжнародна торгівля.** Більшу частину експорту з краю становила дешева сировина, зокрема нафта і нафтопродукти, озокерит (мінерал багатоцільового призначення), ліс, пиломатеріали, калійна сіль, продукція тваринництва. Натомість дорожчу готову промислову продукцію імпортували з інших регіонів імперії та з Європи. З-поміж таких товарів переважали машини й обладнання, хімікати, мінеральні добрива, цемент. Імпортували також товари повсякденного вжитку, що задовольняли побутові потреби населення, особливо міського: тканини, одяг, шкіряні вироби, взуття, галантерею, предмети культурного і хатнього вжитку (папір, меблі, скловироби, фарфоро-фаянсовий посуд тощо), харчові продукти — цукор, кондитерські й тютюнові вироби, прянощі.

1. Які форми торгівлі розвивалися на початку XX століття?
2. Назвіть західноукраїнські міста, що стали центрами стаціонарної торгівлі?
3. Що експортували, а що імпортували до західноукраїнських земель?

Барвограй ідей

Попрацюйте в трійках. Проведіть дослідження за світлинами.

1. Роздивіться уважно світлини.
2. Опишіть 2–3 реченнями відображене на них.
3. Як події, зафіксовані на світлинах, пов'язані між собою?
4. Дізнайтесь, яким місто Броди було на початку XX ст., а яким воно є сьогодні.
5. Зробіть висновки.

Площа міста Броди.
1904 рік.
Світлина

Міжнародний кордон між Австро-Угорською та Російською імперіями, околиці міста Броди. Початок XX століття. Світлина з колекції Бродівського історико-краєзнавчого музею

У той час, коли… на теренах України
у Львові створили страхове товариство «Дністер», …

Тоді… у світі
у США американський винахідник Джесс Рено запатентував ескалатор.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Поясніть значення плаката, зображеного на лінії часу. Назвіть, у які галузі західноукраїнської промисловості проникав іноземний капітал на початку XX століття.

Творча майстерня

Доповніть схему та, використовуючи вміщену і ній інформацію, створіть інфографіку (за допомогою онлайн-сервісів). «Економічний розвиток західноукраїнських земель на початку XX століття».

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/3tpJ6WSZ або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 29 Національно-культурний рух у західноукраїнських землях

✓ **Згадайте**, які громадські організації в Галичині формували національну свідомість.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «національне спрямування»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** греко-католицькі священники відігравали провідну роль у національному русі Західної України? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку визначте основні напрямки розвитку українського руху в Галичині, на Буковині й Закарпатті. Свої відповіді оформте у вигляді опорної схеми.

1. Створення та діяльність молодіжних організацій

На початку XX століття новинкою часу стали молодіжні спортивні організації, які в Західній Україні мали виразне національне спрямування. Серед зачинателів руху були **Василь Нагірний, Іван Боберський** — керівники товариства **«Сокіл»**, заснованого **1894 року** за чеським зразком. «Соколи» приділяли увагу гімнастиці, протипожежній безпеці й туризму. Осередки товариства виникли в багатьох містах і селах Галичини і Буковини. В **1900 році** адвокат **Кирило Трильовський** створив у селі Завалля на Івано-Франківщині спортивно-громадську організацію **«Січ»**, яка займалася фізичним і патріотичним вихованням молоді на прикладі запорозького козацтва. Для координації діяльності «Січей», які були в багатьох населених пунктах краю, утворено Український січовий союз. **1911 року** учні львівських шкіл заснували товариство **«Пласт»** з метою військово-спортивної підготовки молоді. Пластові організації існували незалежно одна від одної, були різні за віковим складом і напрямком роботи.

Становлення молодіжного спортивного руху на Буковині пов'язане з діяльністю громадського й освітянського діяча **Єротея Пігуляка.** Він став першим отаманом заснованого в 1905 році «Союзу січей», що об'єднував гімнастично-пожежні товариства «Січ». Єротей Пігуляк говорив: «Яка молодь, така буде доля народу». Головними носіями січової ідеї були українські вчителі краю.

В основі діяльності молодіжних організацій лежала **ідея необхідності гармонійного — інтелектуального та фізичного — розвитку людини.** На той час у школах ще не проводили уроків на кшталт фізичного виховання або захисту Вітчизни. Цим безпосередньо займалися молодіжні пожежно-спортивні, а згодом військово-спортивні організації. Однак коло їхніх зацікавлень могло бути значно ширшим. Наприклад, «соколи», крім гімнастики й туризму, розвивали фехтування, велоспорт і культурно-освітню роботу.

1. Які молодіжні організації було створено на Галичині? Яка їх була мета?
2. Хто очолив молодіжний спортивний рух на Буковині?
3. Визначте головну ідею та мету молодіжних організацій.

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Іван Боберський впровадив у спортивну термінологію слова: «відбиванка» (волейбол), «копаний м'яч» (футбол), «кошиківка» (баскетбол), «гаківка» (хокей), «сітківка» (теніс), руханка (фізкультура), якими на західноукраїнських землях послуговувалися до 1939 року? Створив першу футбольну команду «Український спортивний кружок». Був автором перших підручників з фізичного виховання. Популяризував серед населення важливість фізкультури і спорту. У 1908–1914 роках — голова спортивного товариства «Сокіл-батько», яке координувало діяльність регіональних товариств «Сокіл».

1. Чи можна Івана Боберського назвати амбасадором фізкультури і спорту в Західній Україні? Відповідь обґрунтуйте.
2. Якими здібностями володів Іван Боберський? У чому це проявлялося?

Відлуння минулого

Фрагмент Сокільського маршу:

«Соколи», «Соколи», ставаймо в ряди!
Нас поклик «Борімось!» взиває.
В здоровому тілі — здорова душа,
Де сила — там воля витає.
Як славно, бувало, козацькі сини
Боролись до смерти-загину.
Боротись будемо, «Соколи», всі ми —
За матір святу — Україну!

1. Проаналізуйте, про яку мету товариства можна дізнатися зі слів маршу.

2. Національно-культурне життя в Галичині

Національний рух у Галичині досягнув такого рівня, що значно впливав на становище краю. Провідну роль у ньому відігравала **інтелігенція,** котра прагнула поєднати релігійний і світський характер. Щоденну роботу з підвищення освітнього рівня населення і залучення його до національного руху здійснювали численні громадські, культурно-освітні та господарські товариства.

Активною була діяльність товариства **«Просвіта»**. У 1913 році в Галичині уже налічувалося 2649 читалень, які робили доступною літературу про історію України, досвід інших народів у суспільних і господарських справах. «Просвіти» відкривали друкарні, здійснювали постановку вистав на українську тематику, відзначали ювілеї відомих українських діячів, пам'ятних дат в історії українського народу, впорядковували школи. Товариство **«Рідна школа»**, створене 1881 року, друкувало спеціальну літературу: для українських учителів — газету «Учитель», а для дітей — «Дзвінок». Інша сфера його

діяльності — створення приватних навчальних закладів, зокрема і жіночих. Під його егідою в місті Перемишлі було відкрито «Руський інститут для дівчат», у Львові — приватну руську жіночу гімназію. У Східній Галичині діяли народні університети. Один із них — «Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили», яке щонеділі організовувало в містах популярні наукові виступи.

Андрей Шептицький

Важливі позиції в національному русі на початку XX століття зберігала греко-католицька церква. Обраний у 1900 році Галицьким митрополитом, **Андрей Шептицький** відстоював культурно-освітні та національні інтереси українців, здійснював значну меценатську діяльність, підтримуючи фінансово літераторів, художників, господарські товариства, кооперативні організації. Велику увагу приділяв митрополит патріотичному вихованню молоді. Він був одним із засновників скаутської організації «Пласт», передав на потреби пластунів частину своїх земель для таборів, підтримував молодіжні організації «Сокіл», «Січ». Допомагав «Просвітам», організації «Рідна Школа», товариствам, які займалися вихованням підростаючого покоління.

1. Яка соціальна верства зайняла провідну роль у національному русі?
2. Назвіть напрямки діяльності культурно-освітніх організацій.
3. В яких напрямках здійснювалася меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Софія Окуневська-Морачевська стала першою жінкою-лікарем в Австро-Угорській імперії і першою українкою Галичини, яка здобула медичну університетську освіту, закінчивши Цюрихський університет? 1896 року вона отримала вищий ступінь доктора медицини в цьому навчальному закладі. Мала й літературний талант: під псевдо Єрина друкувала оповідання, етнографічні розвідки у жіночому альманасі «Перший вінок». Брала участь у виданні медичного журналу «Здоров'я». Вона як справжня українка навчила своїх дітей української мови, передала любов до традицій рідного народу. Займалася медичною практикою в Чехії й у Львові. Пацієнти називали її святою Софією.

Софія Морачевська у статусі доктора медицини. Світлина початку XX століття

1. Використовуючи матеріал рубрики, доведіть активну громадянську позицію Софії Окуневської у професійній справі та жіночому русі.

3. Національно-культурний рух у Буковині і Закарпатті

Наприкінці XIX – на початку XX століття **український рух у Буковині** набув масовості. Провідну роль у ньому відігравали народовці. Вони створили мережу сільських читалень, культурних, освітніх і господарських товариств, серед яких: «Українська школа», «Український міщанський клуб», «Жіноча громада». Народовці засновували школи. 1908 року у місті Вижниця за ініціативою депутата австрійського парламенту Миколи Василька, громадських діячів — Єротея Пігуляка, Омеляна Поповича, Миколи Спинула, Степана Смаль-Стоцького засновано першу в Буковині українську гімназію. Народовці протидіяли румунізації та онімеченню, доводили історичне право українців на Буковину.

У **Закарпатті** український національний рух залишався, як і раніше, недостатньо розвинутим. Частина української інтелігенції асимілювалася. До цього процесу долучилась і греко-католицька церква. Оскільки Закарпаття було відділене від Галичини кордоном, а контакти з нею залишалися традиційно слабкими, тут, на відміну від Буковини, не змогли розвинутись україно фільські течії. До то ж, політика угорського уряду спрямовувалася на мадяризацію населення. Як наслідок, українські парафіяльні школи закривали. На початку XX століття на Закарпатті не залишилося жодної української школи. Не набуло поширення видання україномовних газет, часописів, літератури.

Отже, початок XX століття ознаменувався змінами в національно-культурному житті західноукраїнських земель. Його осердям стали **громадські, культурно-освітні та господарські організації**, а провідною силою — **світська інтелігенція.** Найбільш динамічно національно-культурний рух розвивався в Галичині.

1. У чому проявлялась ідеологічна зрілість українського руху на Буковині?
2. Як розвивався національний рух на Закарпатті?
3. Які зміни відбулися в національно-культурному русі західноукраїнських земель на початку XX століття?

Барвограй ідей

Прочитайте уривок з повісті «Срібний павук» письменника Василя Кожелянко:

«Сірий з відливом розстібнутий макінтош, під яким шовкова зеленувата, ще не баченого на берегах Пруту крою, сукня. Замшеві брунатні черевики на невисоких обцасах, що складали ансамбль із такими ж рукавичками й сумочкою. На перший погляд, простий, темно-зелений, але насправді дуже дорогий і надзвичайно модний капелюшок і безсоромно витріщені величезні сірі очі…».

1. Про які риси характеру чернівецької пані свідчить цей опис?
2. Чи притаманні сучасним українкам риси характеру чернівецьких панянок?

Барвограй ідей

Об'єднайтеся в пари. Розгляньте ілюстрації та визначте, чим займалися члени товариства «Січ». Дослідіть чи діяли філії товариства «Січ» у Буковині й Закарпатті.

Члени товариства «Січ» гасять пожежу. Рисунок, опублікований у календарі «Запорожець». Коломия. 1903 рік

Обкладинка календаря «Запорожець». Коломия. 1903 рік

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Висловте судження, як спортивно-громадські та молодіжні організації впливали на формування національної свідомості української молоді Західної України. Дізнайтеся, чи діють подібні організації в незалежній Україні.

У той час, коли… на теренах України
було створено спортивно-громадську організацію «Січ», …

Тоді… у світі
у Лондоні представники Фабіанського товариства, тред-юніонів і Незалежної робітничої партії створили Комітет робітничого партії, на основі якого в 1906 році виникла Лейбористська партія.

Творча майстерня

Об'єднайтеся в групи. Виготовте інтерактивну карту «Молодіжно-спортивні товариства Західної України».

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Nr8aVidA або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 30

Радикалізація українського політичного руху на західноукраїнських землях

✓ **Згадайте,** коли були створені перші українські політичні партії.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «рейхсрат», «радикалізація»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** на початку XX століття створювалися молодіжно-спортивні організації? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте, яких змін зазнав український національний рух у Західній Україні на початку XX століття.

1. Український політичний рух у Галичині. Соціальні протести

На початку XX століття в політичному русі Галичини діяли як політичні партії, так і громадські організації. Утворена в 1899 році Українська національно-демократична партія проголосила своєю стратегічною метою **національну незалежність,** а однією з найближчих цілей — **автономію Східної Галичини** як окремого коронного краю у складі Австро-Угорщини із власним сеймом і адміністрацією. Партія прагнула забезпечити масовість національного руху, створила мережу осередків у містах і навіть у селах. Поміркована орієнтація та підтримка з боку «Просвіти» зробили УНДП найвпливовішою партією регіону. **Культурно-національної автономії Східної Галичини** домагалась і Українська соціал-демократична партія. Значно меншу роль у суспільному житті регіону відігравали інші політичні партії.

Серед діячів національного руху Галичини утвердилося переконання, що досягти позитивних результатів можна завдяки зростанню **національно-політичної свідомості населення.** Намагаючись реалізувати це завдання, політичні партії, культурно-освітні та громадські організації використовували різноманітні форми роботи: створювали хати-читальні, які надавали доступ до книжок, періодики, скликали народні віча, роз'яснювали населенню його громадянські права, розповсюджували тематичну літературу.

Успішною масовою акцією українського руху в Галичині став **сільськогосподарський страйк 1902 року.** В ньому взяли участь близько 200 тисяч жителів сіл усієї східної частини Галичини. Під час виступів селяни, за активної участі українських політичних і громадських діячів, створювали страйкові комітети, які складали спільні вимоги селян до землевласників, встановлювали зв'язки між селами. Вони виявили надзвичайну стійкість, солідарність, дисциплінованість, і землевласники змушені були піти на поступки. Хоча для придушення страйків в окремих

Страйк *— організоване масове припинення роботи чи інша протидія виробничого процесу, щоб домогтися виконання певних вимог.*

населених пунктах влада час від часу використовувала жандармерію і військові загони. Дедалі гострішими були **страйки робітників.** Зазвичай основні вимоги страйкарів мали економічний характер: покращення умов праці, скорочення тривалості робочого дня, підвищення заробітної плати. Найчастіше вони закінчувалися повною або частковою перемогою робітників. Подекуди страйкарі виголошували і **політичні гасла**, як-от вимогу про автономію Східної Галичини, проводили демонстрації.

1. Яка політична партія була найвпливовішою в Галичині? Чому?
2. Що сприяло посиленню радикалізації суспільних настроїв?
3. Назвіть причини і результати сільськогосподарського страйку 1902 року.

Відлуння минулого

Із редакційної статті львівського україномовного часопису «Діло» від 14 липня 1902 року про страйк селян

«… маємо нині страйковий рух, що … наче повінь розливається по щораз більшім просторі Східної Галичини. Страйк охопив 13 повітів: Тернопільський, Збаражський, Скалатський, Брідський, Гусятинський, Заліщицький, Чортківський, Теребовлянський, Золочівський, Перемишлянський, Бобрецький, Львівський, Городецький…».

1. З'ясуйте, скільки повітів було у Східній Галичині. Полічіть у відсотках, яку частину регіону охопив страйк.
2. Поміркуйте, про що може свідчити географія поширення страйку.

2. Народні віча. Боротьба за виборчу реформу

Суспільне життя активізували **народні віча.** Такі громадські збори об'єднували кілька сільських громад, а у важливих випадках відбувалися в повітових центрах і Львові. Їх могли скликати з різних приводів: для звітів депутатів, підтримки їхніх дій під час виборчих кампаній, для посилення вимог українського руху. Наприклад, активний вічовий рух розгорнувся в 1905–1906 роках під час боротьби за впровадження загального виборчого права для чоловічого населення імперії. Проводили віча, як правило, у вихідний. На них виступали кілька доповідачів із промовами на теми, що хвилювали населення. Принагідно роз'яснювали зв'язок між покращенням умов життя і національним визволенням. На таких заходах завжди був присутній представник влади. Не завжди віча завершувалися спокійно. Інколи виникали сутички між людьми різних політичних поглядів або з приватних причин. Інколи доходило до зіткнень із поліцією. Траплялися випадки, коли віча припиняв представник влади — через гострі опозиційні виступи.

Одним із напрямків політичної боротьби українців Східної Галичини була вимога **виборчої реформи.** Українці вважали, що збільшення їхнього представництва у Віденському парламенті й Галицькому сеймі сприятиме відстоюванню їхніх прав. У **1907 році** в Австро-Угорській імперії вже ж таки запровадили **загальне виборче право**

для чоловіків-громадян віком від 24 років. Того ж року було проведено вибори за новою системою. Хоча різні регіони імперії мали неоднакове представництво, українських депутатів у Рейхсраті та в Галицькому сеймі стало більше. В австрійському парламенті українські представники відстоювали надання українським землям політичної автономії у складі Австро-Угорщини, а один із очільників УНДП **Юліан Романчук** став заступником голови Рейхсрату.

Загострила політичну ситуацію в Східній Галичині й інша подія. 1908 року український студент Мирослав Січинський застрелив намісника австрійського імператора в Галичині Анджея Потоцького. Свої дії він мотивував нехтуванням владою національними почуттями українців у Галичині. Водночас намісника вважали винним у масових порушеннях прав українського населення під час виборів 1907 року до Віденського парламенту. Польські політичні сили намагалися використати цей терористичний акт для посилення антиукраїнської кампанії. Однак владі вдалося не допустити масових заворушень і перевести українсько-польські стосунки в русло політичних консультацій. Представники **української інтелігенції, товариства «Просвіта», молодіжні спортивні організації** підтримали цю позицію уряду.

1. Яку роль у суспільному русі Галичини відігравали народні віча?
2. Визначте результати запровадження реформи виборчого права в Австро-Угорщині для населення західноукраїнських земель.
3. Яка подія загострила політичну ситуацію в Галичині?

Барвограй ідей

Попрацюйте в парах. Розгляньте світлини.

1. Що на фото зафіксовано?
2. Поміркуйте, хто дав розпорядження вивести поліцію на площі міст. З якою метою це було зроблено?
3. З'ясуйте, як присутність поліції на вулицях міст вплинула на результати виборів.

Вибори у Станіславі (Івано-Франківськ). 1907 рік. Світлина

Кінна поліція біля будинку Галицького сейму під час маніфестації за загальне виборче право. 1907 рік. Світлина

3. Особливості українського політичного руху в Буковині й Закарпатті

Буковина була поліетнічним регіоном, у якому політичні ідеї формували і втілювали у практику українці, румуни, німці, євреї, поляки. Наприкінці XIX – на початку XX століття відбувалася політизація українського руху Буковини. Ініціаторами виникнення політичних партій краю стали **народовці**. В 1905 році вони створили першу політичну партію — Національну раду русинів Буковини. 1909 року в Чернівцях утворено селянську партію «Руська рада», згодом виникли Українська національно-демократична партія та Українська народна партія. Лідерами народовських політичних партій були Степан Смаль-Стоцький та Микола Василько. Вибори до Буковинського сейму та австрійського парламенту засвідчили перевагу цієї течії у суспільно-політичному русі краю. Прикметною ознакою діяльності політичних сил була підтримка кооперативного руху, проведення народних віч, розповсюдження періодики. Перевагу

У політичному житті Закарпаття на початку XX століття переважали москвофіли. Українська орієнтація була пов'язана лише з **тижневиком «Наука»**, який став друкованим органом народовців. Із 1903 року його редагував **Августин Волошин**. Тут друкували матеріали з історії та етнографії, поширювали ідеї про самобутність української мови та єдності закарпатських русинів з українським народом. З 1911 року стараннями редакції «Науки» розмовною мовою почав видаватися щомісячний ілюстрований додаток «Село. Для народних шкіл видавалися навчальні книги — «Азбука», «Читанка», «Граматика», молитовники, календарі, словники. Активну просвітницьку діяльність здійснював один із лідерів народовців, письменник і громадський діяч **Юрій Жаткович**.

Отже, суспільно-політичне життя в регіоні визначало зростання політичної активності населення. Утверджувалась ідея єдності українців Галичини, Буковини і Закарпаття. Західні українці, завдяки широкій громадсько-політичній роботі, становили **свідому та соціально активну національну спільноту**.

1. Яка суспільно-політична течія була провідною в Буковині?
2. Назвіть тематику матеріалів, що друкували в тижневику «Наука».
3. Що сприяло становленню українців як свідомої та соціально активної національної спільноти?

Барвограй ідей

Попрацюйте в групах і виконайте завдання:

1. Що об'єднує історичні постаті, зображені на ілюстраціях?
2. Яку роль вони відіграли в житті Закарпаття та Буковини в означений період?
3. Порівняйте суспільно-політичні умови, в яких діяли Августин Волошин і Степан Смаль-Стоцький. Запропонуйте власний обґрунтований висновок.

4. Сформулюйте і запишіть у зошиті по три запитання, які б ви хотіли задати цим історичним постатям.

Августин Волошин

Степан Смаль-Стоцький

У той час, коли… на теренах України
проходив масштабний страйк селян Східної Галичини, …
Тоді … у світі
на Півдні Африки поразкою бурів завершилася друга англо-бурська війна.

На лінії часу

Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними. Пригадайте, які події передували запровадженню загального виборчого права для чоловіків-громадян в Австро-Угорщині.

Творча майстерня

Об'єднайтеся в три групи. Здійсніть уявну мандрівку до Закарпаття, Буковини та Галичини на початок XX століття. З'ясуйте, як український національний рух проявлявся в зазначених регіонах за таким алгоритмом: *(форми боротьби, лідери, політичні партії та громадські організації, результати).*

Доповніть схему та, використовуючи інформацію, підготуйте розповідь на тему: «Радикалізація українського політичного життя початку XX століття на західноукраїнських землях».

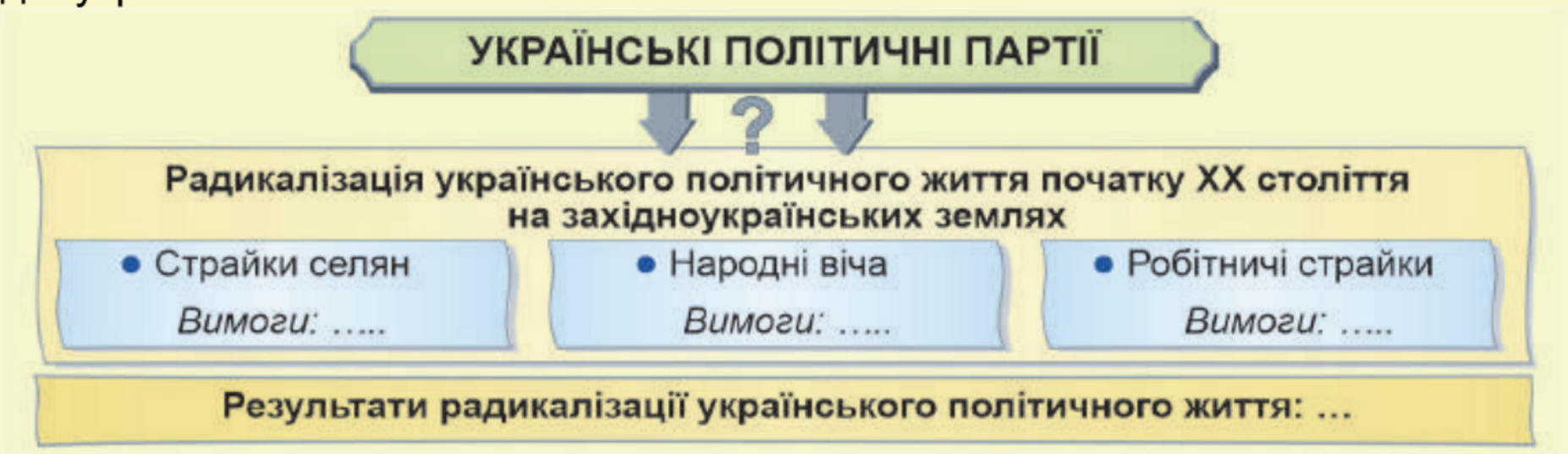

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Qr8aVO87 або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

Узагальнення за розділом: *«Розвиток українських земель на початку XX століття»*

Вітаємо! Ми разом успішно опрацювали шостий розділ підручника й дізналися багато нового про Україну в XX столітті і вплив модернізації на життя українців. З'ясували: як українські підприємці розвивали економіку й культуру; чому відбувалося зростання промислового виробництва, сільського господарства, кооперативного руху; що спричинило революцію в Російській імперії і як українці боролися за свої права. Щоб краще запам'ятати матеріал розділу, давайте разом виконаємо цікаві завдання.

***1.** Розв'яжіть ребуси. Складіть речення із розшифрованими поняттями.*

***2.** Розставте події у хронологічній послідовності, складіть хронологічну таблицю.*

1) утворення першої української партії в Наддніпрянській Україні;
2) початок виходу першої в Російській імперії україномовної газети «Хлібороб»;
3) заснування товариства «Пласт»;
4) створення спортивно-громадської організації «Січ»;
5) впровадження Столипінської аграрної реформи.

***3.** Попрацюйте з логічними ланцюжками. Визначте, яке з понять зайве і чому.*

А Євген Чикаленко, газета «Громадська думка», Київ, Львів.
Б «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Просвіта».
В Ілля Шраг, «Рідна справа. — Думські вісті», «Український вісник», 1906 рік.
Г Російська імперія, США, Південна Америка, Канада.

4. *Виконайте завдання.*

А Які населені пункти були охоплені страйками в жовтні 1905 року?

Б В яких містах видавали періодичну пресу українською мовою. Чим це було зумовлено?

В Назвіть міста, де почали діяти культурно-освітні товариства «Просвіта».

Г Доведіть, що мешканці українських земель були активними учасниками революції 1905–1907 років.

5. *Розподіліть історичні події, пов'язані із суспільно-політичними рухами на українських землях початку XX століття, — «Молодіжні організації на західноукраїнських землях», «Політичні партії Наддніпрянщини», «Національно-культурний рух під час революції 1905–1907 років» — та заповніть таблицю.*

«Сокіл», Кирило Трильовський, газета «Рада», Михайло Грушевський, РУП, «Січові стрільці», «Самостійна Україна», Михайло Коцюбинський, Іван Боберський, Українське наукове товариство, УНП, Володимир Винниченко.

Молодіжні організації на західноукраїнських землях	*Політичні партії Наддніпрянщини*	*Національно-культурний рух під час революції 1905–1907 років*

6. *Складіть тези розповіді про результати діяльності українських парламентських громад у Державних Думах.*

7. *Пригадайте, що змінилось у промисловості й торгівлі на початку XX століття. Чим, на вашу думку, були спричинені ці зміни?*

8. *Поміркуйте над твердженням:*
«У східних і західних українців на зламі XIX–XX століть витворюється спільна національна свідомість, складовою якої було усвідомлення етнічності, географічної та мовної єдності. Галицькі українці сприймають усталену для наддніпрянців назву «Україна», «українець». Створена українська літературна мова на основі полтавсько-київського діалекту доповнювалася галицькими елементами (з наукової, політичної, промислової галузей)».
Аргументовано доведіть чи спростуйте це твердження. Порівняйте суспільно-політичне життя в Наддніпрянській Україні та на західноукраїнських землях. Визначте позитивні зрушення та гальмівні чинники національного руху.

Розділ 7

Повсякденне життя та культура України в середині XIX – на початку XX століття

Уявіть собі: 3 березня 1897 року. У блискучій, величній будівлі Одеського оперного театру, де повітря тремтить від очікування, на сцену виходить вона — Соломія Крушельницька. Їй лише 25, але її голос вже підкорив серця європейських столиць. Сьогодні її бенефіс, кульмінація одеських гастролей, і публіка завмерла в передчутті. Зал наповнений вибагливими слухачами, що готові або обожнювати, або нещадно критикувати. Крушельницька бере перші ноти Дездемони з опери Верді «Отелло». І ось її чистий, потужний голос розливається над залом, наповнюючи кожну шпарину неймовірною експресією. Вона співає не просто ноти — вона живе на сцені, перетворюючись на саму Дездемону. «Ніде не вітано і не прощано її так сердечно і одушевлено, як в Одесі», — напише згодом львівський часопис «Зоря», підкреслюючи безпрецедентний тріумф.

Соломія була донькою греко-католицького священника з Тернопільщини й не мала за собою впливових покровителів чи великого спадку, що відкривав би двері до світу високого мистецтва. Усі свої успіхи вона здобула виключно завдяки невтомній праці, надзвичайному таланту та залізній волі. Її життя і кар'єра стали яскравим свідченням зміни ролі жінки в суспільстві, демонструючи, що талант і наполегливість здатні подолати будь-які тогочасні стереотипи та вивести українське ім’я на найвищі світові вершини. Саме з Одеси її шлях до європейських та світових сцен став ще більш стрімким, відкриваючи двері найпрестижніших театрів планети.

1. Дізнайтеся, коли й чому італійський композитор Джакомо Пуччіні подарував Соломії Крушельницькій свій портрет із написом: «Найпрекраснішій і найчарівнішій Баттерфляй».
2. Поміркуйте. Як вислів Крушельницької «Національність мою знають усі, я її не змінювала і ніколи не зміню, незважаючи на те що підлизування й ставання під прапори сильніших іноді приносять вигоду» свідчить про роль національної ідентичності для видатних українців того часу?
3. За допомогою інтернет-джерел довідайтесь, як життя та кар’єра Соломії Крушельницької були тісно переплетені з ключовими культурними та суспільними змінами кінця XIX – початку XX століття. Наведіть 3–4 факти з її біографії, що яскраво показують її роль як світової оперної зірки та української патріотки цієї епохи.

§ 31 Зміни в суспільному житті під впливом модернізації

✓ **Згадайте**, як еволюціонувало становище жінки упродовж XIX століття.
✓ **Як ви розумієте значення** поняття «модернізація»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** греко-католицька церква стала провідником національного відродження на західноукраїнських землях? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку з'ясуйте причини і результати змін, що відбулися в суспільному житті українців. Результати своїх спостережень оформте у вигляді карти пам'яті «Суспільні трансформації в епоху модернізації».

1. Вплив процесів модернізації на суспільне життя українців

Процеси модернізації, які охопили всі сфери суспільного життя, мали неоднозначний вплив на українські землі. Невід'ємним супутником модернізації стала **урбанізація** — зростання і розвиток міст, збільшення міського населення, поширення міського способу життя. Хоча модернізація вплинула на піднесення національної свідомості населення, прискорила процес формування української нації, проте тісного зв'язку між розвитком економіки, культури і процесом консолідації нації не склалося. Цьому перешкоджали політика Російської й Австро-Угорської імперій, спрямована на денаціоналізацію українського населення; недостатній рівень освіченості української людності; наявність російсько-австро-угорського кордону, який ускладнював економічні, суспільно-політичні, культурні зв'язки між Наддніпрянщиною і Західною Україною.

Завдяки промисловому перевороту та науково-технічній революції економіка розвивалась, а рівень життя поступово зростав. **Скасування кріпацтва і розвиток ринкових відносин** сприяли появі нового типу особистості, яка покладалася на власні сили. Люди отримали право вільно купувати й продавати землю й нерухомість, займатися підприємництвом, досягати успіху чи бідувати залежно від власних зусиль, можливостей та життєвих обставин. Однак, серед нових соціальних груп — буржуазії та робітників — свідомих українців була меншість. **Буржуазія**, зацікавлена у створенні сприятливих умов для підприємницької діяльності, була налаштована більше на співпрацю з імперською владою, ніж на відстоювання національних інтересів. **Робітники**, які на той час жили і працювали у складних умовах, головними проблемами вважали не національні, а соціальні; головним ворогом — не стільки імперську владу, скільки ненависну їм буржуазію. Натомість, саме українська **інтелігенція** відігравала провідну роль у боротьбі за національні інтереси: вона ініціювала створення політичних партій та очолила визвольний рух.

Епоха змін: зустріч автомобіля та кінного екіпажу. Світлина. 1905 рік

1. Що зображено на світлині?
2. Як зображення пов'язане з модернізацією?
3. Придумайте власну назву світлині.

Розвиток залізничного сполучення, поширення преси, телеграфу й телефону, а згодом поява автомобілів та літаків поступово змінювали життя людей. Проте ці блага цивілізації спершу були доступні лише мешканцям великих міст і заможним верствам суспільства, тоді як побут більшості селян ще тривалий час залишався традиційним. Водночас технічні нововведення стали інструментами влади: **вони дозволили імперіям посилити контроль над територіями,** а діячам національного руху — ефективніше координувати зусилля та поширювати свої ідеї серед населення. Водночас нездатність держави врегулювати конфлікти між робітниками та підприємцями на тлі активної політичної агітації призвела до **зростання соціальної напруги та радикалізації суспільства.**

1. Логічно поєднайте в одному реченні поняття «модернізація», «урбанізація».
2. Які соціальні групи виникли під впливом модернізації?
3. Як технологічний прогрес вплинув на життя людей, а як — вплинув на імперську політику?

Мовою цифр

Попрацюйте в парах. Проаналізуйте графік та виконайте завдання 1-2.

1. Узагальніть одним словом процеси, відображені на графіку.
2. Чим, на вашу думку, було зумовлене таке швидке зростання кількості містян у зазначений період?

Зростання чисельності міського населення Європи (XIX – початок XX століття)

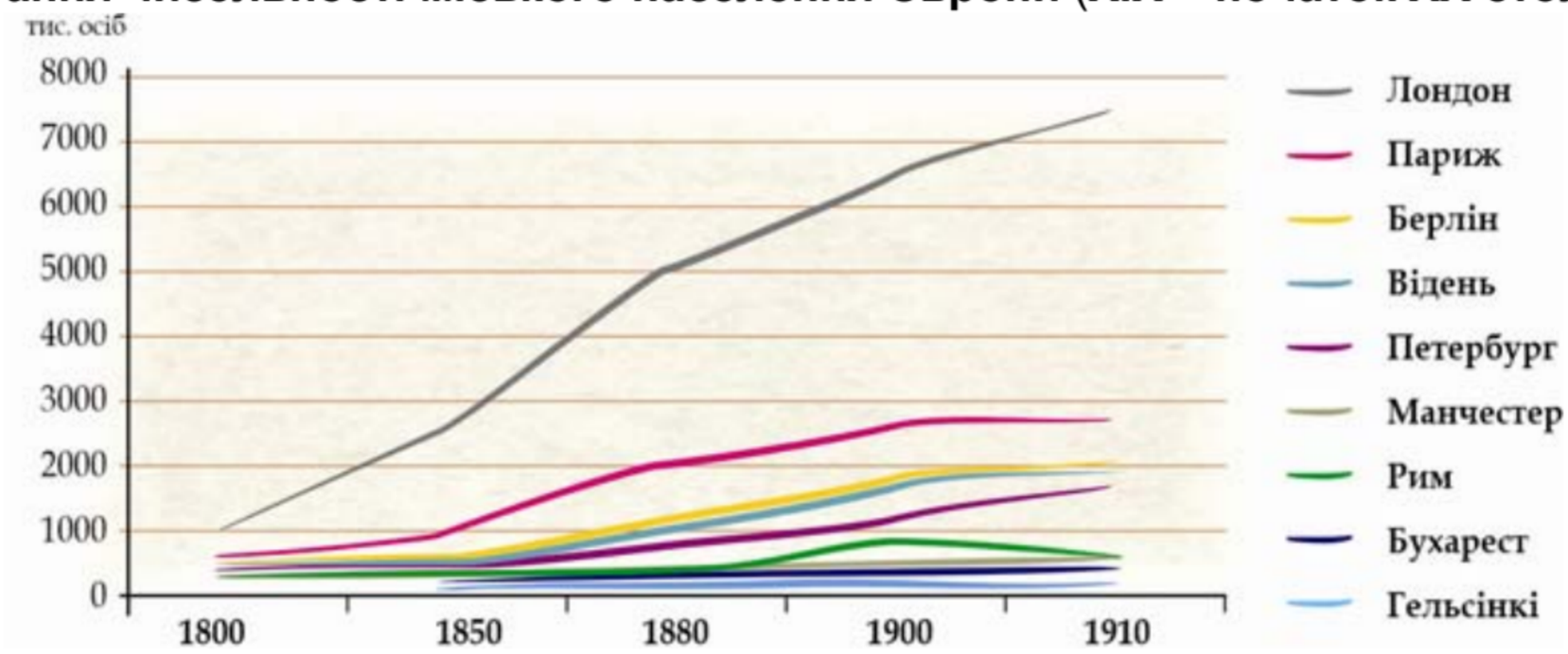

Джерело : Дейвіс, Норман. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко; 2-ге видання. К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001, 1463 с.

2. Емансипація жінок

Поліпшенню становища жінок у суспільстві сприяла **освіта.** У Наддніпрянській Україні в середині XIX століття початкову освіту дівчаткам надавали приватні недільні школи, згодом — початкові народні училища та єпархіальні училища при монастирях і церквах. Закладами середньої освіти були приватні жіночі гімназії. Особливою популярністю користувалася Фундуклеївська гімназія в Києві. Вищу жіночу освіту започаткували 1878 року з відкриттям Вищих жіночих курсів у Києві, спочатку природничого, пізніше — фізико-математичного й історико-філологічного спрямування. Проте в 1889 році урядовим розпорядженням Вищі жіночі курси були закриті. Під час революції 1905–1907 років жінки могли, хоча й ненадовго, вступати до університетів вільними слухачками. Тоді ж відновили діяльність Вищі жіночі курси. На їхній базі відкрили спеціальні відділення: медичне, агрономічне, комерційне, інженерне, політехнічне, архітектурне. В Австро-Угорській імперії доступ до початкової освіти дівчата отримали в 1860-х роках. Середню освіту здобували в ліцеях і гімназіях Галичини й Буковини. Чимало українок навчалися у вчительських семінаріях, які надавали освіту і вчительське звання. З 1900 року жінки змогли отримувати вищу освіту.

Ключову роль у становленні та розвитку жіночої освіти відіграли Софія Русова, Христина Алчевська, Олена Пчілка. Зокрема, **Софія Русова** займалася в Києві позашкільною освітою для дорослих, читала лекції на Вищих жіночих курсах, а також заснувала педагогічний журнал «Світло». Вона послідовно відстоювала ідею створення національної школи, де діти навчалися б українською мовою. Тих самих поглядів дотримувалась і **Христина Алчевська**, життя та діяльність якої були тісно пов'язані з Харковом. Після навчання на вчительських курсах у **Сорбонні**, вона працювала в Харківській гімназії, заснувала в місті жіночу недільну школу. У цій школі, попри урядову заборону, вона навчала учениць української мови упродовж п'ятдесяти років. **Олена Пчілка** була однією із зачинательок українського жіночого руху, видавала і редагувала жіночі журнали, ініціювала збір коштів для придбання української літератури в школи і бібліотеки. Її діяльність також тісно пов'язана з містами Києвом та Гадячем на Полтавщині, де вона багато писала і працювала. XIX століття породило цілу плеяду талановитих жінок. **Письменниці Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка, оперна співачка Соломія Крушельницька, акторка Марія Заньковецька, історикиня Олександра Єфименко, лікарка Софія Окуневська-Морачевська** — всі вони вражали своєю працездатністю, ерудованістю, енергійністю.

Модернізація істотно вплинула на долю жінки. Поступово розширювались їхні можливості і права, тобто відбувалась **емансипація.** В робітничих селищах та містах жінки влаштовувалися на фабрики і

заводи або ж шукали поденних заробітків. Щоправда, заробітна плата жінок за однакову з чоловіком роботу була меншою. Водночас авторитет жінки-матері в родині зріс. Жінка займалася не тільки домашнім господарством і вихованням дітей, а й розпоряджалася сімейною касою, куди вносила і свою частку. Наслідком «Весни народів» в Австрійській імперії стало формування представницьких органів влади. Жінки не мали виборчого права, за винятком тих, які належали до курії (виборчого розряду) великих землевласників. Вони могли здійснити виборче право лише за допомогою посередника: чоловіка, юридичного представника чи уповноваженого чоловічої статі. Саме боротьба за такі рівні права та можливості для жінок є суттю **фемінізму**, який посилювався в цей час. У 1908 році відбулися перші вибори, де кандидаткою до Галицького сейму від Львова була жінка. Але вона не набрала достатньої кількості голосів. Суттєвих змін у виборчому законодавстві до Першої світової війни не відбулося, хоча вимога політичних прав жінок була однією з ключових у жіночому русі.

***Емансипація** — це звільнення від будь-якої залежності, скасування обмежень, зрівняння в правах. Емансипація є результатом феміністичного руху.*

***Фемінізм** — це рух за рівні права і можливості для жінок і чоловіків у всіх сферах життя: політичній, економічній, соціальній, особистій.*

1. Які заклади надавали початкову, середню і вищу освіту жінкам у Наддніпрянській та Західній Україні?
2. Назвіть українських жінок, які уславилися в XIX столітті.
3. Як модернізація та урбанізація вплинули на роль і права жінок у суспільстві кінця XIX – початку XX століття?

Її шлях — її сила

Софія Русова (Ліндфорс)
(1856 – 1940)

Батько Софії, відставний російський офіцер шведського походження, і її мати, француженка, виховували дочку в українському селі Олешня на Чернігівщині. Її няня була українською селянкою, та й гралася мала Софійка із сільськими дітьми. Вона закінчила жіночу гімназію в Києві. Разом із сестрою Марією відкрила в Києві перший дитячий садок у місті, який став другим у Російській імперії. Завдяки Михайлу Старицькому вона познайомилася з членами Старої громади, і відтоді боротьба за національне відродження України стала сенсом її життя. Під час революції 1905–1907 років Софія Русова була однією з ініціаторок З'їзду народів Російської імперії, де обговорювалася національно-культурна автономія для кожного народу. Вона також взяла участь у Всеросійському з'їзді вчителів. Видала українські підручники «Буквар» і «Початкова географія». У Петербурзі читала лекції з української літератури для студенток

жіночих курсів. У 1910 році Софію Русову запросили на Всесвітній конгрес преси до Брюсселя (Бельгія), в якому вона взяла участь.

1. Софія Русова висловилася: «Бути гарним педагогом — бути реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки». З'ясуйте, чи ці слова характеризують її діяльність.
2. Як життєвий шлях Софії Русової демонструє важливість постійного навчання, саморозвитку та готовності опановувати нові знання і навички протягом усього життя задля реалізації власних ідеалів?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Однією з перших феміністок у Наддніпрянщині була **Олена Пчілка** (Ольга Косач)? А ще вона — письменниця, перекладачка, авторка нових слів в українській мові, видавчиня, модниця і любителька українських строїв, етнографка. Ольга була однією з шести дітей у сім'ї поміщика Петра Драгоманова. Батьки, нащадки козацьких старшинських родів, дбали про освіту, яка базувалася на любові до всього українського. Пізніше Ольга з чоловіком Петром Косачем створила вдома осередок українського життя, де виховувала власних шістьох дітей. Вона навчала їх удома, щоб уникнути русифікації, прищеплюючи любов до української літератури та фольклору. Родина Косачів тісно дружила з Михайлом Старицьким, Миколою Лисенком та Іваном Франком.

Олена Пчілка редагувала журнали «Рідний край» та «Молода Україна», що були важливими майданчиками для української літератури, попри царські заборони. За свої погляди вона зазнавала переслідувань, але не здавалась. Олена Пчілка була активною діячкою українського жіночого руху, видавчинею першого в Україні феміністичного альманаху «Перший вінок». Вона вважала, що освічена жінка — це фундамент сильної нації, і закликала жінок до активної участі в громадському житті, як це показано в її повісті «Товаришки». Її дім слугував місцем зустрічей українських культурних діячів, де обговорювалася й жіноча емансипація.

У 2024 році з нагоди 175-ї річниці від дня народження Олени Пчілки Національний банк України ввів в обіг пам'ятну монету «Світло добра і любові (Олена Пчілка 1849 – 1930)». Цього ж року науковці Волинського національного університету імені Лесі Українки видали зібрання творів Олени Пчілки у 12 томах — перше багатотомне видання її великого інтелектуально-творчого доробку.

1. Чому сімейні традиції та якісна освіта (навіть домашня) є надзвичайно важливими для формування сильної особистості та її самореалізації?
2. Яким чином діяльність Олени Пчілки вплинула на розвиток жіночого руху на українських землях?
3. Розгляньте реверс монети, присвяченої Олені Пчілці. Підрахуйте, скільки років жила діячка. Довідайтеся, хто й чому називав її «королевою-матір'ю».
4. За допомогою інтернет-ресурсів дізнайтесь, як вшановують пам'ять Олени Пчілки в Україні і світі.

3. Церковне життя. Роль греко-католицької церкви в національному русі

На початку XX століття греко-католицька церква зберігала **важливі позиції** в національному русі на західноукраїнських землях. Однак провідну роль у ньому вже відігравала світська інтелігенція, котра прагнула надати національному рухові світського характеру. Більшість політичних партій краю виступали за зменшення впливу церкви на суспільне життя. Це спричинило зростання антицерковних настроїв. Греко-католицькі священники болісно реагували на ці зміни.

Нову модель поведінки греко-католицької церкви в краї окреслив **Андрей Шептицький**, обраний Галицьким митрополитом у **1900 році**. Завдяки йому, церква чутливіше почала реагувати на суспільні запити. Вона підтримала заклики політиків щодо модернізації суспільного і культурного життя та ідею національного визволення. Церква відтепер повинна була виступати в ролі духовного і морального авторитету українського суспільства. Андрей Шептицький вважав, що політики мають бути відповідальними за свої рішення і вчинки. Така позиція церкви зміцнила її вплив у суспільстві.

Митрополит фінансово підтримував українські **культурно-просвітницькі товариства** «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар» та **кооперативні організації**. Належачи до найбагатших людей Галичини, він надавав **стипендії молодим митцям** для здобуття освіти в навчальних закладах Західної Європи. На кошти Андрея Шептицького придбали будівлю для розміщення **художньої школи** Олекси Новаківського. Митрополит також став фундатором і благодійником **Українського Національного музею** у Львові й **«Народної лічниці»** для лікування убогих хворих Галичини без огляду на національність та віросповідання. Сприяв утворенню **Земельного банку** для надання доступних кредитів селянам.

1. Як ставилися політичні партії до участі церкви в національному житті?
2. Визначте позицію Андрея Шептицького щодо ролі греко-католицької церкви в українському національному русі.
3. Знайдіть у тексті підтвердження того, що Андрей Шептицький був меценатом.

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Митрополит Андрей Шептицький приділяв увагу патріотичному вихованню української молоді? Він співзаснував українську скаутську організацію «Пласт» і підтримував її, надаючи навіть власні землі для таборів. Активно допомагав молодіжним об'єднанням «Сокіл» і «Січ». Велику увагу приділяв збереженню культурної спадщини, заснувавши у 1905 році Український національний музей у Львові. Коштом Шептицького була відкрита «Народна лічниця» (лікарня), де незаможні українці могли отримати безкоштовну медичну допомогу. Його кредо було чітким:

«Давайте молоді таку просвіту, що навчила би їх не лише теорії, а й практики життя. Учіть їх жити… Виробляйте в молоді самодостатність, індивідуальність, учіть їх розраховувати більше на себе, ніж на інших, не оглядаючись на поміч уряду і краю, а власною ініціативою дороблятися самостійного буття».

Митрополит Андрей Шептицький у пластовому таборі. Світлина

1. Яким чином Андрей Шептицький сприяв розвитку українських молодіжних та освітніх організацій?
2. Поміркуйте, які цінності прагнув прищепити молодому поколінню митрополит. Як ці цінності могли допомогти їм у майбутньому?

На лінії часу

Запам’ятайте дату і подію, пов’язану з нею.

обрання Андрея Шептицького митрополитом греко-католицької церкви

1900

Творча майстерня

Модернізація XIX – початку XX століття докорінно змінила суспільне життя, пропонуючи як нові можливості, так і нові виклики. Цей період став часом не лише глибоких суспільних трансформацій, а й активізації боротьби жінок за свої права, що проклало шлях до їхньої емансипації та розширення ролі в українському суспільстві.

Об’єднайтеся в мінігрупи та створіть інтерактивну інфографіку «Жінки України в умовах модернізації: від обмежень до нових можливостей (друга половина XIX – початок XX ст.)». Обов'язкові елементи інфографіки: заголовок проєкту; лінія часу або ключові дати; блоки про зміни у сфері: родинних відносин, освіти, праці, політичних прав; декілька прикладів видатних жінок; загальна оцінка впливу модернізації на становище жінок. Результати дослідження презентуйте на загал.

У той час, коли… на теренах України

було відкрито перші Вищі жіночі курси в Києві, ...

Тоді… у світі

у США Томас Едісон запатентував фонограф — пристрій для механічного запису і відтворення звуку.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Wr8aNCPl або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 32 Національний поступ: освіта, наука та суспільні зміни

✓ **Згадайте**, які чинники впливали на розвиток культурного життя в першій половині XIX століття.

✓ **Як ви розумієте значення** понять: «меценат», «індустріалізація», «урбанізація»?

✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** в першій половині XIX століття вищу освіту на українських теренах можна було здобути у Львові, Харкові, Києві? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку доберіть факти, які доводять, що під впливом індустріальної революції відбулися значні зміни у свідомості українського суспільства, повсякденному побуті, системі освіти та розвитку науки.

1. Українське суспільство на зламі століть

У другій половині XIX – на початку XX століття на **розвиток української культури** впливали суперечливі процеси. Незважаючи на політико-адміністративну роз'єднаність земель та імперську політику, потужним позитивним чинником став **національний рух інтелігенції,** який сприяв об'єднанню українців та їхньої культури від закарпатських долин до басейну Сіверського Донця. Економічні та суспільно-політичні події, такі як індустріалізація, урбанізація, урядові реформи, формування нової соціальної структури населення змінювали культурний ландшафт. Значну роль у підтримці культури відігравали **українські меценати,** які фінансували відкриття шкіл, театрів та видання української преси. Серед найвідоміших меценатів цього періоду — подружжя **Богдан і Варвара Ханенки,** чий внесок у розвиток культури був неоціненним. Вони не лише зібрали унікальну колекцію світового мистецтва, яку заповіли рідному Києву, а й стали головними фундаторами **Міського музею античності та мистецтв,** надавши значні кошти на його будівництво та формування фондів.

Побут українців значно різнився залежно від соціального статусу. Селянські сім'ї були багатодітними, складалися з кількох поколінь, у них панувала повага до старших. Головою родини був чоловік-землероб, а жінки мали дрібні заробітки від продажу яєць, масла, сала, полотна. Дітей змалку залучали до праці, а школу вони відвідували переважно взимку, коли не було роботи на полі. Після скасування кріпацтва та з розвитком промисловості, безземельні селяни масово переїжджали до міст, оселяючись у робітничих селищах. Їхнім житлом часто служили землянки, мазанки або тісні казарми. У міських умовах **жінка набувала більшого авторитету,** адже нерідко працювала, щоб прогодувати сім'ю. Заможні банкіри, власники фабрик, заводів та чиновники підкреслювали свій статус модними новинками: шили одяг на замовлення, купували дорогі прикраси та автомобілі. Їхні просторі оселі були оснащені ефектрикою, телефоном, фортепіано, грамофоном. Вища освіта та вільне

володіння іноземними мовами стали нормою в їхньому середовищі. Завдяки високому рівню гуманітарної підготовки в гімназіях, неможливо було уявити освічену людину, яка б не знала кількох мов.

Картина Іллі Рєпіна «Вечорниці». 1881 рік

Дозвілля та розваги також відрізнялися для різних верств населення. У селі центрами громадського життя залишалися церква й корчма, а молодь збиралася на «вулицю» та вечорниці, де співали, жартували, працювали разом і танцювали. Міське дозвілля розвивалося під впливом європейських традицій. Улюбленим місцем відпочинку стали міські парки та сквери. У Києві популярністю користувалися розважальний сад «Шато-де-Флер» (на місці сучасного стадіону «Динамо») та мальовничий Кадетський гай, а у Львові — величний Стрийський парк. Тут підприємці влаштовували народні забави з оркестрами, каруселями та виступами акробатів. Заможні містяни відвідували цукерні, кав'ярні, театри, оперу та кіно. Вечори проводили в салонах, слухаючи музику, танцюючи або граючи в карти. Популярними були перегони на іподромах, катання на човнах влітку та на ковзанах узимку. Новим видом відпочинку стали екскурсійні мандрівки пароплавами по Дніпру, зокрема до Канева (до могили Тараса Шевченка), Межигірського монастиря чи Китаєва. Заможні верстви населення активно долучалися до європейської культури відпочинку Модною традицією стало відвідування відомих європейських курортів: Карлсбада (нині Карлові Вари), Баден-Бадена та Закопаного. Популярними були закордонні подорожі. Наприклад, Михайло Грушевський двічі відвідував Італію, описуючи свої враження у подорожніх нотатках. Поряд із цим стрімко розвивалися вітчизняні бальнеологічні центри — Трускавець, Моршин та Миргород. Такі поїздки виконували не лише оздоровчу функцію: курорти були своєрідними світськими клубами для знайомств та спілкування аристократичних родин.

1. Чому, попри політичну роз'єднаність та імперську політику, українська культура в другій половині XIX – на початку XX століття активно розвивалася?
2. Порівняйте роль жінки й чоловіка в селянській та робітничій сім'ї.
3. Як відрізнялося дозвілля різних верств населення?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

У самому серці Києва знаходиться Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, заснований цим видатним подружжям? Ще під час весільної подорожі до Італії Ханенки розпочали збирати рідкісні мистецькі твори, і за 40 років створили одну з найцінніших приватних колекцій на території тогочасної імперії.

Їхня пристрасть охоплювала європейський живопис, східне мистецтво, античні пам'ятки, ікони, а також українське народне мистецтво та археологічні знахідки. За цим захопленням стояла велика мета — донести красу та знання мистецтва до простих людей.

Ханенки заснували Ремісничу школу, де викладав Василь Кричевський, відкрили в Лондоні магазин творів українських майстрів і сприяли створенню Київського художньо-промислового музею. Найбільша їхня мрія — створення доступного для всіх публічного музею у Києві, про що свідчить заповіт Богдана Ханенка. Після його смерті дружина підписала «Дарчу заяву», якою передала колекцію, будинок і книгозбірню у власність Української Академії Наук. На жаль, частина колекції музею частково була розграбована радянською владою та нацистами під час Другої світової війни.

Історія Варвари та Богдана Ханенків — це свідчення того, як велика мрія та любов до мистецтва можуть залишити по собі спадщину, що служить багатьом поколінням, роблячи доступними світові культурні цінності.

1. «Музей має бути не лише зібранням раритетів і взірців, але, водночас, і школою, і храмом, і священним місцем, куди мусять стікатися всі для вивчення прекрасного і поклоніння красі — щоб потім, у житті, любити і шанувати красу», — стверджував Богдан Ханенко. Яке призначення й покликання музеїв вбачав меценат?
2. Поміркуйте, як історія колекції музею ілюструє крихкість та цінність культурної спадщини. Чому важливо пам'ятати про такі історії, щоб цінувати та оберігати культурні надбання сьогодні?

2. Освітні реформи. Боротьба за створення українського університету

У результаті освітньої реформи 1869 року, в Австро-Угорщині початкове навчання для дітей віком від 6 до 14 років **стало обов'язковим** і його здійснювали переважно рідною мовою. **Освітня реформа 1864 року в Російській імперії** значно розширила мережу закладів початкової освіти, але лише з російською мовою навчання. Це посилювало **асиміляцію** українців. Проімперська навчальна література формувала в учнів та студентів лояльність до імперських інтересів. Оскільки культурні та політичні запити українців суперечили політиці імперії, виникла потреба в українізації освіти, особливо на українських землях у складі Російської імперії.

Модернізація призвела до зростання потреби в освічених людях. Вищу освіту на українських землях надавали п'ять університетів: **Харківський, Київський (імені Святого Володимира), Львівський, Одеський (Новоросійський),** відкритий у 1865 році, та **Чернівецький,** заснований у 1875 році. Почали діяти заклади вищої освіти для підготовки фахівців у різних галузях промисловості та духовної

сфери. Найбільшими серед них були **політехнічні інститути у Львові та Києві, технологічний та ветеринарний інститути в Харкові.** У Російській імперії не існувало навчальних закладів з українською мовою викладання. Натомість у Львівському університеті навколо українських кафедр згуртувалися видатні вчені: філологи **Омелян Огоновський, Олександр Колесса** та **Кирило Студинський,** історики **Михайло Грушевський** та **Степан Томашівський,** географ **Степан Рудницький** і правник **Станіслав Дністрянський.** У Чернівецькому університеті, поруч із філологом **Степаном Смаль-Стоцьким,** плідно працювали історик **Мирон Кордуба** та фольклорист **Зенон Кузеля.**

Актуальним на початку XX століття залишалося питання відкриття **українського університету** у Львові. Вимоги скасувати національні обмеження у Львівському університеті не дали результатів, що призвело до загострення боротьби. У **1901–1902 роках** відбулася **сецесія** (масовий вихід) українських студентів: на знак протесту кілька сотень молодих людей залишили стіни закладу та перевелися до університетів Відня, Праги та Кракова. Надалі протистояння між українськими та польськими студентами лише посилювалося, а бійки стали звичним явищем. У **1910 році** конфлікт переріс у збройну сутичку, під час якої загинув український студент **Адам Коцко.** Його трагічна смерть стала символом жертовної боротьби українців за право навчатися рідною мовою, а на його похорон у Львові вийшли десятки тисяч людей з усієї Галичини. Ця трагедія остаточно перетворила питання українського університету на справу загальнонаціональної ваги. Після тривалих переговорів уряд погодився, щоб не пізніше 1916 року збудувати для українських студентів окремий університет. Однак цьому завадила війна. Не чекаючи офіційних рішень, українці розбудовували власну освіту: **«Руське Товариство Педагогічне»** (згодом «Рідна школа») опікувалося народними школами, а **Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили** (з 1908 року) згуртувало викладачів вищої школи для підготовки національних наукових кадрів.

1. У чому полягали ключові відмінності освітніх реформ в Австро-Угорській і Російській імперіях?
2. Які заклади освіти надавали вищу освіту на українських теренах?
3. Як завершилася боротьба за створення українського університету у Львові?

Мовою цифр

Попрацюйте в парах.

Проаналізуйте діаграму та виконайте завдання 1–2.

1. Порівняйте рівень письменності українців у Російській та Австро-Угорській імперіях. Де були сприятливіші умови для здобуття освіти?
2. Як, на вашу думку, відмінності в доступі до освіти вплинули на розвиток української національної свідомості та формування інтелігенції в Російській та Австро-Угорській імперіях?

Рівень письменності серед різних етнічних груп (за переписом населення 1897 року в Російській імперії та переписом населення 1910 року в Австро-Угорській імперії), у % до своєї етнічної групи

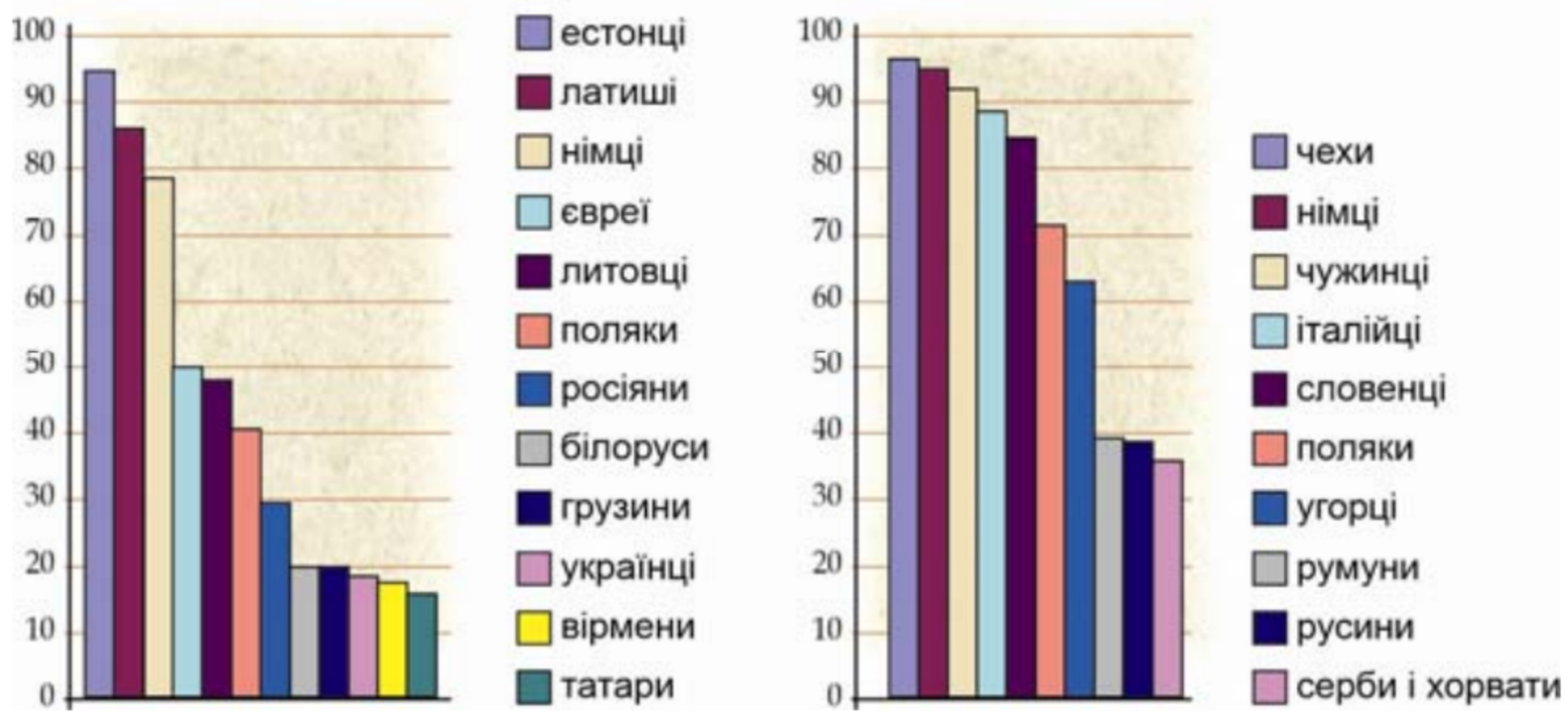

Російська імперія **Австро-Угорська імперія**

3. Наука. Видатні вчені

Українські вчені зробили вагомий внесок у розвиток науки. Наприклад, **Ілля Мечников** та **Микола Гамалія** відкрили в Одесі першу в Російській імперії бактеріологічну станцію. Мікробіолог **Данило Заболотний** розробив ефективні методи боротьби з чумою та холерою. Відомий хірург **Володимир Філатов** у 1912 році виконав першу в історії успішну операцію з пересадки рогівки ока. Фізик **Іван Пулюй** побудував у Європі першу електростанцію на змінному струмі. Видатними науковцями того часу були: **Микола Бекетов**, який працював у галузі фізичної хімії; **Микола Пильчиков** — у ядерній фізиці; **Олександр Ковалевський** — у біології. Авіаконструктор **Ігор Сікорський** у 1913 році створив найбільший у світі літак «Ілля Муромець», що встановив кілька світових рекордів.

Нобелівська премія *— це міжнародна нагорода, яку щорічно присуджують видатним особистостям за внесок у зміцнення миру та за значні досягнення в літературі й науці, що приносять велику користь людству.*

Дослідження в гуманітарних науках, які проводили в університетах, відігравали ключову роль у консолідації українського суспільства. Засновником київської історичної школи був **Володимир Антонович.** Його учень, **Михайло Грушевський,** створив львівську школу істориків і в багатотомній праці «Історія України-Руси» довів спадкоємність української історії від часів Русі. Дослідженням історії Слобідської України займався **Дмитро Багалій,** а періоди Хмельниччини та Мазепинської доби вивчав **Степан Томашівський. Дмитро Яворницький** присвятив свою

Агатангел Кримський

1. Дізнайтеся, скількома мовами володів Агатангел Кримський.
2. Які переваги дає знання іноземних мов сьогодні?

тритомну працю «Історія запорозьких козаків» історії козацтва. Важливий внесок зробила і перша жінка-доктор історичних наук **Олександра Єфименко,** авторка праці «Історія українського народу».

Видання чотиритомного **«Словника української мови»** (1907–1909 роки), укладеного **Борисом Грінченком,** та **«Української граматики»,** що вийшла під редакцією видатного мовознавця **Агатангела Кримського,** мали велике значення для науки та піднесення національної свідомості. Ці праці допомогли затвердити українську мову як повноцінну та самобутню. Активно розвивалась етнографія. Вивчаючи фізичні особливості населення, **Федір Вовк** дійшов висновку, що українці мають специфічний комплекс антропологічних ознак, який відрізняє їх від сусідніх народів. Хоча тогочасні методи дослідження сьогодні вважаються спрощеними, у кінці XIX – на початку XX століття вони відіграли важливу роль: стали науковим підґрунтям для обґрунтування національної окремішності українців. **Володимир Гнатюк** разом з **Іваном Франком** та Федором Вовком редагував **«Етнографічний збірник»** та **«Матеріали до української етнології»,** які стали цінним джерелом для вивчення української культури.

1. Назвіть імена українських учених та галузі науки, в яких вони працювали.
2. Хто розвивав українську історичну науку? Чому важливо вивчати історію?
3. Кого з українських учених, згаданих у тексті, можна назвати засновниками сучасного мовознавства та етнографії?

Життєтека

Ілля Мечников
(1845 – 1916)

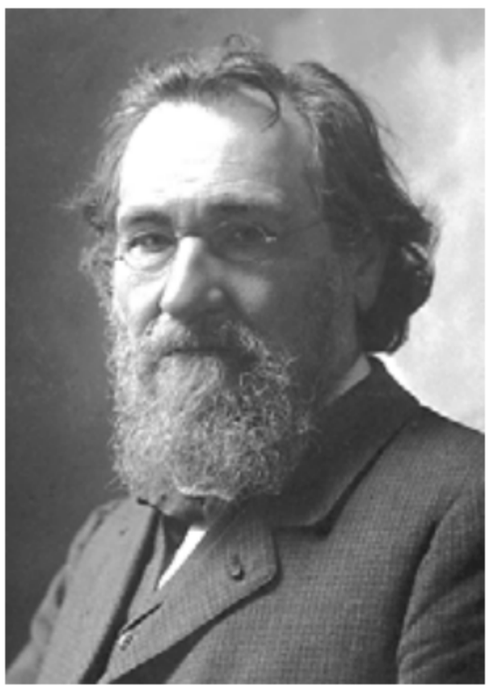

Ім’я (повне). Ілля Ілліч Мечников.
Народження. Народився в селі Іванівка на Харківщині.
Походження. Батько належав до українсько-румунського шляхетного роду Спетару, що в перекладі означає «зброєносець» (звідси й російське прізвище «Мечников»). Його мати була донькою єврейського письменника.
Освіта. Харківська гімназія, фізико-математичний факультет Харківського університету.
Особистість та українська наука. Ілля Мечников був викладачем у Новоросійському (Одеському) та Петербурзькому університетах. В заснованій ним разом з Миколою Гамалією 1886 року бактеріологічній станції проводили щеплення від сказу, сибірки та інших вірусів. Він активно вивчав причини холери, черевного тифу і туберкульозу, а також шукав методи боротьби з ними.
Згодом Мечников переїхав до Парижа і до кінця свого життя працював в Інституті Луї Пастера. Саме там він відкрив **фагоцитоз** — процес, при якому спеціальні клітини організму поглинають і знищують хвороботворні мікроби. На основі цього відкриття він розробив імунну теорію, за яку в 1908 році отримав **Нобелівську премію**. Ілля Мечников став почесним членом Петербурзької академії наук. На його честь названо один з університетів в Одесі.

1. Усно сформулюйте результати діяльності Іллі Мечникова.
2. Як наукова діяльність Іллі Мечникова сприяла розвитку світової медицини та боротьби з інфекційними хворобами?
3. Чи важливо робити щеплення? Запропонуйте власні висновки.

Життєтека

Іван Пулюй
(1845 – 1918)

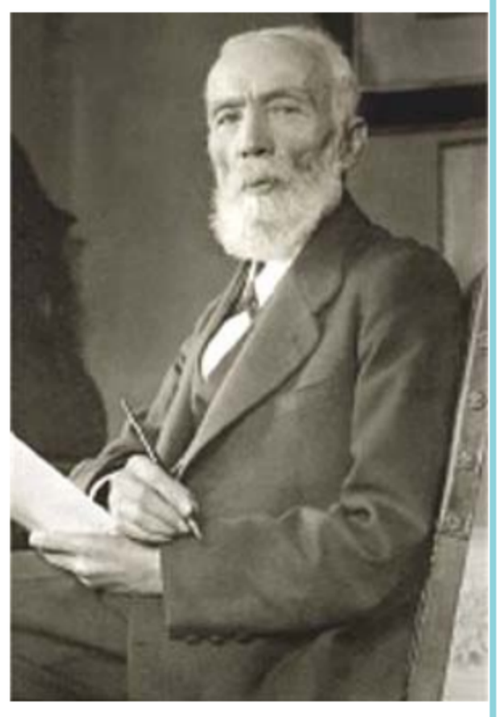

Ім'я (повне). Іван Павлович Пульгуй (від 1881 року — Пулюй).
Народження. Народився в містечку Гримайлові на Тернопільщині.
Походження. Батько був греко-католицьким священником.
Освіта. Сільська школа. Тернопільська класична гімназія. Теологічний і філософський факультети Віденського університету. Захистив у Страсбурзькому університеті докторську дисертацію з фізики.
Особистість та українська наука. Удосконалив нитки розжарювання для освітлювальних ламп. Винайшов спеціальну переносну охоронну лампу, яка стала незамінною для використання в шахтах, запропонував власну конструкцію телефонної станції. Вчений відкрив і пояснив природу радіоактивного випромінювання раніше за німецького фізика **Вільяма Конрада Рентгена**; досліджував «холодне світіння», яке тепер називають неоновим. З 1884 року і до кінця свого життя Іван Пулюй очолював кафедру фізики Празького політехнічного інституту в Чехії. Разом з **Пантелеймоном Кулішем** та **Іваном Нечуєм-Левицьким** долучився до перекладу Біблії українською мовою. За його ініціативи в Празі засновано Українську громаду. Вшановуючи його внесок у науку, Національна академія наук України раз на два роки вручає премію імені Івана Пулюя найкращим фізикам країни.

1. Дайте обґрунтовану відповідь. Чи можна стверджувати, що Іван Пулюй був рушієм науково-технічної революції?
2. Як наукова та громадська діяльність Івана Пулюя відображає ідею, що особистість може впливати на розвиток не лише науки, а й культури свого народу?

Її шлях — її сила

Олександра Єфименко
(1848 – 1918)

Олександра народилася в родині дворян-інтелектуалів, де змалку їй прищепили любов до знань та книги. Проте її дитинство рано обірвалося через трагедію. Після смерті батька та старшого брата 15-річна дівчина змушена була працювати. Спочатку приватно учителювала, а згодом викладала в Архангельському училищі для дівчат та в жіночому відділенні Холмогорського парафіяльного училища. Там вона познайомилася з майбутнім чоловіком Петром Єфименком, засланим за історичні розвідки. Після одруження з «неблагонадійним» Олександра втратила роботу, але знайшла покликання в історії. Подружжя переїхало до Харкова, де розгорнуло активну дослідницьку та громадську діяльність. Олександра Єфименко

стала однією з основоположниць жіночого руху в Україні, заснувавши «Товариство трудящих жінок». Вона написала понад 100 історичних досліджень. Росіянка за походженням. Рішуче засуджувала русифікаторську політику, відстоюючи право українців на мову, культуру та звичаї. Її роботи науково обґрунтували тяглість української історії від часів Русі.

Попри смерть двох дочок та чоловіка, Олександра продовжила працювати, викладаючи історію України на Вищих жіночих курсах у Петербурзі. Її обрали членом наукових товариств Москви, Петербурга та Києва. У 1910 році Харківський університет присвоїв Олександрі Єфименко, без вищої освіти, ступінь почесного доктора історії. Вона стала першою жінкою в Російській імперії з таким науковим визнанням.

1. Проаналізуйте. Як особисті труднощі та суспільні перешкоди вплинули на становлення Олександри Єфименко як видатної історичної дослідниці та громадської діячки?
2. Який внесок Олександри Єфименко в розвиток української історичної науки?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

Прототипом писаря на картині Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» був історик Дмитро Яворницький? Він настільки захопив художника своїми глибокими знаннями про козацтво та козацьким духом, що художник запросив його позувати. Це неймовірно, коли дослідник сам стає частиною історії, яку вивчає! Значна частина наших знань про запорозьких козаків — це саме його заслуга. Яворницький провів величезну роботу, мандруючи селами, записуючи пісні, думи та перекази від старожилів. Він також збирав старовинні речі, зброю, одяг, що дозволяє нам ніби доторкнутися до тієї епохи завдяки музейним колекціям. Більшу частину життя він присвятив праці в Катеринославі (сучасний Дніпро), де заснував та очолив Музей старожитностей, який нині названий його ім'ям і є справжнім скарбом запорозької спадщини. Його монументальна тритомна «Історія запорозьких козаків» і досі залишається однією з найповніших праць про них.

Картина Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». 1880–1891 роки

Дмитро Яворницький

1. Як діяльність Дмитра Яворницького демонструє важливість особистої ініціативи у збереженні історії для майбутніх поколінь?
2. Які основні цінності простежуються в його діяльності?
3. Чому праця Дмитра Яворницького залишається важливою для нас сьогодні?

На лінії часу

Запам’ятайте дати і події, пов’язані з ними.

Творча майстерня

Історія науки знає багато імен, і серед них чимало тих, хто має українське коріння. Їхні відкриття збагатили світову скарбницю знань, залишивши помітний слід у розвитку різних галузей.

Об’єднайтеся в мінігрупи та виконайте завдання 1–2.

1. Проаналізуйте схему «Українські вчені, які підняли вітчизняну науку до світового рівня». Кого з українських учених зображено на схемі? Назвіть їхні найбільші здобутки.

2. Скориставшись інтернет-ресурсами, підготуйте лепбук «Українські науковці другої половини XIX – початку XX століття: ними пишається Україна, про них знають у світі».

Українські вчені, які підняли вітчизняну науку до світового рівня

У той час, коли… на теренах України
було відкрито Новоросійський університет в Одесі, ...

Тоді… у світі
у США було прийнято XIII поправку до Конституції, яка скасувала рабство.

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/Sr8aMsty або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 33 Література. Театральне й музичне мистецтво

✓ **Згадайте**, яке значення мала творчість Івана Котляревського, Тараса Шевченка та Григорія Квітки-Основ'яненка для розвитку української літератури.
✓ **Як ви розумієте значення** понять: «аматорський театр», «професійний театр»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** кобзарі, бандуристи, лірники оберігали культурні традиції української минувшини? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку дослідіть, які літературні твори були покладені на музику та / або виконували на театральній сцені. Створіть міні-каталог цих творів за алгоритмом: назва твору, ім'я автора, жанр (поема, повість), форма адаптації (вистава, опера), ім'я композитора / драматурга, де і коли був представлений твір на публіці.

1. Українська література, преса та видавнича справа

Головним напрямком в українській літературі другої половини XIX століття став **реалізм** — художній метод, що прагне до правдивого й об'єктивного відображення дійсності без ідеалізації чи спотворення. Цей період означений творчістю **Панаса Мирного** («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»), **Марка Вовчка** («Народні оповідання»), **Івана Нечуя-Левицького** («Микола Джеря», «Кайдашева сім'я»), **Івана Франка** («Захар Беркут», «Борислав сміється»), **Юрія Федьковича**, якого називали «буковинським солов'єм». Він писав різножанрові твори з елементами реалізму, але переважно в руслі романтизму («Люба-згуба», «Довбуш»). На зламі XIX–XX століть з'явився **модернізм** — напрямок, що характеризується відмовою від традиційних форм, зануренням у внутрішній світ людини, пошуком нових засобів вираження, часто через символізм. Прояви модернізму найпомітніше проявилися у творчості **Михайла Коцюбинського** («Intermezzo», «Тіні забутих предків»), **Лесі Українки** («Лісова пісня», «Бояриня»), **Василя Стефаника** («Катруся», «Камінний хрест»). Яскравим прикладом модернізму є поема **Івана Франка** «Мойсей». **Ольга Кобилянська** в новелі «Некультурна», повісті «Земля» вдало відтворила зміну становища жінки в суспільстві.

Збільшення кількості освічених людей та розвиток української літератури сприяли поширенню видавничої справи. У Російській імперії українські видання страждали від цензури через Валуєвський циркуляр та Емський указ, але уряд так і не зміг повністю заборонити їх друк. Виданням навчальних посібників для недільних шкіл, освітньої та художньої літератури займалися Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Олена Пчілка і багато інших. З 1890-х років в українських землях з'явилися власні видавництва. Видавництво «Вік» друкувало твори українських письменників, серії книг «Українська бібліотека» та «Сільська бібліотека». Запрацювали й нові друкарні, що мали сучасне технічне обладнання, як-то, друкарні Стефана Кульженка в Києві та

Єроніма Фесенка в Одесі. З'явилися періодичні виданння. Першим українським часописом став петербурзький журнал **«Основа»** (1861–1862), згодом — багаторічне видання **«Киевская старина»** (1882–1906). Обидва часописи були двомовними: через тогочасні цензурні обмеження наукові статті писалися російською, проте художні твори та матеріали з етнографії друкувалися українською мовою. Лише після революції 1905 року з'явилися перші суто україномовні газети — **«Хліборо**б» і **«Рада».**

Кращі умови для розвитку української друкарської справи склалися на західноукраїнських землях. Видавничою діяльністю там займалися «Просвіти», громадські організації, політичні партії та греко-католицька церква. Наприкінці першого десятиліття XX століття на цих територіях функціонувало 30 українських видавництв, тоді як у Наддніпрянщині їх було лише 17. Цей період також позначився розквітом тематичної періодики для різних суспільних груп. Серед інтелігенції був популярний «Літературно-науковий вісник», який редагував Михайло Грушевський. Для селян розповсюджували видання, що популяризували агротехнічні знання. Отже, у другій половині XIX – на початку XX століття українська література, преса та видавнича справа активно розвивалися попри перешкоди.

1. Якими творами представлені реалізм і модернізм в українській літературі другої половини XIX століття?
2. Хто займався виданням підручників і художньої літератури в Україні?
3. У чому полягала головна відмінність розвитку української видавничої справи на західноукраїнських землях порівняно з Наддніпрянщиною?

Її шлях — її сила

Леся Українка (Лариса Косач)
(1871 – 1913)

Лариса Косач росла дуже жвавою дівчинкою. Її виховання відбувалося в інтелектуальному середовищі, де великий вплив на неї мали мати, **Олена Пчілка**, і дядько, **Михайло Драгоманов**. Уже в шість років вона опанувала вишивку, а в дев'ять — написала свій перший вірш. Окрім того, вона знала багато іноземних мов і чудово грала на фортепіано. Однак, її життя було затьмарене невиліковною на той час хворобою — туберкульозом кісток.

З 13 років почала друкуватись у львівському часописі «Зоря», підписуючи свої поезії «Леся Українка». Цей літературний псевдонім став символом незламності духу. Іван Франко захоплено висловився про її творчість: «З часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини». Попри постійні болі та необхідність частих подорожей для лікування, Леся Українка продовжувала плідно працювати. Тематика її творів різноманітна: від глибоких роздумів над призначенням поета («Не поет, хто забуває про страшні народні рани...») до інтимної лірики («Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами») та безмежної

любові до Вітчизни («Для нас у ріднім краю навіть дим / солодкий і коханий…»). Вона також майстерно передавала передчуття великого народного гніву («Ще сонячні промені сплять, — / Досвітні огні вже горять. / То світять їх люди робочі»). Окрім поезії, Леся Українка писала драми, зокрема «Бояриня», «В катакомбах», «Кассандра», «Камінний господар».

1. Яким чином життя Лесі Українки може надихати нас на формування власної стійкості та цінності здоров'я в сучасному світі?
2. Як творчість Лесі Українки формує любов до Вітчизни та відповідальне ставлення до культурної спадщини? За допомогою інтернет-ресурсів відшукайте відповідні цитати з її творів.

Відлуння минулого

Уривок з новели Василя Стефаника «Камінний хрест»

«Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив у кінці податися. …То як часом якась …хвиля викарбутить великий камінь із води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. …Блимає той камінь, мертвими блисками, і кам'яними очима глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить на воду, як на утрачене щастя. Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду...».

Українські переселенці в Канаді. Світлина початку XX століття

1. Назвіть, яке явище суспільного життя змальовують автор у новелі та світлина поруч.
2. Що, на вашу думку, змусило Івана «спродати усе, що мав», і чому для нього від'їзд є не просто зміною місця проживання, а «утраченим щастям»?
3. Як порівняння головного героя з каменем розкриває його внутрішній стан перед від'їздом до Канади? Які емоції передає цей художній образ?

Життєтека

Юрій Федькович (1834–1888)

Ім'я (повне). Осип Домінік Гординський де Федькович.
Народження. Народився в селі Сторонець-Путилів (нині містечко Путила Чернівецької області).
Походження. З полонізованого шляхетського роду. 1863 року прийняв православ'я під ім'ям Юрій.
Освіта. Закінчив Чернівецьку німецькомовну нижчу реальну школу. Опанував професії землеміра та аптекаря в Молдові.
Особистість та суспільно-політичне і творче життя. Юрій Федькович служив в австрійському війську, а потім працював шкільним інспектором у Вижницькому повіті на Буковині. Свої власні твори він опублікував у збірці «Співанка для господарських діточок». У 1872 році переїхав до Львова, де редагував видання товариства «Просвіта» та працював у театрі

«Руська бесіда». Був обраний членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

Після того, як помер його батько, він повернувся до Чернівців. З 1885 по 1888 рік обіймав посаду редактора першої української газети на Буковині — «Буковина». Його творчий доробок включає поезії («Дезертир», «Дикі думи», «Святий вечір»), прозові твори («Люба-згуба») та драми («Довбуш», «Лук'ян Кобилиця», «Шипітські берези»). Нині Чернівецький національний університет названий на честь Юрія Федьковича.

Результати діяльності. «Такі поети, як Шевченко і Федькович, мислили піснею, і то піснею в народному стилі» (*Максим Рильський*).

1. Дослідіть, чому Юрія Федьковича називають «буковинським солов'єм».
2. Яким чином його життєвий шлях ілюструє важливість саморозвитку та постійного навчання?

2. Український професійний театр

Тривалий час **після Валуєвського та Емського указу циркуляра забороняли ставити вистави українською мовою.** Заборону порушували окремі поміщицькі театри та приватні гуртки. В Києві за сприяння Михайла Старицького та Миколи Лисенка театральний гурток діяв у будинку сім'ї Ліндфорс (*Пригадайте, що ви знаєте про Софію Ліндфорс*). На початку 1880-х років заборона на українські вистави була знята, за винятком Правобережної України.

Провідним центром театрального життя другої половини XIX століття був Єлисаветград (нині — Кропивницький), де 1882 року створено професійну театральну трупу під назвою **«Товариство українських акторів».** Засновники цього колективу увійшли в історію як **«корифеї українського театру».** Це — **Марко Кропивницький,** очільник трупи, і **брати й сестра Тобілевичі,** котрі діяли під різними псевдонімами: Іван Карпенко-Карий, Панас Саксаганський, Микола Садовський та Марія Садовська-Барілотті. Згодом до них долучилися найвидатніша українська актриса **Марія Заньковецька,** драматург **Михайло Старицький.** Вони створили класичний репертуар українського театру. Наприкінці XIX століття у Наддніпрянщині діяло понад 30 мандрівних театрів. У 1907 році український професійний театр отримав своє перше постійне приміщення — в місті Києві. Тут театральну трупу очолив один із «корифеїв» — Микола Садовський.

На західноукраїнських землях український професійний театр утворило в **1864 році** львівське товариство **«Руська бесіда».** Його першим керівником, режисером і актором став **Омелян Бачинський.** Основу репертуару західноукраїнських театрів становили п'єси Марка Кропивницького, Михайла Старицького, Івана Карпенка-Карого. Театральні колективи ставили п'єси Лесі Українки, Івана Франка, Гната Хоткевича, західноєвропейських класиків.

1. Що впливало на розвиток театру в 1860–1870-х роках?
2. Яка культурна подія пов'язана з Єлисаветградом (Кропивницьким)?
3. Коли на західноукраїнських землях виник професійний театр?

Її шлях — її сила

Марія Заньковецька (1854 – 1934)

Народилася Марія Адасовська в сім'ї збіднілого дворянина, судді в селі Заньки на Чернігівщині. Як і батько, мала дуже гарний мелодійний голос, тож часто співали разом на сімейних концертах. Виступала в хоровому ансамблі, створеному із селян у родинному маєтку. Марія мріяла стати професійною співачкою, навіть брала уроки співу в Петербурзькій консерваторії. Але несподівана хвороба (дифтерія) суттєво вплинула на її голос. Тож порятунком для дівчини стала театральна сцена. З 1876 року грала в аматорських виставах у Ніжині. 1882 року отримала запрошення Миколи Садовського та Марка Кропивницького вступити до української трупи, сформованої в Єлисаветграді. Дебютувала в ролі Наталки Полтавки в однойменній виставі. Марко Кропивницький був до сліз зворушений її грою, він зняв свій перстень і мовив: «Заручаю тебе, Марусю, зі сценою, тепер мені є для кого писати драми!» Так і носила Марія все життя ту обручку зі сценою. Вона взяла собі псевдонім, утворений від назви рідного села Заньки, — Заньковецька. Почалися гастролі, переїзди з одного міста в інше і чудова гра Марії Заньковецької у виставах. У її репертуарі було понад 30 ролей, і кожну з них вона «проживала» на сцені. Марія була закохана в мистецтво, любов до сцени стала її життям.

1. Який факт із життя Марії Заньковецької відображає важливість адаптації до непередбачуваних обставин та пошуку нових шляхів для самореалізації?
2. Російський режисер Костянтин Станіславський писав: «Її гра потрясаючої сили. Талант винятковий, національний, істинно народний». Як ви думаєте, у чому секрет успіху Марії Заньковецької?

PRO історію

Чи знаєте ви, що…

феномен родини Тобілевичів — це історія про потужність таланту і національну самоповагу? В час, коли імперські укази закреслювали українську літературу, пресу та освіту, стверджуючи, що української мови не існує, три рідні брати — **Іван Карпенко-Карий** (Іван Тобілевич), **Микола Садовський** (Микола Тобілевич) та **Панас Саксаганський** (Панас Тобілевич) — разом зі своєю сестрою, видатною актрисою і співачкою **Марією Садовською-Барілотті**, обрали театр як єдину можливість голосно заявити про існування самобутнього українського народу. Вибір дітей знайшов підтримку в матері, колишньої кріпачки Євдокії Садовської, яку закоханий Карпо Тобілевич викупив у пана. Вона прищепила дітям любов

Родина Тобілевичів на відпочинку над Ворсклою. Зліва направо: Іван Карпенко-Карий, Панас Саксаганський, Юлія Росіна, Микола Садовський, Софія Тобілевич. Світлина

до народних пісень, віршів Тараса Шевченка та читала напам'ять «Наталку Полтавку». Батько ж, попри скромні статки, дав усім дітям пристойну освіту, мріючи про їхню службу, проте згодом серце взяло гору над поміркованістю.

Іван Карпенко-Карий, якого Іван Франко назвав «батьком новочасного українського театру», став видатним драматургом, чиї п'єси, як-от «Мартин Боруля», виходили з-під пера навіть у засланні. Разом із братами він грав на сцені Театру корифеїв у місті Єлисаветграді (1882). Микола Садовський, талановитий режисер, у 1907 році разом з Марією Заньковецькою створив перший український стаціонарний театр у Києві. Його сестра Марія Садовська-Барілотті, «соловейко української сцени», зачаровувала глядачів співом. Панас Саксаганський, який очолив власну трупу в 1890 році, зіграв понад 100 ролей та в 1918 році став директором Київського народного театру. Ці митці були голосом поневоленого народу, живучи театром і закладаючи основи української культури.

1. Доведіть або спростуйте твердження: «Родина Тобілевичів своїм життям і творчістю активно відстоювала українську громадянську позицію в надзвичайно складний для України історичний період».
2. Проаналізуйте світлину поруч із рубрикою як історичне джерело.

3. Музичне мистецтво

У музичному мистецтві, як і загалом в українській культурі, тривало національне відродження. Композитори талановито поєднали італійський оперний стиль з елементами української народної творчості, забезпечивши театрам чудове музичне наповнення. Першопрохідцями в цій сфері були співак і композитор **Семен Гулак-Артемовський,** автор першої української опери **«Запорожець за Дунаєм»** (1862 рік), **Анатоль Вахнянин,** автор опери **«Купало»** (1892 рік) — першої на західноукраїнських землях.

Основоположником української національної класичної музики став **Микола Лисенко.** Він поклав на ноти понад 80 творів Великого Кобзаря. Написав солоспіви та дуети до поезій Івана Франка й Лесі Українки. Щедро оздобив народними піснями опери «Енеїда», «Різдвяна ніч», написав дитячі опери: «Коза-Дереза», «Пан Коцький», «Зима і Весна». **Микола Леонтович** створив музичні композиції на основі народного фольклору «Дударик», «Козака несуть», хорові поеми та опери. Світову славу композитору приніс **«Щедрик»** — музична обробка української пісні, яку виконують під час Різдвяних свят. Пісня стала популярною у США та Європі під назвою «Колядка дзвонів» («Carol of the Bells») з 1936 року. Саме тоді американець українського походження Петро Вільговський, котрий працював на радіо NBC, створив англійську версію слів до «Щедрика». **Михайло Вербицький** написав музику до слів Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна...». Нині — це **Державний Гімн України.** Перше виконання твору як гімну відбулося 10 березня 1865 року в Перемишлі як заключний номер концерту, присвяченого пам'яті Тараса Шевченка.

Рідкісним талантом і винятковими вокальними здібностями володіла **Соломія Крушельницька,** уродженка Тернопільщини та

випускниця Львівської консерваторії, яка досягла вершин світового оперного мистецтва. Її виступи проходили на сценах найвідоміших театрів світу, зокрема у Львові, Відні, Кракові, Парижі, Римі та Мілані, де вона виконала партії в понад 60 операх. Світове визнання також здобули українські оперні співаки **Олександр Мишуга** та **Модест Менцинський**. Отже, протягом другої половини XIX – початку XX століття українська музика пережила національне відродження, поєднавши народну творчість із класичними стилями, що дало світу видатних композиторів та оперних виконавців.

1. Що об'єднує опери «Запорожець за Дунаєм» та «Купало»?
2. Який внесок Миколи Лисенка, Миколи Леонтовича і Михайла Вербицького в розвиток української музики?
3. Назвіть імена українських оперних співаків, які здобули світове визнання.

Життєтека

Микола Лисенко
(1842 – 1912)

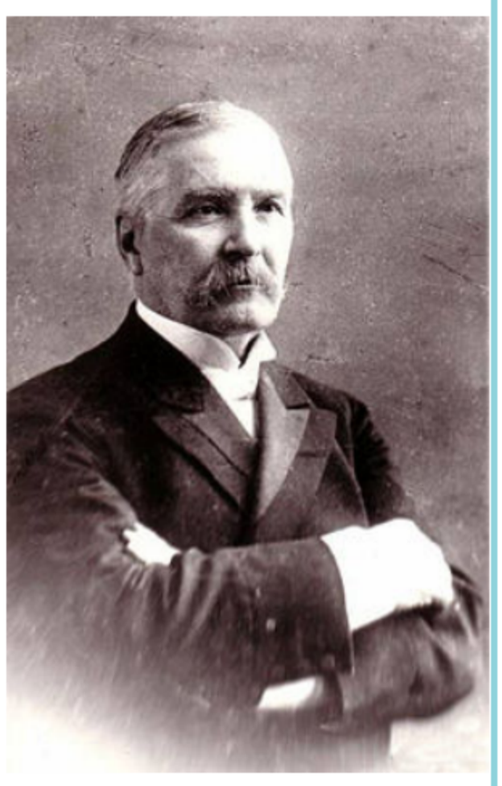

Ім'я (повне). Микола Віталійович Лисенко.
Народження. Село Гриньки на Полтавщині.
Походження. Батько був полковником і походив зі старовинного козацько-старшинського роду. Мати розмовляла з Миколкою лише французькою, розвивала у хлопчика музичні здібності — так вона хотіла виховати справжнього аристократа. Справжню любов до української пісні та мови прищепили йому двоюрідні дідусь і бабуся, котрі володіли Гриньками.
Освіта. Приватний пансіон міста Києва. Приватні уроки гри на фортепіано. Друга Харківська гімназія. Природничий факультет Харківського, а згодом — Київського університетів. Консерваторії в містах Лейпцигу (Німеччина), Петербурзі.
Особистість та культурне життя. Під час навчання в Київському університеті познайомився з Павлом Чубинським, після чого захопився збиранням народних пісень. У Петербурзі Микола Лисенко організував кілька концертів, де звучала українська музика, а в Лейпцигу вперше зробив обробку пісень для фортепіано. Композитор створив кілька хорових колективів. 1904 року заснував у Києві музичну школу. Автор опер «Утоплена» і «Наталка Полтавка», він писав оперети, музично-театральні, хорові й камерно-вокальні твори, останні — переважно на твори Тараса Шевченка. Першим видав нотні тексти дум та здійснив музичну обробку понад 500 народних пісень. Окрім того, композитор був активним учасником Київської громади та Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, а також одним з організаторів недільних шкіл для робітників. Брав активну участь у ювілейних заходах, присвячених Івану Котляревському і Тарасу Шевченку.

1. Миколу Лисенка деякі дослідники називають «Тарасом Шевченком у музиці». На основі тексту рубрики доведіть або спростуйте це твердження.
2. Які фактори, на вашу думку, спонукали Миколу Лисенка поєднувати музичну творчість із громадською діяльністю?

Її шлях — її сила

Соломія Крушельницька (1872 – 1952)

Дитинство та юність Соломії Крушельницької минули в селі Біла на Тернопільщині. Мальовничі краєвиди подільських сіл та народна пісня, яку вона чула змалку, стали тим ґрунтом, на якому зростав її унікальний талант. Вона здобула світове визнання, але перші кроки на великій сцені зробила 1893 року у Львівському оперному театрі. Її дивовижне сопрано стало результатом наполегливого навчання в італійських майстрів оперного співу. Її партнерами на сцені були славетні Енріко Карузо і Тітто Руффо. Дивовижний голос Соломії Крушельницької підкорив Європу й Америку, проте її найзаповітнішій мрії не судилося здійснитися: виступити в Києві співачці заборонив царський уряд. Її називали «незабутньою Аїдою», «єдиною в світі Джокондою», «найчарівнішою Чіо-Чіо-Сан», «ідеальною Брунгільдою». Італійський композитор Джакомо Пуччіні подарував талановитій співачці свій портрет із написом «Найпрекраснішій і найчарівнішій Баттерфляй».

1. Соломія Крушельницька якось зазначила: «Життя оперної артистки трохи нагадує режим атлетів: дисципліна в усьому — строгий розклад годин, поміркована їжа, заборона давати волю своїм забаганкам».
2. Завдяки чому співачка досягла вершин світової слави?

На основі імен, якими називали Соломію Крушельницьку, за допомогою інтернет-ресурсів дізнайтеся, в яких операх вона зіграла.

Творча майстерня

Леся Українка, Марія Заньковецька та Соломія Крушельницька — три видатні українки, чиє життя стало взірцем незламності духу та самовідданого служіння мистецтву й Україні. Їхній шлях був сповнений випробувань, але завдяки своїй стійкості вони досягли світового визнання.

Об’єднайтесь у мінігрупи та виконайте завдання 1–2.

1. Дослідіть життєвий і творчий шлях (за вибором) Лесі Українки, Марії Заньковецької чи Соломії Крушельницької, зосереджуючись на тому, як вони долали особисті та суспільні виклики.
2. Розробіть та презентуйте лепбук «Життя як боротьба» за алгоритмом: 1) основні випробування та способи їх подолання; 2) основні досягнення та інновації в їхній творчості, всупереч обставинам; 3) оцінка впливу їхньої діяльності на розвиток української культури, національної ідентичності та боротьби за права.

У той час, коли… на теренах України

Семен Гулак-Артемовський дописав оперу «Запорожець за Дунаєм», …

Тоді… у світі

у Пруссії прем’єр-міністром призначили Отто фон Бісмарка, який поставив за мету «об’єднати Німеччину залізом і кров’ю».

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/4r8a1fNx або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

§ 34 Розвиток живопису та архітектури

✓ **Згадайте**, які мистецькі напрямки були поширені в першій половині XIX століття.
✓ **Як ви розумієте** значення понять: «регулярна забудова», «монументальна скульптура»?
✓ **Чи пам'ятаєте ви, що** наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття окрасою міст були палацово-паркові ансамблі і декоративно-пейзажні парки? Що вам про це відомо?

Упродовж уроку оберіть одну українську картину, скульптуру чи архітектурну споруду, яка вас найбільше зацікавила. Уявіть, що кожен витвір мистецтва має свою душу і може говорити. Дозвольте обраному твору «промовити» до вас: розкрийте таємниці його створення, його роль у власній епосі та послання, яке він передає сучасникам.

1. Живопис і скульптура в українському мистецтві

У середині XIX століття в образотворчому мистецтві панував **романтизм,** який оспівував велич природи. Один із відомих представників цього напрямку — художник **Іван Айвазовський.** Він написав всесвітньо відому картину «Дев'ятий вал». Згодом, наприкінці XIX – на початку XX століття, мистецтво змінюється. Провідними стилями стали **реалізм, модерн та імпресіонізм.** Художники-реалісти, наприклад, зосереджувалися на правдивому відтворенні буденного життя людей та їхнього побуту. У живописі цього періоду найбільш поширеними були жанри **пейзажу** та **портрета.** Сільські звичаї, побут і природа знайшли своє відображення в таких полотнах, як «Місячна ніч на Дніпрі» **Архипа Куїнджі,** «Святочне ворожіння» **Миколи Пимоненка** та «В люди» **Киріака Костанді. Іван Труш** створив багато пейзажів, серед яких «Дніпро біля Києва», а також написав цілу серію портретів видатних українських діячів. Майстер **історичного** та **побутового** живопису **Ілля Рєпін** є автором картин «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» та «Вечорниці».

Картина Миколи Пимоненка «Святочне ворожіння». 1888 рік

Картина Киріака Костанді «В люди». 1885 рік

Картина Івана Труша «Портрет Лесі Українки». 1900 рік

Картина Олександра Мурашка «Дівчина в червоному капелюсі». 1902–1903 роки

Наприкінці XIX — на початку XX століття в мистецтві поширився новий стиль — **модерн.** У живописі цей стиль виявився через відмову від прямого копіювання натури на користь декоративності, символізму та вигадливих ліній. Особливістю українського живопису модерну стало творче переосмислення національних традицій: митці інтегрували ритми народного орнаменту та козацьку символіку в тогочасні європейські художні форми. **Український стиль в живописі модерну** був властивий творчій манері художника **Федора Кричевського** («Наречена»). Новим художнім напрямком був **імпресіонізм,** який прагнув передати особисті миттєві враження від навколишнього світу через світло, колір, повітря, а не через точне відтворення деталей. В українському мистецтві цей підхід часто переплітався з національними та реалістичними традиціями. Так, у творчості **Сергія Васильківського** живописні **пейзажі** чудово поєднуються з **історичними сюжетами** козацької доби, як-от у картині «Козаки у степу». Також він майстерно відображав **побутові сцени,** що можна побачити в його полотні «Чумацький Ромоданівський шлях». Зовсім іншу грань мистецтва розкривав **Олександр Мурашко.** Художник майстерно інтегрував світло, колір та глибокий психологізм образів, що простежується в портретах **(«Дівчина в червоному капелюсі»)** та динамічних жанрових сценах **(«Карусель»).** Атмосферну красу української природи неперевершено оспівував **Микола Бурачек.** У його полотнах віртуозно поєднувалися легкість світлових ефектів і багатство барв, що знайшло відображення в ліричних сільських пейзажах **(«Клуні»)** та величних панорамах **(«Реве та стогне Дніпр широкий»).**

Модерн *(також – сецесія, ар-нуво) — це мистецький стиль кінця XIX – початку XX століття. Його головними рисами є відмова від копіювання минулих епох, використання плавних природних ліній, асиметрії та прагнення до синтезу (єднання) усіх видів мистецтва для створення гармонійного середовища..*

Картина Івана Труша «Дніпро біля Києва». 1910 рік

Картина Архипа Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі». 1880 рік

Картина Федора Кричевського «Наречена». 1910 рік

Картина Миколи Бурачека «Клуні». 1916 рік

Картина Сергія Васильківського «Козаки у степу». 1890 рік

Пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві. Михайло Микешин. 1888 рік

У скульптурі цього часу переважав **реалізм.** Монументальні скульптури почали набувати **громадського значення** та їх встановлювали на кошти містян. Наприклад, **пам'ятник Богдану Хмельницькому,** створений скульптором **Михайлом Микешиним,** встановили в 1888 році на Софійській площі в Києві. Цей пам'ятник став одним із символів міста. Засновником української жанрової скульптури був **Леонід Позен,** який створив такі роботи, як **«Скіф»** та **«Переселенці».**

Скульптура Леоніда Позена «Скіф». 1889–1890 роки

Скульптура Леоніда Позена «Переселенці». 1884 рік

1. Що найчастіше зображали художники-реалісти?
2. Наведіть приклади творів модерну та імресіонізму в живописі.
3. Назвіть приклади монументальної і жанрової скульптури.

Барвограй ідей

Попрацюйте в четвірках. Уявіть себе дослідниками українського мистецтва початку XX століття. Перед вами постануть чотири ключові постаті: Сергій Васильківський, Олександр Мурашко, Микола Бурачек і Микола Пимоненко. Ваше завдання — дослідити їхні унікальні художні світи та знайти відповідь на запитання: що могло об'єднувати цих митців і чи перетиналися їхні творчі шляхи?

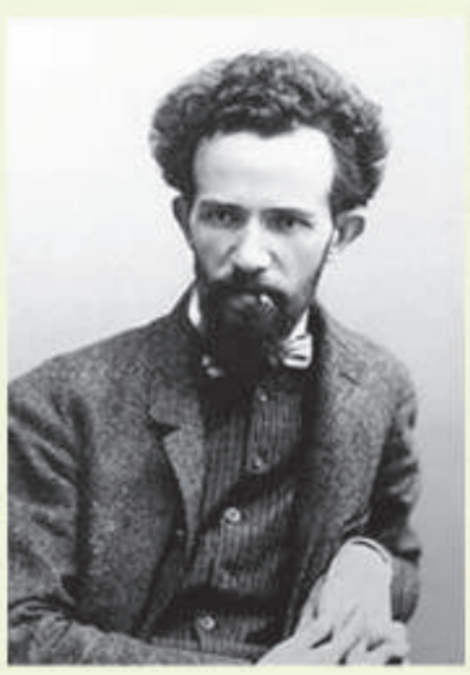

1. Знайдіть в інтернеті ключові факти про життя, художні стилі та найвідоміші роботи кожного з чотирьох художників.
2. Відшукайте інформацію про можливі спільні заходи, виставки, навчання чи членство в мистецьких товариствах, які могли об'єднувати цих митців.
3. Поміркуйте, які спільні ідеї, цінності чи прагнення могли їх зближувати, попри індивідуальні відмінності у стилях та тематиці.
4. Підготуйте (на вибір): сценарій уявної розмови художників, віртуальну виставку-розповідь (презентацію) або фрагмент подкасту.
5. Презентуйте результати своєї роботи у класі. Ваша робота має продемонструвати як індивідуальність кожного майстра, так і їхні взаємозв'язки.

2. Архітектура України: від еклектики до модерну

Одеський оперний театр. 1883–1887 роки. Архітектори: Фердинанд Фельнер і Герман Гельмер

Львівський оперний театр. 1897–1900 роки. Архітектор: Зиґмунт Ґорґолевський

Резиденція митрополитів Буковини і Далмації у Чернівцях. 1864–1873 роки. Архітектор: Йозеф Главка

У другій половині XIX — на початку XX століття будівництво активно велося в усіх великих містах, завдяки чому кожне з них набувало особливих, унікальних рис. Провідним напрямом в оформленні тогочасних споруд став **еклектизм** (від грецького «той, хто вибирає»). Це явище полягало в поєднанні стильових елементів, запозичених з різних епох і мистецьких середовищ. В архітектурі цей підхід давав можливість митцям вільно використовувати деталі вже існуючих раніше стилів. Головним принципом архітекторів того часу стала функціональність: спочатку розроблялося зручне планування, а вже потім обирався стиль оздоблення, який залежав від призначення будівлі та побажань замовника. Через таке змішування різних, а іноді й суперечливих підходів, зовнішній вигляд споруд міг створювати враження неоднорідності чи навіть певної хаотичності. Проте саме еклектизм дозволив архітектурі того часу відобразити як практичну мету будівель, так і різноманітні смаки епохи. У цей період були збудовані **Одеський** та **Львівський оперні театри,** а також **резиденція митрополитів Буковини і далмації у Чернівцях** (нині це Чернівецький університет). У Києві працював архітектор Олександр Беретті, який брав участь у будівництві Володимирського собору.

В останні десятиліття XIX – на початку XX століття в архітектурі утвердився новий стиль — **модерн.** Його послідовники створювали нові архітектурні форми, сприймаючи будівлю як єдиний художній образ, а також почали широко застосовувати залізобетон та інші сучасні матеріали. **Українські архітектори-модерністи прагнули гармонійно**

поєднати нові технології з народними традиціями. Цей стиль надав будівлям легкість та витонченість. Оскільки поширення модерну збіглося з епохою індустріалізації, **масштабним стало будівництво приміщень промислового та громадського призначення:** банків, бірж, театрів, клубів, народних будинків, пасажів, ринків, прибуткових будинків.

До яскравих зразків українського архітектурного модерну належать **«будинок з химерами»** у Києві, зведений архітектором Владиславом Городецьким, та **будинок Полтавського губернського земства** за проєктом Василя Кричевського. Взірцем раціоналістичного модерну вважається **Бессарабський ринок** у Києві (відкритий у грудні 2025 року після реставрації) — перший критий ринок в Україні. На західноукраїнських землях архітектор Іван Левинський поєднав елементи модерну з народною архітектурою в **будівлі страхової компанії «Дністер» у Львові.** Ці споруди стали справжніми символами свого часу, демонструючи унікальний підхід українських архітекторів.

Володимирський собор у Києві. 1862–1896 роки. Архітектори: Іван Штром, Олександр Беретті, Володимир Ніколаєв

«Будинок з химерами» в Києві. 1901–1903 роки. Архітектор: Владислав Городецький

Будинок Полтавського губернського земства. 1903–1908 роки. Архітектор: Василь Кричевський

Бессарабський ринок у Києві. 1910–1912 роки. Архітектор: Генрик Гай

1. Що таке еклектика? Які будівлі були споруджені в умовах розквіту еклектики?
2. Як стиль модерн проявився в українській архітектурі?
3. Назвіть будівлі-зразки українського архітектурного модерну.

Життєтека

Владислав Городецький (1863 – 1930)

Ім’я (повне). Лешек Дезидерій Владислав Городецький. Син Владислава Городецького.
Народження. Народився 23 травня (4 червня) 1863 р. у с. Шолудьки на Вінниччині.
Походження. Із польського роду зі шляхетським корінням.
Освіта. Реальне училище в Одесі. У 5-му класі училища відзначений свідоцтвом Ради Петербурзької Академії мистецтв за «рисунок ручним пензлем з гіпсу». Завдяки цьому вступив на архітектурне відділення Академії.
Особистість та мистецтво. Протягом 30 років він жив і працював у Києві як інженер. За його проєктами звели споруди в різних стилях: модерн та історичні модернізовані стилі (неоготика, неоренесанс, необароко). Серед його найвідоміших робіт — будинок Міського музею (зараз це Національний музей українського мистецтва), Миколаївський римо-католицький костел та Караїмська кенаса. Візитівкою майстра став, збудований переважно з бетону, «будинок з химерами», в якому він сам мешкав. Ця споруда вражає незвичним плануванням, адже з боку вулиці вона має три поверхи, а з боку схилу — шість. Неповторним є оздоблення будинку, оскільки його прикрашають чудернацькі істоти, вилиті з бетону, звідки й походить його назва. Крім того, Владислав Городецький також створював ювелірні прикраси, ескізи жіночого одягу, театральні костюми та декорації. В нього був свій бетонний завод «Фор». З 1996 року одна з вулиць у Печерському районі Києва названа на його честь.

1. Як діяльність Владислава Городецького демонструє, що мистецтво та наука можуть поєднуватися в одній професії?
2. Яка споруда є «візитівкою» митця Городецького? Чому вона має таку назву? Дізнайтеся, чи збереглася вона до нашого часу.

3. Зміни в міському та сільському просторі

Упродовж другої половини XIX століття **міста швидко зростали,** поглинаючи передмістя, села та хутори, що призвело до суттєвих змін у їхньому плануванні. Навколо історичних центрів, збудованих у стилі класицизму, виникали нові райони з нерівномірною забудовою, утворюючи мозаїку вулиць і провулків. Околиці промислових міст обростали підприємствами, які й формували їхні індустріальні межі.

Початок XX століття був часом змін і в міському благоустрої. На центральних площах, вулицях і проспектах зводили **громадські споруди.** Біля залізничних вокзалів поставали **готельні комплекси,** а **торговельні центри** формували з магазинів і критих галерей, що мали назву «пасажі». У великих містах поступово зникали базарні площі, поступаючись місцем критим ринкам. Крім того, **інфраструктура міст значно покращилася:** з’явилось електричне освітлення, будували дороги, водогони, каналізації та запрацював громадський транспорт.

До прикладу, в 1892 році в Києві запустили перший у Російській імперії електричний трамвай.

У невеликих містах і селах зміни були менш помітними. Через зростання кількості **заможних селян** почала активно розвиватися приватна забудова. Найпоширенішим типом житла була **трикамерна хата**, що складалася з житлової частини, сіней та комори. Ці будинки відрізнялися від традиційних глинобитних хат своєю міцністю і довговічністю. Деякі господарі вже будували будинки з **цегли**, використовуючи **бляху або черепицю** для покрівлі. Водночас, для робітників, які жили в селищах біля заводів, зводили **бараки** для спільного проживання, а ті, хто не мав можливості, будували собі **землянки** або **хати-мазанки**.

1. Чим відрізнялася забудова старих міських центрів від нових районів, що виникали навколо них?
2. Які зміни в інфраструктурі свідчать про розвиток міст?
3. Які зміни відбулись у спорудженні приватного житла?

Барвограй ідей

Попрацюйте в трійках та виконайте завдання 1–3.

1. Розгляньте реконструкції сільських будинків. Знайдіть три спільні й три відмінні ознаки в кожній оселі.
2. Складіть розповідь із 6–8 речень про особливості побуту селян.
3. За допомогою інтернет-ресурсів з'ясуйте, чому українські хати-мазанки вважають екологічно чистим і безпечним житлом.

№1

№2

№3

Реконструкція сільських будинків кінця XIX – початку XX ст. з різних регіонів України:

№ 1 — Полісся;
№ 2 — Гуцульщина;
№ 3 — Південь України.

Матеріали інтернет-ресурсу «HL лабораторія Єлєни Ліходєд»

У той час, коли... на теренах України

в Києві було добудовано «будинок з химерами», …

Тоді... у світі

біля містечка Кітті-Гок (США) Орвілл Райт здійснив перший у світі політ на біплані «Флаєр–1». Дальність польоту становила 37 метрів, а тривалість — 12 секунд.

Творча майстерня

Уявіть, що ви справжні мистецтвознавці, які мають розгадати таємницю українського мистецького простору кінця XIX – початку XX століття. Чи знаєте ви, що неповторне обличчя нашої культури творили не лише українці, а й митці з усього світу, які знайшли свій дім і натхнення на нашій землі?

Об'єднайтеся в мінігрупи та виконайте завдання 1–2.

1. Проаналізуйте схему та визначте, яке важливе явище в українському мистецтві кінця XIX – початку XX століття вона відображає. Яких митців ви могли б додати до цієї схеми? Обґрунтуйте свій вибір.
2. Доведіть, що українське мистецтво другої половини XIX – початку XX століття було полікультурним явищем. Для цього скористайтесь алгоритмом: позиція «я вважаю, що…»; роз'яснення «тому що…»; приклад «наприклад…»; висновок «отже...».

Архип КУЇНДЖІ,
маріупольський грек

А) «Море. Крим»
Б) «Дніпро вранці»
В) «Українська ніч»

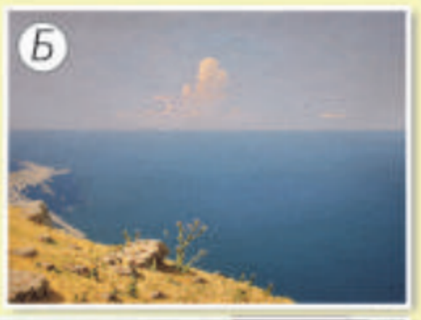

Ілля РЄПІН,
слобожанин із російським корінням

А) «Українка»
Б) «Українка біля тину»
В) «Вечорниці»

Іван АЙВАЗОВСЬКИЙ,
вірменин із Феодосії

А) «Чумаки в Малоросії»
Б) «Під час жнив в Україні»
В) «Весілля в Україні»

Владислав ГОРОДЕЦЬКИЙ,
поляк із Поділля

А) Єврейська гімназія в Черкасах
Б) Караїмська кенаса в Києві
В) Римо-католицький костел св. Миколая в Києві

Навчання в дії

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/wr8a1NpQ або за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

Узагальнення за розділом: «*Повсякденне життя та культура України в середині XIX – на початку XX століття*»

Вітаємо! Ми разом успішно опрацювали останній розділ підручника, й наша історична мандрівка завершується. Було цікаво зануритись у вивчення української культури середини XIX – початку XX століття. Ми спостерігали, як розквітала українська архітектура, як живопис віднаходив нові форми, відображаючи динаміку часу, як музика і театр яскраво пульсували, розкриваючи національний характер. Не менш цікаво було простежити, які зміни відбулися в побуті й світогляді наших предків під впливом модернізації. Тепер прийшов час не тільки згадати факти, але й осмислити їх, створивши цілісну панораму культурної епохи. Досягнемо цього спільно за допомогою цікавих завдань!

1. *Розв'яжіть ребуси. Складіть речення із розшифрованими понятями.*

2. *Розставте події у хронологічній послідовності, складіть хронологічну таблицю.*

1) обрання Андрея Шептицького митрополитом греко-католицької церкви;
2) утворення Наукового товариства імені Тараса Шевченка;
3) відкриття університету в Одесі;
4) заснування університету в Чернівцях;
5) відкриття перших Вищих жіночих курсів у Києві.

3. *Попрацюйте з логічними ланцюжками. Визначте, яке з понять зайве і чому.*

А «Щедрик», Михайло Вербицький, Павло Чубинський, Гімн.
Б Корифеї, Єлисаветград, 1882 рік, стаціонарний театр.
В Меценат, композитор, митрополит, Андрей Шептицький.
Г Михайло Микешин, Львів, пам'ятник, Богдан Хмельницький.

4. *Виконайте завдання за історичною картою Культура України (середина XIX – початок XX століття).*

А Локалізуйте центри університетської освіти в Україні. Чи відповідала така кількість університетів освітнім запитам українського суспільства? Відповідь обґрунтуйте.

Б Знайдіть місто, де виникла перша в Російській імперії та друга у світі бактеріологічна станція. Які перспективи це відкривало для розвитку української науки?

В З'ясуйте, де в Україні: 1) з'явилася перша професійна трупа — Товариство українських акторів; 2) діяли оперні театри; 3) відкрили перший стаціонарний театр. Пригадайте, яким був їхній репертуар та поміркуйте, про що це могло свідчити.

Г Користуючись картою, співставте назви архітектурних споруд з містами їхнього розташування, з'ясуйте їхнє цільове призначення. Чи свідчили ці будівлі про нові потреби суспільства, що виникли під впливом модернізації? Як саме?

Культура України (середина XIX – початок XX століття)

5. *Розподіліть запропоновані історичні постаті серед трьох номінацій — «Література», «Наука», «Мистецтво» — та заповніть таблицю.*

Микола Пимоненко, Володимир Філатов, Дмитро Яворницький, Леся Українка, Юрій Федькович, Іван Пулюй, Іван Капенко-Карий, Микола Бурачек, Олександра Єфименко, Владислав Городецький, Ілля Мечников, Агатангел Кримський, Марія Заньковецька, Микола Леонтович, Олександр Мурашко, Микола Лисенко, Олена Пчілка, Сергій Васильківський, Федір Кричевський, Іван Труш.

Література	*Наука*	*Мистецтво*

6. *Меценатство відігравало ключову роль у розвитку української культури кінця XIX – початку XX століття. Яскравим прикладом цього є діяльність подружжя Варвари і Богдана Ханенків. Завдяки їхній підтримці та допомозі інших видатних родин підприємців, культурне життя отримало значний поштовх до розвитку, тож ваше завдання: проаналізувати цей феномен. Складіть тези розповіді про позитивне значення меценатства для розвитку української культури.*

7. *Пригадайте особливості розвитку освіти, науки й театру. Чи справді їхнє стрімке піднесення спричинило піднесення українського національного руху? Чи ці процеси розвивалися паралельно, взаємно підсилюючи один одного? Свою відповідь обґрунтуйте, спираючись на конкретні факти й власні міркування.*

8. *Прочитайте уривок з праці української історикині Людмили Смоляр: «В умовах панування патріархальної масової свідомості питання рівноправності жінок мало більше ворогів, ніж прихильників, а сама пропаганда його вимагала неабиякої мужності та твердості позиції від жінок... Думка прихильників жіночої рівноправності ґрунтувалася на ідеї, що жінка така ж людина, як і чоловік, і повинна володіти всіма людськими правами». На якій головній ідеї ґрунтувалися вимоги прихильників жіночої рівноправності, згідно з уривком?*

Поміркуйте, які саме фактори стали рушіями трансформацій, що вплинули на зміну становища жінки в українському суспільстві в окреслений період. Охарактеризуйте зміни за алгоритмом: а) жінка в сім'ї; б) освіта для жінок; в) жінки-науковиці; г) жінки-мисткині; ґ) права жінок.

§ 35 Узагальнення до курсу. Історія України за доби Нового часу

Мета. Виконавши завдання, узагальнити та систематизувати знання про особливості суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій у кінці XVIII – на початку XX століття.

Завдання

Об'єднайтесь у групи. Оберіть один із напрямків для дослідження: **«Промисловість», «Сільське господарство», «Культура», «Соціальна сфера», «Суспільно-політичний рух», «Українські землі у світовому контексті»**. Підготуйте коротку презентацію, щоб представити свою тему перед однокласниками й однокласницями з інших груп.

Промисловість

1. Яке поняття пропущено у схемі? Дайте стислу характеристику цього процесу на українських землях.

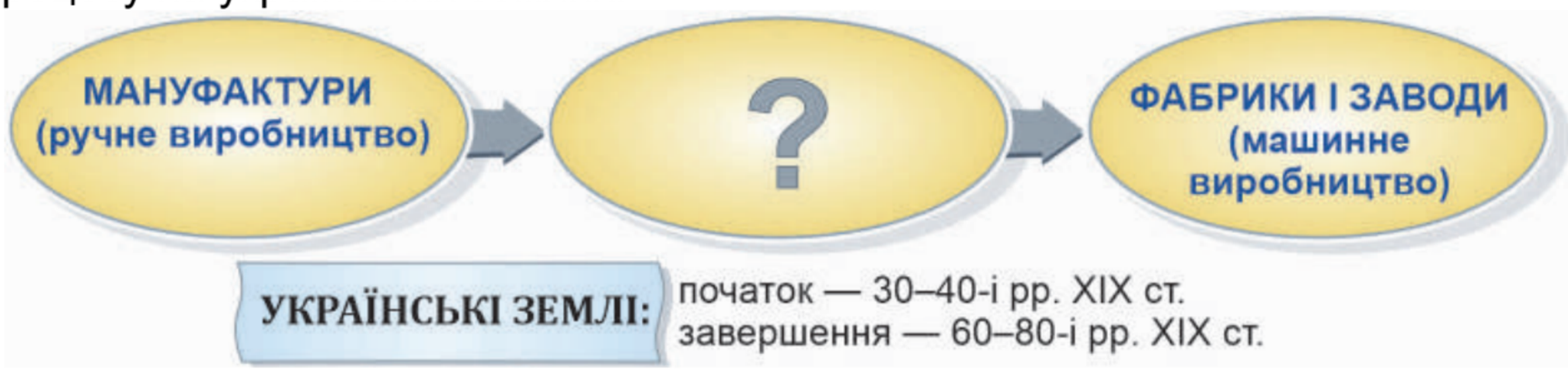

2. Яка історична подія об'єднує між собою галицькі міста *Львів і Перемишль* і наддніпрянські — *Одеса* й *Балта*? Поясніть, як ця подія позначилася на економічному розвитку та добробуті їхніх мешканців.

3. Заповніть таблицю *«Розвиток промисловості на українських землях»*. Поясніть, чому деякі галузі були притаманні лише українським землям у складі Російської імперії, а інші — лише землям, що входили до складу Австро-Угорщини. Визначте, чи існували галузі, спільні для обох регіонів. Опишіть, як промисловий розвиток вплинув на економіку українських земель.

Розвиток промисловості на українських землях	
Українські землі у складі Російської імперії	Українські землі у складі Австро-Угорської імперії

Галузі промисловості: залізорудна, металургійна, нафтова, машинобудівна, деревообробна, суднобудівна, вугільна, соляна, цукрова.

4. На світлинах А, Б та В зображено винаходи XIX століття. Назвіть ці винаходи. Поміркуйте, як досягнення науково-технічної революції вплинули на повсякденне життя українців й українок.

А

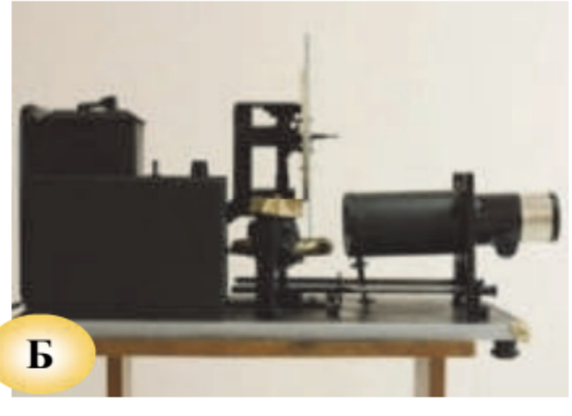

Б

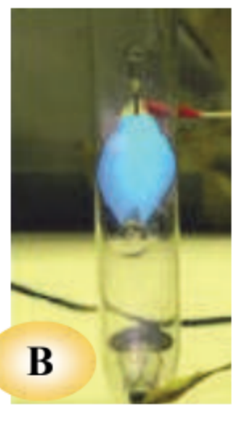

В

Сільське господарство

1. Яку історичну подію пропущено у схемі? Стисло охарактеризуйте причини і результати цієї події.

2. Яке явище пов'язує *Василя Нагірного* та *Миколу Левитського*? Коли воно виникло на західноукраїнських землях, а коли — у Наддніпрянщині? Які організації було створено? Як вони вплинули на життя селян?

3. Заповніть таблицю *«Розвиток сільського господарства на українських землях»*. Чому окремі галузі характерні лише для Наддніпрянської України, а інші — тільки для західноукраїнських земель? Чи є галузі, спільні для обох регіонів? Як розвиток сільського господарства позначився на економіці України?

Розвиток сільського господарства на українських землях	
Українські землі у складі Російської імперії	Українські землі у складі Австро-Угорської імперії

<u>Галузі сільського господарства:</u> вирощування пшениці, жита, вівса, льону (для волокна), льону (для олії), картоплі, цукрових буряків, баштанних культур, виноградарство, садівництво, тонкорунне вівчарство.

4. На ілюстрації — скульптура *Леоніда Позена «Переселенці»*. Яке соціальне явище відображає ця робота? Обговоріть, які обставини змушували українське населення переселятися. У яких напрямках вони шукали кращої долі, залежно від регіону проживання?

Культура

1. Яке поняття пропущено у схемі? Стисло охарактеризуйте особливості цих мистецьких напрямів і стилів.

2. Що пов'язує поему *«Енеїда»* та оперу *«Запорожець за Дунаєм»*? Коли вони були написані? Хто їхні автори? Чому їхня поява мала особливе значення для українців?

3. Заповніть таблицю *«Діячі української культури і науки»*. З'ясуйте, чи були серед них митці, які працювали одночасно в кількох галузях культури. Про що це свідчить?

Діячі української культури і науки				
Література	Живопис	Театр	Музика	Наука

Діячі української культури і науки: *Ілля Мечников; Марко Кропивницький; Тарас Шевченко; Олександра Єфименко; Олена Пчілка; Іван Пулюй; Микола Садовський; Владислав Городецький; Іван Котляревський; Ілля Рєпін; Соломія Крушельницька; Григорій Квітка-Основ'яненко; Іван Франко; Микола Лисенко; Марія Заньковецька; Леся Українка; Олександр Мурашко; Микола Пимоненко; Михайло Остроградський; Сергій Васильківський; Пантелеймон Куліш; Євген Гребінка.*

4. На світлинах А та Б зображені зразки монументальної скульптури XIX століття. Яким історичним особистостям присвячено пам'ятники? З якими подіями пов'язані ці особистості? Чи мали відлуння в XIX столітті події минувшини, пов'язані з ними?

Соціальна сфера

1. Яке поняття пропущено у схемі? Стисло охарактеризуйте, як формувалися нові соціальні групи.

2. Що пов'язує сім'ї *Терещенків, Харитоненків, Симиренків, Ханенків, Яхненків*? Яке їхнє соціальне походження? Чого вони досягли в житті? Чому їх називають меценатами?

3. Заповніть таблицю «*Соціальні протести селян у першій половині XIX століття*», вписавши найбільші селянські виступи. Що було причиною протестів селян? Які результати цих виступів? Чи відбувалися подібні протести у другій половині XIX століття?

Соціальні протести селян у першій половині XIX століття			
Українські землі у складі Російської імперії		Українські землі у складі Австро-Угорської імперії	
	1813–1835 рр.		*1810–1825 рр.*
	1819 р.		*1831 р.*
	1829 р.		*1843–1844 рр.*
скарги поміщиків до державних установ, потрави панських посівів, підпали поміщицьких маєтків і підприємств, втечі селян, розправи над сільською старшиною, відмова сплачувати державні податки, псування знарядь праці, бойкот рекрутських наборів			

Найбільші селянські виступи: 1) повстання під проводом Лук'яна Кобилиці; 2) повстання військових поселенців у Шебелинській слободі; 3) повстання під проводом Устима Кармалюка; 4) «холерні бунти»; 5) повстання військових поселенців у Чугуєві; 6) піднесення опришківського руху.

4. *Історична задача.* Проаналізуйте дані в таблицях. Підрахуйте, яку кількість харчових продуктів могли придбати за місячну платню кваліфіковані та некваліфіковані робітники, які проживали на українських землях у складі Російської імперії на початку XX століття. З'ясуйте, чи забезпечувала їхня зарплата потреби родини. Розрахуйте щоденні витрати на дорогу до роботи.

Плата за продукти харчування
(*у середньому в Російській імперії*)

Продукти, вага у фунтах (409,5 г)	Вартість	Продукти, вага у фунтах	Вартість
Гречка	10 коп.	Картопля (десяток)	5 коп.
Борошно	8 коп.	Морква (штука)	1 коп.
Рис	12 коп.	Капуста	5 коп.
Цукор	12 коп.	Курка (штука)	70 коп.
Сіль	2 коп.	Риба	25–45 коп.
Масло	56 коп.	Яблука	3 коп.
Сметана	28 коп.	Хліб (черствий хліб)	4 коп.
М’ясо (грудинка)	22 коп.	Яйце (штука)	3 коп.

Проїзд конкою — від 3 до 5 копійок за станцію і 7 копійок з білетами в разі пересадки. Електричний трамвай — по 5–6 коп. за станцію.

Місячна зарплата (*у середньому в Російській імперії*)

Вантажник, сплавник (на Дніпрі в Києві), робітники на миловарні та пробковому заводі	близько 20 руб.
Некваліфіковані робітники на металургійних і металообробних заводах	20–35 руб.
Висококваліфіковані робітники (токарі, слюсарі, фрезерувальники, електротехніки) на металургійних і металообробних заводах	75–120 руб.

Суспільно-політичний рух

1. Яке поняття пропущено у схемі? Стисло охарактеризуйте особливості кожного з етапів українського національного відродження.

2. Що пов’язує газети *«Зоря галицька»* та *«Хлібороб»*? Коли й де їх видавали? Що стало передумовою їхнього видання? Як їх вплив позначився на суспільному житті?

3. Заповніть таблицю *«Ідейна спрямованість політичних партій в Україні»*. З'ясуйте, які партії користувалися більшою підтримкою в українських землях Російської імперії, а які — в українських землях Австро-Угорської імперії. Поясніть, що було причиною такої відмінності.

Ідейна спрямованість політичних партій в Україні		
Ідея автономії	Ідея самостійності	Соціалістичні ідеї

<u>Партії:</u> Руcько-українська радикальна партія, Українська національно-демократична партія, Українська соціал-демократична партія, Революційна українська партія, Українська народна партія, Українська соціал-демократична спілка, Українська демократично-радикальна партія, Українська соціал-демократична робітнича партія.

4. Розгляньте світлини із зображенням членів Кирило-Мефодіївського братства (А) та «Братства тарасівців» (Б). Пригадайте час і місце створення цих організацій, а також імена їхніх засновників. Охарактеризуйте, які цілі ставили перед собою ці товариства, та оцініть, яке значення вони мали для розвитку українського суспільно-політичного руху.

Українські землі в світовому контексті

1. Яку подію пропущено у схемі? Стисло охарактеризуйте участь українців у російському опозиційному та польському національному рухах XIX століття.

2. Яка подія пов'язує українського дворянина *Василя Капніста* та прусського канцлера *Евальда Герцберга*? Коли відбулася ця подія? Які її причини і наслідки?

3. За допомогою підказок завершіть таблицю *«Українські землі у війнах Російської імперії XIX століття»*. Поміркуйте, як участь українців у війнах Російської імперії впливала на формування їхньої національної свідомості. Обговоріть, чи мали ці війни вплив на розвиток суспільно-політичних рухів у Російській імперії.

Критерії / війни	Російсько-османська	Франко-російська	Російсько-османська	Східна (Кримська)
Хронологічні межі	1806–1812 роки	1812 рік	1828–1829 роки	1853–1856 роки
Перебіг на українських землях	Бессарабія	Волинь	–	Крим та Південна Україна
Наслідки для українських земель				

<u>Наслідки:</u> 1) «Київська козаччина»; 2) до Російської імперії відійшло межиріччя Дністра та Прута — Бессарабія із заселеними українцями Хотинським, Ізмаїльським та Аккерманським повітами; 3) до Російської імперії відійшло гирло Дунаю та східне узбережжя Чорного моря; 4) «Похід у Таврію за волею»; 5) ліквідація Задунайської Січі; 6) до Молдовського князівства увійшли Південна Бессарабія та гирло Дунаю; 7) до Новоросійського генерал-губернаторства приєднали Бессарабію; 8) до Російської імперії відійшла територія Королівства Польського із заселеними українцями Холмщиною, Підляшшям, Надсянням.

4. На світлинах А, Б та В зображені українки, які здобули світове визнання. Хто зображений на світлинах? Назвіть їхні досягнення. Поміркуйте, яка роль жінки в історії України Нового часу.

Рідний край у другій половині XIX – на початку XX століття

Мета. Вивчити специфіку соціальних змін у житті населення регіону; визначити, які події, явища та процеси історично впливали на цю територію; отримати інформацію про мистецькі пам'ятки рідного міста / села та про земляків, які зробили внесок у національну і світову культуру; змоделювати, як виглядало щоденне життя мешканців краю в минулому.

Хід заняття

Завдання 1. Для підготовки проєктів об'єднайтесь у групи за інтересами: «Політики», «Економісти», «Мистецтвознавці», «Етнографи».

Завдання 2. Виконайте завдання у групах.

«Політики»: 1. Дослідіть, чи існувало ваше село / місто в цей період. Визначте, до складу якої держави воно входило та які органи управління в ньому діяли. З'ясуйте, чи пов'язаний населений пункт з воєнними подіями або повстаннями, і якщо так, то з якими саме. 2. Складіть історичну довідку під назвою «Моє село / місто і мої земляки у... столітті». 3. Додайте до довідки історичну карту свого регіону за той час. Позначте на ній ваш населений пункт, користуючись картами з відповідного розділу підручника.

«Економісти»: 1. Дослідіть, як було структуровано суспільство у вашому регіоні в той період. Визначте, які етнічні групи тут проживали. 2. Дізнайтесь, які ремесла та промисли були поширені у вашому краї. Якими інструментами користувалися майстри? Чи проводились у вашому регіоні ярмарки, і якими товарами там торгували? 3. Створіть буклет на тему «Соціально-економічний розвиток нашого села / міста».

«Мистецтвознавці»: 1. Дослідіть, чи є у вашому місті або селі архітектурні пам'ятки з цього періоду. Які саме? З'ясуйте, чи збереглися інші витвори мистецтва того часу (картини, ікони, музичні інструменти тощо) і де їх можна побачити. 2. Дізнайтеся, де можна було отримати освіту. З'ясуйте, чи всім дозволяли навчатися. 3. Підготуйте лепбук «Культура рідного краю та її творці».

«Етнографи»: 1. З'ясуйте, яким було житло мешканців села чи міста в той період. Дізнайтеся, чим вони харчувалися в будні та святкові дні. Опишіть, який посуд використовували. Розкажіть, яким було тогочасне вбрання. 2. Визначте, на яких сімейних цінностях виховували дітей. Дослідіть, якою була роль жінки в родині та суспільстві. 3. Підготуйте віртуальну екскурсію «Українська родина».

Джерела інформації: бібліотека, інтернет-ресурси, місцевий краєзнавчий музей, вулиці вашого села / міста (зверніть увагу на назви вулиць. Чи пов'язані вони з діячами або подіями того часу? Спостереження запишіть), ваші вчителі історії.

Завдання 3. Виконайте презентацію своїх проєктів у класі та / або в соціальних мережах.

ОСОБИСТОСТІ

Життєтека
(іменний покажчик)

Антонович Володимир

Барвінський Олександр

Бачинський Юліан

Бурачек Микола

Васильківський Сергій

Гаспринський Ісмаїл

Гребінка Євген

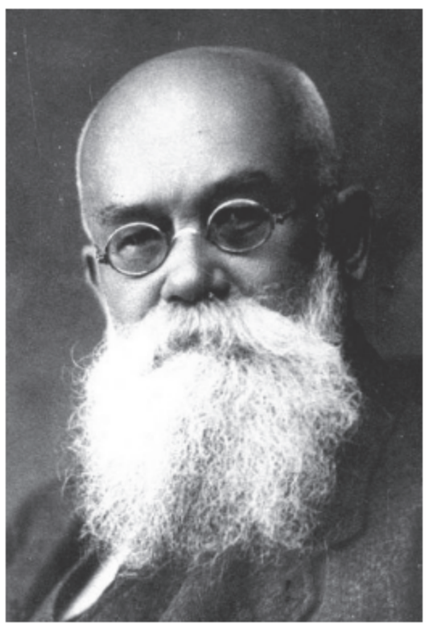

Грушевський Михайло

Гулак-Артемовський Петро

Драгоманов Михайло

Духнович Олександр

Каразін Василь

Квітка-Основ'я-ненко Григорій

Костомаров Микола

Котляревський Іван

Куліш Пантелеймон

Кобилиця Лук'ян

Лисенко Микола

Максимович Михайло

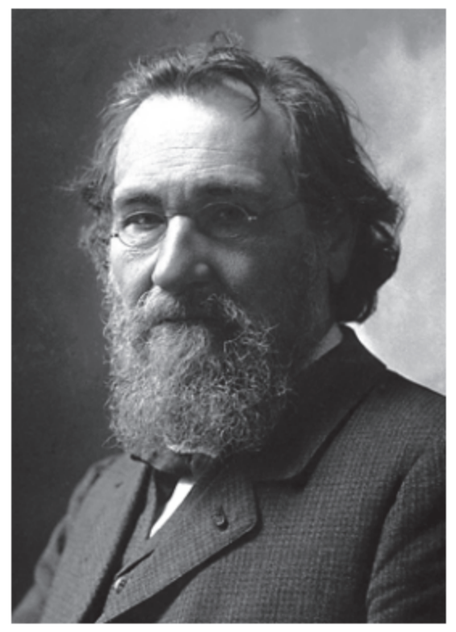

Мечников Ілля

Міхновський Микола

Могильницький Іван

Мурашко Олександр

Нагірний Василь

Острозрадський Михайло

Пимоненко Микола

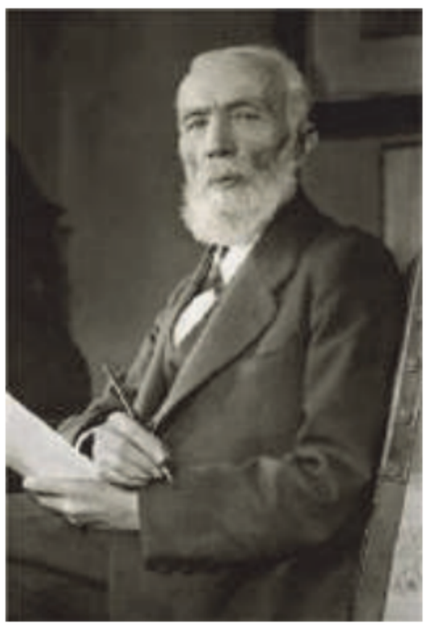

Пулюй Іван

Романчук Юліан

Франко Іван

Федькович Юрій

Ханенко Богдан і Варвара

Шашкевич Маркіян

Шевченко Тарас

Шептицький Андрей

Яворницький Дмитро

Її шлях — її сила
(іменний покажчик)

Алчевська Христина

Барвінок Ганна

Браницька Олександра

Волконська Марія

Заньковецька Марія

Єфименко Олександра

Крушельницька Соломія

Окуневська-Моравчевська Софія

Пчілка Олена

Рєпніна Варвара

Русова Софія

Скоропадська-Милорадович Єлизавета

Українка Леся

Шашкевич Юлія

Перелік пам’яток архітектури та образотворчого мистецтва, обов’язкових для розпізнавання

Образотворче мистецтво

Автопортрет. Тарас Шевченко. 1840 рік

Картина Тараса Шевченка «Катерина». 1842 рік

Картина Василя Тропініна «Дівчина з Поділля». 1816 рік

«Дари в Чигирині». Офорт із серії «Живописна Україна». Тарас Шевченко. 1844 рік

«Смерть Богдана Хмельницького». Офорт із серії «Живописна Україна». Тарас Шевченко. 1836–1837 роки

Картина Василя Штернберга «Садиба Григорія Тарновського в Качанівці». 1837 рік

Картина Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». 1880–1891 роки

Картина Сергія Васильківського «Козаки у степу». 1890 рік

Картина Миколи Пимоненка «Святочне ворожіння». 1888 рік

Картина Івана Труша «Портрет Лесі Українки». 1900 рік

Картина Олександра Мурашка «Дівчина в червоному капелюсі». 1902–1903 роки

Пам’ятник князю Володимиру в Києві. 1850–1853 роки

Пам’ятник Арману де Рішельє в Одесі. 1828 рік

Пам’ятник Богданові Хмельницькому в Києві. 1888 рік

Архітектура

Київський університет.
1837–1843 роки

Володимирський собор у Києві.
1862–1896 роки

Резиденція митрополитів
у Чернівцях. 1864–1873 роки

Оперний театр в Одесі.
1883–1887 роки

Будинок Полтавського губернського земства.
1903–1908 роки

«Будинок з химерами» в Києві.
1901–1903 роки

Страхове товариство
«Дністер» у Львові.
1905–1906 роки

Вплив науково-технічної революції на життя українців

Автомобіль — самохідна колісна машина, що приводиться в рух встановленим на ній двигуном. На фото — автомобільна прогулянка Ялтою. 1913 рік.

Велосипед — транспортний засіб, який приводить у рух сила людських м'язів, що передається на ведуче колесо. Популярністю в Західній Україні користувалися велосипеди англійської фірми «Ровер».

Грамофон — прилад для записування і відтворення звуків на грамофонній платівці. Перші грамплатівки зі співом українською мовою були випущені 1899 року в Лондоні.

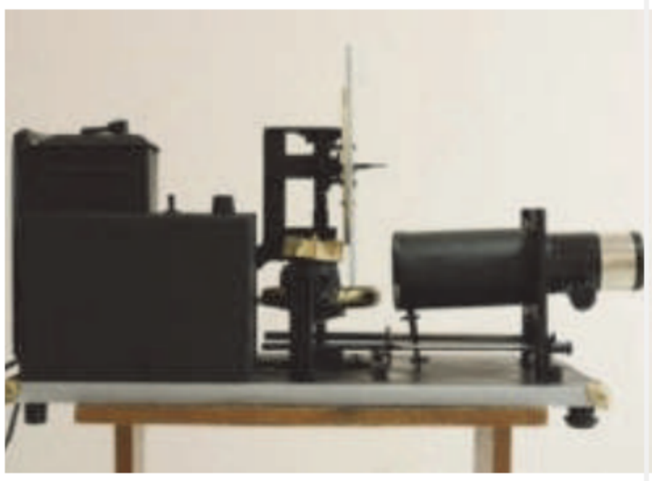

Кінетоскоп Йосипа Тимченка. Сучасна реконструкція. 1893 року в Одесі Йосип Тимченко винайшов і сконструював прототип сучасного кінознімального та апарату для кінопроєкції.

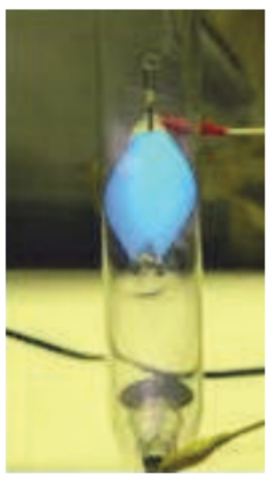

Лампа Пулюя та перший у світі знімок кисті руки, зроблений Іваном Пулюєм. Лампа Пулюя — основа рентгенівського приладу.

Лампа розжарювання — освітлювальний прилад, де світло випромінюється провідником, нагрітим електричним струмом. Іван Пулюй вдосконалив нитку розжарення апарату, що збільшило термін користування лампою.

Літак (аероплан) — літальний апарат, важчий за повітря, для польотів в атмосфері за допомогою двигуна та нерухомих крил. 1913 року киянин Ігор Сікорський сконструював перший у світі чотиримоторний літак «Руський витязь» (друга назва — «Гранд»).

Паровоз — локомотив, що використовує парову машину як двигун. Завдяки паровозу з'явився залізничний транспорт. Перша на українських землях залізнична лінія з'єднала Львів та Перемишль (1861 рік).

Пароплав — судно, що приводиться в рух паровою машиною або турбіною. Перший в Україні пароплав «Бджілка» з'явився 1823 року на Черкащині. Перший металевий пароплав на Дніпрі — «Українець» — був випущений 1853 року на заводі Яхненків і Симиренка на Черкащині.

Телеграф — засіб передачі інформації по дротах або по інших каналах зв'язку за допомогою азбуки Морзе — через відтворення графічних знаків комбінацією крапок і тире. Видатним дослідником бездротового телеграфу в Україні був киянин Семен Ейзенштейн.

Телефон — вид електрозв'язку, що дає змогу передавати і приймати мовлення на відстань за допомогою електричних сигналів (що передаються дротами) або радіосигналів. На початку 80-х років XIX століття телефонний зв'язок було встановлено в Одесі, а згодом — у Львові, Києві, Харкові.

Трамвай — наземний рейковий вид міського транспорту, двигуни якого живляться від підвісної контактної мережі. Трамвай винайшов український винахідник Федір Піроцький. Перший у Російській імперії електричний трамвай запустили 1892 року в Києві.

1. Поміркуйте. Як перелічені вище винаходи змінили життя українців?
2. Які нові можливості або виклики вони створили для українців того часу?

Хронологічна таблиця

Дата	Подія
1798 р.	Видання «Енеїди» Івана Котляревського
1805 р.	Відкриття університету в Харкові
1812 р.	Приєднання Бессарабії до Російської імперії
1815 р.	Входження території Холмщини, Підляшшя, Надсяння до Королівства (Царства) Польського у складі Російської імперії
1816 р.	Створення освітнього Товариства галицьких греко-католицьких священників
1817 р.	Відновлено діяльність Львівського університету
грудень 1825 – січень 1826 рр.	Повстання Чернігівського полку
1828 р.	Ліквідація Задунайської Січі
1829 р.	Входження території гирла Дунаю до складу Російської імперії
1830–1831 рр.	Листопадове польське повстання
1830-і рр.	Початок індустріальної революції в українських регіонах Російської імперії
1832–1864 рр.	Існування Азовського козацького війська
1833–1837 рр.	Діяльність «Руської трійці»
1834 р.	Відкриття університету в Києві
1837 р.	Видання альманаху «Русалка Дністровая»
1839 р.	Ліквідація царською владою греко-католицької церкви на Правобережжі
1840 р.	Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка
1846–1847 рр.	Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства
1848 р.	Скасування панщини в Галичині, Буковині; видання першої україномовної газети «Зоря Галицька»
1848–1851 рр.	Діяльність Головної Руської Ради
1853–1856 рр.	Східна (Кримська) війна
1855 р.	Селянський рух «Київська козаччина»
1856 р.	Селянський рух «Похід у Таврію за волею»
1859 р.	Створення Київської громади
19 лютого 1861 р.	Маніфест імператора Олександра II про скасування кріпосного права в Російській імперії
1861–1862 рр.	Видання петербурзькою громадою журналу «Основа»
1863 р.	Оприлюднення Валуєвського циркуляра
1863–1864 рр.	Січневе польське повстання
1865 р.	Відкриття Новоросійського університету в Одесі

1868 р.	Створення у Львові товариства «Просвіта»
1870-і роки	Початок трудової еміграції
1873–1876 рр.	Діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства
1873 р.	Створення у Львові Літературного товариства імені Тараса Шевченка
1875 р.	Відкриття Чернівецького університету
1876 р.	Видання російським урядом Емського указу
1890 р.	Створення Русько-української радикальної партії (РУРП), першої української політичної партії
1890–1894 рр.	Час проведення політики «нової ери»
1891–1898 рр.	Діяльність «Братства тарасівців»
1892 р.	Утворення Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ)
1895 р.	Публікація брошури Юліана Бачинського «Україна irredenta» («Україна уярмлена»)
1899 р.	Утворення Української національно-демократичної партії (УНДП) та Української соціал-демократичної партії (УСДП)
1900 р.	Утворення Революційної української партії (РУП), першої політичної партії Наддніпрянської України
1900 р.	Створення спортивно-громадської організації «Січ»
1902 р.	Утворення Української народної партії (УНП)
1905–1907 рр.	Революція в Російській імперії
1905 р.	Створення першої в Наддніпрянській Україні «Просвіти»
1905 р.	Початок видання першої в Російській імперії україномовної газети «Хлібороб»
1905 р.	Утворення молодіжної спортивної організації «Союз січей» у Буковині
1905 р., червень	Повстання на панцернику «Князь Потьомкін-Таврічеський»
1905 р., листопад	Повстання моряків Севастополя на чолі з Петром Шмідтом; виступ саперів у Києві під орудою Бориса Жаданівського
1905 р., грудень	Повстання селян у селі Великі Сорочинці на Полтавщині
1906–1911 рр.	Столипінська аграрна реформа
1906–1907 рр.	Час діяльності українських парламентських громад у I та II Державних Думах Російської імперії
1907 р.	Запровадження в Австро-Угорській імперії загального виборчого права для чоловіків
1908 р.	Створення Товариства українських поступовців (ТУП)
1909 р.	Утворення селянської партії «Руська рада» в Чернівцях
1911–1913 рр.	«Справа Бейліса»

Навчальне видання

Хлібовська Ганна Миколаївна
Крижановська Марія Євгенівна
Наумчук Оксана Володимирівна
Олевська Ірина Ігорівна

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У виданні використані ілюстрації з інтернет-видань,
що розміщені у вільному доступі

Редактор *Ігор Миколів*
Комп'ютерне верстання *Марії Логош*
Картографічні роботи *Мирослава Зінкевича*
Художнє оформлення *Мар'яни Дячинської, Тетяни Волошин*

Формат 70x100 1/16.
Ум. друк. арк. 22,1. Обл.-вид. арк. 14,10. Наклад _____ прим.

ТзОВ «Видавництво Астон», 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com

Словник понять і термінів

Автономізм — прагнення до окремого самоуправління, відмежування від центральної влади в межах федеративної держави.

Азовське козацьке військо — військове формування, створене російським урядом у 1828 році з частини козаків Задунайської Січі, які повернулися із османських володінь під орудою отамана Йосипа Гладкого.

Альманах — збірка літературно-художніх або науково-популярних творів, об'єднаних за певною ознакою (тематичною, жанровою, ідейно-художньою).

«Будителі» — учасники національного, культурного й мовного відродження в середовищі слов'янських народів. На Закарпатті будителями називали Олександра Духновича, Іоаникія Базиловича, Михайла Лучкая, Олександра Павловича.

«Весна народів» — революції 1848–1849 років у Європі, які ставили завданням модернізацію економіки, політичного устрою і розв'язання національного питання.

Відруб — земельна ділянка в одному масиві, яку селяни могли отримати із земель общини. На неї дозволялося перенести господарські будівлі та створювати «хутір».

Громадівський рух — суспільний рух в українських землях, який виник у другій половині XIX століття і ставив за мету розвиток української освіти, науки, культури, формування національної свідомості через просвітницьку діяльність.

Губернія — вища адміністративно-територіальна одиниця державного місцевого управління в Російській імперії.

Діаспора (з грецької — «розсіювання») — значна частина народу, який проживає за межами корінної батьківщини на правах етнічної меншини.

Задунайська Січ — військово-державна організація запорозьких козаків, яка виникла в нижній течії Дунаю на території Османської імперії після зруйнування в 1775 році російськими військами Нової Січі. Внутрішній устрій був такий, як і в Запорозькій Січі. Проіснувала Задунайська Січ до 1828 року.

Земства — органи місцевого самоврядування, створені в Російській імперії згідно із земською реформою 1864 року. Були загальностановими виборними органами з розпорядчими (земські зібрання) та виконавчими (земські управи) функціями. Займалися питаннями місцевого господарства, медицини, народної освіти, місцевого зв'язку тощо.

Емансипація — звільнення від будь-яких форм залежності, скасування обмежень, зрівняння у правах.

Індустріальна (промислова) революція — перехід від ручної праці до машинного виробництва.

Індустріальна модернізація — процес становлення індустріального виробництва, який включає будівництво промислових підприємств, впровадження нової техніки і технологій, а також зміни в економічній і соціальній структурі.

Інтелігенція (від латинської intelligent (intelligentis) — «знавець», «фахівець») — соціальна група, до котрої належать особи, професійно зайняті розумовою працею, які мають відповідну для такої праці освіту.

Київська козаччина — масовий селянський рух 1855 року в Київській та Чернігівській губерніях, спрямований проти соціальної політики російського

уряду. Спричинений чутками, що, записавшись в ополчення (в «козаки»), селяни будуть звільнені від кріпосної залежності й отримають землю та майно. Селяни складали списки «вільних козаків», відмовлялися відробляти панщину і створювали власні виборні органи самоврядування («громади»).

Класицизм — (з латинської — зразковий) — художній напрям (течія) у мистецтві та літературі XVII — початку XIX століття, для якого характерними є громадянська тематика, суворе дотримання певних творчих норм і правил.

Ксенофобія (з грецької — чужий, незнайомий страх) — неприйняття, вороже ставлення до чужої культури, мови, поведінки, манери спілкування.

Масонство — суспільний рух, поширений у XVIII–XIX століттях, представники якого прагнули перебудувати суспільство відповідно до ідеалів гуманізму і справедливості через внутрішнє самовдосконалення людини. Прагнули об'єднати народи світу в «розумне суспільство». Їхнє гасло: «Свобода, рівність, братерство».

Меценат — багатий покровитель наук і мистецтв, особа, яка безкорисливо підтримує розвиток культури, освіти та будь-які інші аспекти гуманітарної сфери. Слово походить від імені римського політика Гая Цільнія Мецената, котрий був відомим покровителем мистецтв.

Модерн — один із мистецьких стилів, що виник наприкінці XIX – початку XX століття. Його особливістю є використання умисно примхливих, мінливих форм, принципів асиметрії на противагу еклектиці, що повторювала попередні художні стилі. Українські архітектори-модерністи прагнули поєднати новітні технології з народними традиціями. Картини і панно модерну розглядались як елементи інтер'єру. Декоративність стала однією з рис живопису модерну.

Модернізація — процес переходу від традиційних до нових технічно досконаліших способів господарювання з відповідною зміною суспільних відносин.

Модернізм — художньо-естетична система, що об'єднала кілька ідейно-художніх напрямків, течій: експресіонізм, кубізм, футуризм, конструктивізм. В українському модернізмі позначилися впливи романтизму.

Монополія — 1) панівне становище в якій-небудь сфері діяльності; 2) об'єднання промисловців, торговців, банкірів для встановлення контролю над переважною частиною певної галузі, кількох галузей економіки з метою збільшення прибутків.

Народні віча — зібрання, які з 1880 року скликали на західноукраїнських землях для обговорення актуальних питань української громади населеного пункту або регіону.

Народовці/україно́філи — представники національної течії в суспільному русі Західної України другої половини XIX століття, які розвивали традиції українського національного життя, обстоювали самобутність українського народу.

Нація — етнічна спільнота, пов'язана спільною територією, економічними зв'язками, мовою, культурою, політичними прагненнями.

Національна ідея — система ідей, цінностей, уявлень, які дають можливість усвідомити себе єдиним народом, або нацією.

Національне відродження — процес формування націй і національних культур, який охопив країни Європи під впливом ідей Просвітництва.

форзац

Словник понять і термінів

Нобелівська премія — міжнародна нагорода, яку щорічно присуджують видатним особистостям за внесок у зміцнення миру, значні досягнення в літературі й науці, що приносять велику користь людству.

Нова ера — українсько-австрійсько-польське порозуміння в Галичині в 1890–1894 роках. За прояв лояльного ставлення до Австро-Угорської імперії її уряд обіцяв створити умови для вільного розвитку української національності. Результати: розширення прав української мови в адміністрації, судах, запровадження фонетичного правопису в українських підручниках, заснування у Львівському університеті кафедр української літератури та східноєвропейської (фактично української) історії.

Політична партія — політична організація, що виникла, діє, об'єднує своїх членів навколо визначеної програми, гасла чи керівництва; прагне досягти наміченої мети здобуттям державної влади.

Порто-франко (з італійської — вільна гавань) — торговельний режим, за якого дозволено ввозити, зберігати та вивозити товари без сплати мит і податків.

Професійний театр — театр, що виник на основі аматорського театру в першій половині XIX століття. Був тісно пов'язаний зі становленням нової української драматургії, яку започаткували Григорій Квітка-Основ'яненко, Іван Котляревський та інші

Радикали — представники ідеологічної і суспільно-політичної течії, які прагнули розв'язання всіх соціально-економічних проблем, здійснення повних і глибоких реформ у рамках чинного ладу.

Реалізм — напрям у літературі та мистецтві, який сформувався в середині XIX століття, прагнув об'єктивно відтворити реальність у творах з метою зображення світу за принципами правдоподібності, глибокого розуміння дійсності.

Революція — 1) докорінна якісна зміна, різкий перехід від однієї стадії розвитку до іншої, який призводить до ліквідації віджилого, утвердження нового; 2) радикальна зміна в суспільстві, політичному устрої, державній владі, економічній системі, пов'язана з примусом, збройною боротьбою, іноді буває мирною.

Регіональна спеціалізація — розвиток в регіоні тих галузей виробництва, для яких існують сприятливі природні, економічні, соціальні чинники.

Романтизм — ідейний рух у літературі й мистецтві кінця XVIII – першої половини XIX століття. Характерні риси: індивідуалізм, колоритність, визнання переваги почуття над розумом, підкреслення історичної місії окремих народів, захоплення народними звичаями, «національним духом», абсолютизація доби Середньовіччя, творча свобода стилю і композиції.

Русофіли/москвофіли — суспільно-політична течія другої половини XIX – 30-х років XX століття в західноукраїнських землях, представники якої обстоювали державно-політичну єдність з російським народом і Російською імперією.

Смуга осілості — територія компактного проживання євреїв у Російській імперії, визначена урядом у 1791 році. За її межами євреям забороняли селитися.

форзац

Столипінська аграрна реформа — система перетворень у сільському господарстві Російської імперії в 1906–1911 роках, яку Петро Столипін розробив з метою створення заможних селянських господарств фермерського типу. Її зміст: руйнування селянської общини, передача землі селянам у приватну власність, ліквідація викупних платежів, заохочення переселення селян на малообжиті землі Далекого Сходу, Сибіру, Середньої Азії.

Страйк — це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками підприємства, установи, організації з метою домогтися виконання певних вимог, вирішення трудового конфлікту.

Трудова міграція — добровільне чи вимушене переміщення з економічних причин населення з одного регіону країни до іншого, або ж для постійного проживання в інші країни.

Українське національне відродження — соціальний та політичний рух на території Російської й Австро-Угорської імперій, який виступав за національно-культурне відродження й становлення української нації.

Український модерн — один з українських оригінальних архітектурних стилів. Виник на початку XX століття. Побутував і розвивався з 1903 до 1941 року. В його основі — народні традиції хатнього та церковного будівництва, досягнення української професійної архітектури, насамперед барокової, вплив європейського модерну. Характерні елементи: дах із заломами, трапецієподібні вікна і двері, барочного типу фронтони.

«Український П'ємонт» — метафора, часто вживана щодо Галичини та її столиці міста Львова. Ґрунтується на тому, що П'ємонт був тим регіоном Італії, звідки почалося визволення країни від чужинців і об'єднання італійських земель.

Урбанізація — зростання розмірів та кількості міст і чисельності міського населення.

Фемінізм — рух за рівні права і можливості для жінок і чоловіків у всіх сферах життя: економічній, політичній, соціальній, особистій.

Хлопомани — представники народницько-культурницької течії, яка виникла на Правобережній Україні наприкінці 1850-х років. Отримала назву з польської мови на означення прихильників селянства. Згодом цю назву перебрали самі її учасники.

Хутір — вид сільського поселення, господарство (подвір'я) з належною до нього землею; мале сільське, часто однодвірне поселення поза селом.

Чорносотенці — збірна назва для низки російських монархічних і ультранаціоналістичних організацій, які виникли після 1905 року. Назву взяли від низового нижньогородського ополчення Смутного часу під проводом Кузьми Мініна. Виступали за неподільність Російської імперії, збереження самодержавства на основі формули «Православ'я, самодержавство, народність». Здійснювали терористичні акти проти інакодумців.

Чумакування — традиційне заняття українського населення в XVI–XIX століттях, пов'язане з перевезенням і торгівлею товарами (переважно сіллю) волами на возах на далекі відстані.

форзац

Історія України

2026